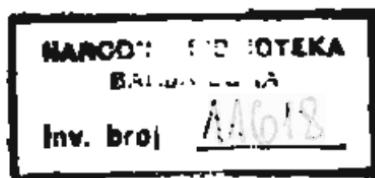
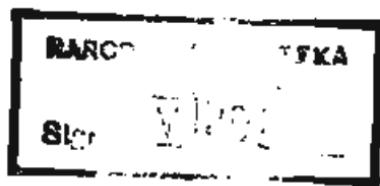

МИЛЕНКО М. ВУКИЋЕВИЋ

ИСТОРИЈА
СРПСКОГА НАРОДА
у слици и речи

БЕОГРАД — 1912

Својој мајци

МИЛЕНИЈИ

која ме је научила болешти свој народ.

ПРЕДГОВОР

Кад сам о Митрову дану позивао читаоце на претплату за ову књигу, мислио сам да ћу је моћи раније штампати. Али како је одређенога рока (15 јануара), када је књига требала да уђе у штампу, број претплатника био врло незнатац, то сам морао продужити рок и сачекати знатнији број претплатника, чијим би прилозима покрио бар половину трошка око издања.

Истина, претплатници су малоочекали, али су зато добили и већу и бољу књигу. Место 106 слика добили су око 140; у огласу нисам обећао ниједну историјску карту, дајем их четрнаест. И боља хартија, и већи број слика, и додавање карата, стало је више новаца, него што сам могао предвидети.

Све што сам у позиву на претплату обећао у погледу књиге, не само да сам испунио, него сам и више дао.

Ко књигу прочита, надам се да ће му бити и јасна и разумљива, да је прегледна и приступачна и да ће сваки читалац њоме бити задовољан.

Гледао сам да овом књигом покажем читаоцима како је Српски Народ живео од свога доласка на Балканско Полуострво до потпунога пада под турбинску власт крајем XV столећа; трудио сам се да покажем каква је била судба Српскога Народа за осам стотина и педесет година; истицао сам најсветлије тренутке српске прошлости, али нисам прећутао ни оне најцрње и најтеже, које је дочекивао Српски Народ; истицао сам највеће и најистакнутије личности, али нисам прећутао ни оне који су ради себичних намера

и грамзљивошћу за влашћу готови били сурвати у пропаст и државу и народ; показивао сам узроке који су помагали напредак Српскога Народа, а истицао сам и подвлачио оне, због којих је народ губио државу и слободу своју, које је текао и подизао с највећим жртвама и напорима.

Од својих читалаца ништа друго не тражим, него сваки, кад прочита књигу, нека се размисли и запита: да ли он данас штогод боље ради од оних наших предака у прошлости, који су ради власници и славе, ради користи и себичних начира, ради освеште и свађе, не шрићи ред и не пошишујући законе, обарали углед владаљачки, рушили школовине целога народа, докле најпосле нису свалили и себе и народ, и бацали у шуђинско робство. Осим тога нека се запита: да ли случајно и он својим јавним и политичким радом не руши добре школовине својих блиских предака?

Ако будем постигао овом књигом само то, да сваки читалац постави себи поменута два питања, онда ћу бити задовољан. Бићу задовољан с тога, што ће сваки врло лако наћи и одговор на та питања и што ће знати шта му ваља радити, ако заиста воли свој народ и своју отаџбину.

За злу судбу народа у данашње време неће бити криви пред будућношћу само владаоци и великаши, него и сваки појединац. Данас на срећу или несрећу народа не утичу само владаоци и великаши, него и сваки члан народа. Ако сваки уради оно што му савест каже а дужност налаже према народу и отаџбини, ако се сваки потруди да научи и себе и своју депу дужности према народу и отаџбини, према реду и раду и према старијим и претпостављеним, онда је више од половине обезбеђена и лепша и срећнија будућност нашега народа.

Прибрајући слике за књигу, више сам пута наилазио на хладноћу и тежак приступ онде, где сам се томе најмање надао; више пута добивао сам и незаслужене прекоре; али исто тако наилазио сам на топал и срдачан сусрет.

У том погледу много захваљујем г. Д-ру Јовану Цвијићу, професору Университета, што ми је уступио неколико својих фотографских снимака; г. Д-ру Алекси Ивићу и Управи Майшице Српске у Новоме Саду, који су ми одобрили да се могу послужити при штампању своје књиге њиховим клише-има старих српских печата и грбова; академском сликару г. М. Миљовановићу, учитељу цртања у Реалци, на објашњењима, која ми је дао у погледу ликова, како оних у генеалошкој лози Немањића у Дечанима, тако и о осталим ликовима у Хиландару и још неким црквама Старе Србије; г. М. Боројевићу, наставнику у Скопљу, који ми је уступио неколико акварела и фотографских снимака; г. Стевану Симићу, проф. у Скопљу, за снимак царице Јелене. Захваљујем „Колу Српских Сестара“ и г-ђи Милици Јаше Томића за учињене позајмице слика.

Исто тако искрено захваљујем г. Д-ру Станоју Станојевићу, ванредном професору Университета, и г. Василију Марковићу, наставнику Друге Гимназије у Београду, другоме што ми је радо уступио своје цртеже историјских карата, а први клише-е поменутих карата.

Осим тога врло сам захвалан г. Никодиму Ј. Вашићу, пенсионов. благајнику Министарства Иностраних Послова, за савесну коректорску помоћ при штампању ове књиге.

Слика краља Жигмунда рађена је по слици Албрехта Дирера, која се налази у германском музеју у Нирнбергу; султана Мурата II из кодекса: „Historia imperatorum Turciae“, посвећене краљу Владиславу II Јагелонцу; Сибињанин Јанка по дворезу из хронике Ј. Тугоција; а краљице Катарине по слици Giovanni Bellini у капитолској галерији слика у Риму.

О Ђурђеву-дне 1912 год.,
у Београду.

Миленко М. Вукићевић

ГДЕ ЈЕ ШТО У ОВОЈ КЊИЗИ

	СТРАНА
I -- Ми и наша отаџбина	3—8
Ко смо мы? 3. — Шта је назичај? 3. — Шта је отаџбина? 4. — Познајемо ли своју отаџбину? 6. — Шта се ходе овом књигом? 7.	
II — Како је било у данашњој нашој отаџбини пре доласка Срба?	9—13
Ко је живео у најстарије доба у нашој отаџбини? 9. — Стари народи: Илiri, Трачани и Римљани, 9. — Ошадавање и про- падање Римскога Царства и постанак Византије, 11.	
III — Долазак Срба у данашњу отаџбину	14—26
Стара отаџбина, 14. — Сеоба у нову отаџбину, 15. — Живот Срба у новој отаџбини за првих двеста година, 16. — Вера и обичаји, 17. — Уређење и управа, 18. — Каква је била држава у наших стarih? 22. — Како је било у њихових суседа? 23. — Како су могли Бугари и Грци покорити некоја српска пле- мена? 24. — Шта су Срби научили од суседа за првих двеста година? 25.	
IV — Како су Срби почели стварати своју државу и примати Христову веру?	27—54
Како су Срби живели под великим жучанима? 27. — Како су Бугари и Грци сметали Србима, при стварању државе и за- што су у томе успевали? 28. — Да ли се од српских и бугарских земаља могла створити једна држава? 29. — Како се тече пагу- ђења слобода? 36. — Бој код Скадарског Језера 1040 год., 37. — Бој код Вара 1042 год., 38. — Како се ујединује народ и гради јава држава? 41. — Зашто се распала Бодинова држава? 46. — Шта су Срби научили у новој отаџбини за пет стотина година? 48.	
V — Како су Срби створили јаку државу?	55—98
Како се поставља темељ јакој држави? 55. — Немања, 56. — Како је Немања уредио државу и утвrdio православље? 60. — Како је српска држава постала независном? 63. — Како је Немања сносио са престола? 66. — Отац и син, 70. — Зашто је Немања славан владалац и зашто га се народ сећа? 76. — Ду- бровник за време Немањино, 79. — Босна за Кулина бана, 80. — Како је почeo владати Стеван Немањић, 84. — Брат — мубрат, 85. — Права браћа, 97. — Проглас краљевине, 91.	
VI — Како је српски народ достигао првенство на Балканском Полуострву?	99—168
Синови Стевана Првовенчанога, 99. — Краљ Урош, 104. — Како је напредовала Србија за владе двојице Урошевих синова? 115. — Како је било уређење и привређивање за владе Дра- гутине и Милутине? 129. — Где је била престоница Милути- нова и како је изгледала, а где Драгутинова? 131. — Каква	

је била управа и полиција? 132. — Каква је била правда и суд? 133. — Како је било привређивање? 134. — Како је напредовало рударство? 135. — Какви су били занати и трговина? 136. — Какво је било грађевинарство и сликарство? 140. — Какво је било васпитање и просвета? 145. — Каква је била војска? 150. — Како је напредовала црква? 150. — Сукоб с братом и са сином, 152. — Сукоб с Угрима, 155. — Стеванов повратак из Цариграда, 156. — Малутин према ближњима, 156. — Стеван Дечански, 158. — Бој на Велбужду, 162. — Његов значај, 164. — Како је живео српски народ у Босни после Кулина бана? 166.

VII — Како је постало српско царство? 169—207

Како је Душан дошао на престо? 169. — Какав је био Душан? 170. — Какви су били суседи Душанови? 172. — Краљевање Душаново, 173. — Проглас Царства, 178. — Задужбина Душанове, 182. — Душанови закони, 184. — Цар Душан и босански бан, 187. — Непријатељство између Душана и Кантакузена, 190. — Душанова расправа с источном и западном црквом, 193. — Душанов рат с Угарском, 196. — Последња година Душанова царовања, 199. — Значај Душанов у српској прошлости, 204.

VIII — Како се распада Душанова царевина? 208—259

Какву је државу оставио Душан сину? 208. — Карав је био Душанов наследник? 210. — Одакле су дошли први ударици на царство? 211. — Распадање царства, 216. — Пропасти јужне половине српскога царства, 218. — Марко Краљевић, 223 — Какав је Марко по народним песмама? 225. — Судба северне половине српскога царства, 229. — Кнез Лазар, 230. — Његов културни рад, 231. — Напредовање Турака, 234 — Лазареве срдничке везе, 236 — Бој на Плочицку, 238. — Косовска битка, 239. — Погибија Лазарева, 241. — Како је живео српски народ у Босни за време распадања српске царевине? 245 — Тврткова влада до прогласа краљевине, 246. — Како је Твртко прогласио краљевину? 250. — Како је краљ Твртко уредио државу? 254. — Твртко насељава северну Далмацију Србима, 258. — Смрт Тврткова, 259.

IX — Каква је била судба српскога народа после Косова? 260—403

1. Последице Косовске битке, 260. — Стане у земљи Лазаревој после Косова, 261. — Цепање Лааарене државе и рад Милетин да дође до мира с Турцима, 261. — Вук Бранковић тражи ослонац на Западу, 261. — Намере Бајазитове и освајање Скопља и Качаника, 263. — Турци с једне стране допиру до ушћа Мораве а с друге избијају на Јадранско Приморје код Драча и Склада, 264. — Бој на Ровинама и код Никопоља, 265.

2. Стеван Лазаревић, 267. — Његово колебање после Никопоља, 268. — Правдање пред Бајазитом, 270. — Стане у чешмама, 273. — Сукоб с Тамерланом код Ангоре, 274. — Стеванов рад после боја код Ангоре, 274. — Сукоб Стеванов с Ђурђем Бранковићем, 276. — Стеванов рад на срећивању државе, 279. — Његов труд да прошири своју државу до Јадранског Мора, 280 — Његове везе с Угрима, 281. — Утврђење и уређење Београда, 281. — Београд постаје политичко, трговачко и просветно средиште Стеванове државе, 284. — Попизање утврђења, спрема и уређење војске, 285. — Привреда моћ земље тога вречена, 286. — Снажење владајачког угледа.

287. — Странке у земљи, 288. — Буна Вукова, 290. — Стеван у међусобицама Бајавитових синова, 291. — Успеси Стеванови после десетогодишњег труда, 292. — Стеванов рад на захвата, 293. — Отавак потпуно уређује војску, 294. — Напредак трговине, рударства и заната, 295. — Тежње за напредком књижевности и уметности, 296. — Манастира средиште књижевног покрета, 299. — Значај књиге у ово време и васпитање, 302. — Тешње за јачањем монархијске власти, и подешаја државних послова на разне гране, 302 — Један опис Србије из деспотовина времена, 305. — Проглаšање Ђурђа Вранковића за наследника, 307. — Напад Мурата II на Србију, 308. — Смрт деспота Стевана, 308—309.

3. Десават Ђурађ Бранковић, 310. — Ступање на престо и напад Турака на Србију, 311. — Видавање Смедерева и других градова, 312. — Удалба Ђурђевих ћерки, 315. — Напади Турака на Србију 1438 и 1439 год., 318. — Прај пад деспотовине, 320. — Ставе у земљи после пада, 322. — Зашто је српски народ дочекао алу судбу? 323. — Ђурђево бављење на страни, разговарање 1443 и 1444 године и ослобођење Србије, 326. — Уговор мира и гажење уговора, 328 — Бој код Варне 1444 и на Косову 1448 и страдање Сабињанин Јанка, 330. — Уочи пронастоја деспотовине, 334. — Пад Цариграда, 336. — Напад Мехмеда II на Србију и пад Новога Врда 1455 год., 340. — Радотарење Ђурђево у помоћ са Запада, 341. — Осада Београда 1458, 342. — Смрт Ђурђева и ставе у земљи после смрти његове, 343. — Пронастоја деспотовине 1459 године, 344.

4. Каква је била судба Босне после краља Твртка? 347. — Краљ Дабиша и угарски краљ Жигмунд, 348. — Краљ Стеван Остоја и Хроје Вукчић, 350. — Краљ Твртко II, 351. — Раздори у Босни, 353. — Како је нерска борба убрзала пронастоја Босне? 366. — Краљ Стеван Томаш, 367. — Гоњење богојила, 369. — Поставајт Херцеговине, 371.

5. Како је пронастоја Босанска првљавши? 375. — Ставе у Босни за време ступања на престо Стевана Томашевића, 376. — Крувишење Стеваново, 378. — Народ у Босни нагиње Турцима, 379. — Отказ данка, 381. — Босна без помоћи са Запада, 382. — Очајно ставе Стеваново и напад Турака и пад Босне 1463 године, 384.

6. Како је пронастоја Херцеговине? 388. — Ставе у Херцеговини после пада Босне, 389. — Место помоћи од Угарске напад на Херцеговину, 390. — Херцег Стеван тражи помоћ од Млетачке Републике, 391. — Херцег се покорава Турцима, 391. — Синови Херцегови и пад Херцеговине 1482 године, 391.

7. Како је пронастоја Зета (Црна Гора)? 393 — Иван Црнојевић, 393. — Напад Турака, 394. — Иванови синови, 396. — Пад Црне Горе 1496 године, 398.

8. Очајно ставе српске господе, која остави свој народ и се у туђину, 398. — Потомци деспота Ђурђа, 399. — Потомци Ивана Црнојевића, 400. — Потомци Херцега Стевана, 401. — Очајно ставе бегуаца у Италији, Угарској и по другим крајевима, 401. — Очајно ставе две краљице босанске, 402.

X — Зашто су Турци такве броје напредовали а Грци, Бугари и Срби тако броје пренадали?

У чemu је била снага турскога племена? 405.

Друштво уређење, 405. — Друштво уређење балканских држава, 405. — Како је то било у Турака? 407.

Уређење, 408. — Вера, црква и васпитање код хришћана, 409. — Како је то било у Турака? 412. — Друштвено уређење

у хришћана, 414. — Како је то било у Турака? 415. — Живот простога народа у хришћана, 416. — Турци се користе рјавих стакљем простога народа, 416.

Војне уредбе, 420. — Хришћанска војска, њено уређење, дисциплина, вооружање и начин војевања, 421. — Како је то било у Турака? 422. — Чиме су Турци пободили хришћанске народе Балканскога Полуострва и срушили њихове државе? 423.

СЛИКЕ И КАРТЕ

	СТРАНА
1. Трачаки (Dr. G. Buschan. Die Balkanvölker)	10
2. Илири (Споменик Срп. Краљ. Академије)	11
3. Цар Ираклије (кип из Варлета V. Klaic. Povjest Hrvata I. 28)	13
4. Приношење жртве (Маленъкій. Рус. Историк. стр. 89)	18
5. Спальванье умрлых (.)	19
6. Могила (Книга для чтения М. В. Докверъ Запольскій I.)	20
7. Камена гробница (. стр. 29)	20
8. Карта Часлављеве државе (рад Васе Марковића)	22
9. Свети Јован Владимијр (фотографија из Елбасанског манастира)	34
10. Карта Бодинове државе (Васа Марковић)	44
11. Тицило и Методије (по слици У. Предића, уметника)	51
12. Црква Св. Клименте у Охриду (Кондаковъ Македонія)	52
13. " Св. Петра (по фотограф. снимку Dr. J. Цвијића проф. Универ.)	53
14. Цар Макојло (De passagio in terram sanctam V. Klaic I. cit. 161)	55
15. Карта Немањине државе (рад В. Марковића)	66
16. Студеница (П. Покрышкинъ, Правосл. Цер. Архитектура)	67
17. Брата Студенице (.)	68
18. Прозор на Студен. олтару (.)	69
19. Немања (по слици академ. сликара У. Предића)	71
20. Хиландар (по фотограф. снимку Албум Њ. В. Краља)	73
21. Део Хиландара (.)	75
22. (.)	76
23. Из Мирослављева Јеванђеља (по фотограф. снимку с једнога листа у Петрограду)	81
24. Кулиново писмо од 1189 (по фотограф. снимку А. Ильинского)	82
25. Вукан (по фотограф. снимку генеаложке лозе Немањића из Дечана)	85
26. Свети Сава (по слици од 1643. Летопис Матице Кн. 213)	88
27. Карта државе Стевана Провоенчанога (В. Марковић)	92
28. Стеван Провоенчани (из Жиче по снимку М. Валтровића)	96
29. Краљ Радослав (.)	99
30. Радослављев печат (Dr. A. Јвић, Стари српски печати и грбови)	99
31. Краљ Владислав (по снимку поч. Ат. Пејатовића из Милешева)	101
32. Владислављ. печати (Dr. A. Јвић, Стари срп. печати и грбови)	102
33. Татарски војници (М. Острогореский Учебникъ русс. истории. 31)	103
34. Татарска јурта (.)	103
35. Татарски хан (.)	104
36. Краљ Урош (по фотограф. снимку из Дечана)	105
37. Урошеви печати (Dr. Алекса Јвић, op. cit.)	106
38. Из рукописа XIII ст. (Н. Библиотека у Београду по ф. снимку)	107
39. Печат Хумскога Кнеза Андрије (Dr. A. Јвић, op. cit.)	108
40. Краљ Драгутин и жена му (из Ариља по снимку М. Валтровића)	112
41. Сопоћани (по фотограф. снимку Dr. Јов. Цвијића)	114
42. Врата на Сопоћанима (.)	115
43. Краљ Драгутин (из дела П. Покрышкина. Лиц је из Ариља)	116
44. Владислав, син Драгутинов (по фотограф. снимку из Дечана)	122

К. Морозини (ориг. у Млешчима, кошија у Беогр. Нар. Музеју)	123
Краљ Милутин (П. Покрышкина. Лик у цркви код Студенице)	127
Симонида из Грачанице (рад Мих. Миловановића акад. сликара)	128
Карта државе Милутинове (В. Марковић)	130
Краљ Милутин из Дечана (по фотограф. снимку)	131
Милутинов парг у Хиландару (по фотограф. снимку)	140
Манастир Трескавац (по акварелу М. Воројевића)	142
Краљева црква код Студенице (П. Покрышкина, оп. cit.)	143
Црква у Армују („“)	144
Гратаница (по фотограф. снимку Dr. Јов. Цвијића)	146
Из босанског Јеванђеља (из рукоп. Пуб. Библиотеке у Петрогр.)	147
Краљица Јелена (рад П. Раносе, уметника)	149
Јеленики печат (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	150
Раванине Граца (П. Покрышкиња, оп. cit.)	154
Краљ Драгутин из Дечана (по фотограф. снимку)	155
Печат Краља Милутина (Dr. Ап. Ивић)	157
Краљева црква у Софији (по фотограф. снимку)	158
Стеван Дечански из Дечана („“)	159
Дечане (по фотограф. снимку)	163
Печат М. Нијослављеве државе (В. Марковић)	166
Грације Нијослављеве државе (В. Марковић)	167
Душан, лик у ман. Леснову (по фот. снимку М. Воројевића)	173
Душанов печат (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.) („“)	175
Душанов лик из Дечана (по фотографији)	179
Царица Јелена из Леснова (снимак Ст. Симића професора)	181
Душанов печат од 1350 год. (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	182
Раванине цркве у Јубботену (по акварелу М. Воројевића)	184
Повеља Ст. Котроманића од 1328 (издао је Л. Талоци 1905)	188
Кантакузен са свитом (A. Parmentier, Album historique T. II, 115)	191
Качта Душанове Царевине 1355 (В. Марковић)	200—201
Цар Урош из Дечана (по фотограф. снимку)	210
Печат цара Уроша (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	215
Рукопис из 1367 (фотограф. снимак из Соф. Н. Библиотеке)	217
Печат Краља Вукашина (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	220
Краљ Марко из м. Св. Дим. код Скопља (сним. В. Тителбаха)	224
Краљевић Марко (по слици Бодарића)	226
Печат Вука Бранковића од 1387 (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	229
Балшић 1379 (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	229
Кнегиња Милица (по слици Ст. Тодоровића)	230
Карта Лазареве државе (В. Марковић)	232
Лазаревица у Крушевцу (по фотограф. снимку)	234
Стуб из Раванице (П. Покрышкина)	235
Лик Миличић из Раванице	236
цара Мурата (по слици Ст. Тодоровића)	237
Милош Обилић (снимак из Хиландара. Албум Њ. В. Краља)	243
Раваница (по фотограф. снимку П. Покрышкина)	245
Печат бана Твртка од 1356 (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	246
Повеља Тврткова 1367 (Л. Талоци, Глас. Зем. Музеја 1905 год.)	247
Карта државе Краља Твртка (В. Марковић)	252
Печат Краља Твртка од 1382 (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	253
Љубостиња (по фотограф. снимку П. Покрышкина)	268
Украс с Љубостиње (по фотограф. снимку П. Покрышкина)	269
Карта државе деспота Стефана (В. Марковић)	273
Печат Ђурђа Бранковића од 1405 (Dr. Ап. Ивић, оп. cit.)	276
Карта Дубровачке Републике (В. Марковић)	278
Београд 1521 (из Географ. Завода на Универзитету)	282
Краљ Џигмунд (V. Klaic, Povjest Hrvata II, 231)	283

ИСТОРИЈА
СРПСКОГА НАРОДА
у слици и речи

I МИ И НАША ОТАЦБИНА

Ко смо ми? — Сваки од нас, кад би га ко запитао: коме народу припада, рекао би да припада српском народу. А кад би ко рекао: зашто смо Срби? Ми бисмо му одговорили: *зашто што су нам отац и маши Срби, и што су њихови родитељи и родитељи њихових родитеља Срби.* Осим тога и зато што смо рођени у српском завичају и у српској отаџбини.

Шта је то завичај? — Неки од нас рођен је у селу а неки у вароши. Они међу нама који су рођени у селу, још децом док су били, прво су познали кућу свога оца, у којој су се родили, где их је сунце обасјало први пут својим зрацима, где их је први пут загрејала иежна, топла и бескрајна љубав материјинска и огрејала ватра с родитељског огњишта. Познавши кућу својих родитеља познали су затим куће својих суседа, затим цркву, школу и судницу: па онда њиве, ливаде, винограде и воћњаке, паšњаке и забране села свога. Тако су познали цело своје село с брдима и пољима, с потоцима и рекама. После су познали друга села, околна бруда и планине, с којих су могли гледати цео крај у коме су провели детињство.

Међутим они, који су рођени у великим или у малим варошима, поред куће или стана својега оца, прво су познали улице уже или шире, баште или шеталишта где су се као деца играли, шетали и проводили. Познали су куће разне величине, у којима су

становали суседи њихова оца или други суграђани. Ту су познали цркву и друге јавне и државне зграде, дућане, тргове и друга места, докле најпосле нису познали целу варош с њеном околином и оближњим селима.

Онај крај земље наше, у коме ко никне и обикне, где се ко роди и одрасте, зове се *завичај*. Ма како да је ко провео своје детињство, добро или рђаво, опет му је завичај најмилије место на земљи, јер је у њему први пут познао овај свет и све што му је најмилије на овоме свету. С тога се сваки човек најрадије, целога живота свога, сећа свога завичаја.

Али онај Србин који воли само свој завичај, јеш није искрен и прави Србин. Има један део земље, који је шири и већи од завичаја, а који је нама тако исто драг као и наш завичај, а то је наша *отаџбина*.

Шта је то отаџбина? — Срби не живе само у Краљевини Србији. Кад би који од вас пошао преко Саве или преко Дунава, кроз села и вароши по Банату, Срему, Бачкој и Славонији, наишао би на народ, који говори српским језиком и који је српскога порекла: ако би опет пошао преко Дрине кроз Босну и Херцеговину, Црну Гору, Далмацију и Хрватску, опет би наишао на народ који говори, као и ми, српским језиком и који је српскога порекла. Тај исти народ нашишао би и у Старој Србији и Маједонији. Свуда у поменутим крајевима који чине једну велику област, живи народ који је српскога порекла и који говори истим језиком којим ми говоримо, говори српски и језиком, с тога је цела та област на земљи у исто време *Србинова отаџбина*. Сви поменути крајеви чине широку Србинову отаџбину, а данашња *Краљевина Србија* то је ужка отаџбина нас Срба који живимо у њој. Она има свога владаоца, своју слободу, своју управу и своју војску. У њој се управља и суди по српским законима; у њој се српска деца слободно уче наукама на српском језику; у њој се слободно српски и дише и пише. Исто је тако и *Црни Гори* ужка отаџбина оних Срба који у њој живе. И она има своју слободу и свога владаоца: и у њој

се управља и суди по српским законима. Али није тако с осталим српским покрајинама; оне су под туђинском влашћу, где туђин влада по туђинским законима. У њима није свакад слободно Србину Србијом се звати, у њима се брани Србину да слободно пише и да српски дише. У њима нема слободе за Србина, и често Србина бацају у тамницу и гоне на робију с тога, што се *Србино* зове.

Лепа је и дивна наша отаџбина. Она је дивна брдима и висовима својим, примамљива је родним равницама и широким пољима. Она је плодна, јер у њој роди све што човек у земљу баци; она је богата разноврсном стоком; у њој има и хлеба и меса, и млека и сира. Њена угроба богата је најлепшим каменом и најскупочејим рудама. У њој има дивна мермера, гвожђа и бакра и свакојакога другог блага које се из земље копа.

Све што треба једном народу за живот и за напредак, то Србину пружа његова богата отаџбина, као оно добра и здрава мајка што све даје чеду своме.

Па опет све те лепоте и свеколико богатство земље наше није то што чини да Србин воли отаџбину своју. Србин у отаџбини својој воли гробове и прах предака својих, који животом и радом својим прославише име Србиново, те му створише име међу другим народима да је знатан и познат. Србин у отаџбини својој воли она велика дела, велике напоре и многобројне жртве, које стотинама година подносише његови предци у славу и одбрану српскога имена и српскога говора. Србин у отаџбини својој поштује и воли ону многу врелу крв, којом наши предци по хиљаду пута у борби за своје име и своје огњиште натопише сваку стопу земље своје.

Све земље у којима Срби живе, свеколика плодност и разноврсно богатство које се налази у земљи и на земљи, и рад предака наших отаца које земља покрива, и прах који се развијао са старих огњишта и старих гробова, и наш рад који ми данас улажемо да сачувамо своје име, свој народ и своје земље својим потомцима, и онај труд који ми данас подносимо

да станемо у ред образованих и напредних народа; све то скупа значи реч **Отаџбина**; и ми данас *волећи отаџбину волимо све што обухвата реч отаџбина.*

Да се отаџбина воли треба је познавати. — Да ли сваки од нас Срба воли своју *отаџбину и свој народ?* То је питање врло знатно, и да бисмо га боље разумели да наведемо један пример.

Сваки од вас воли своју *мајку*; али кад би вас човек запитао: зашто је волите? Ви бисте му скоро чудећи се одговорили: — „Какво је то питање? Волим је зато, што ми је *мајка*.“ — И кад изговорите реч *мајка*, ви се сећате најсрећнијег доба живота, сећате се детињства, сећате се оних слатких мајчиних пољубаца, оне нежне бриге, дубоке и неизмерне љубави, којом само мајка љуби своје дете. Волите своју мајку с тога, што је познајете, што знате њено срце, које је свакад пуно доброте и нежности за вас, чедо њено, које се најсрећније осећало у крилу и загрљају њеном.

Али има међу нама и таквих, који су врло рано изгубили своју мајку тако, да нису запамтили ни њено лице ни њен глас, па нису осетили њено материнско миловање. Да ли такви људи могу волети своју мајку оном љубављу као они који су је запамтили и који су осетили све нежности њене и топла миловања? Такви људи ма колико да замишљају лик материјин, не могу га се сетити; ма колико да се труде да се сете како изгледа мајчино миловање и грљење, не могу то осетити. Такав човек поштује и воли замишљену слику своје мајке, али је он никад не може волети оном љубављу којом воли своју мајку онај човек који је сазнао све доброте мајчине, који је упамтио она топла грљења и нежне пољупце мајке своје на меком крилу њеном.

С тога се снажно и топло воли само оно, што се познаје; с тога се и каже: *Незнано — непишано, јанано-воено.* А шта је отаџбина наша? Зар она није мајка свију нас Срба? И заиста прави *Србин биће га чо онај који добро познаје своју отаџбину као мајку своју, и народ свој као браћу своју.*

Да ли ми Срби познајемо добро своју отаџбину?

Нека се тако запита сваки од нас: и онај који земљу ради и онај који законе гради. Нека се тако запитају сви који управљају народом и воде га, почевши од кмета сеоског и свештеника, који се у име народа Богу моли, па до оних који седе на влади и управљају целом државом; или до оних који хоће да буду војсковође и учитељи народа, па ће се видети како је мали број оних Срба који свој народ и своју отаџбину познају. А оно *што се добро не познаје не може се ни поштовати а како ли волеши*. А што се не воли, не може се ни заступати ни бранити оном љубављу, којом се брани и заступа отаџбина.

А да бисмо ми сви били добри Срби, и по души и по срцу, као што смо Срби по рођењу, треба добро да познајемо како своју отаџбину, тако и свој народ. Треба да познајемо и богатство земље и моћ народа нашега; треба да знамо и врлине и мане нашега народа; треба да знамо шта нам је добро а шта зло. За такво познавање треба много воље, треба много рада. А то је потребно нама данас много више но икада пре; јер нас са свих страна опкољавају народи који желе да нам отму отаџбину, са свима лепотама њеним и целиокупним благом што га она има, а нас или да униште или да нас учине робљем, те да им робујемо као и Турцима што смо робовали. Од нашега рада и од вредноће наше зависи будућност нашега народа.

Шта се хоће овом књигом? — Наш народ данас има најлепше и најплодније земље на Балканском Полуострву, пуне свакојаког блага и богатства, па опет није богат, није напредан и није срећан колико то може да буде. А то је с тога што је наш народ подцепан и раздељен на неколико држава од којих су само две српске: Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора. Све остale српске земље налазе се под туђим државама, где туђин влада и управља по туђинским законима и потребама. Богатство земље и сваковрсно благо наше отаџбине није у рукама њених синова, нас Срба. С тога се богатством наше отаџбине највише користи туђин, а Србин је потиснут и заостао иза других срећних народа, с тога је данас Србин си-

ромашан и незнатање међу другим народима, с тога му је тежак живот.

Ова књига треба да покаже како је наш народ раније живео, како је оснивао државе и постајао снажан и моћан, напредан и угледан; затим треба да покаже зашто је српска држава слабила и зашто је пропала а српски народ дошао под туђинску власт. У исто време треба да покаже шта је код српскога народа добро, шта му је помагало да постане моћан и снажан, а шта је рђаво, и шта му је сметало да буде данас напредан и угледан као и други народи.

Пошто ова књига говори о прошлој судбини српскога народа, о старом његову животу, с тога се она и зове **Историја Српскога Народа**.

II

КАКО ЈЕ БИЛО У НАШОЈ ОТАЦБИНИ ПРЕ ДОЛАСКА СРБА?

На је живео у најстарије доба у данашњој нашој отаџбини? — У давнашње доба, кад људи нису знали за гвожђе, у нашој отаџбини живела су нека дивља племена, која су становала по пећинама, по земуницама или колибама оплетеним од прућа, блатом облепљеним. На дну тих земуница у наносу и под земљом нађена су огњишта с огорелим каменим плочама и обжеженим ватриштима. У тим старим кућиштима око огњишта нађена су разна оруђа све од самога камена начињена. Има ту секира и кесера од угlaђенога камена: има ножева и стрелица од кремена: има чекића и пијука истесаних од најтврђега камена; има шила и игала од костију; има рбина и чапара од разнога земљаног посуђа простог и шареног.

Људи овога времена хранили су се ловећи разне животиње и рибе, или копајући разно корење. Одевали су се кожом разних уловљених животиња.

Стари народи који су пре нас живели у нашој отаџбини. — Колико су времена таква дивља племена живела у нашој отаџбини то нико не зна. А од онога времена од када су људи почели о појединим народима у књиге бележити, зна се, да су на западу од Вардара, Ибра и Дрине па до мора, а на југу до Епира, живели Илири, чији је језик био, како

учени људи тврде, сличан ономе којим данас *Арнаути* говоре. А на истоку од поменутих река до Црнога Мора и Цариграда живели су *Трачани*, по чијем се имену и данас зове најближа област Цариграду — *Тракија*.

Трачанин

За Илире и Трачане кажу учени људи да су били јуначан народ, да су се умели јуначки борити; али која корист кад не беху сложни! „Сложна браћа нове дворе граде, а несложна старе разграђују“ — па се та пословица потврдила и на Илирима и Трачанима. У њиховој земљи није било никад мира ни реда: вечно су се међу собом свађали и крвили; сваки је хтео да заповеда а нико да слуша — док не дође туђин, да им свима суди и господари. А ко је тај туђин?

На западу од Далмације, преко Јадранскога Мора, налази се земља Италија, где су становали *Римљани*, народ који је некад био најмоћнији на свету. Они су у почетку имали само један једини град: *Рим*; али се јунаштвом и паметним радом тако развише и толико

ојачаше, да им је царство најпосле обухватило пола старога света, све најлепше и најбогатије земље. Римљани покорише немирне и несложне Илире и Трачане, њихове земље освојише и почеше их уређивати по својем начину. Одмах подигоше добре путове којима се и данас трагови налазе, поградише градове, у којима се развише трговина и занати; а како је

наша отаџбина од памтивека била богата разним рудама, то Римљани отворише руднике и почеше копати злато, сребро, бакар, гвожђе, олово итд.

Живећи под Римљанима Трачани и један део Илира сасвим изгубише свој језик и посташе добри сточари, ратари и радници, који гајише стоку, обрађиваху поља и руднике и рађаху у римским ковницама и радионицама градећи разно оружје, алате и посуђе, и израђујући новац и разноврсна ткива; а над њима господарише Римљани и користише се бољством земље њихове и радом њиховим. По неке Илире Римљани су узимали и у војску те су им у одбрани земља добро послужили, а било је од њих и врло славних људи, који су и на престо долазили, као цар Диоклецијан, онај, што га наш народ помиње у причи и песми под именом цар Дукљанин.

Опадање и пропадање римскога царства и постанак Византије. — Римљани су дуго и дуго господарили целим Балканским Полуострвом, па и целом нашем отаџбином, али наш народ вели: „Свака сила за времена“, па тако је било и с римском. Поставши господари више од пола старога света, они су се у превеликом добру јако понели; постали су раскошни, обесни, лени, мекушци, блудни и раскалашни, те им се више није милило да буду војници и да оружјем бране оно што су им дедови мачем стекли, већ тај посао оставе за паре најмљеним војницима, а „туђа рука не чува и не тече“, већ расипа.

Илири

У време кад је Римска Царевина била најбогатија и најразвијенија, на северу и истоку од ње живели су разни варварски народи по густим шумама, необрађеним пољима и непролазним мочарима. Они су живели од лова и од стоке, од пљачке и отимачине, тукући се и крвећи међу собом, и селећи се из једног места у друго. Они су већ одавно завидели Римљанима на њихову богатству и лакомо погледали на њихове ограђене плодне земље и раскошне градове, пуне свакојакога блага; али су се бојали Римљана, јер су ови имали у држави својој добро уређење, добру војску, добре старешине, којима су се покоравали, па кад би их варвари напали, осетили би римску јуначну мишицу и оштрину њихова мача. Али чим варвари, а нарочито разна германска племена, видеше да Римљани нису више они стари јунаци који вешто бију мачем и копљем, већ кукавице, који се плаше јуничког мегдана, почеше наваљивати са свију страна и немилице робити, пљачкати, палити и пустошити по римским земљама.

Тако Римско Царство поче опадати и полако пропадати. Међутим насташе и унутрашњи раздори и честе свађе око престола. У земљи поче владати неред, беззашће; а разни варварски народи са севера и са истока (нарочито Готи и Хуни), почеше још чешће нападати. С тога људи гомилама напустише земљу и бежаху у градове. У земљама римскога царства, особито поред Саве и Дунава, поред Мораве, Драве, Дрине, Босне и Брбаса, становништво беше ретко, села запустела и отворена непријатељу.

У таквим приликама Римско Царство подели се на две половине: на западно-римско царство у коме остаде Рим као главни град, и на источно-римско и шападански царство коме беше престоница Цариград, који се у старо време звао Византијом, па се по њему и цело ово царство назвало Византијским Царством.

Није прошло ни сто година после деобе, а западно римско царство пропало је под навалом германских народа (476). Мање, али боље насељено, имућније

и боље управљано источно царство држало се после деобе више од хиљаду година. Оно је достигло до највеће славе за владе чуvenога византијскога цара *Јустинијана I*, који је за прве половине своје владе за одбрану царства од варвара подигао преко 80 тврђава на Дунаву и 370 тврђавица јужно од Дунава, све до Грчке. Али све те тврђаве, подигнуте за одбрану, мало су имале успеха против варвара, јер није било људи да их бране, ни доволно новца да се набави најамничка војска.

III

ДОЛАЗАК СРБА У ДАНАШЊУ ОТАЦБИНУ

Стара постојбина. — У давнашње време, кад су у данашњој нашој отаџбини живели Илири и Траки, наши прадедови живели су заједно са својим сродницима далеко на североистоку иза високих планина што се *Карпатима* зову, на изворима и горњем току река: Висле и Одре, Прута, Дњестра и Буга, као и у западном делу дњеварскога краја. Како су се наши предци звали у најстарије време не зна се, али од шестога столећа сви су се звали *Словени*. Њихова отаџбина била је раван крај с незнатним узвишицама на разводју река, с многим језерима и баруштинама, покривен пространим шумама с местимичним ливадама, богат животињама за лов и разноврсном рибом. Већи део словенске прајпостојбине био је покривен врло плодном земљом *црницом*, згодном за земљорадњу, а гајили су стоку и занимали се пчеларством.

Словени су дugo живели у својој старој постојбини, далеко од просвећених народа, поцепани на многа мања и већа племена, која су међу собом често живела у свађи и задевици. Из старе постојбине Словени су се ширили на исток, запад и југ. Удаљујући се једни од других: временом од њих постадоше разни народи као: *Руси с Малорусима, Пољаци, Чеси с Моравцима, Словаци, Срби с Хрватима, Словенци, Бугари и Јужнички Срби*.

Сеоба Срба у нову отаџбину. — На четири стотине година после Христова рођења дође из Азије некакав азијски народ (Хуни), покори многе народе па нападне и на Словене, који поцепани на племена нису се могли сложно бранити, већ падну под туђинску власт, а „туђе господство готово ропство!“

Многи народи потиснути од овога азијског народа, почеше се селити, и мало помало настаде тако кретање и комешање народа и племена да се створи опште сељење народа, које учени људи зову: *Великим пресељавањем народа*. И кућа кад се сели не може човек одмах да се смести а камо ли кад се селе читави народи и племена. С тога се и то пресељавање с мањим или већим прецидима протезало око триста година.

И наши прадедови у том великом покрету и метежу нису могли остати на миру, већ су оставили своју стару постојбину и пошли да траже нову отаџбину. С тога једни прво пређу преко Карпата па сиђу долином Тисе на Дунав у данашњу мађарску равницу, а други долином реке Прута спусте се у румунску равницу, на доњем Дунаву. Одатле почну прелазити преко Саве и Дунава, у прво време само ради пљачке и пустошења по зем-

цар Ираклије

љама Грчкога Царства, а доцније су почели освајати села и градове и читаве крајеве насељавати.

У то време у Грчком Царству владали су нереди и буне, а споља нападали су га разни народи. С тога је грчки цар Ираклије морао узимати црквено благо, стварати нову војску а стару повући од Саве и Дунава у Азију да брани царство од навале Персијанаца; а земље од Саве и Дунава до Јадранског и Белог Мора остадоше без одбране. Таман он одбије Персијанце, а навале још опаснији од њих, Арабљани, непријатељ нов, са свежим верским одушевљењем, освоји многе грчке земље у Азији. За време бораба Ираклијевих у Азији Словени у великим гомилама почеше прелазити преко Саве и Дунава и насељавати се. Том приликом дођоше прво Хрвати и насељише се на северозападу од данашње Босне у данашњој северној Далмацији и Хрватској, а за њима дођоше и Срби и насељише се у земљама, које се простиру од Новога Сада до солунске равнице и од Видина, Тимока и реке Месте до Јадранског Мора.

Живот Срба у новој отаџбини за првих двеста година. — Док су Срби живели у старој постојбини, у заједници с осталом својом браћом, били су народ миран и питом, који је радио земљу и гајио стоку. Али кад су оставили своју постојбину, па се умешали у оне велике покрете и комешања народа и племена, која се називају Великом Сеобом Народа, они су морали променити свој начин живота. Дошавши у нова места, они су често тамо застајали друге народе и друга племена, па су се с њима борили и крвили, јер „ко је јачи тај и тлачи“! Тако борећи се с другим народима Срби постадоше јуначни и ратоборни, а по где кад дивљачни и крволовочни.

У тој борби с другим народима и племенима слабији су изгинули или помрли, а у нову су отаџбину дошли најратоборнији, који су снажном руком и оружјем прокрчили себи пут и освојили нову отаџбину, где су нашли доста старијаца: полатињених Трачана (које наши називаху Власима), затим Илира (које називаху Арбанасима) и Грка. А у неким градовима поред

Јадранског Мора било је заостало још и Римљана, које су наши стари називали Латинима. Срби су једне од старица побили и поробили, други су побегли или у тврде градове или у високе планине, а трећи су се предали на милост и немилост: „ко је јачи онај и старији“! Срби су били страшни и дивљачни за време рата, а умели су бити и благи према робовима својим. Тако су се мало помало спријатељили и измирили са старинцима, од којих су се временом неки посрбили, а други отпочели мирно живети и трговати. Старици су остали већином по планинама гајећи стоку, а Срби су заузели поља и равнице, и опет почели орати земљу и сејати жита, гајити стоку и неговати пчеле, као и у старој постојбини. Нова отаџбина била је плоднија и топлија од старе постојбине, али зато и брдовитија, пуна плодних долина и котлина, пуна високих брда и високих коса, па су се многа српска глемена морала навикавати новој земљи и топлијем сунцу, а она, која су се населила поред мора и по острвима, морала су се навикавати поморском животу. Наши прадедови нису се могли навићи брзо новој земљи и новом животу; требало је доста времена да прође па да се свим привикну новој отаџбини и новом животу, новим суседима и њиховим навикама.

Вера и обичаји. — Срби су, као год и њихова остала словенска браћа, задugo по доласку у нову отаџбину били многобошки, нису веровали у једнога Бога, него су мислили да светом и човеком управљају разни богови и богиње. Тако су у најстарије време обожавали небо, сунце, муњу и гром, ветрове и друге небеске и земаљске прилике. Имали су свештенике од којих се у старим књигама помињу: чаробници, гатари и лекари, који су на отвореним пољима или на узвишим местима приносили жртве својим боговима, заклињали се, гатали и врачали. Из онога давнашњега времена чак су се и данас одржали неки обичаји, гатања и разне празноверице, које се врше на Бадњи Дан, о Ђурђеву-дне, о Ивању-дне и другим неким празницима.

Из тога времена остало је веровање у змајеве и

виле, у вештице и у мօре, у вампире и друге које-
какве авети и утвари.

У оно време Срби су своје мртве закопавали или
су их спаљивали, а понекад су их односили у шуме
и остављали птицама и зверовима.

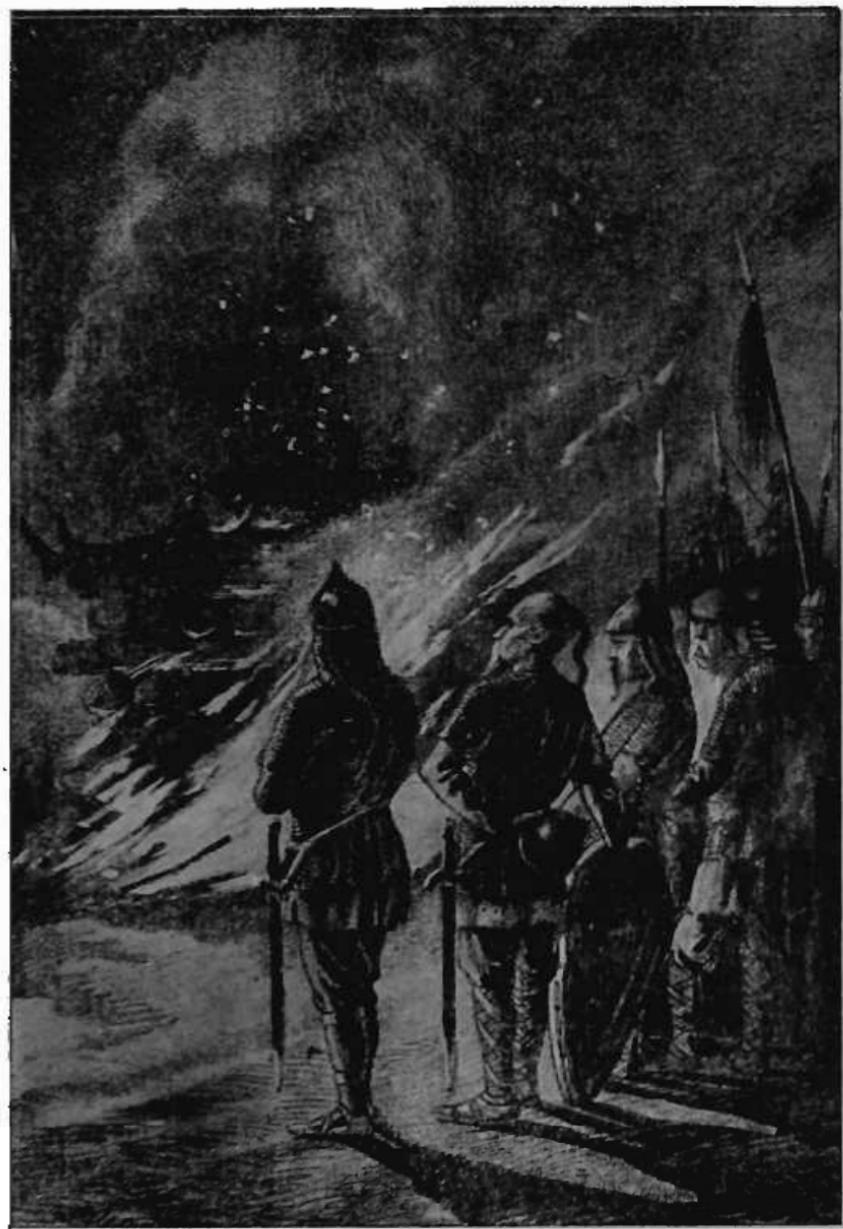

Словенци приносе жртву Перуну.

На гробовима сахрањених подизали су велике го-
миле од земље или од камена.

Уређење и управа. — Наши су стари, у време
свога доласка у нову отаџбину, били људи јуначни,
снажни, развијени, високи, брази и окретни, плаве или
риђе косе, у лицу румени. Умели су јуначки подно-
сити не само глад, жеђ, хладноћу и све ратне тегобе
и напоре, већ и страшне муке, на које би их непри-

јатељи стављали, а да не одаду своје другове и тајне свога народа.

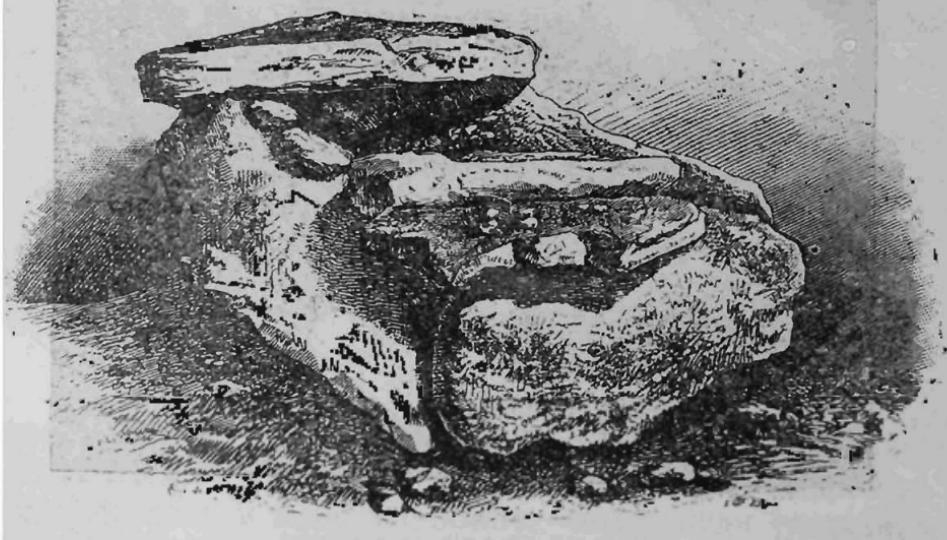
Словени спаљују тела мртвих.

У старој постојбини и у новој отаџбини Срби су живели по колибама и кућама направљеним од блата

и дрвета, које су биле растркане по шумама, око река, језера или по другим местима, којима се тешко могло

Могила над гробом.

Камена гробница.

прићи. Њихов начин живота био је сиров, запуштен и пун прљавштине; уређење пак њихово одликовало

се простотом као код свију старих непросвећених народа. Живели су по сродничком уређењу у ћећим или мањим сродничким групама. Живот је у оно време био тешак, породице се нису радо делиле него су живеле у велиkim породичним задругама у заједничкој кући на заједничкој земљи, па што стеку и зараде буде им свима, а најпаметнији и најваљанији међу њима бивао им је старешина, коме су се сви у кући покоравали и слушали његове заповести. Више таквих кућа, које су постале деобом од једнога дома, сачињавале су братство које је живело у једном или у више села, под управом једнога старешине. Старешина је позивао све домаћине појединих домова на братски договор, где су се договарали о заједничким пословима и потребама. Више братства сачињавали су племе, а цео крај у коме је живело племе називао се жупа. Старешина племена, које га је племе бирало и који је управљао целом жупом, називао се жупан или кнез. Овај племенски кнез морао је бити не само од честитог, поштеног и угледног братства, које се истицало старином и јунаштвом, већ је и сам морао бити честип и угледан, јуначан и паметан, јер је у исто време био судија целом племену, а за време рата војвода.

У средини жупе, где год на згодном месту у шуми, код језера или на брду, подизали су жупљани град, око кога се трудило цело племе, у коме се слабо становало, већ је то било место где је жупан судио, где се трговало; а у време непријатељске нападе град је служио за одбрану целога племена. Град су непрестано морали чувати и одржавати у добром стању становници жупе.

У Срба онога времена није било ни великих богаташа ни сиротиње, јер је сваки дом имао доста родне земље за обраћивање и широких паšњака за стоку. *Ленишине и нераднике нису трпеши међу собом, него су их пропуштавали из свакога дома и из свакога села.* Наши праједови онога времена били су људи честити, госте су радо дочекивали и добро гостили; били су

поштени, лопова и разбојника међу собом нису трпели, а када би га ухватили, вешали би га о дрво и оставили да тако виси докле се не распадне од кише и ветрова. Свака кућа старала се да своју децу што боље упути да буду ваљана и честита, послушна и вредна, а на рђаву и неваљалу децу гледали су као на казну и проклештво од богова.

Каква је била држава у наших стarih? — За време борбе с Немцима, Грцима и другим народима, наши стари били су добри јунаци, који су се умели вешто борити заклањајући се и кријући у шуму, у траву или у реке; умели су се користити бреговима и клисурама; умели су се храбро борити и на суву и на води, па су их ипак често пута покоравали други народи. Откуда је то долазило и како је то могло бити? Путници који су у оно време долазили међу њих веле: да су Срби и Словени тако многобројни да их ниједан народ у свету не би могао победити кад не би били поцепани на многобројна братства и племена, која су међу собом нейресано у свађи и борби. Дакле наши стари поцепани на племена под многим својим старешинама, као и сви народи који су на ниском ступњу просвете, нису имали реда, нису имали јаке војне ни државне власти: већ је свако племе било за себе и сваки се жупан свађао и борио с другим жупаном. Осим тога стари путници причаху за наше праједове: да кад се састану на договор, не умеју да се договарају; јер чим се једни о нечем договоре, то други одмах покваре, с тога често један другог мрзе и ниједан неће да се покори другоме.

Овако несложни наши предци у новој отаџбини основали су пуно малих држава: тако они око Тимока назваши се *Тимочанима* и имајаху свога кнеза; они између Мораве, Дунава и хомољских планина звахи се *Браничевцима* и имајаху својега кнеза: они око Мораве звахи се *Моравцима* и они имајаху свога кнеза; они око реке Неретве звахи се *Неретванима*; они око Струме звахи се *Струничанима*. Једни око Солуна звахи се *Драговићи*, други Во-

јинићи, трећи *Сагудаши*; они око Мораче и Зете зваку се *Зећани*; они око Требиња *Требињани*; они, што се настанише по брдима данашње Херцеговине, зваку се *Хумљанима*; а они између Охрида, Шар-планине и Вардара зваку се *Брејацима*. Било је још пуно других државица и мањих кнезова и жупана и сваки је од њих желео да је самосталан господар у своме крају. Наши предци не само да нису имали у новој отаџбини јединства, већ су се радије називали разним племенским именима, него заједничким именом *Срби*.

Како је то било у суседних народа? — У суседних народа није било тако. Грчка царевина и ако је била у рђавом стању кад Срби дођоше у нову отаџбину, опет се брзо опоравила, јер је народ у целој царевини слушао само једнога цара, пошто је сва власт била у његовим рукама. У земљи је било реда, јер се знало ко управља и заповеда а ко слуша и ради. Сваки је знао каква су му права и дужности и сви су се у целој царевини покоравали једном цару и једним законима. Царевина је имала добру и уређену војску, која се покоравала цару, готова сваки пут да на заповест царску пође и земљу од свакога непријатеља брани. С тога је у грчком царству све зависило од цара; ако је цар паметан и добар и царство је снажно, а ако је цар слаб и царство је бивало слабо. Грчки цареви жељаху да покоре српска племена и тако настаде борба између уређене грчке царевине и Срба поцепаних између себе на многе државице и на многе господаре. Та је борба била дуга и крвава, и само за време великих опасности поједини су се жупани удруживали и бирали великог жупана да се удруженом снагом бране од заједничког непријатеља.

Како Срби, дошавши на Балканско полуострво, дуго беху издељени на множину малих племена, то су убрзо доспели под мниму или праву врховну власт Византије.

Исто тако као Срби живела су и њихова браћа између Дунава, Црнога Мора и Балкана. И тамо је

било неколико племена и неколико господара. И они нису хтели да се слажу па нису ни уживали дugo време своју слободу у новој отаџбини, јер најављено на њих испреко Дунава *Бугари* и покоре их (679).

Како су могли Бугари да покоре ове српске сроднике? — Бугари нису били поцепани на племена, нити су имали многе старешине као Словени и Срби, већ је то била јака и велика дружина с војничким уређењем и војничком управом. На челу те дружине стајао је старешина који се звао *ханом*, а уз њега стајао је савет од шест великаша (бољара), који је имао велику власт. *Сви Бугари покораваху се своме хану и своме савету.* Нико није мислио да може друкчије бити, па никоме није ни падало на ум да се цепа и да се дели; а ако би баш ко и покушао да се буни, одмах би био погубљен не само он, већ и његова деца, а имање би му одузели. Како су Бугари били врло ратоборни, дивљачни и неотесани, то су врло брзо покорили несложне Словене, основали државу с војничким уређењем и почели да владају над словенским племенима. Доцније су Бугари примили од Словена њихов језик и обичаје, али су задржали своје име и тако је постао *бугарски народ и бугарска држава*, која је, пошто је имала јако војничко и државно уређење, брзо напредовала и постала опасна и Србима и грчкој царевини.

Словена је било много више него Бугара кад су дошли у данашњу Бугарску; *а и у Бугара је било више реда, више глоге и јединства него у Словена,* па су их с тога и победили и покорили. Узалуд је био велики број у Словена кад нису имали реда. „Боље је умети него имати!“ Бугари нису имали велику снагу али су умели. Словени су имали велику снагу, али нису умели, па су с тога постали робље мањем од себе. Осим Грка и Бугара Срби су имали још једнога опасног суседа, који је имао боље уређење и јачу државу, то су били предци данашњих Француза, а које су наши стари у оно време звали *Фрузија.* Они су имали велику, добро уређену царевину, извежбану и наоружану војском. У царевини су се покоравали сви

своме цару и слушали његове заповести. Тако јаки и уређени освојили су многе земље, дошли су са запада и покорили прво нашу браћу *Хреаше*, затим Србе у Далмацији, у Славонији и Срему. Фрушка власт била је врло тешка Србима у поменутим земљама, јер су им Фрузи чинили многа насиља; прича се да су по некад отимали чак и дечицу с мајчиних прсију и бацали псима. И Срби се побуне да се ослободе насиља Фрушког. Али лакше је слободу сачувавши него је изнова извојеваши. И у самом устанку Срби не беху сложни, те их после неколико крвавих битака Фрузи савладају и њихова кнеза, који их је водио против Фруга, протерају, и он побегне у Босну неком српском кнезу.

Чему су се Срби научили од суседа? — Срби, поцепани и у новој отаџбини као и у старој на многа племена, нису могли одолети туђину. Они су онако завађени и раскомадани били слаби, и ту слабост употребили су суседни народи у своју корист, те је српски народ много пропатио од њих, јер су их суседни народи, уједињени у једну државу, свагда побеђивали. Осим тога Грци и Бугари давно су увиђали да би им српска племена, кад би се сложила и ујединила у једну државу, постала опасна. С тога један грчки цар и саветује Грке: „*Пошто је код Срба много кнезова и жупана, и како се они међу собом не слажу, то је врло корисно неке од њих, а нарочито оне с границе, придобити на нашу страну лепшим речима или даровима, а затим нападати на остале. Иначе, ако се оштарче борба одједанују са њима, може им Јасши на ум да се уједине и да створе једну државу.*“

Међутим невоља учи свакему, па је и међу Србима било људи који су видели у чему је снага бугарска и грчка; било је људи који су провели дugo времена или међу Бугарима или међу Грцима, па су много видели а још више научили. Дошаvши међу своју браћу хтели су их научити, и заиста научили су их како треба с Грцима војевати и градове освајати; научили су их како се боље живи; неки су чак

почели од Грка примати и Христову науку. Осим тога хтели су их упутити сложном животу, и понекад су успевали; а понекад је бивало да су Срби волели по старом обичају пустити и „*село нек процадне само не у селу обичај*;“ волели су и слаби да буду само да не напусте своје старе ма и рђаве обичаје и навике.

Али за ово време велики је успех међу несложним Србима био и то: када се у народу могло наћи људи да мисле *на сложан заједнички рад*.

IV

КАКО СУ СРБИ ПОЧЕЛИ СТВАРАТИ СВОЈУ ДРЖАВУ И ПРИМАТИ ХРИСТОВУ НАУКУ?

Како су Срби живели под великим жупанима? — Бугарска се држава ширила с истока на запад и на југ. У томе ширењу Бугари дођу до Тимока, па кад покоре српска племена Тимочане и Баничевце, дођу до Моравца па и њих покоре својој власти. Исто тако Франки држаку Срем, Славонију и Далмацију, а Грци земље око Вардара и Струме. За то време већ се и нека српска племена беху оснажила и под својим кнезовима створила државе, у које је ушло више племена. Тако се једна држава почела стварати између Колубаре и Врбаса, Ибра и Пиве, у којој је владало једно за другим више кнезова, од којих се зна за кнеза *Властимира*, који је владао у оно време кад Бугари освојише Мораву и Повардарје. Ова Властимирова држава, заклоњена с истока и југа планинама и горама, била је средина српских племена. Средиште њено било је она висија међу изворним пределима Ибра, западне Мораве, Дрине, Зете, Мораче и Белога Дрима. Цео тај предео назван је доцније *Рашком* по реци *Рашкој*, а који поред Рашке пресеца река Лим. Престолно место ове државе у коме су живели велики жупани, било је *Досчињик*, по свој прилици негде око данашње *Сјенице*. У овом су пределу Срби очували јаку љубав према слободи и независном животу и он је постао најснажније средиште

одакле су наши прадедови огледали да створе јаку српску државу. Ова српска држава прекидала је везу Бугарима између њивих освајања на северу и оних на југу, између Срема и Београда и освојених покрајина западне Македоније. С тога ширећи своју државу, Бугари пређу Мораву и дођу до граница Властимирове државе; па како су доста лако освојили оне државице на Тимоку, на Млави, на Морави и на Вардару, мислили су да тако освоје и ову у средини српских гора. С тога крену војску и нађу на бруда и планине. Срби, још од старине вешти ратници по брдима, кршевима и планинама, дочекају јуначки бугарску коњицу и победе је на више места. Бугари поновише нападе и три године узалуд нападаху, па изгубивши многу војску вратише се без успеха. Победама се Срби прославише, и слава им се брзо разнесе на све стране не само међу остала српска племена већ далеко и међу даље народе. Тако су чак и — Арапи у оно време знали: да су Срби страшни својим непријатељима с тога што су независни и што се не покоравају другом народу.

Кад умре Властимир, почели су владати његови синови под старешинством најстаријега *Мутимира*, и док су се браћа слагала, било је и среће и напретка. Бугари су мислили да је сад дошао тренутак да се освете Србима за ове победе под Властимиром, па завојшише опет на Србе и њихову државу. Али их браћа са својим народом још храбрије дочекају у својим планинама и горама него пре, и још жешће потку, па чак заробе и сина бугарскога хана с многим војводама. Хан и Бугари пренеражени својом погибијом молили су за мир, на што су Срби пристали (око 863 године).

Ускоро се међу браћом јави стара племенска злоба и завист. Млађа браћа не желе да слушати старијега, већ жељају да поцепају тек створену државу, па да сваки влада засебно у својем делу. Али најстарији увиђаше како би то било зло за нову српску државу, с тога прогна своју браћу, па поче сам владати као

и отац му. Једни од његове браће и синоваца одоше Бугарима, други Хрватима.

За владе Мутимирове ојачала је грчка царевина и подчинила под своју власт многе српске племенске државице тако, да се власт грчких царева раширила чак до гравица Мутимирове државе. Исто тако и Бугарска постала је све моћнија а нарочито откад Бугари примише Христову науку, и откад постаде у Бугарској царем Симеун, најславнији бугарски владалац откад постоје Бугари на свету. На северозападу опет се беше оснажила Хрватска, и тако се самостална српска држава нађе између три моћне државе, од којих се свака стараше да рашири своју власт и над њом. Како је најдаља била грчка царевина, то Мутимир призна над собом грчку власт, као год што су учениле и оне српске државице у Приморју. После тога настане Мутимир да још боље уреди и просвети своју државу и да јој спреми бољу будућност.

Како су Бугари и Грци сметали Србима да створе државу? — Мутимир је до своје смрти чинио све што је умео и могао да утврди државу, коју су његов отац и дед му створили. Али после Мутимирове смрти настаде у држави зло стање. Његови синови и синовци и други рођаци отпочеше борбу око престола како би поделили државу, па да сваки буде жупанић и да влада својим дёлом, као што је био стари обичај. Ниједан од њих сам за се не би могао учинити много штете својој отаџбини, али сваки је имао иза леђа по каквога моћног непријатеља српскога напретка и српске слоге. Тако једни су одлазили Бугарима, други Грцима, а трећи Хрватима и тражили помоћи против своје државе, свога народа и своје отаџбине. Непријатељи су се радовали тој неслози и међусобној борби српских кнезића па су их помагали, јер се том међусобном борбом сатирала и ломила снага српскога народа. А кад би по који од тих жупана успео да подигне и оснажи српску државу, онда су непријатељи употребљавали и превару и газили заклетву само да ослабе или униште Србију. Тако је синовац Мутимиров *Пешар Гојниковић* био успео да завлада не само

целом државом свога стрица и деде, већ да томе при-
дружи земље између Неретве, Цетине и Мора тако,
да је српска држава добила излаз на море. Тада Бу-
гари нађоше некаква Петрова сродника, који је оти-
шао у Бугарску и тражио помоћи против своје браће
и своје отаџбине, само да би се докопао престола, па
га с војском и бугарским војводама послаше на Ср-
бију. Петар их дочека на граници. Сећајући се рани-
јих победа, бугарске војводе не смелоше отворено
напасти на Србе, већ позваше Петра на крштено кум-
ство и заклетвама га домаме у свој стан, где га ухвате,
окују и пошаљу у Бугарску, где и умре, а на српски
престо попну онога његовог сродника с тим, да слуша
ово што би му бугарски цар наређивао.

Готово исто су тако радили Бугари и с другим
великим жупанима. Једном приликом бугарски цар
Симеун пошље из Бугарске велику војску да казни
српскога кнеза Захарија, што се одметнуо од Бугара.
Захарије са Србима дочека бугарску војску, потуче
је, војводе јој зароби, па им поскидане главе с рамена
и с њиховим оружјем послала у Цариград као знаке по-
беде. Сад бугарски цар Симеун, да би осветио овај
пораз, послала нову и већу војску под командом тро-
јице војсковођа, који разгласе преко својих људи како
они нису пошли да се боре против Срба, већ само
противу српскога кнеза, који не слуша Бугаре већ Грке,
и позову великаше да дођу у њихов стан и да приме
новога кнеза Часлава којега су водили са собом, а који
је требао да послужи само као мамац, јер бугарски
цар овога пута није намеравао посадити на престо
кнеза од српске династије који би опет могао при-
стати уз Грке. Великаши лаковерни, а гледајући само
своје користи, оставише својега кнеза, који мораде бе-
жати из Србије, па отиду на веру Бугарима у бугар-
ски стан, где их Бугари похватају заједно с Чаславом,
баце у окове и пошљу у Бугарску у тамницу. А вој-
ска земљу без кнеза и старешина опљачка, и многе
становнике, које је могла ухватити, у ропство одведе;
многи се разбегну било у Хрватску било у примор-

ске српске државице, а остали се склоне у горе и у планине.

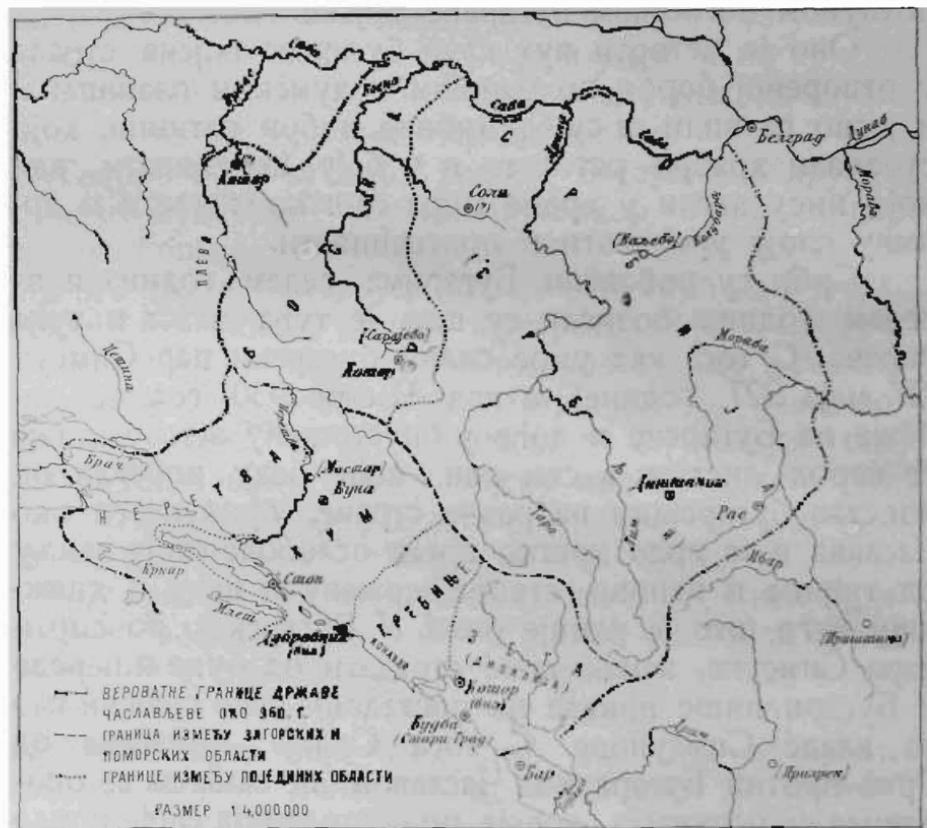
Тако је српски народ страдао због лаковерних и саможивих великаша и због своје неслоге. Бугари постадоше господари српске државе не јуначком борбом већ преваром и обманом (септембра 924 године).

Бугарски цар Симеун мислио је после ове победе да освоји другу српску државу у Хуму, па затим и Хрватску, с тога пошље војску да нападне на Хум и на Хрвate. Војна је трајала три године и свршила се потпуном погибијом бугарске војске.

Ово је четврти пут како бугарска војска страда у отвореној борби по рашким и хумским планинама, и јасно се види да су Срби били добри ратници, који су знали храбро ратовати и у боју побеђивати, али који нису знали у време мира сложно живети и државу своју уређивати и просвећивати.

Срби су робовали Бугарима седам година и за седам година познали су шта је туђа власт и туђа управа. С тога кад умре силни бугарски цар Симеун (27 маја 927 године), и кад Часлав 930 године побеже из Бугарске и дође у опустошену земљу, диже се народ листом, а сви они, који беху побегли од ропства бугарскога на разне стране, прикупе се око Часлава и за врло кратко време ослободе своју земљу од туђина и наново створе државу и већу и снажнију него што је раније била. У Бугарској, по смрти цара Симеуна, земља поче страдати од буна и нереда и Бугари више никада не постадоше тако снажни као за владе Симеунове. С тога Србија, помагана од Грка против Бугара под Чаславом, не само да се оправила и оснажила, већ је прикупила под своје крило све земље од Авале и Космаја до Врбаса, од Јастрепца до Јадранскога Мора, и од Саве до Ситнице, Дрима и Скадарскога Језера. Тада беше у једној држави под једним владаоцем већи део данашње Србије, Босна до Врбаса, Далмација до реке Цетине, цела Херцеговина, цела Црна Гора и већи део Новопазарскога Санџака, с још неколико острва у Јадранском Мору. У Србији за владе Часлављеве било је доста јаких и богатих

градова, трговина је цветала и земља напредовала. Ово прво срећно доба српскога народа није трајало више од тридесет година, јер чим нестаде Часлава (око 960 године), у српском се народу не нађе човек који би га заменио, а многи великаши по старом обичају нису хтели остати даље у заједници, нити слушати слабе наследнике Часлављеве, већ подстицани од Грка којима, пошто је Бугарска била ослабила, није била потребна ни јака Србија, један по један одво-

јише се и засноваше засебне државице. Време малих државица с многим кнежићима опет се повратило. Тада се први пут издвојила Босна и постала засебна државица са својим самосталним господарем.

Овако поцепане и ослабљене Србе, раздељене на многе државице, Грци су лако могли покорити. Освојивши Бугарску (971 године) Грци покорише и те

многе државице тако, да после 972 године није било ниједне српске државице слободне, а неки кнезови завађени и подбадани од Грка борили су се и крвили међу собом, сатирући за дуги низ година и себе и народ, а све у корист туђина који је умео невеште, неуке, лаковерне и на свађу вазда готове Србе завадити, па онда онако завађене подчинити својој власти.

За владе Мутимирових наследника дођу из Азије у Европу Мађари и око 896 године освоје све земље на северу од Драве и Дунава, уништивши тамо не мачку власт. Ускоро се Мађари стално настане и оснују доста јаку државу у суседству Срба, с којима ће се Срби доцније и борити и пријатељити, како им кад буде потребно.

Да ли се од српских и бугарских земаља могла створити једна држава? — И ако су Грци освојили целу Бугарску и покорили све српске земље, грчка је сила била само за кратко време над Србима, јер је међу њима вазда било доста снаге да отпочну нову борбу за ослобођење и да извођују слободу. Тако су 976 год. устали на оружје против Грка Срби *Брсјаци*, који живљају на југу Шар-планине између Вардара и Охридског Језера, око Прилепа, Велеса и Битоља. На челу устанка била су четворица браће, од којих се, кад се ослободе Грка, најилађи, *Самуило*, прогласи за цара. У исто време дигли су се на оружје и Срби у Поморављу, у Тимочкој и Млавској долини, а они у Рашкој (у средини Часлављеве државе) једнога дана побију све Грке који су се налазили међу њима, па се и они ослободе. Самуило ускоро састави уједно све српске и бугарске земље, које су се налазиле између Црнога и Јадранскога Мора и од Саве и Дунава до Солуна, јер му Грци нису могли сметати пошто је тадашњи грчки цар Василије II морао угушивати буну (Варде Склира), која се јавила у Авији и спасавати царевину од пропasti.

Самуило је жеleo да од српских и бугарских земаља начини једну јаку државу, која би обухватила све Србе и Бугаре и потисла Грке с Балканскога Полуострва. Да је било више просвећености међу Србима

и Бугарима, да је било више љубави и слоге, више реда а мање мржње, можда би тако и било. Самуилова држава није била једноставна, већ састављена из више кнежевина у којима су владали са својом до-маћом војском моћни великаши који су слушали Самуила. Али он никад није могао имати оне моћи ни онога реда, којима се одликовала бугарска држава за владе Крума и Симеуна. У осталом било је врло тешко и врло рано да се разна српска племена и Бугари сложе и саставе у једну трајну целину. Док је Самуило био жив, као неуморан ратник и вештак у брзим и изненадним нападима борио се против Грка и држао је новоподигнуту државу. Чим је умро (б октобра 1014 године) његови се наследници, нешто подстакнути од Грка а нешто и због међусобне омразе, позавађају међу собом око престола и стану се убијати и сатирати у тренутку када је моћни грчки цар Василије II напрео свеколику снагу да сломи ову нову царевину у Македонији. Грци предвођени ратоборним царем нападну са свих страна. Баш у то време Самуилова сина Радимира, који беше наследио оца, убије стричевић Владислав Ароновић (1015 год.) код Острвскога Језера и дочепа се престола. Убиство је Владислав учинио из освете, што је Самуило убио његова оца Арина. Затим пријатељским позивом домами зетскога кнеза Јована Владимира, који је био зет Самуилов, човека честита и скромна, убије га у граду Преспи и главу му одсече пред црквом 22 маја 1015 године. Због мученичке смрти Владимира је црква прогласила за светитеља, чије мошти данас почивају у манастиру Светога Јована код Елбасана у средњој Арбанији. Арбанаси данас ма које вере били, поштују овога српскога светитеља и називају га Шин Ђон (Свети Јован), а крст којим га је Владислав домамио, чувају као највећу светињу у селу Вељим Микулићима у покрајини Мркојевића између Уциња и Бара. Сваке године у том крају мусломани, католици и православни пењу се с тим крстом на планину Румију о Тројицама пре зоре, као успомену на дан погибије Владимиrove.

Али ни цар Владислав није дуго владао, јер „ко сеје ветар, пожање буру“. Он је погинуо у табору опшомљавајући град Драч, а царевина Самуилова за не-пуне три године беше освојена и Грци покоре опет под своју власт све српске и бугарске земље.

Свети Јован Владимир

И опет Србин и Бугарин робује туђину; али није узалуд речено: „ум царује а снага кладе ваља“. Ни Срби ни Бугари онога времена не беху дорасли да одрже велику творевину Самуилову, па с тога Грци опет постадоше господари свих српских и бугарских земаља.

Како се тече изгубљена слобода? — У оном кршном и брдовитом крају наше отаџбине где данас живе Црногорци, око река Зете и Мораче, између Скадарскога Језера, извора реке Пиве и Јадранскога Мора до Котора, била је стара српска покрајина која се *Зетом* звала; а између Котора и Дубровника, од Јадранскога Мора до Пиве и до Дурмитора била је друга покрајина, која се *Требињем* звала. Лепе су, богате су и плодне биле те земље и онда као и данас. Али те лепоте, свеколико богатство и плодност своје отаџбине, није могао Србин у слободи да ужива. Он је био роб а туђин му гospодарио и судио.

Још за време цара Самуила у овим двема покрајинама беху старешине два рођака: *Владимира* у Зети и стриц му *Драгомир* у Требињу; али после смрти Самуилове, за време оне борбе око престола, оба погину. Иза Драгомира остале син *Војислав*, чија је мајка била кћи рашкога жупана *Љушоцира*, ваљда унука Часлављева. Војислав је одрастао и васпитао се у Дубровнику, ту се и оженио унуком цара Самуила. После тога отиде да прими старешинство у земљи отаца својих, разуме се под грчком влашћу. И ако је био млад ипак је био умешан и окретан. Умео се удобрити Грцима и показивати им се као пријатељ, али је умео бити и народу у вољи. С Грцима је путовао по народу и гледао каква насиља и колике неправде чине народу. С тога је потајно народу говорио: „Што трпите толико зло од Грка? Немате правде на суду, отимају вам имања, бешчасте ваше жене, скриваве вам кћери, а моји оци и дедови, који су над вами пре мене владали, никад нису тако што чинили. Ово је зло и наопако што се сад чини“. Говорећи тако по свима местима где би дошао, уђе народу у вољу и народ га поче пазити и волети, а на Грке страшно мрзити.

Тада се народ у једном крају договори једнога дана (1034 године); сви као један устану на Грке и побију све грчке великаше. Војислав похита одмах с војском у помоћ народу у побуњене крајеве; али се није могао дugo одржати, јер дође велика грчка вој-

ска, савлада устанак и умири земљу, а Војислав мораде отићи у Цариград као талац.

Војислав је у Цариграду провео две-три године, али не узалуд. Он је разгледао све што је добро и зло код Грка, видео је њихов сјај и богатство, али и поквареност и слабост њихову; видео је сплетке и оговарања, али и њихово уређење и просвећеност; видео је њихову војску, али и расуло у држави. С тога му је било жао што поштенј и јуначки српски народ мора да служи и робује мекушном и поквареном туђину, горем од себе, па се реши да наново, чим се врати, отпочне свету борбу за ослобођење свога народа. И учинио је тако. Кад се врати из Цариграда, побуни Србе, прогна неке грчке старешине а неке побије. Тако Војислав збаци грчки јарам и постане самосталан. И то само било би доста па да Грци дигну војску на њега, али се он још више замери Грцима Једном приликом бура избаци с мора на његову обалу и разбије некакву грчку лађу на којој је било некакво грчко благо (400 сака злата). Војиславу падне руку то благо, па кад га Грци потраже не хтеде им га вратити, позивајући се на тадашњи обичај: да разбијена лађа и све у њој што се нађе припада ономе о чије се обале разбије. Једно побуна а друго ово узето благо беху узрок што Грци послаше војску на Војислава и на Србе.

Бој код Скадарскога Језера (1040 године). — Грчка војска продираше од Скадра источном страном Скадарскога Језера, а Војислав је чекао у равници на североисточној страни језера. Од прикупљене војске даде један део четворици својих синова и пошље их на исток у место које се зове *Врање*, да тамо чекају како ће се бој свршити, а сам са сином *Радославом* груне са запада на Грке и почне их страшно убијати. Радослав, момак снажан и храбар, обарајући и десно и лево непријатеље, продре до грчкога војводе који је војску водио, позна га и удари тако силно сабљом, да га свали с коња на земљу. Грци кад то виде нагну бежати, и у бежању наиђу на ону четвртицу Војислављевих синова који беху на источној

страни. Ови их сложно дочекају и стану млатити и убијати тако, да је тај дан био дан страшне грчке погибије, јер их је толико изгинуло да се пребројати није могло. Све је то било 1040 године.

И после ове победе Војислав је војевао и нападао на суседне крајеве спајајући их са својом државом и продирући чак до Дрине, те му се држава ширила и снажила свакога дана. На глас о Војислављевој победи код Скадарскога Језера, скоче на оружје Срби у Моравској и Вардарској долини; али међу њима не беше слоге, те их Грци савладају и устанак угуше.

Кад Грци видеше шта уради Војислав, и бојећи се да и остале српске земље не отргне од царевине и не пријдружи својој држави, стану се живо спремати на рат против њега. Али ни Војислав није седео скрштених руку. Знао је да се не може стечена слобода очувати без добра оружја и спремне војске, те је с тога за добивено благо и завојевани плен употребио да спреми и уреди што боље своју војску. Грчки цар не смеде се поуздати у своју војску, већ покуша да се користи старом неслогом и завишћу међу српским кнежевима; с тога спремајући војску против Војислава, посла по сланике са златом и сребром господарима Рашке, Босне и Хума, који просуше много блага и подмитише ове завидљиве господаре српске, који су више волели да остану под грчком владићу, него да пошпадну под Србином владара. Босански и рашки господар скупише војску и послаше је кнезу захумском Љутовиду, да је споји са својом и поведе противу Војислава. Грци опет скупе 60.000 војника па и они пођу на Војислава.

Бој код Бара 1042 године. — Обе војске продру у Војислављеву државу. Грци с југа а Љутовид са севера. Војислав је знао да се с обе војске не може борити у исто време, с тога се окрене прво према грчкој војсци, јер му је од ње претила већа опасност. Грчка војска улазећи у Војислављеву државу, зађе дубоко у кланце и кршеве и дође до града Бара (данас у Црној Гори), пошто се Војислав непрестано повлачио испред грчке војске, мameћи је на згодно место да је нападне. Кад Грци опазише намеру Војислав-

љеву, не смедоше ићи даље, већ хтедоше да се врате на југ; али ипак морадоше једну ноћ преноћити у сред кршева и кланаца.

Тада Војислав науми да нападне непријатеља, па позове својих пет синова и рекне им: „Видите, децо моја, колика је војска у Грка, а нас је према њима врло мало, и чини ми се у боју им одолети не можемо; него хајдете да учинимо овако: двојица од вас нека остану овде, а вас тројица узмите сваки по десет добрих момака с трубама и розима, попните се на она брда и по врховима њиховим разредите се тако, да се Грцима учини да су у сред непријатеља. А ја ћу с овима што код мене остану, у поноћи груннути на њихов стан, па кад чујете убојне звуке мојих труба и писак рогова, а ви онда свуда унаоколо по плавини учините нек одјекну ваше трубе и рогови, и подигните што можете већу вику, па се онда полагано спуштајте и прилазите стану њихову; а кад будете близу, будите јунаци и јуначки ударите, јер ће их свемогући Бог предати нама у руке.“

Како рекоше тако и учинише. Кад се мрак почеша хватати, тројица кнежевих синова попну се на брда и учине онако како им отац беше заповедио; а да би им посао још боље испао за руком, требало је заплашити грчку војску, с тога један Баракин, пријатељ Војислављев, отиде божем као тајом грчком војводи и рекне му: „Чувај се, господару, узми се на ум и добро гледај како ћеш се извући из ових кршева и теснаца, јер знај да те је велика и многа војска опколила.“

Овај се глас брзом разнесе кроз целу војску и сва се војска јако препадне. Тако је све учињено и спремљено, само се очекивао згодан час. Међутим се Војислав полако приближивао грчком стану, и у поноћи дође где су стајале грчке страже, нападне на њих, неке растера а неке побије. Кад Грци то виде, ужасно се збуне. У том затруби кнежева труба, а у исти мах сви који су око њега били, духну у рогове и стану из свега грла викати. На то Војислављеви синови одговоре звуком труба и рогова и још јачом виком час

с овога час с онога брда и стану се приближивати непријатељу. Брда и кланци одјекиваху од труба, рогова и вике, те Грцима изгледаше као да им се приближују хиљаде хиљада војника уз паклену вику и дреку. Грци се препадну, па у мраку, не видећи шта је и како је, мишљаху да их заиста испада много-бројна војска, као што им је онај Баранин казао, нагну бежати куд је ко знао. Војислав видећи да Грци беже, удари са својима посред стана грчкога, разгонећи и убијајући пренеражене и пометене Грке. То исто чињаху и његови синови са својим момцима и јунацима, и тако их у томе и зора затекне. Кад освану дан, бојно поље беше покривено телесима поубијаних грчких војника. Победа беше потпуна. На бојном пољу лежаше четрдесет хиљада војника и седам војвода, што изгибе од српскога мача, стрела, копаља и од камења што је на Грке с брда сваљано. Војислављеви синови гонише остатак грчке војске до реке Дрима. Осим погинулих грчких војника било их је многих и заробљених, које везане Војислављеви синови доведаше оцу своме. И главни грчки војвода беше јако рањен и, дошавши у равницу скадарску, умре од ране.

Тако Војислав срећно победи Грке и сатре грчку војску. Сад му остане она војска са севера од Срба, коју вођаше хумски кнез Љутовид. Пред њу послала свога сина Гојислава с војском и с педесет заробљених Грка. Њему је жао било да се братска крв пролева, па нарели сину да лепим склони Љутовида на мир. Гојислав пође и сусретне се с војском Љутовидом код града Кљубука (данас у оном делу Херцеговине што је под Црном Гором), па одабере многе заробљене Грке и пошље их Љутовиду да му кажу како су у боју прошли, па да напусти земљу.

Љутовидови људи, видећи како су јадни и бедни ови заробљени Грци, а чујући шта је било на бојишту код Бара, поплаше се. Али и кнез Љутовид био је добар војвода и јунак, па се не уплаши, већ поручи Гојиславу: „Твоје ме лукавство нимало не плаши, већ ако си јунак, јуначки сине, поведи два војника, а и ја ћу тако исто учинити и сићи ћу у поље да се огле-

дамо, па да видиш ко сам!“ Гојислав прими позив, узме два добра јунака и сиђе у поље. Тако учини и Љутовид. У борби Љутовид беше зле среће, те падне рањен с коња, а један од Гојислављевих војника викне из свега грла: „Бежите, браћо, погибе Љутовид!“ Његови људи, видевши свога кнеза обаљена с коња и чувши шта онај виче, разбегну се и оставе Требиње.

Тако је памет Војислављева и јунаштво сина му Гојислава спречила проливање крви за рачун туђина, а Хум, Рашка и Босна признати су за свога господара Војислава. Тако се вратило срећно време Часлављево. Народ српски опет беше свој, имаћаше своју државу, свога владаоца и своју управу.

Овим ратовима Војислав је извојевао своме народу слободу и самосталност, увећао српску државу, прославио себе и српски народ, да га се сећају потомци докле траје Србина и српскога имена.

За све време докле је владао Војислав, Грцима није ни на ум падало да опет војују с њиме или да га узнемирију.

Како се уједињује народ и гради јака држава? — Војислав је после ових ратова предузео да своју земљу уреди, да задобије самосталност и у црквеној управи, да се народ упути раду, да се чему научи. У том раду и старању за своју државу и народ, дочекао је и смрт 1051 године.

После смрти Војислављеве умало није упропашћено оно што је урадио Војислав. Стара српска тежња за поцепаношћу опет се јави и свака покрајина жељаше да буде за се: опет сваки старешина хтеде да буде свој господар, да сам суди и управља, макар и над једним селом, само да нема над главом старијега и да не слуша једнога господара. То се прво поче у дому Војислављеву. Синови његови одмах поделише државу очеву на пет делова по старом обичају, место да изаберу између себе једнога који ће владати целом државом. Чим они то учине, плануше буне у неким покрајинама, друге се просто одвојише, а њихови господари посташе самостални. А по оној старој: „где се двојица свађају, ту се трећи користи“, почеше се

Грци радовати овом нереду у српској држави и свађи међу српским великашима, па почеше неке великаше хвалити и помагати и тиме распаљивати све већу свађу и изазивати све јачи раздор. Али синови Војислављеви, у добри час, видеше куда води свађа и неред па настадоше, што су боље знали, да угуше буне, да сузбију нереде и да сачувају тековину очеву. За време тих бораба неки од синова Војислављевих изгибоше, али један од њих — *Михаило* — успе да узме сву власт у држави у своје руке и да настави политику свога оца. Како је тадашњи грчки цар био победио непријатеље царевине и сузбио неке азијске пљачкаше који су били ушли у царевину (по данашњој Бугарској), то се Михаило побоја Грка, па отпоче с њима лепо живети, као-но и отац његов у почетку своје владе. Али зато с друге стране освоји Рашку и покори је својој власти; а кад букну устанак против Грка у Подримљу, у Повардарју, Поморављу и Подунављу, он не само што помагаше устанике, него им још послал сина својега *Бодина*, који се стави на чело устаника. Али Грци, опорављени од унутрашњих нереда, брзо савладаше овај велики српски устанак, Бодина ухватише и послале у Азију у ропство. Михаило опет није клонуо духом, него је и даље помагао устанике у драчкој области (данас северозападни део Арбаније), где се устанак најдуже држао. У тим борбама изгубио десет синова а остале у животу само Бодин, који робоваше у Азији, у грчкој тамници. Међутим на срећу Михаилову на грчку царевину опет навалише неки пљачкашки народи (Кумани и Печењези) који опколише и сам Цариград; у Грчкој плану буна те цела царевина грчка огрезну у највеће нереде и комешања. Михаило, не бојећи се Грка, могао је слободно и мирно радити на уређењу државе своје да буде моћна, чуvena и виђена. Како беше самосталан, доврши започети посао свога оца у погледу цркве, која постаде самостална. Тада се и Михаило прогласи за краља (1077 год.), узевши свога сина Бодина који се беше ослободио ропства, за помоћника у краљевању. Тиме је Михаило хтео још за живота да одреди ко ће бити

краљ у држави, те да се после његове смрти не боре сродници око престола и не цепају државу на делове. Тако је Михаило постао потпуно самосталан господар у својој држави, која истина није обухватала све српске земље, али је била пространа, јака и уређена. Престоница Михайлова у прво време била је у месту *Папратни* (данас Папратница у црнничкој нахији у Црној Гори), затим у граду *Котору* на Которском Заливу.

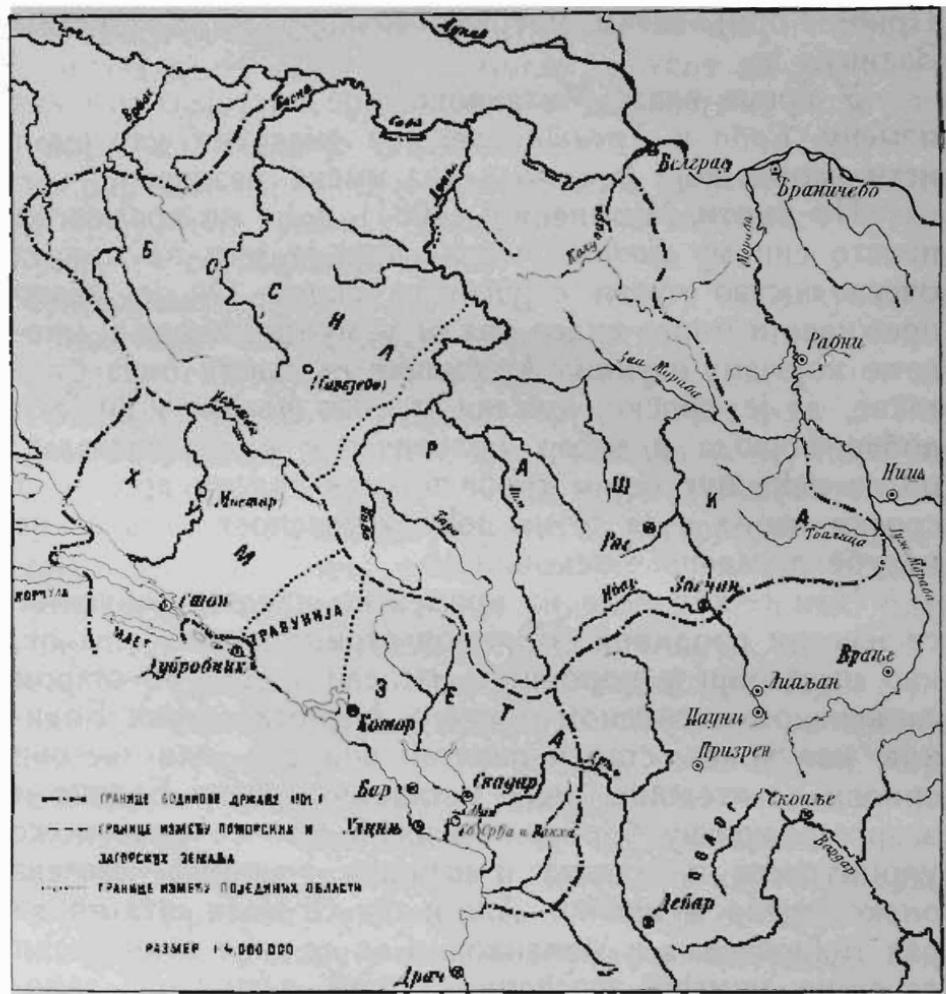
У време владе Михайлова није постојала разлика између *Срба* и *Хрвата*, већ су сматрали као један исти народ, који је само с два имена називан.

По смрти Михайловој (1081) дође на краљевски престо син му *Бодин*, човек, који је још за живота очева постао чувен с јунаштва свога. Он је много преживео и много видео, па се у муци и невољи многоме којечему научио. А прилике су заиста онда биле такве, да је српској држави требао човек, који је и добар војвода и добар политичар и мудар владалац, па да нађе пут којим треба водити српску државу и српски народ а да се не дође у опасност и да се не изгубе дотадашње тековине.

Чим Бодин седе на краљевски престо, побунише се његови сродници. Бодинов стриц тражио је да он, као најстарији у породици, наследи престо по старом словенском и српском обичају. Најпосле стриц Бодинов као човек стар и паметан попусти, али његови синови не хтедоше, него устадоше против Бодина и завргоше крваву борбу, не марићи што се тиме може упропастити и држава и народна тековина, стечена онако мучно и крваво. Али и сад се види шта вреди рад Војислављев и Михайлова. Сад се нађе неко трећи да стане између завађених страна, а то беше самостални српски архиепископ у Бару, који измири сроднике и тако се поврати ред и мир у држави. Ово је *шреи шуш да црквени шоглавар ушиче на мир у српској држави*.

Живећи сад на миру, Бодин настави рад свога оца на уређењу и напретку своје државе. У том нападну на грчку царевину из Италије Нормани и уђу

у Арбанију. Грчки цар сад потражи пријатељство и савез у Бодина против Нормана. Бодин се одазове жељи грчкога цара и учини с њим савез. Али за време главне борбе, у којој Нормани потукоше Грке, умео је Бодин сачувати своју војску; па како Грци морадоше и даље ратовати с Норманима, Бодин се кори-

сти тим ратовима, освоји Рашку и Босну и покори их својој власти. Тако је Бодин, немајући куда ширити српску државу уз Јадранско Приморје, дошао на мисао да се користи згодним приликама и тражи ширење српске државе пут истока и југа од загорске Србије. Колико је срећан био у тој мисли, још је срећнији био

у томе што је изабрао жупана Вукана, којега је као свога клетвеника послао у Рас. Вукан дошао у *Ras*, утврди се ту и започне рат с Грцима, и после дугих и крвавих бојева прошири српску државу до Приштине на Косову и до Шар планине. Истина он није могао задржати трајно под Бодином влашћу земље које је освојио од Грка, али је показао путове и ударио основу оној политици којом су се доцније користили Немања и његови потомци. Он је Србији озбиљно показао пут којим се има ширити, то јест на исток и југ од Рашке. Осим тога изгледа да је он први град *Ras* учинио средиштем и столицом загорске Србије, у коме су становали српски владаоци до краља Милутина. Српска држава под Бодином обухватила је оне српске земље које су се простирале од Мораве до Јадранскога Мора и Врбаса, од реке Цетине и Саве до реке Дрима, Шар планине и Приштине тако, да су данашња Србија до Мораве, Новопазарски Санџак, Босна и Херцеговина, Далмација до реке Цетине, Црна Гора, Скадар и Скадарско Језеро са земљама око Пећи и Призрена, потпадале под власт Бодинову.

Бодинова престоница беше у лепој и плодној равници поред Скадарскога Језера, у Скадру на Бојани. А како је лепа и богата била ондашња српска престоница нека нам песма каже:

Кад погледаш брду изнад града, (Скадра)
 Све порасле смокве и маслине
 И још они грозни виногради;
 Кад погледаш стрмо испод града,
 Ал' узрасла шеница бјелица,
 И око ње зелена ливада,
 Кроз њу тече велена Бојана,
 — По њој плива риба свакојака.

Радећи на уређењу српске државе, Бодин је хтео многе старе обичаје, који су сметали напретку државе, заменити бољим уредбама, по којима би оно што се заведе, трајало дуже времена и послужило јачању српске државе и снажењу српскога народа.

Између других уредаба хтео је утврдити ред наслеђа на престолу тако, да се тачно зна ко после смрти краљеве треба да дође на престо. По старом обичају владалачки синови делили су очеву државу на делове, и сваки је управљао својим делом, а на престо је долазио онај који је најстарији не међу синовима, већ у породици. На тај начин никад се не би могла држава да оснажи нити би се кад могао да уједини српски народ. Бодин је хтео да се држава не дели после његове смрти. Он је хтео краљевску круну и државу да остави најстаријем сину, као што је то био обичај код Грка и као што је још његов отац Михаило хтео учинити. Због тога настаде борба, јер се томе противише његова браћа од стричева и њихови синови. Бодин неке побаца у тамницу, а неки побегну прво у Дубровник а после у Цариград, да траже у туђина помоћи, да војште на своју отаџбину и на свој народ. Срећом тада грчки цар беше у великому послу, бранећи и чувајући своју царевину од војске која иђаше из Европе у Азију да ослободи од некаквих Турака Христов гроб у Јерусалиму. С тога није могао помагати Бодиновим рођацима.

После ових догађаја владао је Бодин на миру до смрти своје (1101 године).

Зашто се распала Бодинова држава? — Бодин је наставио с успехом рад свога деде и оца, али је мало било 50 година да се Срби науче поштовати и волети свога владаоца и живети уједињени, јер често пута и синови забораве муке и насиља туђинска, која су им очеви подносили а камо ли унуци. Исто тако Бодин није могао да уништи ни међу својим сродницима ни међу појединим покрајинским господарима ону стару тежњу за цепањем и самосталним животом. Србин се још не беше научио да воли своју уједињену државу, јеш не увиђаше да уједињена снага поједињих делова његове отаџбине чини моћ, коју туђин не може савладати. С тога чим нестаде моћне руке Бодинове, која је држала све у заједници, настадоше раздори и свађе око престола, па одмах затим и крваве међусобне борбе. За време тих бораба поједине покрајине

почеше се одвајати од целине и постајати засебне државице, а поједини великаши Бодинови, не ходећи се покорити ни браћи ни синовима Бодиновим, жељају постати самостални господари у својим крајевима, с тога цепаху српску краљевину на све мање и мање делове. Грци су помагали то цепање и још јаче распиривали међусобне борбе помажући час једним час другима, надајући се да ће Србе, тако поцепане, завађене и изнемогле, лакше покорити па опет завладати богатством, плодношћу и лепотом Србинове отаџбине, а Србин ће због раздора и свађе опет робовати и служити туђину. И није прошло много времена па је пропала тековина Војислављева, Михайлова и Бодинова. Српска држава распала се на многе државице, које је грчки цар *Манојло* покорио грчкој власти. Истина овај цар није хтео уклонити Србе великаше с управе у појединим областима и покрајинама као што су то пре радили неки грчки цареви, већ их је задржао, јер је знао да ће се они сами, онако пакосни и себични међу собом гложити и сваки гледати да се што боље додвори Грцима. Дакле сваки већи покушај да се створи јача држава умирао је скоро заједно с његовим творцем, јер у народу и у старешинама његових још није била сазрела општа мисао да треба одржати јаку државу, нити је било јако осећање за заједничку одбрану. Многи великаши српски онога времена желели су засебну власт и засебну област, макар то била смо једна жупа, макар под каквом погодбом с туђином. Ова тежња великаша увек је била јача од заједничке потребе народне. Заједница народна губила се пред личним великашким тежњама и користима. Па тако је и било све док не постаде великим жупаном *Стеван Немања*.

За време ове међусобне борбе српских жупана и великаша ширила се полагано мађарска држава. Мало помало па Мађари, с којима је још Часлав ратовао, заузеше Славонију, Хрватску и Далмацију и тако, дошавши на Јадранско Море, све су више долазили у додир са српским народом.

Шта су Срби научили у новој отаџбини за пет стотина година? — И једну зграду кад човек измести с једног места на друго треба му времена док је у ред доведе да се њоме може служити. А колико тек треба времена да се један цео народ пресели из једне отаџбине у другу и да се намести на новом земљишту међу новим суседима? Колико ли треба једноме чочеку, кад иде у туђ свет, да се навикне на нове људе и нове прилике? Кад се то зна, лако је замислiti колико је времена требало Србима да се насле, да се навикну на нову отаџбину, на нове реке, брда и планине, на нову топлоту и нове промене времена, на нове суседе и њихове ћуди и навике. И онда није чудо што су Срби за пет стотина година у новој отаџбини мало научили према ономе што им је требало да науче, па да створе јаку државу, која би се могла бранити од завојевача и у којој би могли слободно живети, напредовати и развијати се као и други народи у Европи.

Срби су донели у нову отаџбину племенско уређење и племенску тежњу за подвојеним животом. Свако племе имало је своје старешине и некоје обичаје, који су га делили од других племена. У Срба беше таман по оној нашој пословици: „Колико је села толико је на вичаја“. Међутим кад се настанише у новој отаџбини они дођоше у суседство Арбанаса, с једне стране као потомака старих Илира који су такође живели племенским животом, а с друге у суседство Грка и Бугара. Како су им Арбанаси били ближи по положају земљишта и по начину племенскога живота, то у почетку нису имали шта ново научити у погледу уређења. Тек кад су после двеста година дошли у тешњу везу с Грцима и Бугарима, видели су једноставну државу с једним владаоцем на челу. У грчком царству је цар био господар, који је имао у својим рукама свеколику власт целога царства, како световну тако и црквену; располагао је по својој вољи свима приходима, постављао је и збацивао све великаше и чиновнике, њему су се сви у држави покоравали и вршили његове заповести, сви су од њега зависили, јер

је могао свакога наградити и обдарити, али исто тако могао је свакога збацити, убити и одузети му све имање ако не врши дужности како треба.

Управнике појединих покрајина у царству постављао је цар, који су, управљајући одређеном покрајином у име цара, имали сву власт у својим рукама.

Војска је била састављена од разних најамника, који су за плату ступали код цара у службу.

Како је у царству све зависило од цара, то је грчко царство и друштво изгледало као каква машина, којом рукује машиновођа, па ако је цар био добар, паметан и моћан, било је и царство моћно, а ако је цар немоћан, то је и царство било слабо.

Скоро исто тако било је у почетку и код Бугара. Мало помало па су и поједини Срби увиђали да би требало да оснују своју државу и да је уреде онако као што су давно учинили њихови суседи. Али то није било лако постигнути, јер се Срби нису могли олако расстати са својим старим навикама и обичајима. Тако је између њих самих настала борба. Једни су хтели да очувају стари обичај и ред, а други да уведу нови који би водио оснивању јаке државе. У свима покушајима за стварањем једне државе за ових пет стотина година већином су односили победу људи који су се држали стarih обичаја и навика. Власт су прикупљали у своје руке и стварали државу само поједини људи снажна духа и воље, као што су били Часлав, Самуило, Војислав, Михаило и Бодин. Они су само за време успевали да створе неку слогу између старог уређења и нових државних потреба. Али чим је нестајало таквих људи, њихове су творевине пропадале, а државе се распадале и губиле. За пет стотина година Срби су научили да се племена у Зети осећају као *Зекани*, у Требињу као *Требињани*, у Хуму као *Хумљани*, у Неретви као *Неретљани*, у Босни као *Босанци*, у Рашкој као *Рашани* итд. У свима наведеним покрајинама у почетку су Срби имали уређење племенско, где су се мала племена управљала по родовима с наследном влашћу својих старешина, које су називали *владиком*, *челником*, *војводом*, *господарем* или гер-

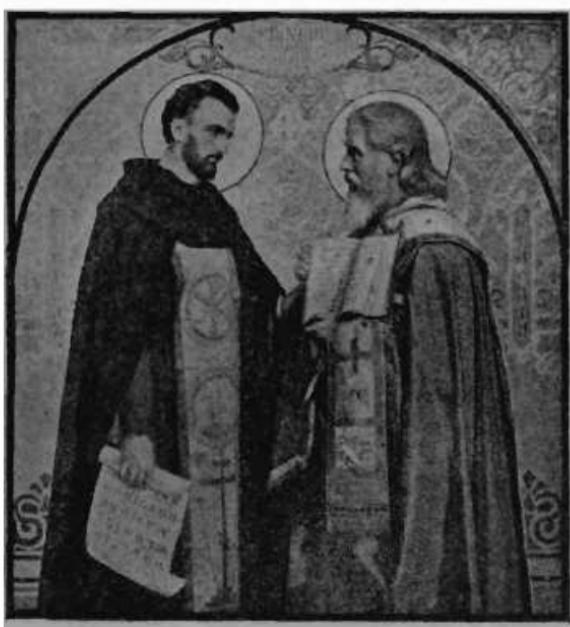
манском речју *кнезом*, а тек доцније *жупаном*, који је у почетку био старешина само једне *жупе* (среза). И ако су доцније, као што смо видели, поједини жупани покушавали да, по угледу на Грке и Бугаре, прикупе више покрајина у једну целину, одмах су по смрти таквога жупана настајале борбе између браће и стричевића, који су тражили да се држава умрлога подели по старом обичају. У тим покушајима и борбама провели су Срби све до појаве Немањине, и нису се научили ни навикли да се сви скупа осећају као један народ, као Срби. *Покрајинске шеље још непрестано беху јаче од државних шеља, од шеља за једном државном целином.*

У старој отаџбини Срби су се борили само као пешаци, али ретко на отвореном пољу. Најрадије су се борили на брдовитом земљишту иза стена и дрвећа, у шумама и кланцима; они су извежбани били у изненадним нападима сваке врсте и по дану и по ноћи; као добри пливачи били су окретни на води и у баруштинама. Оружје им је било копље и штит, дрвени лук с малим отровним стрелама. А у новој отаџбини научили су се бољем начину ратовања. Они су умели већ градити справе за освајања градова као год и Грци; умели су састављати веће војске; умели су градити справе за разбијање дебелих зидова и за бацање тешког камена; научили су градити лађице и борити се на мору; научили су трговати ма да су још непрестано више волели ратовање него трговину.

Још су научили у новој отаџбини да боље и више раде земљу него што су је обраћивали кад су дошли; а у топлијим крајевима научили су се садити винову лозу.

По доласку у нову отаџбину Срби су дugo остали у старој вери својих предака. Истина Срби су долазили у додир са странцима, а мешајући се с њима познали су помало и Христову веру. Доцније им дођоше свештеници из Рима и почеше их учити хришћанској вери. Али ови свештеници нису знали српски, а Срби их нису разумевали, с тога им остале учење без успеха. Затим дођоше им грчки свештеници који

их учише хришћанској вери на грчком језику. Срби и тај говор нису разумели, с тога остало је дugo у старој вери; а они од Срба који су примили хришћанство, примили су га само површно. У крајевима који су били ближи Грцима, а особито ближе Солуну, Цариграду и другим величим градовима, почело се јаче ширити хришћанство. Тамо је било свештеника и калуђера који су рођени Словени, и који ма да су служили службу на грчком језику, проповедали су Христову веру и поучавали народ на народном језику. Тек

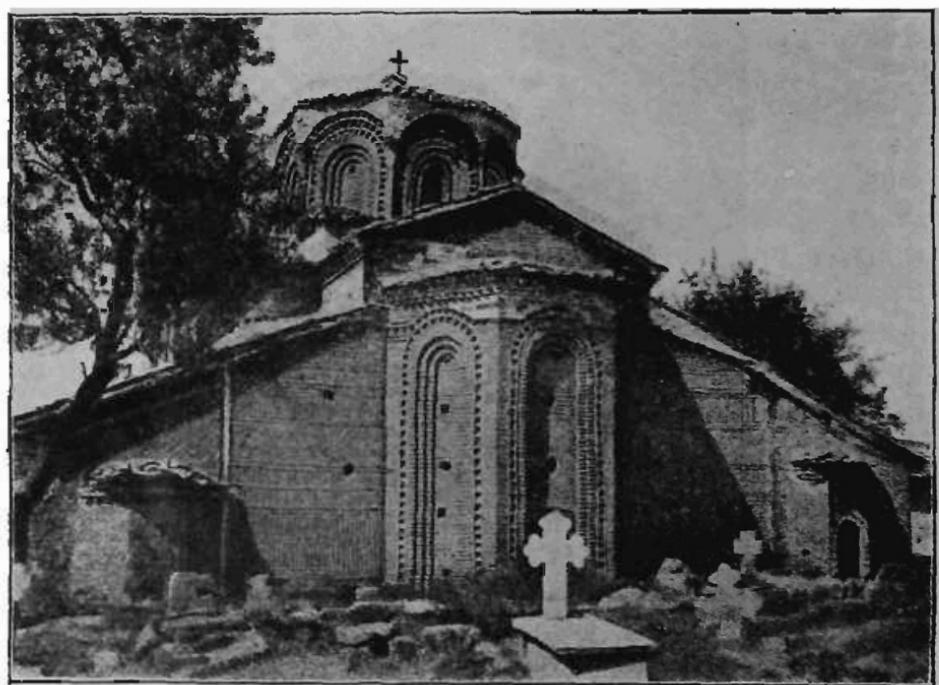

Тирило и Методије

доцније су сви Срби примили Христову науку. А примили су је с тога што им је она проповедана на језику који су разумевали као и сва њихова остале словенске браће, а то је био језик словенски. Прво су два учена човека — Тирило и Методије — родом из Солуна, који су још у детињству научили словенски језик, створили *словенска слова*: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, итд., па су после превели црквене и верске књиге на словенски језик и пошли по словенском свету (863 године) да уче Словене Христовој науци. После

њих тај су посао наставили њихови ученици: Климент, Наум, Сава и други, који су се, прогнани из Моравске, настанили око Охридскога Језера у Македонији. Од ученика Тирилових и Срби су се научили Христовој науци. Тирило и Методије први су словенски апостоли и учитељи, и наша их црква светкује сваке године 11-ог маја.

Кад су Срби примили хришћанство, научили су још књиге писаши, затим зидаши цркве и манастире; научили су резати украсе у камену; научили су гра-

Црква Св. Клименте у Охриду

дити и сликати иконе, градити црквене одежде и друге потребе за цркве; почели су прерађивати кожу за писање и повезивање књига, јер у оно време још се није знало за хартију. С хришћанством међу Србима разви се и нарочити ред људи: свештеници и кацуђери.

Учени људи мисле да је у Срба крсно име или става остатак из времена кад су примили хришћанство.

Старе српске цркве биле су мале, 2—4 метра широке а 3—6 метара дуге. Народ је за време службе стајао највише напољу пред црквом, у којој је било места за свештеника и врховне старешине. Од тих најстаријих цркава знаменита је црква Св. Петра на обали Рашке ниже Новога Пазара.

Св. Петар на реци Рашкој

Пошто су Срби примили хришћанство, и кад се хришћанска црква поделила на *кашоличку* и *православну*, почеше се о њих отимати римски папа и цариградски патријарх под чију ће власт потпости. Они Срби што су били ближи Јадранском Мору, потпадоше под власног римског папе, а они други даље у планинама даљим од Јадранског Мора, потпадоше под цариградског патријарха; и тако се Срби поделише по вери на православне и католике, што им је у прошлости донело много несреће као год и данас. Доц-

није се неки оделише и од православне и од католичке цркве и зваху их богоилицима. Тако у нашем народу постадоше три вере.

Најпосле многи синови и рођаци српских владалаца, жупана и кнезова, одлазили су чешће међу Грке, неки чак и у Цариград, где су се бавили краће или дуже време, па су од Грка доста штошта научили. Научили су носити боље одело и бољу обућу, за столом јести и служити се чашама: научили су на бољу постельу и лепшу кућу, па дошавши међу своје гледали су да и своју околину и свој народ науче бољем животу. *Ништа нема без науке, све се мора прећеши;* али су Срби још дugo остали при својим старим навикама. Мало је било пет стотина година да се науче бољем животу, јер је међу њима било мало људи који би их умели поучити, а много више старе злобе и зависти; јер су многи великаши још једнако мислили да је боље бити малим самосталним господарем него великим сугоди код свога владаоца.

Кад се погледа на све ово што су Срби досад урадили око стварања своје државе, види се да нису били још дорасли за тај посао. Они су умели створити државу и велику и моћну, али још се не беху научили како ће је одржати и очувати за дужа времена. Још је непрестано за Србе вредила она наша пословида:

Тешко дому у ком слоге нема. —
Сложна браћа нове дворе граде;
а несложна старе разграђују.

V

КАКО СУ СРБИ СТВОРИЛИ ЈАКУ ДРЖАВУ?

Како се поставља темељ јакој држави? — За време свађа и борба међу српским великашима успео је грчки цар *Манојло Колинен* да рашири власт над свима српским земљама; али је ипак у појединим покрајинама оставио Србе господаре да у њима владају и да признају над собом грчку врховну власт. Баш за време тих свађа и борба једни од српских господара тражили су помоћи од Грка, други код Мађара, трећи опет гложили су се о првенство, и тако је српски народ живео поцепан на мноштво државица под грчком влашћу подносећи велике намете, десет и дванаест пута већу порезу него што је закон одређивао. Осим тога поједини крајеви морали су хранити царску војску, која их је неплаћена пљачкала заједно с порезницима и великашима тако, да су болесници на самрти жалили живе који остају да се муче трпећи неправду и подносећи велика насиља и још веће намете. С тога су Срби у разним покрајинама покушавали да се ослободе Грка. Та мисао о слободи стално је живела међу Србима и они су непрестано гледали да нађу згодан тренутак, па или да се сами ослободе или да се удруже с ким и да збаце грчку власт. У таквим покушајима највише су

цар Манојло

се одликовали они српски жупани који су владали у области коју су још одавно звали *Рашком*. С тога је цар Манојло одмах збацивао с престола онога жупана који је покушао да се ослободи Грка, па је на његово место постављао другога, обично сродника онога збаченог. Због тога су у Рашкој бивали непрестано нереди, а то је било баш по вољи и Грцима и грчком цару Манојлу, јер се на тај начин ова земља није могла никако опоравити ни ојачати. Тако је то трајало све до долaska Немањина на престо.

Немања. — Кад је рат беснео по српским земљама, Немањин отац *Завида* морао је бегати из земље коју су му браћа преотела, и склонити се у данашњу *Црну Гору* у место *Рибницају* (по свој прилици данас Подгорица), где му се роди најмлађи син, коме беше суђено да обнови српску државу. Њега су на крштењу назвали *Немањом*. Пошто је Немања одрастао, добије на управу део своје очевине, а то беху земље око река: *Топлице*, *Расине*, *Ибра*, то јест земље између Раке и Ниша с десне стране западне Мораве. Цар Манојло беше наместио за великог жупана Немањиног најстаријег брата *Тихомира* (1165 године), а Немањи опет, да би га одликовао за услуге и одвојио од браће, даде лесковачку област и призна за самосталног жупана. Тада је један од Немањине браће (Страцимир) добио земље на Морави око Чачка, а други (Мирослав) делове данашње Херцеговине. Сад су Срби у Рашкој и у Хуму место једне државе имали четири. Путници који су тада пролазили кроз српске земље, веле, да је земља непроходна, да нема добрих путова већ узане путање. За народ вели да је непросвећен, да је без свакога реда, да живи по горама и шумама, није вичан земљорадњи, да је богат стоком ситном и крупном, млеком, месом, медом и воском и да су људи смели и јуначни. Што значи да народ, живећи под Грцима и борећи се уз своје многобројне господаре, није имао времена да се чemu научи и да се ода мирном животу и раду, те му је земља била запарложена и необрађена.

Немања је, као самосталан господар у својој земљи, поред тога што је управљао мудро и праведно, отпочео подизати цркве и манастире и задобијати ондашње најученије људе: калуђере и свештенике. Дајући дарове калуђерима и свештеницима, подижући цркве и манастире, Немања је помагао просвету у народу своме, а калуђери и свештеници, као једини учитељи народа у оно време, по свој земљи српској разносише славу његову и хваљаху његову побожност и његово старање око просвете. Његова старија браћа позавидеше гласу и слави његовој, па место и сами да раде, као што он рађаше, позваше га к себи, укорише га и рекоше му: „Што то радиш пре него што си се с нама договорио као што ваља?“ На то им Немања одговори: „Браћо моја драга! Немојте се љутити на мене због овога посла мага који сам, у име Божје, отпочео и готово довршио. Ми и ако смо рођена браћа, али је ово дело само моје, и ако који од вас жели да ради то исто на свом делу очевине, то нека ради; а ово што учиних ја, ако је добро, нека буде мени; а ако је зло, то опет нека буде мени!“ Браћа се у први мах умирише. Али најстарији, велики жупан Тихомир, назирући у раду и гласу Немањину опасност за себе, домами га к себи и баци у затвор, а државу његову заузме и отпочне уједињење раскомадане Србије. Овим је Тихомир покварио оно што је цар Манојло био удесио 1165 године кад га је подигао на велики жупански престо, јер није желео видети јаку Србију; па под изговором да заштити свога пријатеља Немању, крене војску 1168 године, дође у Србију, збаци с престола Тихомира и одведе га са собом, а за великог жупана постави свога пријатеља Немању. Осим тога кад је цар Манојло поставио Немању за великога жупана, није му хтео оставити у рукама неке земље у долини Топлице и Мораве, које су служиле као поуздан пролаз грчкој војсци за Угарску. *Тиме је цар Манојло хиљео уједно сипати на пуш сиварању јаке и велике Србије.* Друга два брата Немањина била су задовољна што их је цар Манојло оставил на миру у њиховим државама.

Кад је Немања постао великим жупаном, обрађују се томе сви његови пријатељи; али је било и људи у његовој држави којима није било право што је уступио Грцима оне српске земље у долини реке Мораве и Топлице, а и сам Немања видeo је да то шкоди не само његову гласу, већ да је то опасно за њега, јер је цар Манојло могао с грчком војском кад год је хтео, упасти у Топлицу; али у оној прилици није могло друшчије бити. Како је Немања, поставши великим жупаном, постигао једну од својих жеља, то наскоро по повратку Манојловом окрене други лист према Грцима, па договоривши се с оном двојицом браће, заузме оне земље у долини река Мораве и Топлице, што је значило да се одметнуо од Грка. Овакав рад Немањин запрепастио је цара Манојла и он хтеде оштро казнити свога незахвалног пријатеља, па се одмах измири с Тихомиром, који му се закле да ће му бити веран и да ће му уступити оне земље које је Немања узео, ако дође на престо. Осим тога цар му је дао једнога свог војводу и војску, која ће отићи у Србију, збацити Немању и подићи на његово место Тихомира. Ова војска дође у Скопље па одатле на Косово, где је Немања дочека под Звечаном на води Ситници. Немања распореди своју војску што је боље умео, па је онда пред сами бој охрабри и одушеви животом беседом коју заврши овим речима: „јунаци, како видите мене да ја радим, чините и ви сви“, па јурне на непријатеље. Бој отпочне и они се измећају у боју. Умешност Немањина и српско јунаштво одрже победу. Непријатељ беше сатрвен, јер једни изгибоше од оружја, други падоше у ропство, трећи се бежећи подавише у реци Ситници, а они што измакоше од погибије, вратише се побеђени. У реку Ситницу утопили су се и грчки војвода и Немањин брат Тихомир, који је с туђином пошао на брата свога и земљу своју.

Ова победа још више уздиже углед Немањи; његова слава пронесе се брзо по српским земљама. Пријатељи га почеше још више поштовати и волети, а непријатељи плашити и бојати. Немања се оваквим

радом опрости не само Грка него и такмаца, те се тако потпуно утврди на престолу почетком 1169 год.

У Босни владаше у ово време знаменити бан *Кулин*, који је био пријатељ Немањин и по сродству и по борби против Грка; јер кад Немања збаци врховну власт грчку, учини то и Кулин. У отпочетом послу Немања нимало не оклеваше, већ скупи војску, удари на Зету и освоји је, а оне грчке послушнике, који тамо владају, истера оданде, па освоји још и многе земље и градове у долини река: Бојане и Дрима (1170). Осим тога заузме и град *Котор*, на најлепшем заливу у Јадранском Мору, и у њему, пошто га добро утврди, подигне лепе дворе. У то време ратовао је с Дубровником, јер се тамо беху склонили они зетски господари што их је Немања истерао из Зете; али је тај рат ускоро прекинут, јер се Немања у договору с Млечићима умеша у рат грчко-млетачки, па освоји *Неретванску Крајину* на Јадранском Приморју и придружи је својој држави.

Тако је Немања за кратко време (од 1169—1172 год.) збацио грчку власт, ослободио се Грка и ујединио под своју власт земље од Рудника и Медведника до Косова Поља, Дрима и Бојане, од Сталаћа и Јужне Мораве до реке Цетине и Јадранскога Мора. Међутим цар Манојло постигао је лепе успехе и према Млечићима и према Угарској. Млетачка војска на острву Хију пострада од помора, а Манојло крене војску против Мађара и дође у Сердику (данас Софија), где дође мађарско изасланство и измири се с Манојлом. Рад Немањин на оснивању јаке српске самосталне државе огорчио је грчкога цара Манојла, те се спремљеном војском од Софије крене на Србију (1173 године). Немања је против свакога очекивања остао усамљен; а како је знао да је грчка војска много-бројна и боља од српске, знао је да се Срби неће моћи мерити на отвореном пољу с добро уређеном грчком војском, с тога се повукао у планине и кршеве и отуда препадима узнемиравао грчку војску; али пошто је видeo да оружјем не може савладати непријатеља, покуша да вештином за време отклони опас-

ност која прети Србији, а у исто време да се утврди на престолу и да добије признање од цара на оно што је дотле урадио, те отпочне преговоре с грчким царем. Манојло, жељећи да одржи врховну власт над Србима, пристане на преговоре. Тако је између Немање и цара Манојла дошло до мира под погодбом: *да Немања призна врховну влагу грчку, а цар да призна његова освајања и његову уједињену државу.* Осим тога Немања је по жељи царевој у знак поузданостијег мира морао отићи у Цариград да се цару поклони. Ради добра земљи својој Немања је и то учињио (1173 године).

Како је Немања уредио државу и утврдио православну веру? — Како је после шест година ратовања, после напорног рада на уједињењу требало мира и одмора, како народу у држави Немањиној тако и Немањи, то је нову државу требало уредити, требало је поставити добре и правичне власти, требало је још многе послове посвршивати, па да се Срби у земљи Немањиној осете као један народ. моћан и спреман да брани своју земљу и своју имовину од туђина. С тога је Немања одмах почeo радити на уређењу државе и цркве.

Средиште државе Немањине остало је и даље у Рашкој, а престоница у граду *Rascu*, у коме је станововао још предак Немањин, жупан Вукан, за владе Бодинове и после смрти његове. Раније поменута висија између Ибра, Западне Мораве, Дрине, Зете, Мораче и Белога Дрима била је врло погодна за средиште. Овај предео опкољавају и штите са свију страна планински висови, а имао је згодне излазе на све стране. Пут из Цариграда у Босну овуда је водио. Из Полимља отворени су путови Скадру на Бојани и Дубровнику; на истоку се од Новога Пазара, одмах преко Рогозна планине, отвара пут Цариграду преко Косова. Како је ова рашка висија затворена са свију страна планинама, то је била врло згодна да послужи за средиште српској држави; јер ко се у њој утврди, има за леђима све босанске пределе и цело приморје од Скадра и Улциња. Војничке положаје око Раса браниле су од напада са стране Софије и Скопља врло простране

земље северу и западу до самога Јадранског Мора. То место за средиште српске државе у источном делу српскога становништва изабрао је по свој прилици, као што је напред поменуто, Вукан, предак Немањин, па га је и Немања задржао.

У околини града Раса Немања је подигао најбоље и највеће своје задужбине. Туда негде, можда у Дежеви, био је и Немањин двор, јер су после Немање његови потомци све до Милутина најрадије подизали своје дворове у Дежеви и ту су највише живели.

Српски народ, налазећи се у својој отаџбини на међи између православне и католичке вере, колебао се између једне и друге. Било је Срба православних а било их је и католика, било је и богомила а било је по где где још и многобожаца, који су непрестаним нередима и превратима задржали стару многобожјачку веру. Како се народ у оно време делио више по вери него по крви и језику, то су се Срби поделили на три вере, и сваки је говорио да је његова вера боља. Како су Срби били пргави, преки и врло брзи на свађу, то су се због својих вера мрзили, као да нису синови једнога народа и деца једне исте отаџбине. Ако је тешко било од раскомаданих делова српске отаџбине створити једну целину, једну државу и одбранити је од туђина, још је теже било сложити сам народ да се због вере не глажи и не свађа. И тај тешки посао имао је Немања да сврши, ако је желео да му труд не пропадне а творевина да му остане дуговечна.

Од свију вера најопаснија је била богомилска, која се по српским земљама највише беше раширила за време оних многих нереда. Ови богомили истина били су „хришћани“, али одбациваху храмове, крст, звона, све црквене књиге осим четири Јеванђеља. Осим тога, својим учењем: да не треба слушати власти, да се не треба покоравати великашима и старијима а нарочито да се не треба женити, они су кварили породицу и уносили у село, жупу и у државу неред. Уз то још учили су да не треба војевати. Све је тојако сметало Немањи да створи у народу слогу, љубав и мир и

да настави посао на уједињењу српских земаља. Да би очистио земљу од криве вере, Немања сазове у престоницу, град Расу (данас Нови Пазар), сабор, на који дође много великаша и старешина већих и мањих, много свештеника и калуђера са својим старешинама. И кад се на оваквој скупштини виде, колико је расширена ова крива вера у народу, настаде велика граја у сабору. Може бити да је Немања изнео том скупу главних људи своје земље: како ниједна држава ни кућа не може да напредује кад се људи не трпе, кад се свађају и мрзе због вере. С тога је решно да се и богомили и многобошки позову да се врате у православну веру, а ако то не буду хтели да се силом нагнају.

Али узалуд су била свеколика саветовања; богоимили не хтедоше послушати Немању ни скупштину, већ остану при својој вери. С тога Немања дигне војску и посла против кривовераца, те многе казни страшним казнама, многе прогна из земље, а многима одузме имање и разда сиромашнима. Исто су тако истребљени и они многобошки који се не хтедоше вратити православљу. Пошто је Немања очистио земљу од кривоверја, наставио је и даље да подиже цркве и манастире, прикупљајући око њих свештенике који ће учити људе вери, добром и поштеном животу. На тај начин утврђена је православна вера у Немањиној држави, те је тако и државна и црквена власт почела радити на уједињењу српскога народа, а из манастира и цркава поче се ширити знање и просвета и Христово учење међу Србе.

У то време Немања је имао спорове с Дубровчанима и с римском црквом, који су свршени у корист српске државе и у корист самосталне управе у цркви. Тако је спор с Дубровчанима свршен тиме: што су јасно обележене границе између дубровачке општине и Немањине државе, и што је допуштено и Дубровчанима и Србима да међу собом слободно тргују не плаћајући никакав намет. Сукоб с папом завршио се тиме што је Немања у Бару добио самосталнога архиепископа за оне његове поданике у Приморју који су припадали католичкој вери.

Како је постала српска држава независна? — Док се Немања бавио уређењем цркве и државе, док је народ упућивао слози и љубави гонећи оне који хтедоше по старом обичају вући сваки себи, дотле умре у Цариграду грчки цар Манојло (24 септембра 1180 год.). По смрти Манојловој настадоше нереди и буне у Цариграду и у грчкој царевини. Смрћу цара Манојла престало је грчко врховно господство над суседним земљама које је Манојло кроз толико година крепко одржавао, и Немања се могао без икаквих препрека користити овим нередима и наставити борбу за ослобођење осталих српских земаља које су биле под грчком влашћу. За тај посао нашао је савезника у угарском краљу (Бели I). Зато, чим угарски краљ крене војску да освети поубијане својте у Цариграду, Немања се удружи с њим и освоји *Лейенцију*, *Белицу* и *Чевач*, затим земље од реке Мораве и од Топрије до Зајечара, Тимока и Суве Планине. Одатле српска и угарска војска упутише се нишавском долином, дођу чак до Софије, град заузму, спале га, и оставе; затим се угарска војска врати а Немања настави борбу, и освоји околину Врања и земље до Скопске Црне Горе; освоји Пећ и целу област на горњем току реке Белог Дрима, која се звала *Хвосно*. После овога Немања је скоро шест година провео на миру радећи, на утврђењу своје државе, васпитавајући синове своје, заводећи ред у земљи и утврђујући веру православну. Још 1186 године устадоше и Бугари на оружје против Грка, и већ су четири године успешно ратовали. Тада Немања склопи савез с вођем бугарскога устанка против Грка и наново освоји земље од Суве Планине до Софије.

У то време разнесе се глас по истоку, да се у Немачкој скупља велика крсташка војска, да преотме од мухамеданаца Јерусалим, који су ови недавно освојили. На челу те војске био је најмоћнији владалац на западу, цар Фридрих I. Немања, рачунајући да може доћи до сукоба између Грка и Немаца, пошаље цару немачком посланство с писмом, у коме му јављаше: како с радошћу очекује да крсташка војска прође кроз његову земљу, и како би се радовао да

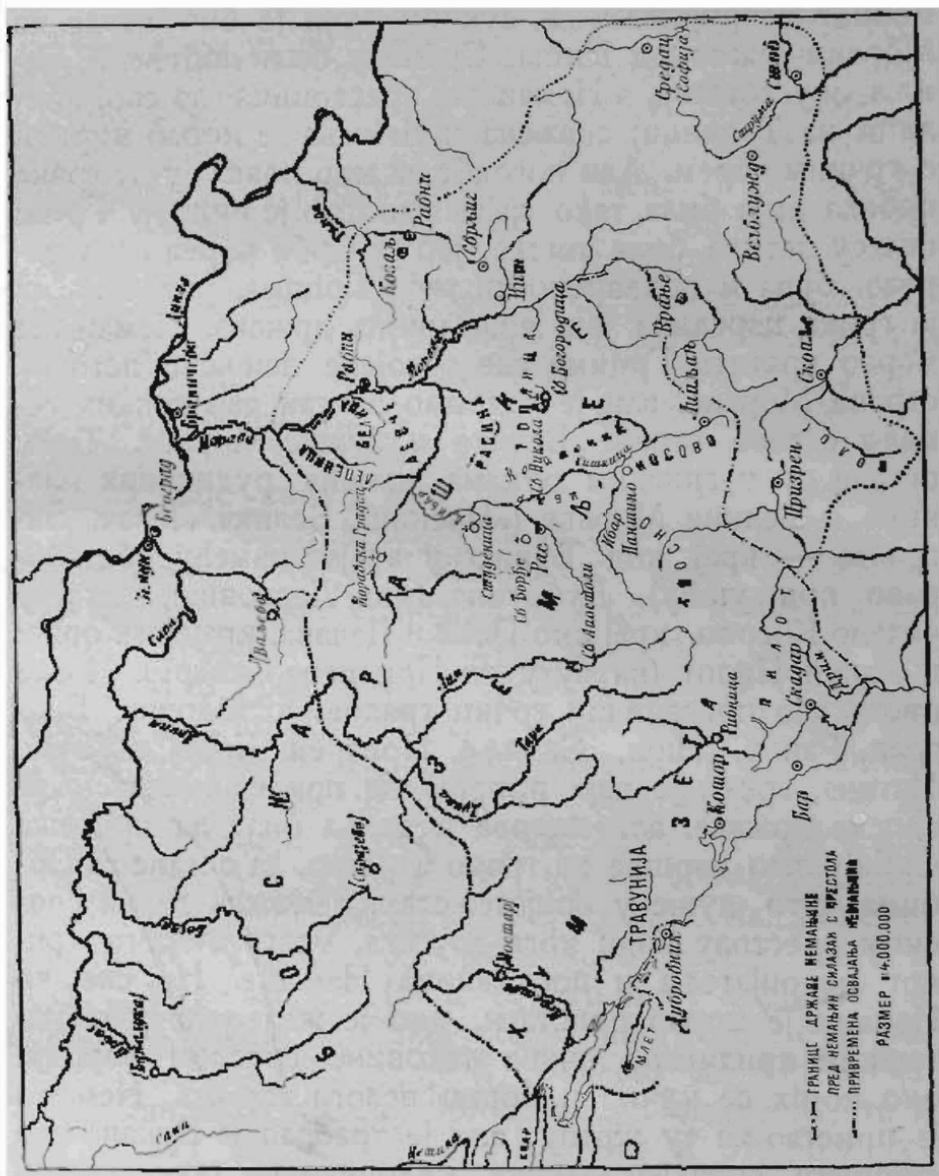
лично цара поздрави. Посланици Немањини стigli су на царски двор о Божију 1188 године, а већ у пролеће немачки цар иђаше с новом крсташком војском. Немањини људи дочекају га у граду *Равну* (данас Ђуприја), затим у Нишу Немања с братом Страксимиром и с великим пратњом, где га богато угосте, доневши поклона, вина, јечма, волова, оваца, а поврх тога и морских паса и припитомљених јелена. У то време беше на грчком престолу *Исаак Анђео*, зет поменутога угарског краља Беле III, те су с тога Грци и Угри живели у пријатељству и савезу а Србија се налажаше између Угарске и Грчке. Немања, бојећи се да не дође до сукоба у исто време и с Грчком и с Угарском, јер Србија још беше слаба да се мери и са самом Грчком, а камо ли с Грчком и с Угарском, гледаше да нађе кога с ким би се могао удружити и бранити од обе државе. Како је Немачка тада била јака и велика, то је Немања желео савез с Немачком против Грчке, с тога изјави цару немачком да су Срби спремни да га помажу с читавом својом војском против Грка. У исто време довршени су преговори да се Мирослављев син Тољен ожени једном немачком грофицом. Исто тако стигоше и изасланици Петра од Бугарске да поздраве цара Фридриха и да му понуде помоћ против Грка. Немачки цар пође даље уз пратњу српске војске, која га допрати до балканских кланаца југоисточно од Софије. Кад немачки цар пређе Балкан, дође до сукоба између њега и Грка, а Немања, жељећи да се што више користи том приликом, удари на Грке, освоји многе земље и разори градове од Софије и Салоника до Призрена. Тај Немањин успех охрабри Србе у Повардарју, те и они устану на оружје против Грка и отпочну гонити Грке.

Међутим немачки цар измири се с грчким царем (14 фебруара 1190 године), и у пролеће отиде у Азију, одакле се више није ни вратио, а Немањина освајања и бугарски успеси беху јако уплашили грчког цара, и он се реши да се окрене против Срба и Бугара и да их казни. Пошто у Бугарској претрпи осетан пораз

преко Балкана то се у јесен (1190) крене с приновљеном војском из Пловдина према Нишу против Срба. Немања са својом одабраном војском изађе против моћног непријатеља. У сукобу који је био негде на Морави јужно од Ниша, Срби су били побеђени, земља опустошена, а Немањина престоница (по свој прилици на Топлицу) спаљена и Немања се морао мирути с грчким царем. Али погодбе за мир показују да грчка победа није била тако сјајна као што је описују Грци; оне су истине биле тешке, јер су Срби поред свих нереда, буна и покварености међу Грцима, увидели: да је грчка царевина још врло моћна држава. Немања је морао вратити Грцима све освојене земље с источне стране Мораве, али је задржао знатан део грчких земаља с леве стране Велике и Јужне Мораве. Тако, остале су у српским рукама између рудничких пла-нина и Велике Мораве (Лепеница, Белица, Левач, Загрлата — крај код Ђуника у крају између обе Мораве при ушћу), Дубочица (код Лесковца), на југу читаво Косово, крај око Пећи и Дечана, крајеви Горњи и Доњи Пилот (на путу од Призрена Скадру). После овога као погранични грчки градови остадоше: Београд, Равно, Ниш, Скопље, Призрен, Кроја и Љеш. Истина, грчки је цар пристао да призна независност српске државе, али његова је жеља била да привеже Србију што чвршиће за грчко царство, да остане са Србима што дуже у пријатељству, а можда да на српском престолу види кога другога, место старога грчког непријатеља и противника Немање. На све то Немања је морао пристати, ако је желео да у онако тешким приликама очува тековине српском народу, око којих се мучио и борио целога живота. Немања је пристао на ту жртву; али је требало и Вукана као старијега сина наследника, склонити на таку жртву. Мисли се да се у преговорима успело и још ради чвршиће везе и пријатељства млађи син Стеван ожени се Јевдокијом, синовицом грчкога цара Исаака Анђела.

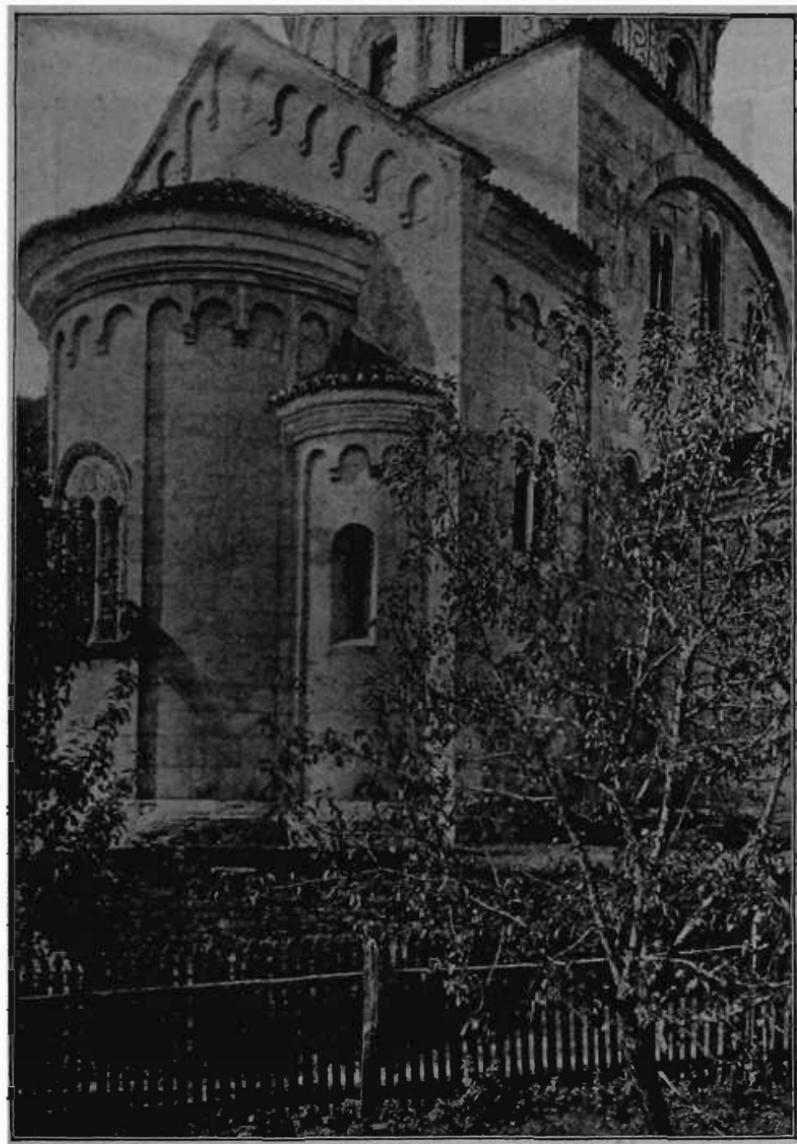
Тако је Немања после великих напора и жртава, потпуно свестан да служи великој мисли народнога ослобођења и уједињења, ипак *успео вештином и па-*

међу да стиче српској држави независност у доста широким границама за оно време.

Како је Немања сишао с престола? — Последњим ратом с Грцима Немања није био задовољан. Осим тога већ беше дубоко зашао у године. Тело му беше малаксало и од година и од многих напора, а душа му више жељаше мира и топлих молитава Богу. С тога се поче припремати да се повуче у тишину ма-

настирску и остатак живота да проведе у посту и молитви, па започе зидати себи задужбину, *Студеницу* на Ибру, у ломном Влаху Старом. Међутим још не беше довршио *Студеницу* а преухитри га његов ме-

манастир *Студеница*

зимац *Растко*, те остави дом свога оца и одбеже у Свету Гору, где се покалујери и добије име *Сава*. Поред тога у Цариграду се десише знатне промене

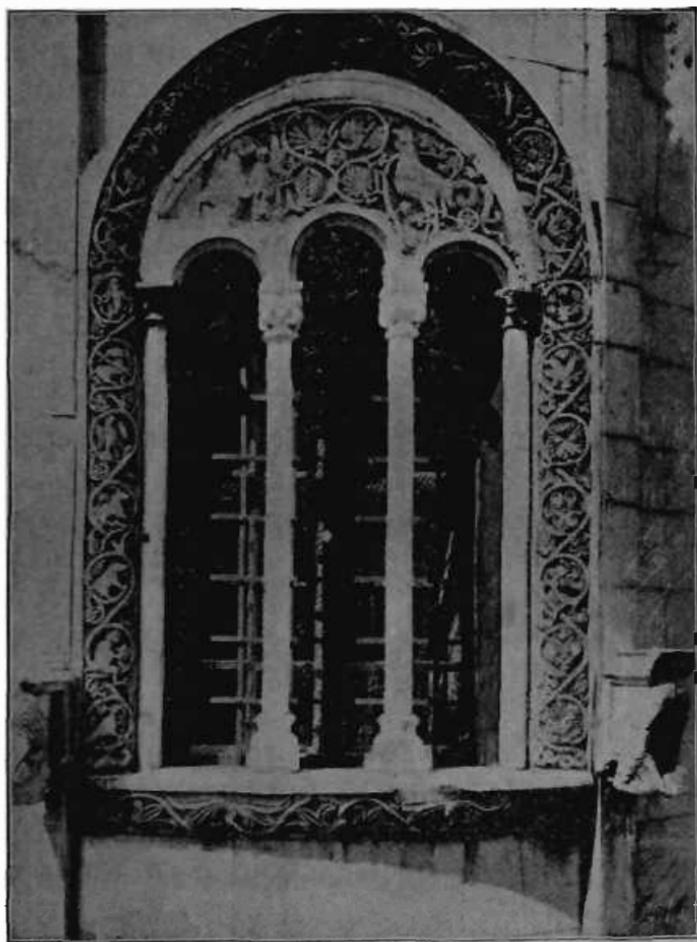
на престолу. Исака збаци с престола војничка завера а подигне његова брата *Алексија* (10 априла 1195 године). Како је Алексије био таст Стеванов, то је можда желео да на српском престолу види свога зета и своју ћерку. С тога је, можда, и одликовао свога зета достојанством севастократора, по реду другим

јужна врата Студенице

међу највишим дворским достојанствима на грчком двору. Поред ове промене у Цариграду на Немању је утицала и Савина молба, коју му беше упутио из Свете Горе а у којој га молњаше: „ако си у земљи

својој радио као посланик Божји, ако си људе својих земаља просветио православном вером, ако си земље своје отребио од криве вере и порушио ѡаволске и многобожачке храмове, а подигао Богу дивне манастире и цркве; ако си сачувао лепе врлине гозбовања и помагао беднима, онда учини још једно дело, ради славе небесне и радости вечне, потруди се и остави царство земаљско и дођи овамо у тихо и свето уто-

прозор на студеничком олтару

чиште, у Свету Гору, да видим твоје свете беле власи, да их загрлим и да пољубим твоје свето лице, а ти да се нарадујеш чеду своме; да се насладим твоје свете љубави, коју не осетих толико година. Дођи, госпо-

дине мој, и оче мој! да децу своју научиш Божјем страху и покажеш им добри пут спасења... Греди и дођи господару добри дарованога ти народа, дођи и *жртвуј се за нас*, као Христос, те да добар углед будеш народу свом."

Срећене прилике у држави допустиле су Немањи да својевољно захвали на престолу. С тога сазове сабор у град Расу о Благовестима 1196 године. Немања на сабору пред тадашњим владиком Калиником, пред женом својом Аном, пред великашима земље своје и пред многим старим ратницима својим рече: „Свети оци, другови, браћо и синови моји! Ви сви знаете како сам ја досад живео с вама, како сам свакога од вас као сина хранио, као брата љубио и као друга примио; све сам вас васпитавао као своју децу и научио како да се држите православне вере, па то чиним и данас. Знате како сам ја Божјом помоћу постао ваш владалац, и како сам још у почетку застao нашу отаџбину потиштену, исцрпену и слабу, па се, хвала Богу, нисам оленио нити се одморио докле год нисам све у ред довео и док нисам државу увећао и у ширину и у дужину, и док непријатеље нисам истерао и нападаче одбио, као што и сами видите. И данас молим свакога да држите веру своју и да је сачувате од криве вере, да не заборавите науке моје ни законе, које сам поставио у земљи нашој. Држећи се тога имаћете помоћника Бога и моју ако и грешну молитву. И ономе кога ја поставим место мене да заповеда, будите верни и послушни као и мени. А мени доста је било весеља с вама, доста власти земаљске, доста славе ратне, доста гозбе за богатим столовима. Него вас молим, децо моја, пустите данас мене, господара свога, да потражим спасење своје и да стигнем у пустињи сина свога.“

Ово порази све у скupштини као гром. Са свих страна зачу се плач и молбе да их не оставља. Он им онда рече да друкчије не може бити и замоли их да му не крате жељу његову. Затим позва свога сина Стевана, зета грчког цара Алексија, па се окрене целој скупштини и показујући га рече: „Ево, овога имајте уместо мене на престолу моме.“

Пошто се сврши све што треба, одоше у цркву, где је Стеван благословљен за великога жујана и гостодара све српске земље, затим га и отац благослови и поучи како ће владати. Пошто призва и сина Вукана, благослови и њега, и постави га за великога кнеза у делу земље, коју му беше одредио. Најпосле поставивши преда се оба сина рече им: „Синови моји, закона мојих не заборављајте, и речи моје нека чува срце ваше, доброчинство и веру никад не напуштајте, будите добри и пред Богом и пред људима, а мудрошћу својом не поносите се... А ово заповедам: да љубите брат брата и да се никад ни око чега не свађате. Овоме (Стевану) кога и Бог и ја посађујемо на престо мој, ти се Вукане покоравај и буди му послушан; а ти, Стеване, владајући немој ни у чему да увредиш брата својега, него га поштуј, јер ко не воли брата свог ни Бога не воли... Ако послушате мене, уживаћете земаљска блага, а ако не послушате, оружје ће вас појести оба“.

Пошто тако посаветује синове своје, опрости се с њима, с великашима и са старим ратницима, друговима својим, на једној сјајној гозби, па се онда покалуђери и он и жена му Ана. И тако Немања напусти власт, скиде са себе сјајно одело и обуче се у црну калуђерску одећу. Он доби име Симеун а она Анастасија.

Отац и син. — Чим се Немања закалуђери повуче се у своју дивну задужбину манастир Студеницу на Влаху Староме, недалеко од Новога Пазара, где про-

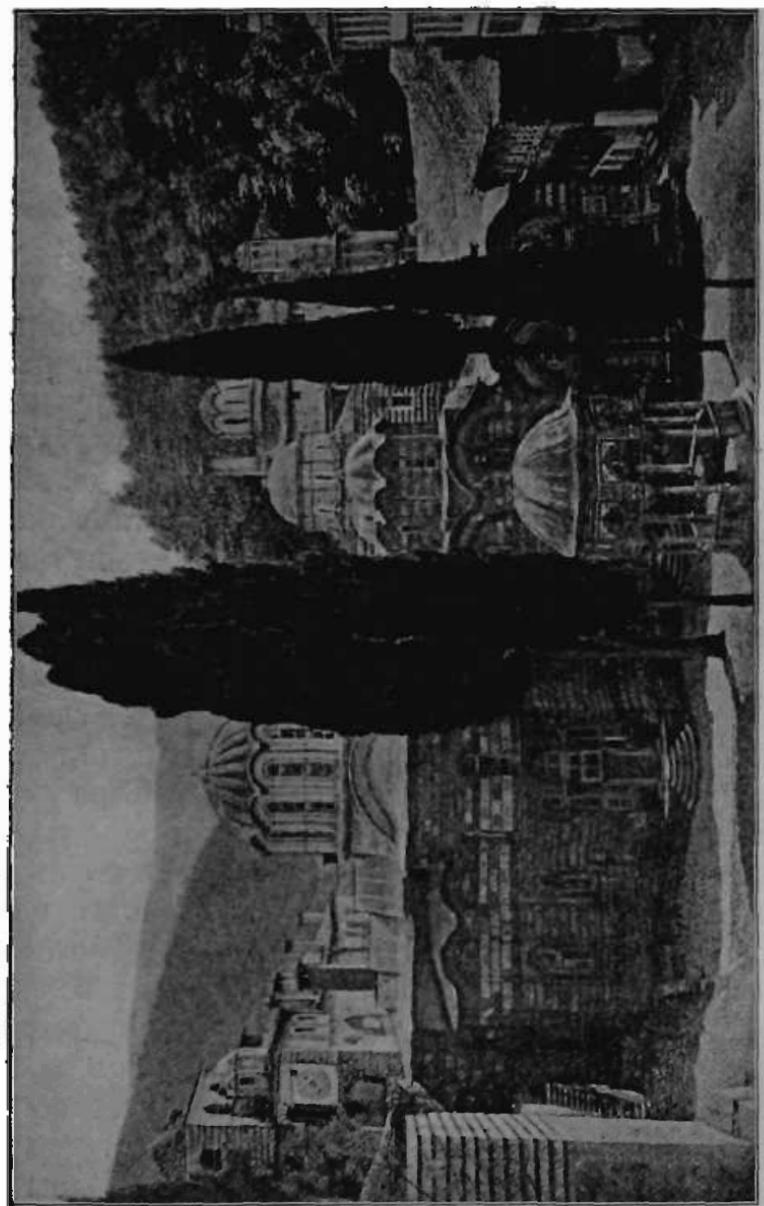

Немања као монах Симеун

веде неко време у посту и молитви, па се, на позив свога најмлађег сина Саве, спреми у Свету Гору, где је било пуно побожних калуђера, где се живело тихо, побожно и пустинячки, постећи и Богу се молећи; где су учене разне науке онога времена и књиге писане, и где његов мезимац Сава већ четири године живи животом испосника, посветивши се молитвама, Богу и науци. Затим Немања позва Стевана и великаше на сабор, још им једном каже своје поуке и благослови, па испраћен једним сином и многим великашима оде у Свету Гору (у октобру 1197 године) где га у манастиру *Ватопеду* дочека с највећом радошћу други син, Сава. Један другоме падоше у наручја, не проговоривши ни речи, а сузе, којима стари Немања ороси главу сина свог, љубећи је и срцу притискујући, беху прави израз њихова осећања. Осим сина Немању су дочекали и поздравили с највећим поштовањем и радошћу игумани, монаси и пустиници Свете Горе.

Немања беше понео из Србије много злата, многе драгоцене ствари и одежде, те богато обдари и манастир у коме Сава живљаше, и друге у Светој Гори. Пошто се Немања позна с многим светогорским калуђерима и с испосницима, пође да пропутује целу Свету Гору, те да види светиње и богоомоље, да види испоснике и монахе и да позна место где ће живети и Богу се молити до свога суђенога дана. Путујући оба по Светој Гори, гледајући лепе задужбине, у којима се Бог слави, у којима и књиге пишу и науке уче, обојици беше жао, што у том светом месту нема српске куће, што ту нема српске задужбине у којој би се могли Срби, кад дођу из Србије, одморити, где би могли учити и спремати се, да би могли свој народ просвећивати и добру упућивати. И заиста обилазећи поједина места нађу лепо место где би могли подићи српски манастир у Светој Гори. Одмах потом реше се да на том месту, на развалинама некаквога старог манастира подигну српску задужбину за спомен својој династији и на корист свога народа. С тога послаше у Србију нарочитог човека с писмом, у коме Немања писаше Стевану: „Драги сине, јављам ти, да сам, за-

хваљујући Богу, нашао пусто место у сред Свете Горе, које се зове Хиландар. На њему је пре била црква, па је порушена. Трудим се да сазидам на том месту нову цркву нашој отаџбини, за спомен мој у овој зе-

манастир Хиландар

иљи, а по мени да остане спомен теби, деци и унучима твојим, докле вам колено тече.“ Стеван се радо одазва жељама свога оца и брата, одмах посла многе

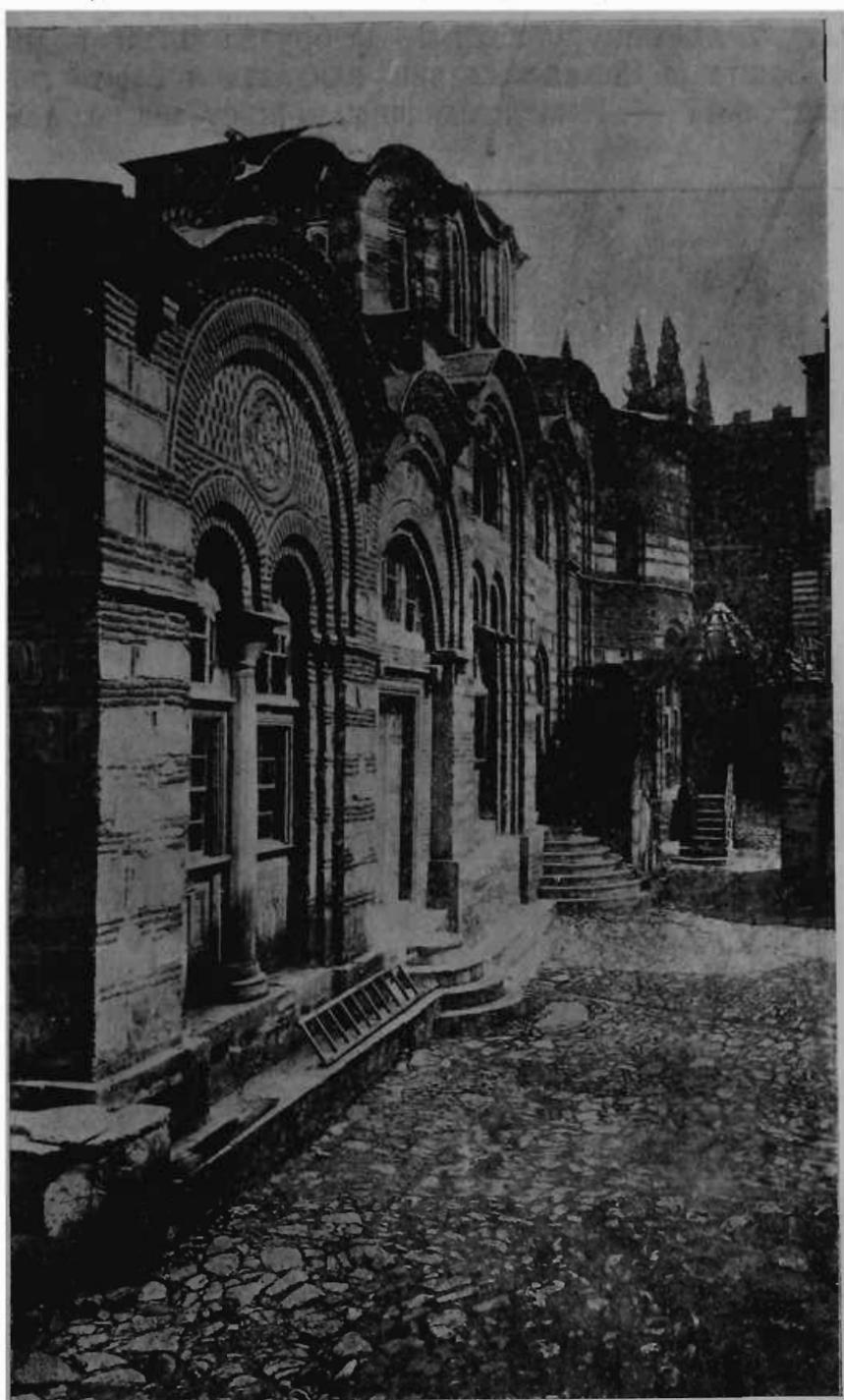
и богате дарове а понајвише новаца. После кратког времена заблиста се дивна српска задужбина међу другим задужбинама у Светој Гори, о којој се старажу отац и син. Поред манастира подигоше дивне палате, двокатне и трокатне, засадише воћњаке од маслина и винограда. С тога их народ и данас слави и спомиње:

„Да видите чудо невиђено,
„Б'јел Вилиндар усрд Горе Свете,
„Задужбину Саве светитеља,
„И његова оца Симеуна.“

Овоме манастиру Стеван поклони многе земље и преда на работу многа села у српској држави. Тако су Срби у Светој Гори добили свој манастир, у коме су се и српски синови могли посветити побожном животу, учењу, писању књига, сликању иконе, резању крстова, лечењу и неговању болесника и другим корисним знањима.

И отац и син у Хиландару радили су да га што боље утврде. С Немањом беше дошло доста великаша, који се, као и он, одрекоше власти не ходећи га оставити, те се с њиме покалуђерише. Доцније је дошло из Србије младића, који су били жељни науке, те су се ту учили. Међутим и Немања беше остарео и поболеваше, а у фебруару 1199 године виде, где му се приближује последњи дан и последњи час, с тога позове све калуђере те се с њима опрости. А кад Сава виде да се сасвим спремио за онај свет, онда му приђе и рекне: „О блажени господару Симеуне, ево се већ спрема твој одлазак. Ја сам слушао како си благословио наследнике своје, али дај им и сад свој последњи благослов.“

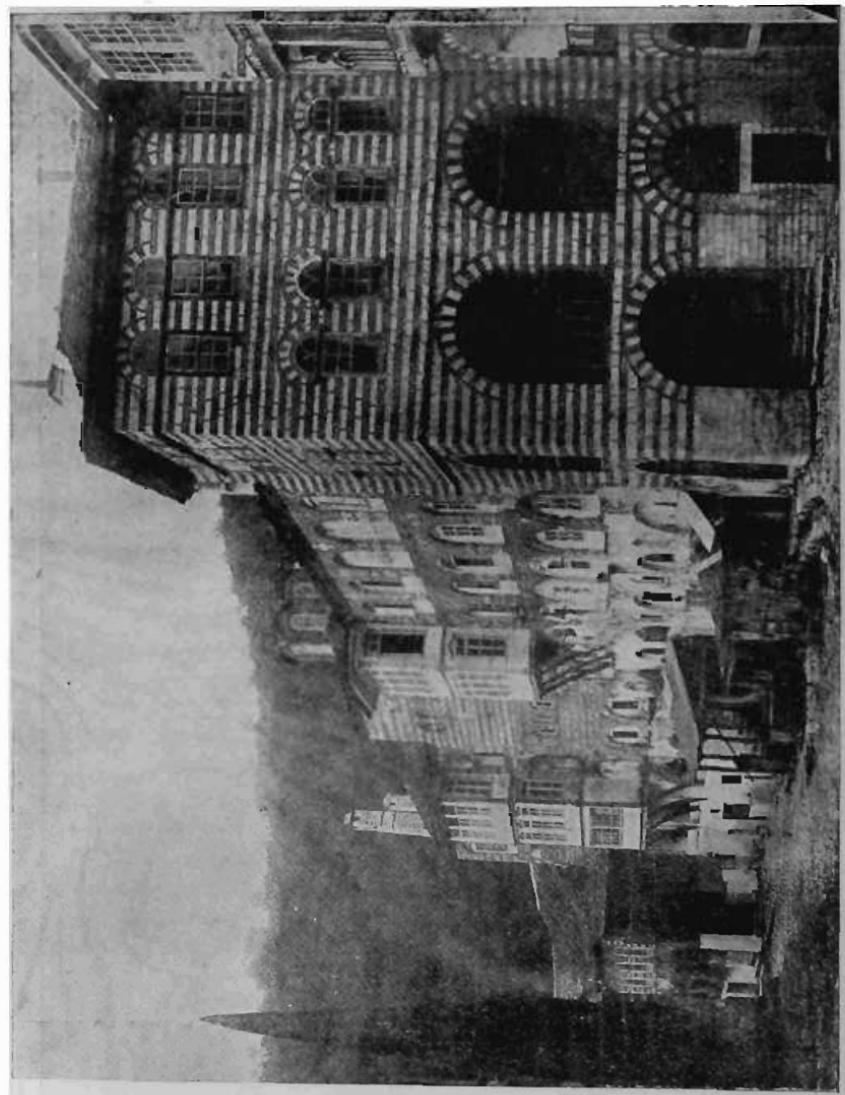
— А он подигнувши руке, поче са сузама говорити: „Тројице света, Боже наш, славим те, благосиљам те и молим те! Ево дајем наследницима мојим и трећи благослов. Господе сведржитељу, сачувай их и утврди у држави у којој сам владао! И помоћ пресвете Богородице и моја молитва, и ако је грешна, нека је с њима одсад и до века! А дајем им опет прећашњу заповест: да се слажу и воле међу собом; а који од њих одступи од моје науке и оглуши се према мојим заповестима, гњев Божји нека сатре њега и пород његов!“

дэс Хизландара

“...”. После овога стари Немања, у калуђерству назван Симеун, премину у зору 13 фебруара 1199 године.

Зашто је Немања славан владалац и зашто га се народ сећа? — Има владалаца који су много добра

Хиландар с другој стране

урадили на напретку једнога народа, и народ их по добру спомиње; а има их који су зло радили и народ их по злу спомиње. Оних првих народ се вазда сећа, пева о њима, слави их и поштује, а оне друге проклиње. А има владалаца, који су владали а нису ни-

каква спомена оставили, па их се народ не сећа, свим их је заборавио.

Немања долази међу оне прве славне и велике владаоце. Он је по својем раду најзначајнији од свију српских владалаца који су владали пре њега. Главна му је заслуга што је место многих малих српских државица створио под влашћу своје породице једну већу и снажнију *српску државу, слободну и независну*; што је освајањем грчких пограничних области на истоку и југу заокруглио српску државу и створио јој такав политички положај, који је при сталном опадању грчкога царства у Цариграду послужио као основа доцнијој моћи Србије, која је трајала скоро три столећа. Он је основао династију Немањића, која је владала српском државом преко двеста година. Место многих имена, којима се Срби називаху, као: Рашани, Зећани, Хумљани, Моравци и други, он је учинио да се истакне изнад свих осталих имена *Србин*; он је први јаче утврдио *православну веру* у српском народу и учинио да држава и црква заједнички раде на добру и просвети народа нашега; први се од владалаца наших трудио да народ научи бољем животу, подижући многе цркве и школе поред цркава; почeo је заводити болнице поред цркава, у којима су се лечили болесници. Трудио се да своју децу научи и васпита тако, како ће бити корисни народу своме. Уз то показао им је како да раде и којим путем да иду, па да српска држава постане велика и снажна, развијена и просвећена. Он је знао да српска држава мора имати излазе на Море те да се може развити трговина, с тога је тежио и успео да изведе границе српске на Јадранско Море, где су трговали Дубровчани, Которани и други. Трудећи се да освоји долине Струме и Вардара, он је показао потомцима куда треба ићи да се изађе на Бело Море, те да се трговина још боље развије.

Немања је осим Студенице и Хиландара подигао још много цркава и манастира као: свету Богородицу на ушћу Косанице у Топлицу и светога Николу у Топлицама на ушћу реке Бањске, Ђурђеве Стубове близу Новога Пазара, цркву светог Николе у Ибру у селу

Кончулу, светог Арханђела Михаила у Скопљу и светога Пантелије у Нишу. И ако је утврдио православну веру у својој држави, ипак је помагао и католичке задужбине, јер је у његовој држави било и Срба католика у Приморју. Великим даровима обдарио је цркве: у Нишу, у Цариграду, у Солуну, у Јерусалиму, у Риму и у талијанском Бару у Италији. Његов син Вукан као господар Бара и Котора остао је непрестано у вези с римскатоличком црквом.

Све оно што је било у оно време добро и што му је могло прославити име српско, Немања је радио. С тога народ пева ову песму:

Свети Сава

Збор зборила господа ришћанска
 Код бијеле цркве Грачанице:
 „Боже мили, чуда велиокога!
 „Куд се ћеде цар Немање благо,
 „Седам кула гроша и дуката?“
 Ту се деси Немањићу Саво,
 Па говори господи ришћанској:
 „Ој Бога вам, господо ришћанска!
 „Не говор'те о мом родитељу,
 „Не говор'те, не гријеш'те душе:
 „Није бабо расковао благо
 „На наџаке ни на буздоване,
 „Ни на сабље ни на бојна копља,
 „Ни добријем коњма на раптове;
 „Већ је бабо потрошио благо
 „На три славна српска намастира:
 „Једну бабо саградио цркву
 „Б'јел Вилиндар насред Горе Свете,
 „Красну славну себе задужбину,
 „Вјечну кућу на ономе св'јету.
 „Да се њему поје летурђија
 „Оног св'јета, као и овога;
 „Другу бабо саградио цркву
 „Студеницу на Влаху Староме,
 „Красну славну мајци задужбину,
 „Својој мајци царици Јелени,
 „Вјечну кућу на ономе св'јету,
 „Да с' и њојзи поје летурђија
 „Оног св'јета, као и овога;
 „Трећу бабо саградио цркву:
 „Миљешевку на Херцеговини,

„Красну славну Сави задужбину,
 „Вјечну кућу на окоме св'јету,
 „Да с' и њему поје летурђија
 „Оног св'јета, као и овога.“
 „Осталога што претече блага,
 „Остало је благо похарчио
 „Зидајући по калу калдрме
 „И градећи по водам' нуприје,
 „Дијелећи кљасту и слијепу ;
 „Док је души мјесто уватио,
 „Седам кула блага похарчио :
 „Ето бабо куд похарчи благо !“
 У глас викну господа ришћанска :
 „Просто да си, Немањићу Саво !
 „Проста душа твојих родитеља !
 „Проста душа, а честито т'јело !
 „Кад имасте седам кула блага,
 „Те знадосте управити благом.
 „Што родили свијетло вам било !“
 И што рече господа ришћанска
 На састанку код бијеле цркве,
 Што гој рекли, код Бога се стекло.

Дубровник за време Немање. — Дубровник је био град, који је у погледу средњевековне ратне вештине имао врло згодан положај. С једне стране налазио се крај отворена мора, а с друге — са суха — заклоњен великим брдом светога Срђа. С тога Србима никад није пошло за руком да га освоје и ако су то више пута покушавали. Тако је брат Немањин Страцимир предузeo (1184 године) да освоји острво Корчул; али му острвљани спале лађе, њега опколе и приморају на мир, по коме су браћа Страцимир, Немања и Мирослав морали обећати да је острво Корчул за сва времена слободно од свих обавеза према господарима хумским. После тога Немања се реши да нападне на Дубровник и с мора и са суха, али Срби нису имали среће на мору, јер дубровачка флота (од 11 лађа) потуче српску флоту (13 лађа и чамаца), којом је управљао Немањин брат Мирослав код села Польница (између Орашца и Затона), којом приликом Срби погубе све лађе (18 авг. 1184). Претрпевши пораз на мору Мирослав се у лето 1185 године појави пред Дубровником с великим војском и с опсадним машинама за

бацање камена и дрвета и нападне на град 1-ог јула. Седмога дана у недељу, по свој прилици пошто је добио глас о вези Дубровчана с Норманима, он спали своје машине и повуче се с војском.

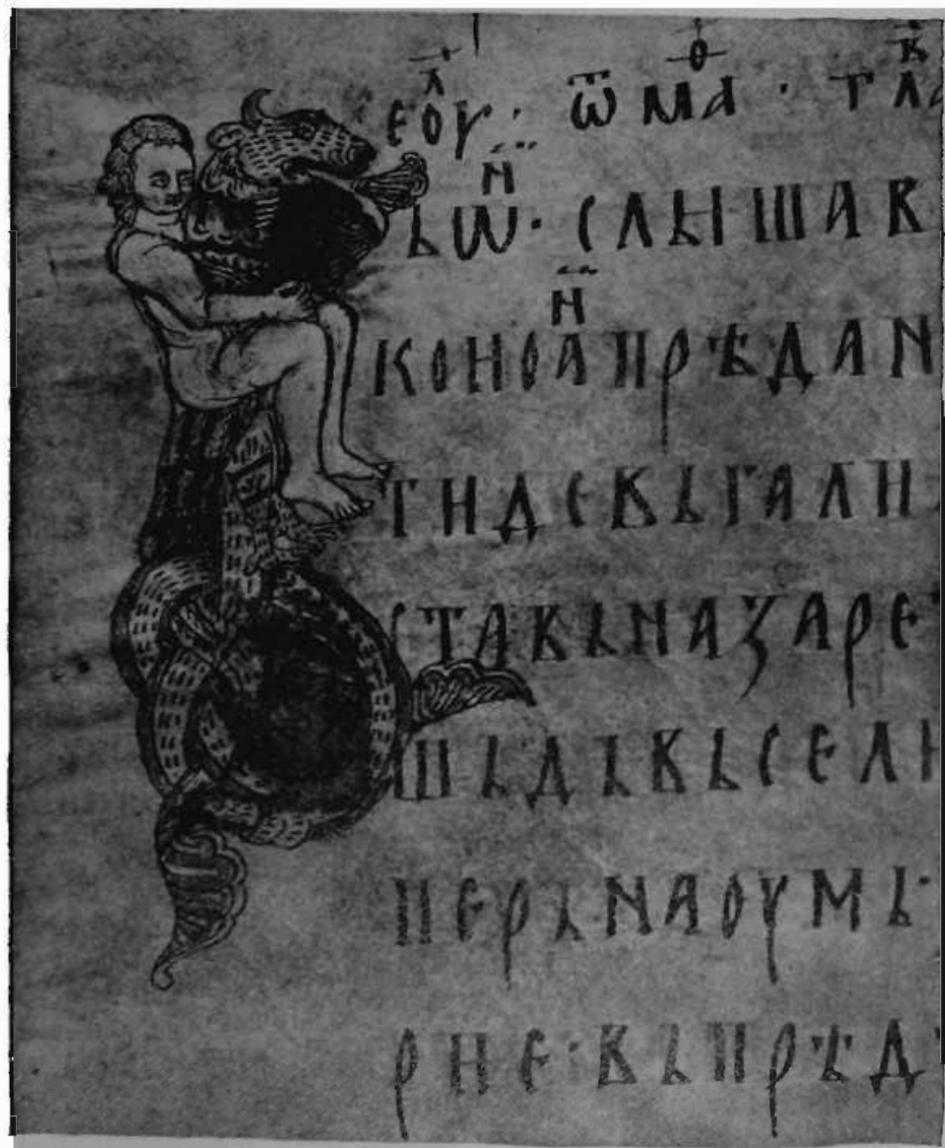
Ускоро по том (27 септембра 1187 године) Немања са своја два брата склопио је преко посланства с Дубровчанима мир, по коме је Дубровчанима дозвољена слобода трговања у земљи сва три брата а нарочито на ушћу Неретве; исто тако одобрено је и Србима трговање, нарочито онима из Хума.

Босна за Кулина бана. — Босна се одвојила од Србије после смрти српскога владаоца Часлава, али је и после тога понекад долазила у састав српске државе, као оно под Војиславом, Михаилом и Бодином, када је признавала врховну власт српских владалаца. Тек после смрти Бодинове беше сасвим одвојена и постала засебна држава. У то време (а после 1150 године) Угарска, освојивши Хрватску и Далмацију и изашавши на Јадранско Море, освојила је и један део Босне; с тога се угарски краљеви називају и краљевима Босне (после 1139 године), ма да нису имали под собом целу Босну. Али за време оне велике борбе између грчкога цара Манојла и Угарске, Босна је, као и све српске земље, признавала власт грчкога цара. Кад умре цар Манојло, у Босни, као год и у Србији, настадоше лепши дани, јер је тамо владао као самосталан господар славни *Кулин* бан, који је био у пријатељству с Немањом, јер је његова сестра била за Немањиним братом Мирославом.

Кулин је владао Босном двадесет и четири године, и за то се време старао да му држава буде уређена, мирна и напредна. Трудио се да народ своје земље навикне на поштен и користан рад. У оно време беше град Дубровник врло богат, снажан и на гласу. Он је сам собом управљао и своју војску држао; лађе су му пловиле далеко по мору на све стране и довозиле свакојаку скupoцену робу, те су се дубровачки грађанијајко обогатили. Још пре Немање и Кулина бана они су трговали по српским земљама, доносећи раз-

личну робу, а извозећи стоку, вуну, сир, коже, жито, вино, мед, восак, дрво, луч, катран, руде, свилу и друго.

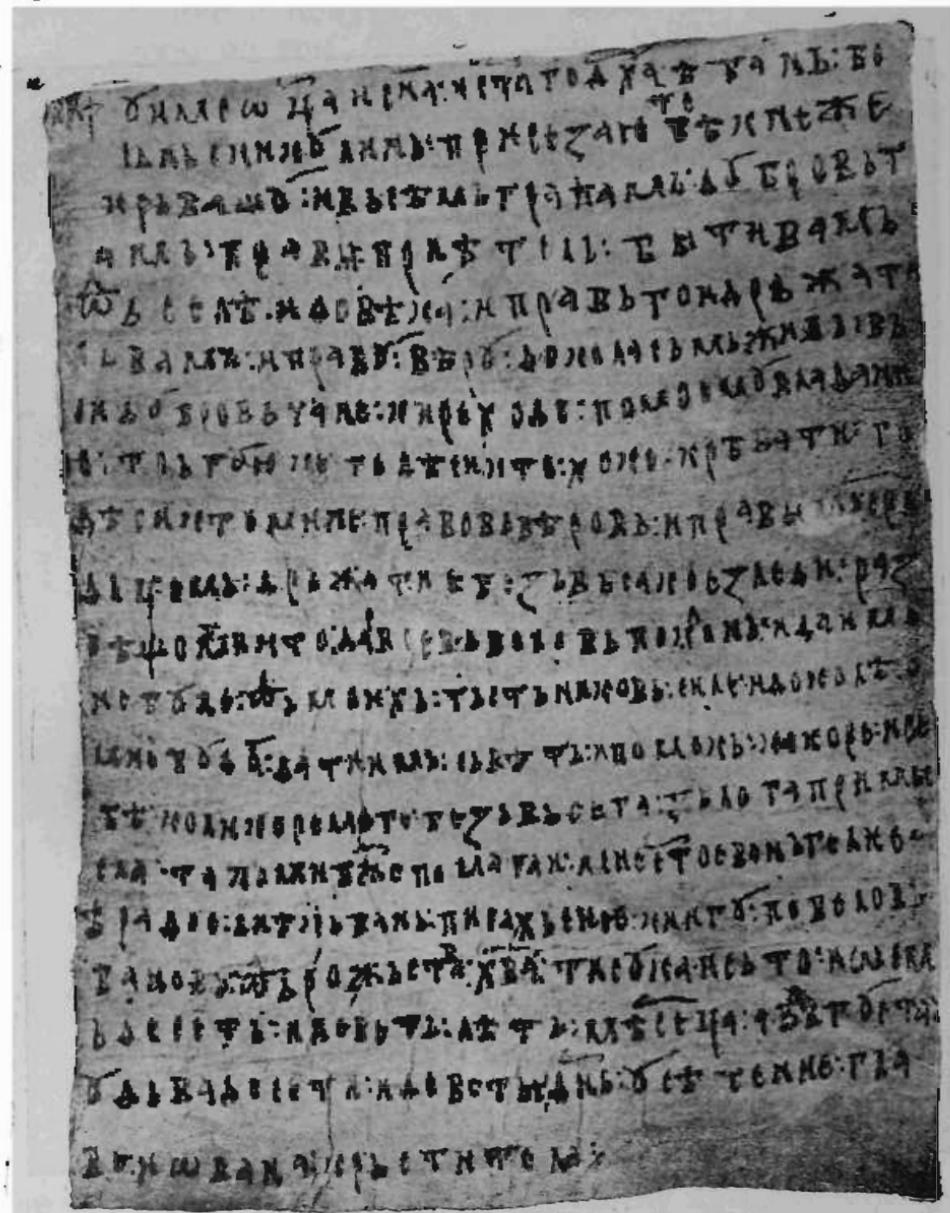
Кулин бан као и Немања после 1186 године, добро је живео с Дубровчанима и 1189 године утврдио

из Мирослављева Јеванђеља

с њима уговор који је писан чистим и лепим српским језиком и који се почиње: „У име оца и сина и светаго духа ја бан босански Кулин присезају (заклињем се)

тебе, кнеже Крвашу, и всем градам..., (да ћу) прави пријатељ бити вам одселе и до вјека и прави гој (мир) држати с вами и праву вјеру, доколе сам жив...“ а

Кулпинова повеља Дубровнику

по коме су Дубровчани могли слободно по земљи његовој трговати без икакве сметње, не плаћајући му

ништа осим што му ко поклони добром вољом. Из Дубровника долазили су вешти људи, те су учили Србе у Босни како се копају руде и отварају мајдани, и како се раде разни занати.

Колико је Кулин био добар земљи својој и народу најбоље се види по томе, што га је народ по добру упамтио, те још и данас о њему прича и говори, како је било добро „за земана Кулина бана“, јер се у Босни често чује: „од Кулина бана и добријех дана.“

Али ни Кулину није било лако владати у Босни непрестано на миру. И у Кулиновој земљи као и у Немањиној била је раширења богојилска вера; а кад оно Немања истера богојиле из своје државе, они се склонише у земљу Кулинову, где се та крива вера задржала преко 250 година. И данас по целој Босни и Херцеговини има, по бреговима и долинама, старих гробишта и у њима каменова које народ „стећцима“ зове. Та гробишта народ назива богојилским гробовима. На каменовима су урезани разни записи и разне слике као: звезда, полумесец и коњаници, стрела, коло како игра и друге.

Богојили и ако су се свагда држали за хришћане, они су веровали да поред небеснога оца, творца не-видљивога света, постоји и зао дух или сатана, који је творац видљивога света; носили су народно шарено одело, нису поштовали свеце, нису хтели да знају за службу, празнике и постове; у својим црквама нису имали олтара, ни крста, а поштовали су као свете књиге само Нови Завет и Псалтир.

Римске папе и католички свештеници мрзили су богојиле, а краљеви угарски желели су да освоје Босну, као што су освојили Хрватску и Далмацију. С тога су ови краљеви у договору с папом слали врло често многе војске у Босну, да истребе богојиле као кукољ од пшенице, па и Босну да освоје.

Али богојили као и остали Срби у Босни беху храбри витезови као лавови и мудри као змије, па су земљу своју јуначки бранили; а кад им јунаштво није помагало, они се претвараху, те привидно пређу у католичку веру, коју им силом наметају, само да

одбране земљу од угарске силе и од папске напасти. А чим је морање престало они опет беху прави богоимили. Тако се и Кулин бан морао претварати и привидно прелазити у католичку веру само да одбрани земљу да је Мађари не освоје.

Кулин бан је умро негде око 1204 године, а наследио га је на босанском престолу, како изгледа, бан *Матија Нинослав*.

Како је постала српска краљевина? — Немања је при силаску с престола сам Стевана венчао владаачким венцем и благословио, заповедивши му да влада целом државом српском и да не увреди брата својега; а *Вукана* је само поставио за великога кнеза и благословио, али му је наредио: да се покорава брату као господару и владаоцу српском, и да га слуша. Немања је мислио да је оваким радом отклонио сваку опасност од српске државе и нашао најбољи пут којим ће Србија доћи да буде још јача, просвећенија и срећнија, него што је била за његове владе. И заиста је тако и било за прве две-три године владе Стеванове. Мир није ничим порушен, докле је год Немања живео као монах у Светој Гори; једини поремећај изазвао је угарски напад на Хум. Али се пред смрт Немањину прилике променише. Грчка царевина под царем Алексијем није напредовала већ слабила, јер он као цар беше слаб и незнatan, уз то мекушац, одан разним уживањима. С тога није могао стати на пут чиновница, који су као управници појединих крајева грабили и пљачкали народ. Његова жена, а ташта Стеванова, била је неваљалица и раскалашница таква, да се више нису могла трпети њена бесстыдна понашања, те је муж истера из двора и затвори у један манастир.

Код овакве тазбине Стеван је био као и без тазбине и пријатеља, јер у случају какве опасности није имао поуздана пријатеља. Царевина, као представница православне вере, све је више срљала у пропаст.

С друге стране Угарска је била јака и тежила је да поред Хрватске и Далмације освоји Босну, Херцеговину и Србију и да Србима место раније грчке превласти наметне угарску. Њу је помагао папа (старешина

римокатоличке цркве), који је желео да све Србе и њи-
хове суседе на Балканском Полуострву преведе у ка-
толичку веру. И заиста свако удружен папа и угарски
краљ били су врло опасни за Србију и Босну, које тек
беху почеле да се снаже и развијају.

Брат — небрат. — Како је грчка царевина била
ослабила, то није могла бити ни Стевану ни Србији
онаква заштита, какву је замишљао Немања. С тога
је Вукану изгледало, да је престао
онај разлог, због којега је он по
жељи својега оца уступио престо
млађем брату, па се стане кајати што
је то учинио, а још више кад виде
како и отац и брат из Свете Горе
све више одликују Стевана. Зато је
још за живота очева почeo говорити:
„Нека се само сврше данци оца мо-
јега, а тада ћу се осветити“. На то
су га подбадали и његови великаши,
којима је било криво што је престо уступио брату своме.

Уз то се деси још нешто, што још више распали
мржњу између браће. Жена Стеванова Јевдокија хтеде
се угледати на разуздан и раскалашан живот мајке
своје, па поче и сама разуздано и раскалашно живети. То Стеван не хтеде трпети, већ је као сваку ве-
ваљалицу с највећом поругом отера од себе. Вукан
снаху прими у заштиту и почне корити брата, што је
тако оштро поступао према својој жени, па је после
одасла њеном оцу. Осим тога Андрија, брат угарског
краља Емерика, а заповедник Далмације и Хрватске,
устаде против брата свога, одметну се од њега и по-
стаде самостадан господар (1197 године); затим на-
падне на Хум (земље око реке Неретве), те се после
краткога војног похода хвалио својом победом над
Хумом и Рашанима (1198).

У време кад се у Млецима беше почела прику-
пљати нова крсташка војска за ослобођење Јерусалима
од иноверника, Вукан, жељан престола, угледа се на
Андрију и поче радити против брата свога. Али краљ
Емерик у поновном сукобу надвлада брату Андрију,

Вукан

ухвати га и затвори, па поче радити да подчини и Србију. Међутим како Вуканова жена беше католичке вере, и како Вукан тврђаше да је по женској линији у сродству с папом (Иноћентијем III), надао се да ће уз помоћ папину и угарску отети престо своме брату. У то време Стеван, пошто беше раскинуо све везе са својом тазбином, а видећи како је моћни папа Иноћентије III даровао златне краљевске круне удаљеним владаоцима (острву Кипру, Јерменској и Бугарској), то се и сам почне приближавати моћном Западу. С тога се обрати папи, потражи од њега краљевску круну и изјави да ће заједно с народом своје земље прећи у католичку веру. Како је папа одавно желео да народ свих српских земаља преведе у католичку веру, изађе насусрет жељама Стевановим. Кад то виде Вукан, покуша да омете намеру брата свога; с тога покрене угарскога краља, који је желео да подчини српске земље својој власти, те омете намере Стеванове. Како је Вукан као кнез у Зети, где је некада постојала краљевина, желео да он понесе краљевско достојанство и да буде једини краљ у Срба, то потражи помоћ од Угарске. Угарски краљ даде Вукану војске па заједнички ударе на Стевана, збаце га с престола и прогнају га, а место њега дође Вукан на престо, који признаде над собом власт угарскога краља, те се угарски краљ назва „краљем Србије“, па су се тако називали и сви доцнији угарски краљеви.

Тако је Вукан покварио све оно што је његов отац Немања урадио. Србију је подчинио туђинској власти, да би само дошао на престо. Због ове борбе између браће српска је земља јако пострадала. У земљи је настало зло стање, због којега је народ претпео велике несреће. Пошто наиђоше туђинци на земљу Србинову, предвођени Вуканом, ударише и други (бугарски цар Калојан с Бугарима и Куманцима). Туђинске војске и Вуканове опустише земљу, и народ опљачкаше; једне побише оружјем, друге одведоше у ропство, а трећи, оставши без имања, кућа и одела, побегоше у планине и у туђе земље, да спасу само живот свој. У држави српској завлада глад, страшан

непријатељ, гори и од туђина, јер без стрела стрељаше, без копља пробадаше, без ногу гоњаше, без руку хваташе и без ножа кољаше. Сва земља српска беше пуна мртвача; пуви и дворови и куће и путови и распутнице тако, да не могоше стићи да их све посахрањују, већ их једва пометаше у јаме, у којима раније жито држаху! И тако с братске неслоге и мржње отаџбина Србинова беше понижена пред туђинцима; православље потиснуто, земља опустошена, а народна тековина беше на ивици пропasti. Вукан постаде господарем опустошене земље, заборављајући завет очев да ће онога, који поквари законе и уредбе његове, сатрти гњев Божји. Није Вукан владао ни годину дана земљом српском и за то време земља не имајаше мира, а клетва очева, хиљаде мајака и нејачи српске ускоро га постигаше. Он не само што не доби краљевску круну из Рима, већ га оба заштитника, и папа и угарски краљ, оставише. Како се беше кренула нова хришћанска војска против Турака у Азији, па место да оде у Азију, она удари на Цариград да га освоји и тамо да оснује *машинско царство*, то је папа био заузет пословима на истоку. А у Угарској настадоше нереди, где се браћа бораху међу собом око престола. С тога угарска краљевина није имала кад поклањати пажњу Вукану. Како је народ био противан раду Вуканову, узбуни се против њега и прогна га с истока Србије. Стеван се тада повраги у Србију, где га народ радосно дочека, и полажући наде своје на правду и на Бога, победи своје непријатеље и поврати себи престо оца свога (у лето 1203 године). Побеђени Вукан бежећи испред сile брата свога, морао је клисуре и теснаце за собом зазиђивати и затворати.

Права браћа. — Сава је у Светој Гори чуо шта се ради у отаџбини између браће његове. Неслога и борба браће му, страдање народа и пустошење земље, јако су га потресли. С тога је премишљао како би могао помоћи земљи својој и народу свом.

Међутим Стеван и Вукан помирише се и писаше оба Сави да дође из Свете Горе и донесе тело очево, како би се љубав и слога међу њима још јаче утвр-

дила. Стеван писаше брату Сави шта је радио Вукан и како је ону земљу, која га је родила и отхранила, немилице опустошио као непријатељску. С тога га мольаше:

„Послушај братски глас, који ти из дубине душе моје долази. Подигни тело светога и доброга оца нашега и учини ми братску љубав и милост, па се потруди сам, те донеси овамо свете кости оца нашег, да се доласком те велике наше светиње и доласком твојим поврати Божји благослов на нас и на земљу нашу, да се наша земља просвети и молитвама вашим окрепи, да сабере уједно што се расеја после одласка вашег, и освети оно што се оскврни безакоњем нашим.“

Добивши Сава ово писмо свога брата и видевши да отаџбина тражи помоћи његове, не могаше одолети љубави према земљи и народу својем, већ послуша братске молбе, сави свете кости оца свога, остави манастир Хиландар, па се упути отаџбини, народу и браћи својој, носећи Немањино тело. Кад дође на границу земље српске, близу града Пећи, дочекаше оба брата, и Стеван и Вукан, очев живот с многим духовницима и свештеницима, с многим народом и великашима, и љубећи га и росећи су-

(Свети Сава

каше оба брата, и Стеван и Вукан, очев живот с многим духовницима и свештеницима, с многим народом и великашима, и љубећи га и росећи су-

зама покајања, браћа се међу собом грљаху и љубљаху. Оба старија клањаху се млађему, који дође издалека да им научен, просвећен, донесе мир и слогу. Уз велику пратњу и славу, уз песму и молитву браће, однесу очево тело у манастир Студеницу (19 фебруара 1207 године) и положе га у гробницу, коју је Немања још раније сâm себи спремио.

Доласком Савиним у Србију сасвим се угаси свађа између браће и поврати љубав, а на поуке и прекоре Савине Вukan се стијаше што погази заповести оца свога, и сву кривицу баци на великаше своје, који га подстицају и подбадају да погази очев закон и да устане на брата свога. После овога Сава се хтеде олет вратити у Свету Гору, али на молбе Стеванове да не оставља њега, народ и земљу, баш у тренутку кад су његови братски савети и искрена помоћ најпотребнији, Сава пристаде и останде у отаџбини као архимандрит манастира Студенице.

Наскоро по повратку Савином умре Вukan, због којега је отаџбина претрпела много јада и због којега умало није пропао онолики труд славнога Немање. Један од његових синова (Ђорђе) помиње се као краљ 1208 године, а 1242 станововао је у Улцињу. Праунук Вukanов био је кнез Вратко, један од војсковођа Душанових, који је био таст кнезу Лазару.

Пошто Сава останде у отаџбини, то сад оба брата почну радити, што су боље умели, да поправе зло стање у које је Србија дошла због распре и међусобне борбе. Оно што је раније радио сам Немања, наставише сад његови синови. Сава поправљаше и уређиваше цркву српску и помагаше брату у свима пословима државним.

Како упадом туђинским и утицајем туђих свештеника беше поколебана православна вера у народу, како се за време борбе, пустошења и глади беху развили и грабеж и неваљалства у народу, то Сава пође сâm и поче учити свет по српској земљи правој вери, добром и поштеном животу. Он је учио народ како да живи по науци Христовој, како да се понаша и влада; болне је лечио, сиромаше помагао, тешко је оне

којима је утеша требала: подизао је нове цркве а старе оправљао, а где не доспеваše да учини једно или друго, постављаше само крст. На путу по земљи српској, обилазећи најзабаченије крајеве, свакога учаше искрено, топло и с љубављу, исправљаше све што није ваљано и показиваше како ваља и како треба. За време путовања по земљи Сава је видео да нема доволно спремних свештеника и учитеља у народу, који би га учили; зато кад се врати у Студеницу спремаше калуђере, свештенике и учитеље, који ће учити и просветити народ. Уз то је марљиво пратио све оно, што се ради у земљи и на страни.

Стеван олет није предузимао никакав знатнији посао у држави док није запитао брата свога и с њим се посаветовао, а Сава му је увек био у помоћи и саветом и делом као прави брат брату своме.

Оваквим Стевановим и Савиним радом Србија не само да се опоравила, већ је постала још напреднија него што је била под Немањом. За ово време док се Србија опорављала, у Бугарској погибе бугарски цар, који је радио да ојача Бугарску, а после тога насталоше свађе и раздори; у Цариграду беху Латини основали Латинско Царство, а грчка царевина подељена на више држава; а у Угарској владаше Емериков брат, лакомислени краљ Андрија, који се уплете у борбу с великашима својим. Тако свуда са стране беху прилике доста згодне да Србија постане све јачом. Па ипак је Стеван имао сукоба и борба с Бугарима, Латинима, Угрима, а нарочито је срећан био у сукобу с негдашњим својим побратимом Стрезом, јер кад овај погибе, кад се његова војска између себе потуче, успе Стеван да прошири своју државу на југ, заузевши цело Косово и Бело Подримље. Још је Стеван успео да поврати власт над Хумом. У свима овим пословима Сава је помагао брату радом и саветом, или је ишао као Стеванов изасланик и врло вешто водио преговоре свршујући их у корист своје земље и народа. Осим тога Стеван је водио бригу и о трговини, као и о другим потребама земље и народа. С Дубровчанима не само да је живео у пријатељству, већ је с

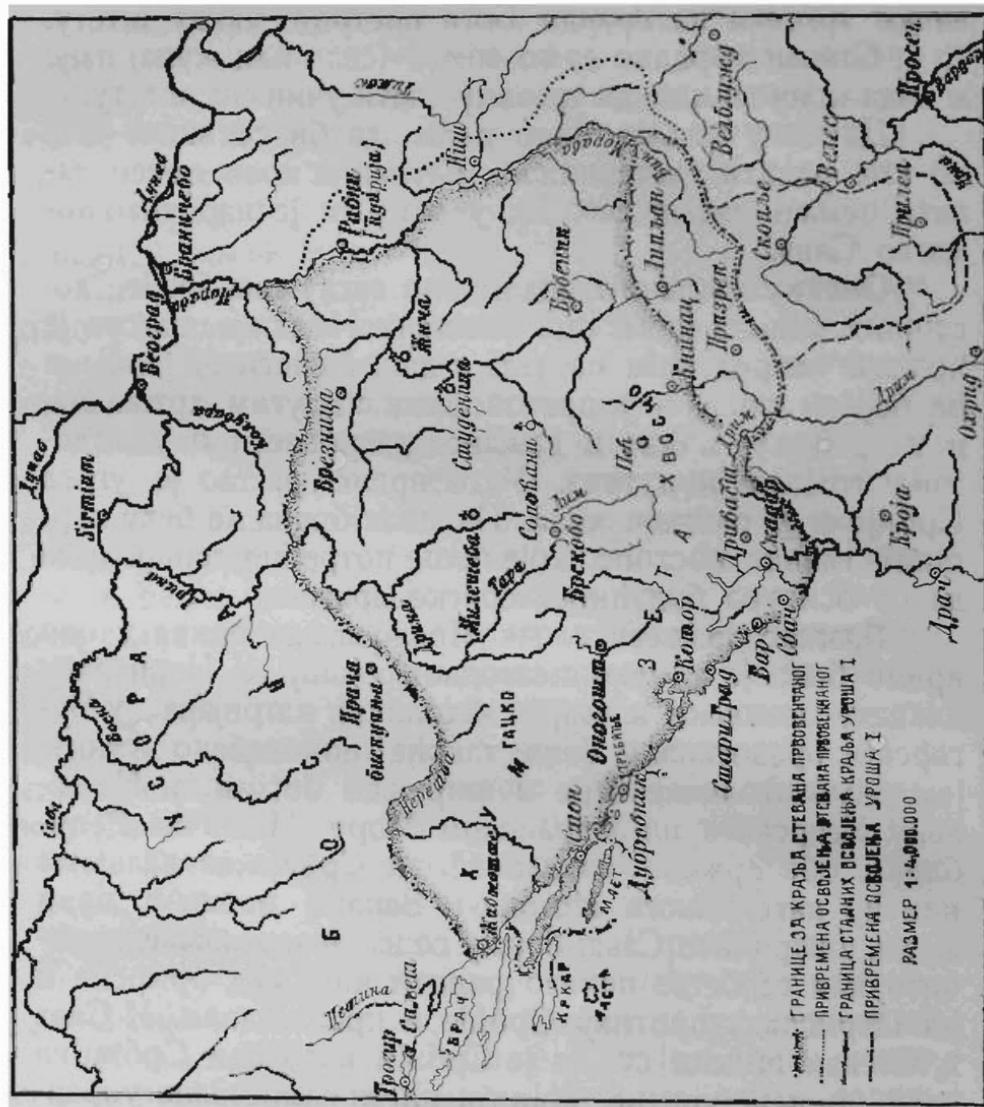
њима склопио трговински уговор (око 1218 године), према којем су Дубровчани у Србији, као год оно и по Босни за владе Кулина, могли слободно ићи, доносити робу и продавати по свима трговима, а да им нико ништа не напакости. Ако би се десило да дубровачки трговац на правди Бога претрпи какву штету, то је Стеван наредио да то место (село или жупа) нађе и изда кривца, или да трговцу плати учињену штету.

Да би у земљи било реда, да би се знало шта ко сме радити а шта не сме, Стеван је први почeo давати земљи писане законе, у чему га је нарочито помагао Сава.

Оваким сложним радом ове заслужне браће, достојних синова свога оца великога Немање, српска је држава напредовала из дана у дан. Успеси су били: и на бојном пољу и у преговорима с другим државама, и у уређењу цркве и државе, у просвети и у подизању градова и путова. У то време растао је углед Србије и у очима суседа. Па ипак браћа не беху свршили главне послове, које беше потребно свршити па да се осигура будућност српске државе.

Преглас краљевине. — Православна црква у ово време била је у врло незгодном стању. У Цариграду владаху латински владар и католички патријарх; у Бугарској православље беше такође поколебано утицајем римокатоличке вере и ширењем богомила. На северу Угарска а на Јадранском Мору Млетачка Република, обе државе католичке. А Србија се налазила између католичкога Истока и Запада, и њени први људи, а нарочито Сава, бојаху се за православље, нарочито кад се беше почело радити из Рима, Угарске и из Цариграда противу Србије и православља. И Сава и Стеван видели су, да је Србији потребан Србин на челу црквене управе, који би могао самостално управљати српском црквом и борити се против разних непријатеља који сметаху напретку српске земље. С тога Сава отиде у Свету Гору, па отуда у Азију, у град Ницеју, где се византијско царство из Цариграда беше склонило испред Латина, тадашњем византијском цару и патријарху и потражи да се у Србији постави са-

мосталан независан архиепископ Србин и да у будуће српски архиепископи и епископи не долазе патријарху на посвећење, већ да их посвећује домаћи архијерејски сабор. И грчки патријарх и византијски цар за-

иста увидеше колико је потребан Србима самостални руковалац и управитељ цркве, те то што тражаше Сава све одобрише. Тиме је прекинуто туђинско мешиће у управу српске цркве. Од тога времена Србија се у црквеној управи ником не покорава, већ

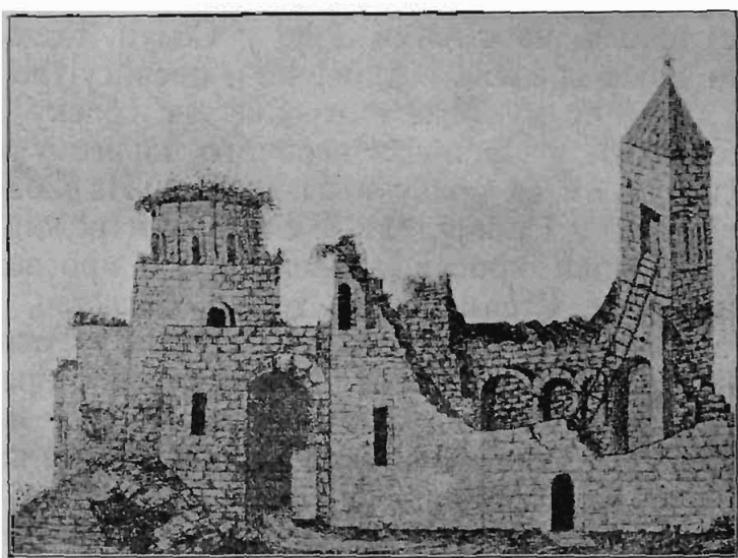
има своју цркву, која мало помало постаде правом народном прквом. Заслуга за ту велику српску тековину припада како Сави тако и Стевану, јер су се умели користити супарништвом у грчкој цркви, које је настало пошто је пao Цариград Латинима у руке, и после цепања грчке државе, и извојевати самосталност српске цркве, на чело које је Сава, први од Срба, посвећен за самосталнога српског архиепископа.

При повратку из Мале Азије Сава се опет сврати у Свету Гору у Хиландар, одакле узме неколико спремних и учених калуђера, који су се учили у хиландарској школи, па с њима дође у Солун, где се опет задржи дуже времена спремајући и преписујући многе књиге, које су му биле потребне за српску цркву кад се врати у Србију, а нарочито књиге у којима су били закони за цркву и за државу. Из Солуна се крене и дође у Србију, где је с највећом радошћу дочекан, као први српски архиепископ и просветитељ. Како му брат Стеван беше тешко болестан, то се Сава задржи неко време код њега у граду Раси (Новом Пазару). За то време посаветује се с братом у којим би местима требало поставити владике и основати владичанства; затим оде у Студеницу где посвети многа лица за свештенике и ђаконе. После овога Сава је почeo постављати владике по српској земљи и основао је осам владичанстава и девету архиепископију у Жичи. За владике је поставио своје раније ученике, људе образоване и спремне, поштене и вредне, који ће ићи по својој епархији и учити народ. Свакоме владици је дао по један препис закона црквенога и грађанског, по коме ће управљати прквом и судити онима који од владике правде траже. А сам Сава отиде у нови манастир Жичу, који тек што беше његов брат доваршио, али још не беше сликан и укraшен. Сава се постара те манастир буде украшен и уређен као права владалачка задужбина, да се њиме доцније народ поноси као оно Милош Обилић међу Латинима кад вели:

„Ви сте мудри, господо латинска,
„Јесте мулри, ал' зборите лудо:

„Да ви знаће наше намастире,
 „Наших славних цара задужбине,
 „Какови су и колики ли су!...
 „Да видите Жичу код Мораве
 „И код Ибра више Карановца;
 „Задужбину Светога Стевана,
 „Српског краља првовјенчанога.“

Кад је Сава с братом учврстио самосталност српске цркве, онда предузме да сврши још један врло важан и велики посао. Стеван и Сава жељају да по-

развалине Жиче

дигну углед како српској држави међу суседима тако и Немањиној династији у српској земљи. С тога кад је довршено сликање Жиче, кад је црква освећена и снабдевена свима потребама, тада се браћа договорише и позваше на сабор (скупштину) све великаше, знамените људе из народа, војводе и друге велике и мале војне заповеднике, затим владике, архимандрите, игумане иprotoјереје. И тако на тај сабор дођоше великаши и људи од Новога Пазара (Расе), од Пећи и од Берана, из Топлице, из Зете и с Приморја, из Херцеговине и од Призрена, од Мораве и од Ужица. Беше то диван сабор људи из разних крајева српске

отацбине, који дођоше да буду сведоци и очевидци велике свечаности народне, да виде прво крунисање српскога краља, и проглас српске велике жупаније за краљевину.

Уочи Спасова-дне, 7 маја 1220 године, на том сабору Сава, с престола поред брата Стевана, говораше народу и великашима:

„Чули сте и знате како сам оставио вас и отацбину своју, па отишао у тишину манастирску, остављајући сва блага света овога ради мира и љубави Божје; па ипак, ради вас, браће своје, оставил свету и слатку ми типину манастирску и дођох међу вас ради вашега спасења и ради душа ваших. Зато вас молим, моја драга браћо, саслушајте ме што ћу говорити, јер ћу говорити ради ваше користи. Ево, Господ Бог молитвама свога угодника светога и предоброга оца Немање утврди вас и умножи, распространи земљу нашу, те многи од вас постадоше старешине и власти, војводе и жупани, мали и велики. Али није лепо да онај, који над вами влада по Божјој милости, носи један исти чин с вами и да се назива истим именом. Већ као што ја, вас ради, примих на себе првосвештеничку власт и ставих се на чело српске цркве; тако и онога, који по милости Божјој над вами влада, треба венчати краљевском круном, у част, славу и похвалу вашу“.

Овај говор Савин сабор одушевљено прими, и са свију страна као из једнога грла клицаше: „Сами те је Бог нама послao, слушаћемо речи твоје као Божје.“ Тада у цркви величанственога манастира Жиче отпоче велико бденије са свима епископима, игумнима и многим свештеницима, а у зору се настави јутрење, затим служба. Пред „велики вход“ Сава призва брата свога Стевана пред свети жртвеник, пред „света светих“ и по „великом входу“, у најсвечанијем часу, Сава благослови брата свога, огрте га краљевским огратцем, опаса бисерним појасом, стави му на главу краљевску круну, миром га помаза и прогласи: „самодржавним господином краљем Стеваном свих српских земаља и приморских.“ На то из грла свију присутних одјекну:

„многаја љета“. Великаши и други поклонише се краљу и узвикнуще: „Да Бог да, амин!“ У исто време кад је Стеван крунисан, крунисан је тада и његов најстарији син Радослав за наследника престола српскога.

Стеван је први српски краљ, који је краљевским венцем крунисан по црквеном реду, с тога је и назван *Правовенчани и краљем*.

Овакав рад Стеванов и Савин око утврђења српске државе и српске цркве није се допадао суседима, а

нарочито угарском краљу Андрији и охридском архиепископу Димитрију. Први је мислио да је Стевановим крунисањем повређено право Угарске на назив краља Србије, пошто је још Вукан у време оне буне признао над собом власт угарску; а други опет мишљаше да је прогласом независне српске архиепископије погажено право охридске цркве. С тога и један и други

Стеван Првовенчани

гру устадоше против Србије. Краљ Андрија размеђући се многим претњама послале нарочите посланике Стевану, отказао мир и љубав, па објави рат Србији. Затим скупи велику војску и пође да уђе у Србију и да је себи покори. Стеван није желео рата, већ пошље Саву краљу Андрији да га склони на мир. Како је угарска краљевина у то време била у врло жалосном стању због нереда који су настали због заплета између краља и великаша, као и због рђавог руковања државном касом, то је Сава лако склонио краља Андрију на мир.

Охридски архиепископ Димитрије упути једно писмо Сави у коме му пребациваше, што је постављен за самосталног архиепископа и што се српска црква одвојила од његове архепископије. Затим пребачује Сави што му је љубав према отаџбини и народу била

већа, него љубав према манастирском животу и испосничким молитвама; пребапује му што се одао светским пословима и што помаже своме брату идући као посланик разним кнезовима и владаоцима и што вршени те државне послове јаше добре коње с још бољом опремом и праћен великом свитом и што га у путу свечано дочекују и свечано испраћају.

На све те прекоре Сава није обраћао пажње, већ је и даље ишао по земљи српској и народ учио и просвенивао.

Стеван Првовенчани није после крунисања дugo владао, јер се ускоро разболи. Како се за време његове болести Сава налажаше на путу, а он осетивши да ће умрети, посла да га што пре дозову. Кад Сава дође, покалуђери га и назва га Симоном монахом. Кад су га пред саму смрт запитали, коме од синова оставља престо, он им је одговорио: „Краљевство није моје, већ Божје и брата мога, светога владике, који се о њему трудио, и сад нека га дам ономе, коме га Бог упути“.

Стеван Првовенчани умро је 24 септембра 1228 (?) године. Његово тело и данас почива у Студеници у њivotу и народ га назива: „Свети Краљ“. Црква српска признала га је за светитеља и слави га сваке године 24. ог септембра.

Стеван Првовенчани био је мудар и даровит човек, при том као владалац окретан дипломата и обазрив војсковођа; старао се да државу очеву не само очува, него и да је прошири и ојача, да је уреди и народ просвети. У раду на снажењу и проширењу државе нису га плашили велики потреси у суседним земљама. У тешким тренутцима умео се наки и с успехом одржати се против суседа и против сродника. Уз помоћ свога брата Саве прогласио је српску државу Краљевином, те је српски престо стекао нову славу и углед, а династија Немањића истакла се изнад свих осталих великаша у српској земљи. За владе његове постала је српска црква самостална и добила прво уређење. У исто време црква у Србији постала је народна и радила у корист народа и државе српске. Исто тако за време његове владе почели су се

први пут заводити писани закони, на чему је највише радио Сава као најпросвећенији Србин онога времена.

Сам пак Стеван био је храбар јунак и врло вешт у војним и ратним пословима. Био је милосрдан и дарежљиве руке. За трпезом радо је слушао гусле и народне песме певане уз гусле. У манастиру Жичи и данас се још види његов лик, који показује лепа човека с лепом брадом у капи, искићеној бисером у пурпурном оделу са жутим двоглавим орловима и белим бисерним круговима.

VI

КАКО ЈЕ СРПСКИ НАРОД ДОСТИГАО ПРВЕНСТВО НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ

Синови Стевана Првовенчанога. — По смрти својој Стеван је оставил четири сина, од којих се један показао луђери, као оно и стриц му Сава, па је доцније (1263—1270) био архиепископ као Сава II, а други

краљ Радослав и његов печат

га тројица за педесет година владали су на српском престолу. Одмах по Стевановој смрти дође на престо *Радослав*, кога је Сава крунисао краљевском круном у Жичи 1228 године. Радослав је био слаб и неспособан владалац и често се поводио за својом женом, поноситом и себичном Гркињом, која није волела ни мужа, ни народ, ни државу српску. Поводећи се по жени више је тражио помоћи и потпоре у својој тазбини него у народу своме.

Сава није био задовољан својим синовцем, те је предузео пут у Јерусалим (1229 год.). Али кад Бугари победише његовога таста и ослабише епирску деспотовину, Радослав изгуби потпору, а владалачки углед толико му беше опао да га оставе сви великаши који су били незадовољни, па се прикупе око млађега брата Владислава, који устаде на свога брата и збаци га с престола (1233 године) помоћу Асена II, бугарског цара, чијом се ћерком, Белославом, после ожени.

Међутим Сава незадовољан Радославом још пре промене остави архиепископски престо своме ученику Арсенију Сремцу, па отиде на хаџилук у Јерусалим и друга света места, одакле се врати крајем 1235 године, а почетком 1236 дође своме пријатељу, бугарском цару Асену II у Трново, где се разболи и умре 14 јануара 1236 године.

Смрт Савина била је велики губитак и за српски народ и за српску државу, а још већа за самога краља Владислава. Србија је у њему губила даровита државника и политичара, вешта и разборита управника цркве, великога књижевника и великога зналца писаних закона. Владислав опет изгубио је у њему не само стрица, већ радника и помоћника Немањиног на стварању независности српске државе и цркве. Да би колико толико поправио Радослављеву погрешку према Сави, који је због њега и оставио архиепископски престо и отаџбину, он је умодио свога таста Асена II да му допусти пренети тело Савино у Србију, што је извршено тек маја 1237 године. Савино тело свечано је сахрањено у манастиру Милешеви, где је остало све до 1594 године, када га узе одатле Синан-паша и 27-ог априла спали на Врачару код Београда.

Од како је умро Стеван Првовенчани, Србији није претила никаква опасност од суседних народа и држава, али је претила друга опасност. У земљи није било довољно реда ни мира. Честе промене на престолу сваки пут уносе кад веће кад мање забуне и потресе, народ се узнемири, странке развијају јачу борбу желећи да се докопају власти, а све то смета мирном напретку како државе тако и народа.

У Србији за владе краља Владислава било је доста великаша који нису били задовољни што је, и ако

краљ Владислав са својом задужбином Милешевом

способнији од Радослава, био под утицајем свога таста, бугарског цара. Осим тога било је увређених вели-

каша који су желели одржати онај ред који је завео Стеван и Сава, па је било владика и великаша који су осуђивали краља што је због њега Сава оставио своју отаџбину; а било је још и других незадовољних људи. Па и сам

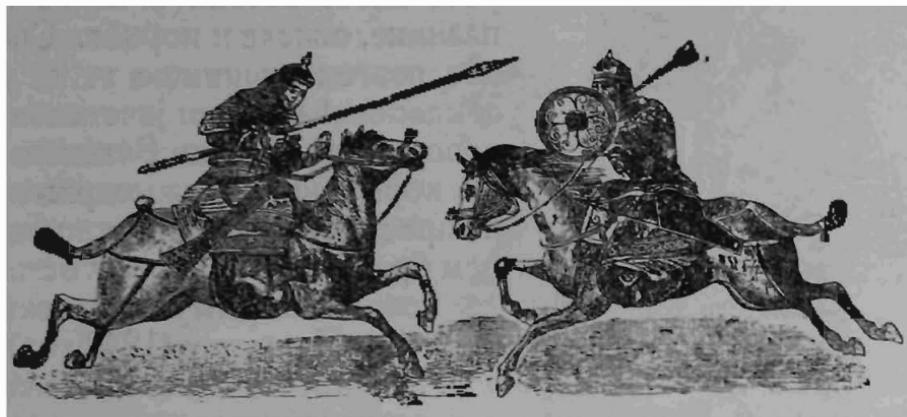

Владислављеви печати

краљ Владислав дао је рђав пример што је устао на свога старијега брата, што га је збацио с престола и што је заборавио ону народну поуку: „*поштуј браташа старијега и таје ће млађи швој!*“ А што се Владислав још држао на престолу, има да захвали угледу и моћи свога таста Асена II, чије је царство било велико и снажно, а које је дошло до Црнога, Бе-

лога и Јадранскога Мора. Али кад умре Асен II (јуна 1241. године), Владислав изгуби моћнога помагача и осети да му је престо несигуран. Баш у то време кад је Владислав стајао у народу врло рђаво, дође и друга опасност, која, како олуја, загрози не само Србији него и другим суседним државама.

Као год што некада беху навалили Хуни на Европу те опустили, поробили и опленили многе земље и народе, тако сад навалише Татари, који већ беху покорили Русију, Угарску и Хрватску. Татарске су чете

татарски војници

пустошиле и палиле све до мора у Далмацији, па се одатле једни поврате преко Босне, а други преко Котора уз реку Дрим, ударе на Србију и Бугарску, те палећи и пленећи уз пут зададу много јада и Србима

јурта — татарска колиба

и Бугарима. Кад опленае многе крајеве, они се онда повуку у Јужну Русију (у Куманију).

У овим несрећним приликама, кад је требало земљу бранити од варварских чета, краљ Владислав није смео поуздати њи у свој народ и у своје великаше.

Татари, људи малени или срчани и храбри на својим малим и неугледним или дурашним коњима, пројуре

као олуја и опустоше један део Србије, а народ, који не успе да се склони у шуме и планине, оплене и поробе. Све ове незгоде учинише те се у земљи осећаше још јаче нездовољство против Владислава, који се није могао одржати на престолу већ га уступи млађем брату Урошу. Њему остаје краљевска титула и неки крајеви у Приморју (1242 год.).

Краљ Урош. — Урош је једини од синова Стеванових, који је наставио рад свога деда и оца на развијању и снажењу Србије и на посвећивању српскога народа.

У почетку своје владе имао је сукоб с Дубровчанима због Владислава; али се ускоро измири како с Дубровчанима тако и с братом Владиславом, коме остави на управу Зетску Област, у којој је дуго владао, признајући старешинство свога брата и помажући му у свему како на уређењу и напретку земље тако и у преговорима са суседним државама све до 1270 год.

Неслога братска, тежња за престолом и отимање великаша о власти и првенство потресали су Србију пуних двадесет година. Ови унутрашњи немири и нереди учинили су те српска црква није напредовала колико би могла да није било свађе, борбе и отимања о власти и о престо. А срећа је за Србију била што јој у то време није претила никаква опасност од суседних народа и држава.

После ових потреса и промена Србија је за десет година била на миру. За то време Урош је радио на уређењу и унапређењу државе; заводио је ред и мир, осигуравао путове и старао се за безбедност како својих поданика тако и страних трговаца, који су ради трговине ходили по Србији. У ово време отпочета је да се развија још једна врста привреде, на којој је ра-

татарски хан

није врло мало рађено, а то је рударство, које је кроз кратко време постало главни извор богатства. После оне навале Татара дођоше у Србију из Ердеља некакви људи, које отуда растераше татарске чете, а који су умели копати и топити разне руде. Чим дођоше они почеше крчти шуме, копати и топити руде, а у том послу помагаше им и краљ Урош и све српске власти. Уз вађење и топљење руда почели су се развијати и поједини занати, који су стајали у вези с рударством и рударским радњама као: златарски, ковачки, поткивачки, браварски и други. Да би се овим дошљацима радницима омилела нова отаџбина, они су од српскога краља добили и ћеке слободе и привилегије, које су имали док су у Ердељу били. Они су на пример могли бирати своје судије и свештенике итд.

Колико се јаче развијало рударство толико је и трговина постајала живља; а и једно и друго појачало је напредак Србије. Живљи напредак Србије и заведени ред и мир у земљи изазвали су потребу да се кује народни новац. И тако за владе краља Уроша Срби су први пут почели ковати свој новац.

краљ Урош

Овакав ред и мир у Србији, овакав напредак у трговини, у рударству и у занатима учинили су те је порастао углед Србије. Она је постала све снажнија и у суседа изазивала завист и бојазан.

И спољашње прилике биле су врло погодне за успешан развитак српске државе и српске снаге на Балканском Полуострву.

Док се Србија развијала и јачала, латинско царство беше

Урошеви печати

сасвим ослабило и изгубило онај значај на Истоку, који је имало при свом постанку и било је само пи-

тање времена када ће се срушити и ко ће га наследити. О ово наслеђе највише се отимаху два велика супарника, а то је Никејска Царевина и Епирска Деспотовина.

Као год што је ослабило латинско царство пред крај прве половине XIII столећа, тако је слабила Бу-

како се писало у време краља Уроша

гарска после смрти цара Асена II. Никејска царевина за владе Јована Ваšаца (1222—1255) снажила се све више и све јаче хватала корена на Балканском Полуострву, особито после заузета Галипоља; а кад үмре Асен II, он удари на бугарску државу и освоји све земље до српске границе. Тако источна половина јуж-

них земаља српских с градовима (Велбуждом, Стобом, Скопљем и Просеком) из бугарских руку дођоше опет под грчку власт, а западне крајеве од Вардара отме од Бугара епирски деспот Михаило II. И тако Бугарској остало је само земље на северу од Балкана.

Међутим снажење Србије изазивало је све већу зависност у Бугара. Дубровчани опет ускоро дођоше у сукоб с Урошем због земаља које беху заузели и власадили на њима винограде и воћњаке. Кад Дубровчани видеше да ће доћи до рата, склопише савез и заједницу с бугарским царем Михаилом II (15. јуна 1253. године) и с хумским кнезом Радославом (22. маја 1254.) против Уроша. У лето 1254. године ударе савезници на Уроша и бугарска војска продре до Белога Поља на Лиму, где опустошу манастир Светог Петра. Том приликом изгледа да је архиепископија премештена у Пећ. Урош сузбије Бугаре, који се лакомислено увукоче у српске планине и нагна их на мир. Затим се окрене на Дубровчане, који кад видеше да је њихов најјачи савезник потучен и нагнан на мир, како се мисли посредовањем цара Ватаца, похиташе да се пошто-пото мire с краљем Урошем. Дубровчани су морали пристати на онакве погодбе мира какве им је Урош поставио. Том приликом морали су вратити све оне земље које су заузели и поставити границу онде где

је била и за владе Урошева оца Стевана. Осим тога „доходак српски“, који је до 1252. године износио 1200 повећан је на 2000 перпера. Све је ово углављено 22. августа 1254. године.

За време овога рата најгоре је прошао господар Хума Радослав Андријевић, јер је изгубио своју државу, пошто је Хум после рата повраћен српској краљевини под којом је остао преко 70 година.

После ових успеха углед Србије на Балканском полуострву постао је још већи, што се види из до-гађаја који су ускоро настали. Како су Бугари били

печат хумског кнеза
Андреје

одбијени од Србије, они су хтели да се користе смрћу никејскога цара Ватаца и да поврате оне земље које су изгубили 1246 године око Струме и Вардара. Ратовали су више од две године па нису ништа успели, и због тих неуспеха Бугари убију свога цара, а на престо попну његовога брата Калимана; али после годину дана и он погибе, те у Бугарској настадоше велики кретања. Све ово што се дешавало у суседству Срба, Урош је добро пратио; па како је предвиђао да ће се десити знаменити догађаји на југу од његове државе, он се постарао да се заштити од Бугара. С тога кад бугарска скупштина стаде бирати себи цара, његовим старањем буде изабран Константин Теков, Немањин унук, а Урошев брат од тетке (1258 године).

За време ових кретања у Бугарској водила се огорчена борба између никејске царевине и епирске деспотовине око тога: ко ће наследити латинско царство, које је таворило последње дане, и ко ће заузети Цариград и постати господарем оне капије од два мора и два света.

Урош је знао како се Србија под његовим дедом и оцем оснажила у вези с оним крсташким ратовима, који су вођени за време Немање и његова сина; знао је да је Србија стекла своју самосталну цркву и краљевски углед баш за владе Латина у Цариграду. С тога је и за њега и за Србију било корисно да се на Балкану не оснажи наново грчка држава, па је с тога Урош, у почетку оне борбе никејске царевине с епирском деспотовином, због наслеђа латинскога царства и због првенства на Балкану, само гледао борбу са стране, али доцније се умеша и сам у савез, који Епирци створише против никејске царевине и са својом војском продре у долину Пореча (око реке Треске) и допре до Прилепа. А кад савезници бише потучени (1259 године), он се повуче Шар-планини и задржи Призрен с окolinom, који је од тада стално остао под српском влашћу.

Победа, коју су Никејци одржали над Епирцима и њиховим савезницима на горњем току реке Црне, сатрла је моћ епирске деспотовине и решила питање

ко ће наследити латинску царевину и добити Цариград. Никејски цар *Михаило VIII Палеолог* користио се згодном приликом и заузео Цариград, па се 15 августа 1261 године крунисао по други пут за цара грчкога, и на тај начин обновио Грчко Царство, које се беше распало 1204 године. Али бављење Латина у Цариграду толико је порушило уређење грчке царевине, да се она више никад није могла подићи до оне снаге коју је имала пре доласка Латина.

Како је Урош знао колико би била опасна Србији обновљена и оснажена грчка царевина, то је морao баш ради користи своје и своје државе наставити политику свога деда и свога оца и ослањати се на Запад тим пре, што је епирска деспотовина после пораза код Прилепа била слаба, Бугарска пак, разривена унутрашњим превратима, немоћна, а Босна, потонувши у унутрашње борбе око престола и верске ратове, раздробљена на мање области, потпаде под угарску власт. Једина јака држава у суседству Урошевом беше Угарска, с којом Србија одавно не беше у добним везама не само због Хума већ и због тога, што су угарски краљеви од времена Вуканове буне непрестано полагали право на Србију и називали се „српским краљевима.“ С тога Урош науми да ступи у ближе везе с Угарском из два разлога. Прво, да би у случају рата с Грчком имао у Угрима савезника и пријатеља, а друго, да би у погодним приликама могао не само задржати српској држави повраћени Хум, већ да би могао лакше завладати *Мачвом*. Међутим и угарски краљ Бела IV желео је пријатељство са Србима готово из истих разлога. Ратујући с моћним чешким краљем *Отокаром II* (1253—1278), био му је потребан не само мир на јужној граници већ и савезник који би му помогао у борби. Не зна се како је закључен савез, можда женидбом старијега сина Урошевог Драгутина с Катарином, унуком Беле IV; и већ 1260 године видимо Уроша у Бечу као савезника Белиног против Отокара. Бела побеђен повуче се дубоко у своју државу, па се најпосле помири с Отокаром. Ускоро после овога мира плануше размирице између Беле IV и

сина му Стевана. Урош се тада приближи Грцима па удари на Мачву, продре у њу; али га Угри потуку и заробе заједно с многом властелом. Ово непријатељство између Срба и Мађара завршило се миром и пријатељством пошто је, како изгледа, међу погодбама за мир било обећано да ће Урош I још за живота поделити престо и краљевину са сином Драгутином (1268).

Кад се Урош осигурао са севера од Мађара, одмах се обрне југу своје државе. Латинска династија, протерана из Цариграда, непрестано је радила да се врати и да обнови Латинско Царство. Последњи цар латински пренесе своја царска права на свога рођака напуљскога краља (Карла I Анжујског), који је озбиљно мислио да поврати латинско царство у Цариграду. Тражени савезнике и пријатеље који би га помогли, он се надаше на Бугарску и на Србију тим пре што је његова рођака Јелена била за краљем Урошем, те је и она наговарала Уроша да помогне њеном брату. Осим тога било је и с политичке стране корисно да Србија и Бугарска ступе у савез с напуљским краљем против нове грчке царевине. Ово је било корисно за Србију нарочито с тога што и угарски краљ беше у сродству с напуљским краљем. И ако савез против Грка беше утврђен, за владе Урошеве није дошло ни до каквога озбиљнијег рада против грчке царевине.

Србија пре Уроша никад није ступала у толике савезе и пријатељства, што показује колико је порастао значај и углед Србије за владе Урошеве.

Али баш у време најживљега Урошева рада јавља се раздор између њега и сина му Драгутина, који за кратко време задржава развитак и снажење српске државе.

При уговору с Угарском Урош је обећао да ће са својим сином поделити престо и краљевину још за живота свога; али не само да то није учинио, него као да је хтео свога првенца обићи и истаћи за престолонаследника свога млађег а предузимљивијег сина Милутина. За то време Драгутин је живео са женом на двору оца свога, и ова намера која није могла остати

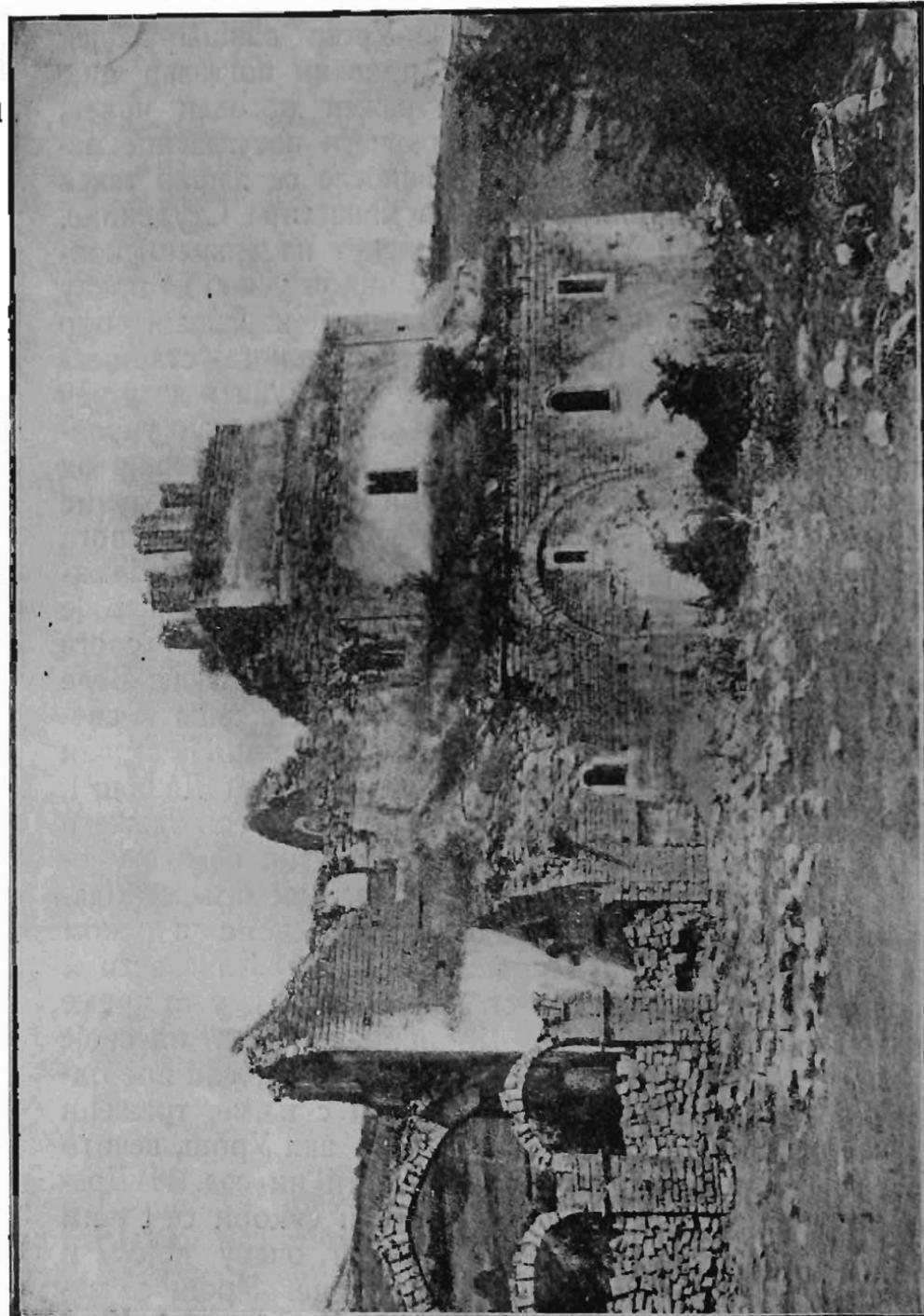
неопажена, јако је дирнула Драгутина, тим пре што је већ имао деца. Исто тако та намера Урошева изазвала је незадовољство код једног дёла властеле и свештенства. Осим тога против ове промене у наслеђу био је ондашњи српски архиепископ Данило I, који и иначе није био задовољан с Урошем због његове

краљ Драгутин и жена му краљица Катарина

попустљивости према католицима, као и због веза с католичким владаоцима и папом. Одлучни Урош није хтео трпети да се црква истиче испред његових државних интереса, те је с тога сменио архиепископа Данила I. Српско изборно свештенство, које је имало право да бирз црквеног поглавара, гледало је у овом

поступку Урошевом повреду својих права утврђених црквеним канонима. С тога је Урош нашао на јак отпор у свештенству, и нови црквени поглавар није се могао одмах изабрати, јер је тражен погодан човек, који би могао у неколико изравнati несугласице између Уроша и свештенства. Најпосле се нашао такав човек у лицу Јанићија, игумана манастира Студенице, који је по жељи Урошевој подигнут на архиепископски престо. Ма да је Урош овим чином успео да цркву подчини државним интересима, није изравнао спор који је постојао између њега и његовога старијега сина Драгутина, јер Урош не хтеде испунити дату реч с тога, што се с правом бојао да његов син, као управник засебне области, не би тежио каквом цепању од државне заједнице, или да не би покушао да заузме престо, као што је то радио сам Урош против свога брата Владислава, или угледајући се на друге саблажњиве примере којих је било у суседству, као што је на пример радио у Чешкој Отокар II против свога оца, или у Угарској Стеван V против свога оца Беле IV. Драгутина је помагала странка великаша и свештеника која је била незадовољна с Урошем. На страни Драгутиновој био је и збачени архиепископ Данило I, као човек који је био жртва што је хтео одржати значај закона и цркве. Најпосле Драгутин некако у јесен 1276 године, с неком незадовољном и њему оданом властелом, устане и оде шураку своме угарском краљу Ладиславу III, Куманцу и ташти Јелисавети и потражи помоћи против свога оца, који је у то време ратовао с Дубровником. Добивши помоћи из своје тазбине, Драгутин пође с војском на оца, али пре одлучне битке потражи да се измири с њиме, тражећи да му уступи коју област на управу; али Урош, вечно непопустљив према сину, не попусти ни сад. И Драгутин продре у државу оца свога и сукоби се с њим на Гацком (у Херцеговини), победи очеву војску и завлада престолом крајем 1276 године. Урош се заједно с архиепископом Јанићијем I повуче у Хум, где после краткога времена умре (1 маја 1277 године). Тело му је пренесено и сахрањено у манастиру Соко-

жанами (данас развалине западно од Новога Пазара у долини Трговишта, кроз коју тече река Рашка).

Како је напредовала Србија за влада двојице сина Урошевих? — Промена на престолу коју је учинио Драгутин, пореметила је ред и потресла мир, који су били утврђени за време Уроша у српској краљевини. У земљи су постојале две странке међу собом

врата на Сопоћанима

зашаћене, и Драгутин поставши краљем, ако је хтео рачунати на оданост свију виђених људи у својој земљи, морао је гледати да те странке измири. Како тадашњи архиепископ Јанићије I, као присталица Уро-

шев, није одобравао Драгутинов рад, то није могао остати и даље као поглавар цркве, већ је враћен Да-

краљ Драгутин са задужбином Ариљем

нило I. И ако се Драгутин старао да поврати мир и ред у држави, опет ону неслогу и оне неједнакости, створене његовим насиљним доласком на престо, није

могао лако изгладити ји отклонити. За време борбе између оца и сина опао је углед државне власти; у земљи се беше јавила неправда и насиље јачег према слабијем, те тако беше настало зло стање, у коме се није знало ко треба да заповеда и управља а ко треба да се покорава и да слуша. Тако властела и великаши гледали су да што више власти отму од краља за се. Отимајући власт од краља, они су били притиснули слабе и нејаке гледајући да од народа извуку што више користи. Драгутин заводећи ред у земљи и субијајући моћну властелу морао је доћи у сукоб баш с онима који су му помагали да дође на престо. У тој борби с незадовољном и неправедном властелом Драгутин је био попустљивији од свога оца. Своме млађем брату Милутину беше уступио на управу области Хум, Требиње и Зету. Исто тако одвојио је један део своје државе (у Приморју од Дубровника до Скадра, затим Плав и замак Брњаци на горњем Ибру) и дао на управу матери својој Јелени.

После многих напора успео је, бар за неко време, да поврати мир и ред у земљи и да поврати значај државним властима. Обративши пажњу на суседе Драгутин је према њима водио исту ону политику коју је водио и његов отац, јер је остао у пријатељству с бугарским царем Константином Техом и с напуљским краљем; а с угарским краљем био је не само у пријатељству већ и у блиским сродничким везама. За то време у Босни су непрестано трајала верска прегоњења и политички немири тако, да се та српска држава никако није могла опоравити. Према томе спољашње прилике биле су врло повољне за рад Драгутинов. Хватајући везе и пријатељства која је и његов отац имао, наставио је и онај рад Урошев на савезу против Грчке. Истина, ти су преговори око савеза за неко време прекинути због иереда у Бугарској после смрти цара Константина (1277). Али кад на бугарски престо дође *Ворђе Тершер*, заузимањем краљице Јелене, ти су преговори настављени и срећно завршени. У велики савез против Грчке ступише краљ Драгутин, бугарски цар, тесалијски господар и напуљски краљ. Рат

је против Грка почет у пролеће 1281 године и отпочели су га Срби, помагани једним грчким одметником (Лазаром Котаницом). Срби срећно продру у долину реке Вардара и даље иза реке Брегалнице. У исто време и напуљска војска уђе у Арбанију и срећно про-дираше напред. Али наскоро се ратна срећа окрене против савезника. Грчки царевић Константин сузбије Србе на бојном пољу тако, да они изгубе све освојене земље у долини реке Вардара, а напуљску војску не само што су Грци потукли у Арбанији, већ је баце преко мора чак у Италију. Сад се сва моћ грчке војске окрене против Срба. Српску војску потисну, па долином реке Лепенца, кроз клисуру тврда Качаника, допру до града Липљана на Косову. Тада загрози велика опасност Србији. Драгутин није могао да одбије Грке; у Србији завлада велика забуна и бојазан да Србија не изгуби своју самосталност. Узбуна у земљи постајаше све већа тако, да је у неким крајевима личила на праву буну против краља Драгутина. Драгутин иначе слаба здравља, поражен овим неуспесима и нездовољством многих великаша, мишљаше да све несреће које снађоше њега и земљу, долазе као казна за оне неправде и насиља која учини оцу своме. Под притиском несрећних и неуспелих предузећа у рату, огорчен на нездовољну властелу и свештенство, сломљен слабошћу и гоњен грижом савести, а жељан опет добра земљи и народу своме, он се реши да престо дарује брату своме *Милутину*, који је као властољубив и частољубив умео својим допадљивим понашањем стећи љубав властеле, свештенства и народа. С тога позва брата у своју престоницу *Дежеву* (на реци Дежевци близу Новога Пазара), те му дарова краљевски престо и између себе уговоре, да после Милутина дође на српски престо Драгутинов син *Владислав*. Кад је свршено договарање, Драгутин отпаса своје оружје и даде брату своме говорити: „припаши ово оружје о бедра своја, напредуј, успевај и владај отаџбином својом“. Затим му предаде и коња свога. Милутин постаде краљем Србије у времену када је земљи претила тренутна опасност од Грка, али која је бразо

прошла. Тако се Србија у почетку владе Милутинове налазила у врло срећним приликама. Околне државе које би могле бити опасне Србији, биле су ослабљене унутрашњим нередима или потресене нападима спољних непријатеља. Ако само тренутно погледамо на стање суседних држава у почетку Милутинове владе, видећемо овакво стање:

1. У то време владао је у Угарској Драгутинов шурак *Ладислав Куманац* (1272—1290 године) заједно с матером Јелисаветом, рођеном Куманком. Ладислав је одрастао међу Куманцима и толико заволео њихов живот да је непрестано проводио време међу њима. Беше се одао забавама и раскалашном животу а са свим занемарио државне послове. С тога у Угарској опаде углед државним властима; Куманци, налазећи се под заштитом краљевом, толико су се били осмелили, да су пленили села и пустошили градове као непријатељи, а необуздана властела не изостајаше иза номадских Куманаца. Осим тога народ страдаше под теретом намета и глоба од разних закупаца који беху закупили разне приходе краљевске благајнице. Један летописац овако казује о том злом стању у Угарској: „Због домаћих размирица градови беху опустели а села спаљена; богаташи осиромашили а племићи постали кмёти и нे�слободни. Због сталног пустошења сељаци су били толико осиромашили, да нису имали ни коња ни волова за вучу, већ су се сами упрезали у некаква кола, те као стока вукли. Та су кола прозвана кола *Ладислава Куманца*.“ Водећи тако раскалашан живот с Куманцима, Куманкама и Татарима, они га под једним шатором где је с њима пио и веセлио се, убију 1290 године.

По његовој смрти настадоше у Угарској још већи нереди и борбе око наслеђа престола, који се прекратише тек кад изумре династија *Арпада* и кад на угарски престо дође Карло Роберт, унук напуљскога краља Карла II Анжујског. Овај краљ око 1301 примора угарску властелу на послушност и поче радити на опорављању Угарске.

2. Готово исто тако стање било је и у Бугарској. Нереди који су настали после смрти цара Константина Текова око престола, нису престали ни доласком на престо Куманца Ђорђа Тершера I (1282—1292). За време његове владе Бугарска је све јаче опадала због домаћих раздора. Уз то нападоше 1285 године Татари на Бугарску и опустеше све до Балкана, па прешавши балканске горе оплениле Тракију и источне делове Маједоније. За време ове татарске најезде Бугарска је јако пострадала, јер је пропало на хиљаде људи које од Татара које од велике хладноће. Татари су пустошили земљу као скакавци, јурећи на све стране на својим малим и брзим коњима. У овим несрећним приликама Бугарска се разделила на неколико, мање или више, самосталних области, којима су управљали засебни господари, а који су врло често полагали своја права не само на трновски престо, већ и на целу Бугарску. Тако у источном делу Бугарске владаше по милости татарског хана Ногаја Ђорђе Тершер; на реци Тунци, око данашњег Сливена, беше засебна област Тертерова брата деспота Елшишира; у западном делу са столицом у Видину владаше самостално кнез Шишман, куманског порекла; а у Браничеву и у Кучеву, између Србије и Бугарске, приграбише власт два брата Куманца: Дрман и Куделин, са столицом у Ждрелу на Млави.

Бугарска се поче опорављати тек после смрти Милутинове а за владе Милутинова зета Михаила Шишмановића.

3. Ни у грчкој царевини није било боље него у Угарској и Бугарској. Смрћу Михаила VIII Палеолога (1282) нестало је последњега великог војсковође и политичара византијског. Он је повратио Цариград; али ниједан од византијских царева не беше у стању да поврати азијске области од Турака и од трапезунтског Команена, нити у Европи област од Бугара, ни Јеладу и острва од домаћих и страних династија. Грчко царство беше само једна област некадашњега великога царства. Приходи овако малога царства нису могли покривати велике потребе и расходе, с тога беше

осуђено да се одржава најмљеном туђинском војском. Пошто царство није могло плаћати новцем најмљену војску, то старешине најамничке војске играху улогу нे плаћених најамника, него самосталних старешина који заповедају и по областима и на граници и под зидинама престонице, служећи само својим користима и ћудима, пустошећи села и градове као у непријатељској земљи, час мешајући се у унутрашње нереде, час ратујући за свој рачун. Осим тога Грчка у доба Палеолога није имала своју, већ се за своје потребе морала ослањати на млетачку или ђеновљанску флоту.

Ова слабост византијскога царства најбоље се види под наследником Михаила VIII Андроником II (1282 до 1328), који је био човек научен, лепо образован и побожан, али без икаквих особина за владаоца, који је требао да управља царством и да се бори за његов опстанак. Он одмах у почетку своје владе обрати већу пажњу верским и богословским препиркама на разним саборима и скуповима а запусти друге гране државне управе. Финансије су опадале из дана у дан, војска пропадала а царство није имало снаге да одбије непријатеље који су непрестано нападали на царство. Вавилојски султан нападе на Сирију и заузе неколике градове (Грипол и Птоломеју); Татари, као што је напред поменуто, не само да прећаху него пустошају Тракију и Македонију. Андроник, да би купио мир од непријатеља, повећавао је данак и градио лажан новац. У таквим приликама грчко царство све је више опадало и падало под ударцима разних непријатеља, а нарочито Срба у Европи и Турака у Азији.

Према оваквим спољним приликама Србија се могла ширити и снажити тим пре што односи између браће беху за првих десетак година искрени и срдачни. С тога је Милутин могао на једној страни ратом наставити велико дело Немањино на ослобођењу српских земаља испод туђе власти и радити на уједињењу, а Драгутин на другој ширити грчко-српску просвештеност. Ово време заједничког и срдачног рада између браће долази међу најбоље трећутке у српској прошлости, када српски народ и српска држава

успевају да узму првенство међу осталим државама Балканскога полуострва. У то време оба брата радила су не само сложно, већ као да су се надметали ко ће више и боље урадити за српску државу, освајајући земље, помажући просвету и ширећи српско име.

Пошто се Драгутин одрекао престола, повукао се у земље око Рудника, које је, како се мисли, задржао за се; а доцније (1284) добио је на управу од своје таште Јелисавете *Београдску Обласш, Мачву, Срем и земље у североисточном делу Босне*, које су се називале *Усора и Соли* (то јест земље које су се простирадле од Дрине па преко реке Босне до близу извора реке Спрече). Осим тога признавао је врховну власт Драгутинову господар *Праве Босне и Доњих Крајева*, а то беху земље од извора реке Босне и Миљацке до извора реке Пливе и Сане. У то време господарио је у тим крајевима син војводе Пријезде *Стеван Котроман*. Везе између Драгутина и Стевана постале су нарочито срдачне и искрене кад се Стеван ожени ћерком Драгутином *Јелисаветом*.

На истоку од Драгутинове државе, преко Велике Мораве, у Браничеву и Кучеву, владали су двојица браће: *Душан и Куделин*. Они покупе за новац војску од Татара и Кумана и прешавши преко Мораве нападну на Драгутинове земље, те многе оплеле. Драгутин замоли брата за помоћ, Милутин се одазва, дође брату и обојица нападну на непријатеља. Куманце и Татаре победе а њихове господаре прогнају преко Дунава, ослободе Браничево и Кучево и пријуже Драгутиновој краљевини. Тако је око 1286 године Драгутин владао краљевином, која се простирадала од Босанске Крајине до Неготинске Крајине, затим од Вуковара и Петроварадина до Западне Мораве,

Владислав, Драгутинов син

Златибора, Фоче и Коњица. Осим тога Драгутинов је син *Vladislav* добио од Карла II Анжујског војвод-

ство Олагонију (1292), те је у тој области управљао један Немањин.

После ових догађаја Драгутин се посветио уређењу своје државе, радећи на њеном напретку, подижући цркве и манастире, помажући трговину, рудар-

Констанца Морозна, жена Драгутинова сина Владислава

ство, занате и ширећи српско-византијску просвећеност. Драгутин, повучен и скроман, побожан и дарежљив, неуморно је радио на снажењу своје државе, на утврђењу православља и на ширењу просвете у народу све до смрти своје.

За време док је Драгутин радио на развитку северних и југозападних српских крајева, Милутин је још живље радио у јужним и југоисточним крајевима широке српске отаџбине. Не напуштајући у спољној политици пут којим је ишао његов отац, он је успео да утврди такве основе српској држави на којима је она постала првом државом на Балканском полуострву како по простору тако и по снази. Он одржа и даље у снази оне савезе и пријатељство које су утврдили његов отац и брат. У томе га није смело ни сицилијанско вечерње (30 марта 1282 године), када Талијани побише све Французе на Сицилији и спрешише напуљском краљу да са савезницима ратује против Грка. Међутим с тесалијским деспотом удари на Грчку и освоји земље око горњега Вардара (1282). Од тада Скопље постаде престоницом Милутиновом. Затим договорно с братом спусти се у струмску долину и заузме земље око града Сера и око Крстопоља (данас Кавале), којом је приликом српска војска први пут дошла на Бело Море. Милутин знајући да Струмску и Серску Област не може одржати докле је Прилеп у грчким рукама, пусти војску те поменуте земље оплени, па се с небројеним благом врати натраг. Свога брата почасти и пријатељски испрати у његову државу (1283); па пошто је одморио своју војску, удари на југозапад од своје државе и освоји од Грка Дебар, Кичево и Пореч (а то су земље у Мајдану на горњем току Црнога Дрима, северно од Охридског Језера, затим на извору реке Велике или Треске); потом удари на епирску деспотовину, пороби је па се с великим плена врати кући. Тако је Милутин проширио српску државу и утврдио српску власт на горњем току Црнога Дрима до близу обала Охридског Језера (1284 године).

За време док је Милутин утврђивао српску власт на горњем току Црнога Дрима, желећи да освоји и стара просветна средишта: Охрид и Преспу и да тиме осигура десни бок при даљим његовим освајањима низ долине Струме и Вардара, попрети му опасност с истока од бугарске стране.

Кад оно 1285 године Татари прегазише Бугарску и опленише Тракију и источну Маћедонију, вратише се у Бугарску, где се утврде, подчинивши је својој власти. Бугарска се, као што смо видели, распаде на неколико делова.

Утврдивши своју власт у Бугарској татарски Ногај желео је да одатле продужи пљачкања и освајања, с тога су татарске чете крстариле по Грчкој задајући страх и ужас становништву. Међутим победа, коју је одржала српска војска над татарским најамницима у Браничеву, кад су оно истерали Дрмана и Куделина, скренула је пажњу татарског хана Ногаја на Србију, који се поче спремати да је нападне. Тада је Милутин преговорима, богатим даровима, својом женидбом са свастиком Ногајева сина Чоке, за време отклонио опасност која је претила Србији од Татара. У то је време видински кнез Шишман, вероватно под утицајем Ногајевим, скupио своју војску, најмио још и Татара, па упао у Србију и допро је до Ждрела. Али га Милутин не само истера из своје државе, већ удари на видинску државу и заузме је целу с градом Видином, а Шишман побегне преко Дунава, одакле је молио Милутина да му не уништи државу, обећавајући му да ће му бити клетвеник целога живота, признајући врховну власт над целом својом државом. Милутин је пристао на то, а да би између њих везе пријатељства биле још веће, Шишманов син Михаило ожени се Милутиновом ћерком Анаом (1292).

Успеси Милутинови према видинском кнезу и потпадање западне бугарске под врховну власт Милутинову покренули су Ногаја на још озбиљније припреме против Србије, јер је мислио да је Милутин поменутим походима повредио његова права као врховнога господара Бугарске. Пошто се није надао успеху ако би ступио у борбу с моћним Ногајем, Милутин му је послao посланство тражећи од њега мир. Посланици, отишавши у татарски стан, нашли су татарског хана спремна да удари на Србију; тада прискочи Србима срећа у помоћ, јер се Ногај у то време (1292) беше завадио са својим пријатељем и северним

суседом *Токтаяем*, господарем „Златне Хорде“, (која захваташе скоро целу данашњу Русију). Ногај лепо прими Милутинове посланике и пристане да не војшти против Србије, али под погодбом: да Милутин пошаље таоце мира ради, а међу њима и сина својега Стевана. Милутин мораде пристати и послати свога сина с још неколико великаша у таоштво. Али за време међусобне борбе између Ногаја и Токтая Стеван с друговима избегне од Татара и врате се у отаџбину, а Ногај рањен у одсудном боју на реци Бугу (северно од данашње Одесе) ускоро умре (1299).

Још пре сукоба с Токтаем Ногај беше подигао на бугарски престо у Трнову бугарскога великаша *Смиљца* (1292—1294) с тим да му плаћа данак. А кад се изродише сукоби између Татара и кад се онако срећно врати Стеван из татарскога таоштва, Милутин и Смиљац закључе савез против Татара и том приликом ради трајнијега пријатељства Милутин ожени Стевана Смиљчевом ћерком *Теодором* и даде му на управу Зету с градовима.

Међутим одмах по смрти Ногајевој настале су свађе и борбе између његових синова. Чока са својима побегне у Бугарску где је мислио постати царем и забаци с престола Смиљца помоћу свога шурака *Тодора Светослава*. Али Светослав свога зета Чоку преваром ухвати, баци у тамницу, затим удави, главу му одсече и пошаље његовим непријатељима на Крим, а сам се прогласи у Трнову за цара (1295—1322). За владе Светослављеве трновска Бугарска једва је стекла нешто миром и почела да се опоравља од унутрашњих дугогодишњих нереда.

Пропашћу татарске власти у Бугарској престала је и опасност која је претила Србији с истока и скренула Милутинову пажњу за пуних десет година од грчкога царства. Србија је и за то време постигла неколико знаменитих успеха. Браничево и Кучево пријружено је држави краља Драгутина; у тим земљама трајно је утврђена српска власт и Срби тих крајева после толико стотина година дођоше у заједницу са својом браћом. Осим тога видинска кнежевина или

западна Бугарска под кнезом Шишманом признајала је врховну власт српскога краља све до смрти Милутинове, а то ће речи преко тридесет и пет година.

краљ Милутин са својом задужбином код Студенице

Постигнувши тако знатне успехе на истоку, Милутин се опет окрене на југ и удари на Грчку, освоји

северну Арбанију и град Драч (1296), па се удружи с грчким одметником Ласкаром Катаницом и настави освајања по Мађедонији с таквим успехом, да освоји и град Прилеп, место врло значајно с војнога, поли-

краљица Симонида

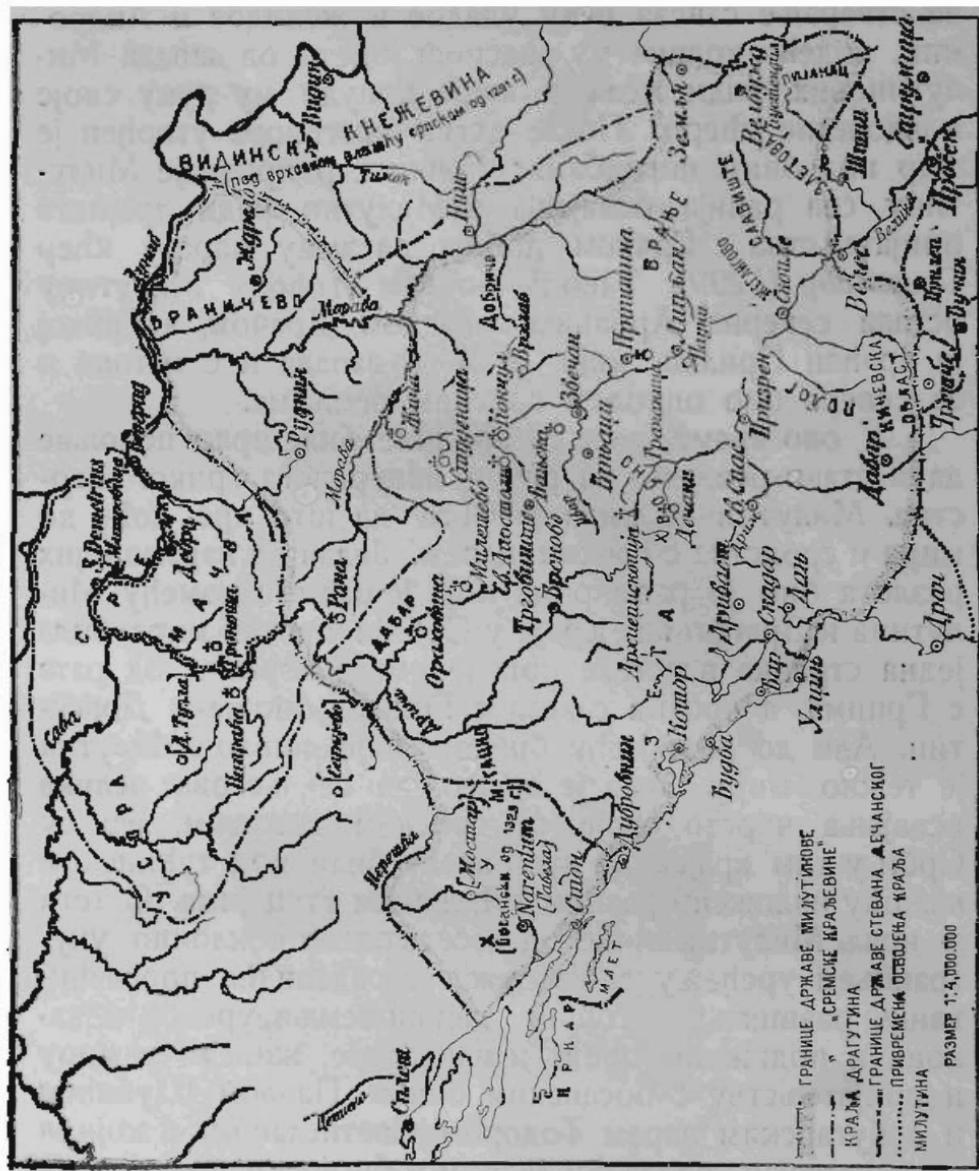
тичкога и управнога гледишта за грчко царство. С падом Прилепа пао је у српске руке и оно плодно поље међу планинама у средњој Мађедонији (данас битољско и прилешко поље), с којега је био отворен и лак приступ Солуну и Белом Мору. Грчки цар Андро-

ник II Палеолог заузет борбом с Турцима у Малој Азији није могао бранити своје земље у Европи, већ је био принуђен тражити ма по коју цену мир и савез са Србијом. По обичајима онога времена најбољи пут за стварање савеза беху уладбе и женидбе и Андроник, видећи колика му опасност прети од напада Милутинових, ради жељена мира понуди му руку своје младолетне кћери. После дугих преговора утврђен је мир под овим погодбама: Грчки цар признаје Милутину сва ранија освајања, а Милутин ради трајнога пријатељства с Гrcком добија за жену цареву кћер Симониду (1299). Тако је по том уговору Милутину остала северна Арбанија с градом Драчом, а Грчкој је враћен Прилеп, који је и са запада и с истока и са севера био опкољен српским земљама.

У ово време, када су прилике биле врло повољне да настави освајања на рачун изнуренога грчког царства, Милутин је имао разлога да што пре дође до мира и сродства с грчким царем. Један од најглавнијих разлога био је размирица која је настала између Милутина и Драгутина, јер је у Србији против мира била једна странка властеле која је имала користи од рата с Грцима, а против савеза с Грцима био је и Драгутин. Али до рата међу браћом није дошло. Милутин је тежио миру, што је желeo да се његова велика освајања чврсто спојe са српском државом, јер су Срби у тим крајевима дugo време били под туђинском влашћу изложени разним туђинским утицајима. С тога је краљ Милутин више од десет година поклонио унутрашњем уређењу своје државе, радећи на просвећивању, развијању трговине, дајући земљи уредбе и законе и подижући цркве и манастире, живећи у миру и пријатељству с босанским баном Павлом Шубићем и с бугарским царем Тодором Светиславом, с којима се и састајао, одлазећи једном у бугарску престоницу Трново.

Нако је било уређење и привређивање код Срба за време владе ове двојице браће? — За владе краља Милутина и краља Драгутина српски народ није напредовао само у томе, што се српска држава проши-

рила далеко на југ, исток, запад и север, и што су власт српских краљева признавали сви српски крајеви од Јадранскога Мора и извора реке Сане до иза Ви-

дина и планине Рила; од Вуковара и од Петровара-
дина до близу Охридскога Језера, Прилепа и Велеса
у Маћедонији, већ и у томе: што је добио сталније
уређење у држави, што му је ојачана привреда и про-

света и што је народ у земљи имао више заштите и безбедности како имовне тако и личне.

Где је била престоница Милутинова и како је изгледала? — Од жупана Вукана, којега је још краљ Бодин послao у Рашику, па све до краља Милутина, дакле пуних двеста година, престоница загорске Србије била је у граду *Расу* или у његовој околини, а највише у *Дежеви*. И народне песме певају да су у Дежеви били *стари двороги*: „код Дежеве старијех дворова“. Али кад је Милутин наставио ширење српске државе у правцима које је поставил жупан Вукан при kraју XI столећа а утврдио Немања, он је напустио град Рас и његову околину и потражио друго место за краљевске куће и дворове. Он је изабрао *Пауне*, место ближе позорници тадашњих до-гађаја, а које се налазило надомак Приштине и Косова на једној а Призрену и Скопља на другој страни. И данас постоји Пауново Поље око данашње железничке станице Феризовића, између Скопља и Призрена. У Паунима и у околини, нпр. у *Неродијиљу* и *Сарчину*, остала је престоница Србије све до смрти цара Јураша, Према ономе што нам је остало у старим књигама,

краљ Милутин (из Дечана)

писсима и записима Милутинова престоница у Паунима била је поље орошено, осим Сазлије, још и водом реке Неродимке, особито њеним изводом (водом) на коме су се ређали рибници и воденице. На Паунима је била црква а и куће других сељака. Краљев двор био је негде на прибрешку; уз двор долазио је *сокалник* (кухина и пекарница), около су биле њиве и ливаде, а на једном крају била је кућа у којој је архиепископ одседао када краљу дође; затим су долазиле куће мање и веће за властелу краљеву, за судије краљеве, за момке, војнике, затим коњушнице итд. Куће као и све друге зграде махом су биле дрвене или од грађе у којој је преоблађивало дрво. Како је уза свакога краља онога времена, па и уз Милутина, било доста вitezова и господе, војника, судија, писара и послуге за разне параде, за пратњу кад краљ иде у лов, за забаву, шетњу, у цркву, или кад излази куда, за дочек страних владара и посланика, то је било потребно читаво село као престоница, па је тако и било: или у Паунима, или у Неродимљу, или у Сврчину.

Исто тако Драгутинова је престоница била на Сави у Џебрицу (данас село на средини пута од Београда Шапцу). И у околини његовог двора било је доста кућа за разну потребу. Осим тога у старим књигама записано је како су у дому Драгутинову грађени свештени сасуди од злата и сребра, украшени бисером и драгим каменом, затим путири, тањирићи, рукунице и друге потребе, спремано је разно ткиво за црквену потребу, што значи да је у престоници било људи од разнога заната.

Каква је била управа и полиција? — Државе оба краља делиле су се на области а ове на жупе с градовима. У областима су управљали у име краљево *жупани* или *кнезови*, а у градовима *градске старешине* или *кејџалије*. Они су се старали о реду и о миру у земљи, јер су имали и управну и полицијску власт у својим рукама. И заиста ред и мир, сигурност лична и имовна у оно време тако су били чврсти у српској држави као ни у једној другој држави на западу. Управници поједињих области и градске старешине били су

одговорни краљу за сваку штету и несрећу која би се дододила странцу, путнику или трговцу, док путују кроз њихову област. Сваку штету, коју би у путу претрпео путник или трговац (крађа, отимачина итд.) плаћало је оно село или област где је штета учињена; а ако село или област не би платили, тада би платио сам краљ, али је после тражио од управника и градских старешина не само да плате штету, него и да оштро гоне лопове и разбојнике. На тај начин у држави оба српска краља била је не само добро уређена полицијска власт, него је та власт морала вршити савесно своју дужност. С тога је у земљи било реда и сигурности и сваки је био сигуран с оним што је имао или стекао.

Наива је била правда и суд? — Није било доста ни у оно време за једну државу да има добру управу, већ је требало да има и правичан суд, јер се и онда знало да „правда држи земљу и градове“, а неправда руши и обара не само земљу и градове већ државе и народе. С тога су се и краљ Милутин и краљ Драгутин старали да у земљи буде правичних судова и добрих закона. Законе су издавали оба владаоца већином у договору са *Сабором* (Скупштином) великаша и свештеника. У областима је делио правду и судио управник области, а у градовима градски старешина; у манастирима и у селима која су припадала манастиру, судио је манастирски старешина, на великим спахилуцима или баштинама сам властелин или баштиник, а у војсци војвода. И поред свега тога било је краљевских судија који су ишли по областима и крајевима и делили правду како сиромаху тако и богатом. Пресуде је извршивао судијин помоћник, који се називао *Прислуга*. Осим тога било је извесних спорова и парница које је расправљао *изборни суд* или *појроша*, чији је круг рада први пут одредио писаним законом Милутин. Било је појединих кривичних дела која је расправљао и судио само краљевски суд, као на пример: за убиство, за издају, за мамљење туђе чељади итд.

Какво је било привређивање? — Кад је народ био сигуран са животом и имањем, кад је имао суда и правде у својој држави, кад је имао земље, милило му се живети и радити.

У српским земљама онога времена било је много више шума, планина и планинских сувати згодних за гајење стоке, него данас. С тога се у време краља Милутина и Драгутина гајило много стоке у српским крајевима и извозило на разне тргове. Стоку су гајили како прости људи тако и великаши и поједини манастири. И краљ Милутин и краљ Драгутин имали су многа стада оваца, крда говеда, ергеле коња и чопоре свиња. И један и други нарочиту су пажњу били обратили подизању и неговању добрих коња и често су их место каквих других дарова поклањали својим великашима, манастирима или другим задужбивама. У самој држави било је нарочитих људи који се нису ничим другим занимали осим чувањем стоке краљу и манастирима. Своју стоку владалац је продавао трговцима, или је од ње месо продавано на трговима. А постојала је за краљевања Милутинова заповест, да се на тргу не сме продавати месо од друге стоке док се не распрода од краљеве. Уз сточарство спровљао се од млека бели смок и разносио по разним трговима Јадранскога и Белога Мора.

Како је поред добрих шума и зелених планина било и питомих равница, плодних долина, росних поречја и оцедних висоравни, те је могло родити што се год баци у земљу, разуме се да је у српским крајевима онога времена било доста земљорадника који су сејали и сређивали пшеницу, јечам, раж, овас, просо, конопљу, лан и друго. Они људи који су становали на манастирској или властелинској земљи, били су дужни радити манастиру и властелину. Краљ Милутин јасно је одредио шта су били дужни да раде они људи који су живели на туђој земљи; тако, они су били дужни не само поорати и засејати известан део земље, већ кад сазри средити га и у житницу одвући.

Поред добрих шума и планина, поред њива и цветних ливада, поред згодних паšњака имале су и

пчеле где меда да накупе. С тога је у оно време било јако развијено пчеларство. Пошто није било шећера, то је потреба меда за слађење, и воска за цркве, изазивала све јачи полет пчеларства. Најпосле било је људи, који су се само тим послом бавили и они су се називали „уљарима.“ Мед се употребљавао и за грађење нарочитога пина које се „медовином“ звало и које су наши стари врло много и врло радо пили. Осим тога восак и цеђен мед изношени су на тргове у Јадранско Приморје, па су оданде ношени даље преко мора.

У српским земљама онога времена подизани су виногради, воћњаци, сађени дудови и гајена свилене буба. Из Србије се извозило вино и свила итд.

Јасно се види да је привређивање у српским земљама напредовало за владе ове двојице браће, с тога и кажу „књиге староставне“: „Све победе непријатељске угасиле се, мир и тишина процвeta у отаџбини њиховој и толико славе и богаства беше у држави његовој (Милутиновој) да не беше у сусеству његовом ни цара ни краља који би се могао мерити с њиме у слави и богаству.“ А посланик грчкога цара, који је 1298 године долазио у Србију краљу Милутину, казује како је нашао земљу богату, а за Милутина вели: „И сам краљ беше веома лепо украшен накитима. Око тела имао је више накита од скupoценога камена и бисера, колико је год могло да стане, и свак је трептао у злату. Цео дом блисташе у свиленом и златном намештају.“ За столом краљевским служено је јело на златном и сребрном посуђу, а јело је било од разне дивљачи као: од дивљих вепрова, јелена, од дебелих дунавских риба, које су се ретко виђале и у царском двору у Цариграду. Поред тога за столом Милутиновим служено је разно воће лепих врста и разне посластице. Цела држава Милутинова била је срећена и обрађена.

Како је напредовало рударство? — Од свију грана наше привреде изгледа да је рударство за време краља Милутина и Драгутина највише добило полета. Саси, који за владе краља Уроша дођоше у Србију, за владе

његових синова почеше јувеликē развијати рударску радњу подижући своја насеља у првим градовима и по најживљим трговима и рудним местима, као: *Призрену, Руднику, Јањеву, Новом Брду* и другим. У многим местима копане су разне руде и рударство је цветало с разним занатима који су пратили прераду метала у оном времену. *Копаоник* је са својим рудничима давао олово, гвожђе, цинк, сребро и помало злата; *Трепча* (данас развалине на североистоку од Вучитрна) давала је олова и сребра; *Ново Брдо* (данас развалине источно од Приштине) — рудник сребра и злата; *Крајово* — олова, бакра, сребра и злата; *Рудник* — сребра и олова; *Сребрница* у Босни и *Зајеча* — сребра; *Олово* (на горњем току реке Криваје у Босни) — олова; *Крупањ* — олова и гвожђа итд.

Како су оба краља имали велике користи од различних рудника, то су Сасима дали нарочите повластице. Милутин је чак и законским одредбама одредио однос како између Саса и српске властеле тако и између Саса и Дубровчана. Саси су могли сећи горе колико год им је требало за рударске послове; а око рудника могли су крчти шуму колико им је воља, и на искрченим местима насељавати како раднике тако и своје породице, и у томе нико им није могао сметати.

Овакав напредак рударства учинио је те су српски владаоци од почетка четрнаестога столећа имали већих прихода него они пре. Тако је рударство постало највећи извор државних прихода у оно време. Велики приходи од рударства и трговине послужили су српским краљевима пре свега за стварање јаке војне моћи с многим најамницима из туђине, за напад на Грчку и за одбрану државе.

Какви су били занати и трговина? — Колико је у земљи хватао маха мир, ред и сигурност, колико се народ одавао мирно земљорадњи и сточарству, толико се више осећала потреба појединих заната да се боље преради и удеси оно што је човеку било за свагдашњу потребу. С тога се у време краља Милутина и Драгутина опажа јачи полет у развитку разних заната. Истина, овом полету стајале су на путу разне

сметње, а нарочито ред људи који је господарио (властелин) и који је презирао све ручне радове осим оних који су служили рату и витешком занимању. Богатство велике властеле који су имали простране баштине (спахилуке), састојало се из разних дажбина које је народ давао од својих производа (у житу, стоци итд.), и све то трошило се на оружје, на добре коње и ратничку опрему и на издржавање најамника војника. У таквим приликама, разуме се, да је мало места било за развијање заната и трговине. Земљорадници су сејали жито и производили онолико стоке колико им је било потребно за кућу, породицу и да плате трајене дажбине, а нико није ни мислио да спрема жито и стоку за велике светске пирајце. Па ипак у српским земљама овога времена налази се не само у разним градовима него и у појединим селима људи који су радили разне занате. Тако било је: ковача, шерзија и Јурчија (онда су се звали шавци), кожара, седлара, дреобеља, грнчара, котлара, бачвара, колара, зидара, клубучара (мајстори капа), обућара, каменара, крчмеја (мајстори који су градили ствари од тута и цинка), златара, затим мајстора за оружје као: мачара, копљара и других.

Својим законима Милутин је помагао и штитио занате. Тако је мајсторе ослобођавао неких терета и намета које су подносили остали работници, и у његово време они су били оптерећени најмањим радбома, само да би се могли више посветити своме занату. Осим тога да се у једном месту не би умножили мајстори, и немајући посла тешко живели, Милутин је наређивао да у селима, где би било мајстора ма којега заната, остаје само по један син при очином занату, а остали да буду работници.

Јачи полет у пољским производима, сточарству, рударству и занатима изазвао је живљи развој трговине, која постаје све разгранатија, а уједно и јак извор државних прихода. У обајве српске државе најживљу трговину водили су Дубровчани, који су многу робу доносили са стране а много штошта (жито, месо, вуну, стоку, злато, олово, сребро, гвожђе

итд.) куповали од Срба и носили те продавали преко мора у друге земље. Осим Дубровчана било је и других трговаца из Млетака и још неких талијанских градова, а било је и домаћих — Срба — трговаца. Поред сигурности од лопова и разбојника Милутин је наредио, да трговцу нико никакве сметње не сме учинити. За сигурност јамчио је трговцима сам краљ; а за трговачке спорове и парнице установио је мешовити суд или пороту.

Од свију тргова у Милутиновој држави најглавнији је било Брсково (данас село у Полимљу на црногорској граници, недалеко од Белога Поља. На овај трг долазили су трговци с разних страна те су куповали од народа што им је било за куповање, а продајвали што им је за продају. У Драгутиновој држави као да је главни трг био у Сребрници (данас у Босни близу Дрине), или у његовој престоници Дабрацу (данас Дебрц, на Сави близу Шапца). Осим тих тргова било је других места и градова у којима је вођена жива трговина. Тако у Милутиновој држави: Скадар, Призрен, Вучитрн, Јањево, Ново Брдо, Скопље, Кратово, Приштина, Трепча (данас развалине на североистоку од Вучитрна) и још многа друга; а у Драгутиновој: Рудник, Зворник, Митровица, Борач (данас Власеница у Босни близу Сребрнице) и други.

За подмиривање свакидашње размене у трговини (при продаји и куповини) оба краља ковали су свој новац. Драгутин је ковао и сребрни и бакарни новац, што показује колика је била жива трговина у његовој држави. Ковані новац по количини сребра и бакра био је бољи од тадашњега млетачкога новца.

Кроз српске земље оба краља водили су разни путови. Поред путова који су заостали од Римљана и Грка, а које су наши стари оправљали и одржавали, било је и других путова, и ако не добрих, као они стари. Већина путова онога времена било је управљено Јадранском Мору, јер је тим морем онда вођена најживља трговина; али било их је који су долинама Струме и Вардара водили Белом Мору. И поједине реке служиле су за пловидбу, као Бојана и Дрим, Вар-

дар и Морава, Сава и Дунав, по којима су се кретале трговачке лађе и барке с разном трговачком робом.

За сигурност путника и трговаца поред јаког јемства и одговорности поједињих села и крајева опет је обраћена нарочита пажња јавној сигурности, јер су свуда по друмовима, куда су пролазили путници и трговци, биле постављене страже, којима је била дужност да чувају путове и путнике од лопова и разбојника.

Оно што је било за продају или куповину највише је преношено с места на место каравански или кириџијски на коњима или мазгама, као што Ужи чани или Херцеговци данас доносе своје производе на тржишта.

Путник и трговац били су сигурнији за свој живот и за своје имање путујући кроз Србију него у ма којој држави на западу, јер је сваки трговац знао да га штити краљевска заштита и заједничка одговорност села и жупе за штету која би му се учинила. У градовима било је нарочитих гостионица за путнике, које су се звале *станице* а гостионичари *станичари*. Ови гостионичари такође су били дужни да се старају како за сигурност путника и трговаца тако и њихове имовине, док се баве у њиховим гостионицама. Сигурност путника јоп је јача била за време Душаново. Већ у време Милутиново Дубровчани су по свима својим насеобинама имали своје *дучане* у Србији, које су називали *кућама*, у којима су држали своју робу и продавали.

Каква је била Србија у Милутиново време доста живу слику даје један путник, који је негде прве четвртине XIV столећа пропутовао Србију, а који је прилично познавао нашу отаџбину у оно време, нарочито приморске крајеве. Он овако говори о Србији:

„Ова Краљевина или и нема никаквих тврдих места ни градова, или их је веома мало... градови су у њој без јарака и без зидова. Зграде и дворови, како краљевски тако и осталих племића, саграђени су од брвна и од дрвета; никада ја тамо не видех двора или куће од камена или од земље, мањ у латинским

градовима на приморју. А Краљевина та много је богата: житом, вином, уљем и месом, пријатно је испресецана текућим водама, изворима и рекама, окићена шумама, планинама, долинама и равницама, и пуна сваковрсне дивљачи: укратко рекавши, добро је и одабрано све што у њој роди, нарочито у крајевима приморским. У Србији има сада пет рудника злата, и толико рудника сребра, где рудари непрестано раде. И осим тога има руда сребра, помешанога са златом, које су заиста ту скоро нађене на многим другим и различитим местима, и поврх свега има великих шума и добре врсте.“

Овакав напредак у пољској привреди, у рударству, у занатима и у трговини, појачао је и државне приходе; с тога је Милутин могао боље и успешније изводити поједине задатке државне него његови претходници; с тога је могао развити јачи рад на снажењу српске државе у сваком правцу.

Какво је било српско грађевинарство и сликарство?
— Колики су и какви су били приходи онога времена

може се најбоље судити по томе, колико су ондашњи владари трошили новац за подизање цркава, манастира, болница и за ширење просвете. На том послу ниједан од Немањића није толико радио као Милутин. Он је у Светој Гори наместо старе хиландарске цркве подигао нову, већу и бољу; око цркве подигао је многе царске палате и угодне ћелије за калуђере. Од грчкога цара от-

Милутинова кула код Хиландара

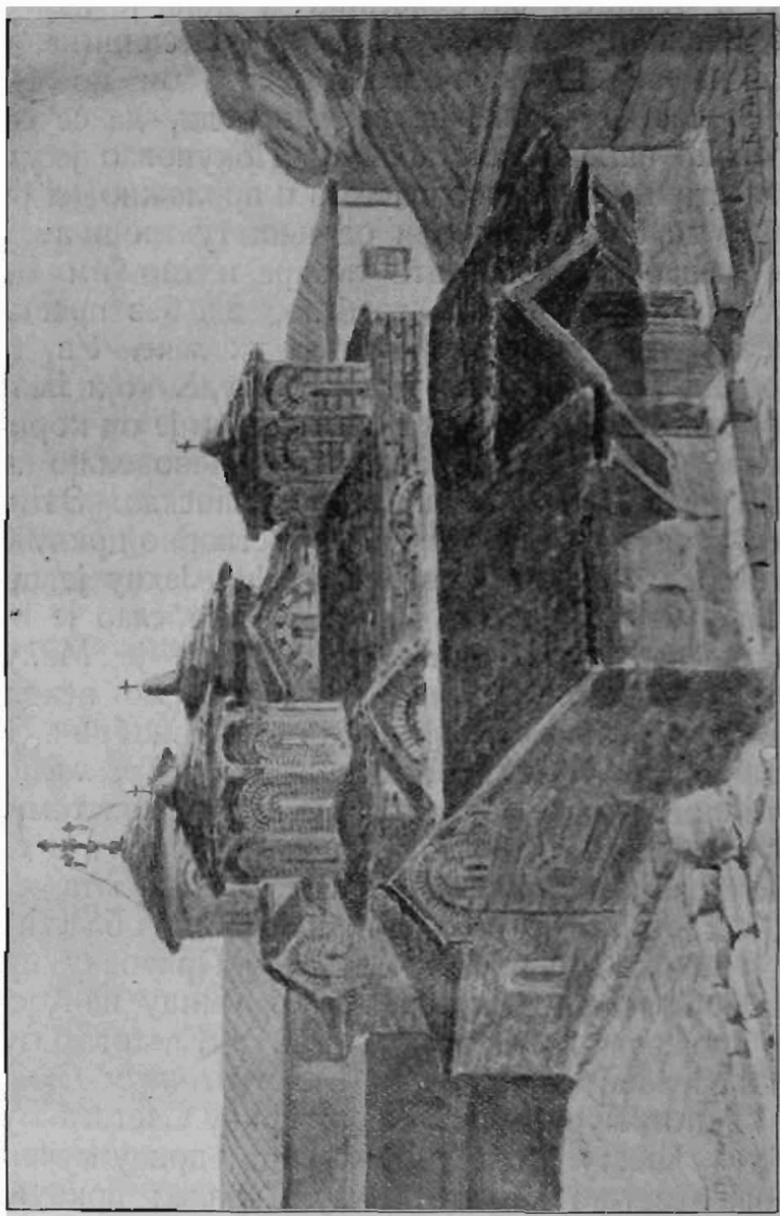
купио је многа села и земље и поклонио их Хиландару. Око манастира подигао је тврд и висок зид с јаким кулама за одбрану. Недалеко од Хиландара на морској обали подигао је високу кулу и на њој цркву

Светога Спаса, око куле лепе палате, ограђене такође високим зидом.

У Цариграду, на месту, које се *Продром* звало, подигао је једну од најлепших цркава и око ње дивне зграде, а болницу за болеснике, у којој је наместио велику мјожину кревета за одмор болесницима, простиравши на њима меке постеље, и ако би ко био у каквој болести без икакве наде, нарели, да се сваки води онако намештеном кревету. Покуповао је у грчкој области многа одабрана села и приложио их је тој болници, да би се приходи од њих ту трошили. Затим је напао многе веште лекаре и дао им многа блага, колико им је год требало, да без престанка стоје над оним болесницима и да их лече. Уз то је послao још своје знамените верне људе, који ће обилазити болеснике и чинити им, што им је од користи, да никоме од болесника не би што неповољно било, него да му се може дати што би заисксао. Затим у Солују је подигао царске дворе и створио цркву Светога Николе и цркву Светога Ђурђа. Једну је цркву подигао у Јерусалиму, а богате дарове слао је и каљуђерима на Синај. Осим цркава које је Милутин подигао ван своје отаџбине, да напоменемо неколико црквених грађевина које је подигао у отаџбини. Тако подигао је цркву Свете Богородице — *Трескавац*, у области прилепској, обдаривши је иконама златом окованим и бисером украшеним, кадионицама и свећњацима позлаћеним, приложивши доста злата, стада овапа, ергеле коња, па чак и камила; у области кичевској манастир Светога Ђурђа; у Призрену цркву Успенија Пресвете Богородице, Грачаницу на Косову; цркву Тројеручицу у граду Скопљу; Светога Ђурђа на реци Серави; цркву Св. Константина у Скопљу; цркву Светог Ђурђа нагоричког; цркву Светога Ђурђа у Дабру у месту званом Ораховица; цркву мученика Христова Светога Никите близу Скопља; цркву Јоакима и Ане у Студеници у дому Пресвете Богородице, која се и данас назива „Краљевом црквом“, итд.

Све ове црквене грађевине нису биле мале и стале су много труда и новаца, и обележавају снажан

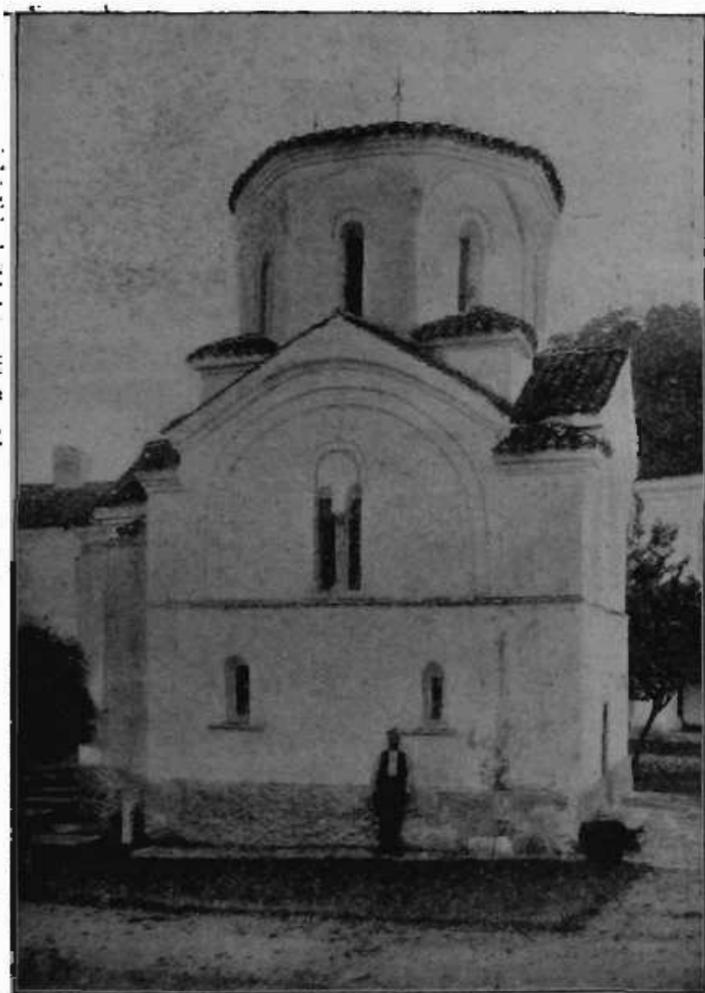
полет у развитку и напретку српскога народа и српске државе. Али од свију грађевина које је Милутин подигао, нарочито се одликује Бањска Црква, подигнута

Манастир Трескавица код Прилепа

у близини пута, који води из косовске Митровице у Нови Пазар, а коју је краљ Милутин наменио: „за вјечну кућу на ономе свјету.“ Ова црква сазидана је

1315. године, и како по своме савршеном и дивном склону, по богатству и лепоти, тако и по савршеној и тачној изради спољашњих украса, најлепша је од свију јерских црквених грађевина које су подизали српски

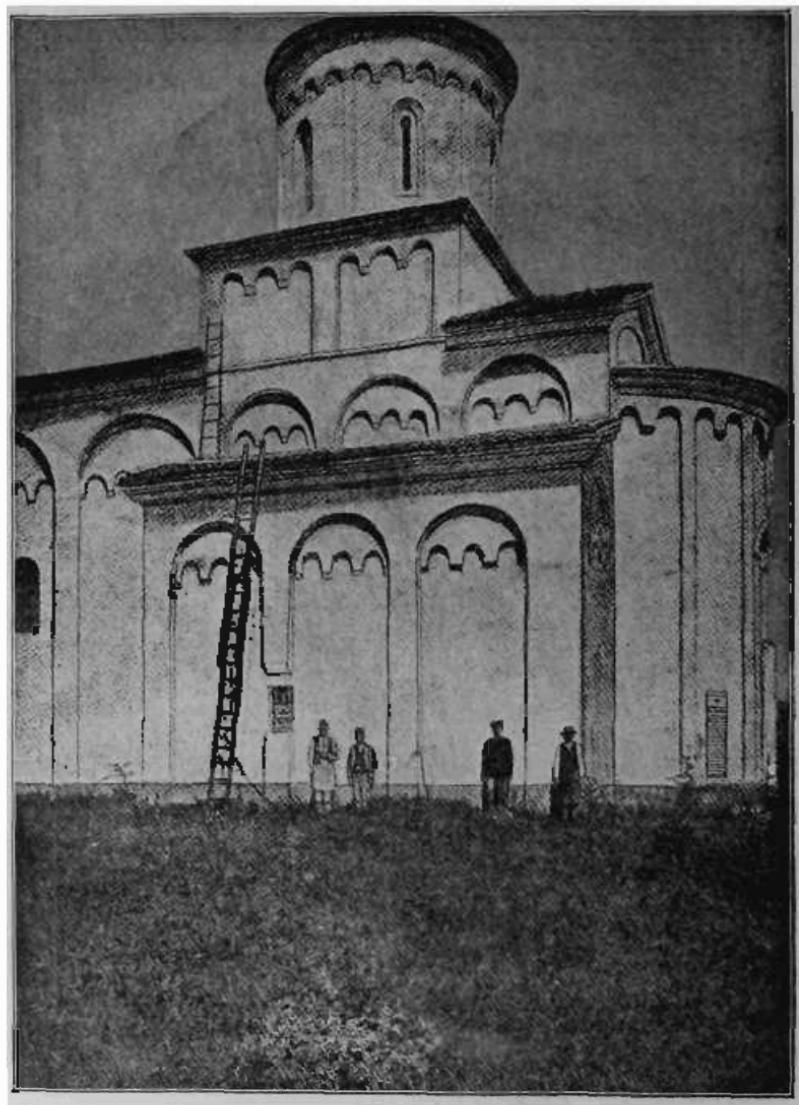

краљева црква код Студенице

краљеви и цареви. Цела грађевина била је обележена споља великим и једнаким тесанцима у три боје (од белога и црвенога мрамора и модрог серпентина), и сви су били као стакло углађени. Цела црква тако је лепо и смишљено изведена и сазидана да ни данашњи

мајстори и инжињери не би могли што тачније и савршеније израдити.

Иза Милутина у подизању цркава нису изостајали ни Драгутин ни мајка њихова Јелена. Драгутин

црква у Ариљу

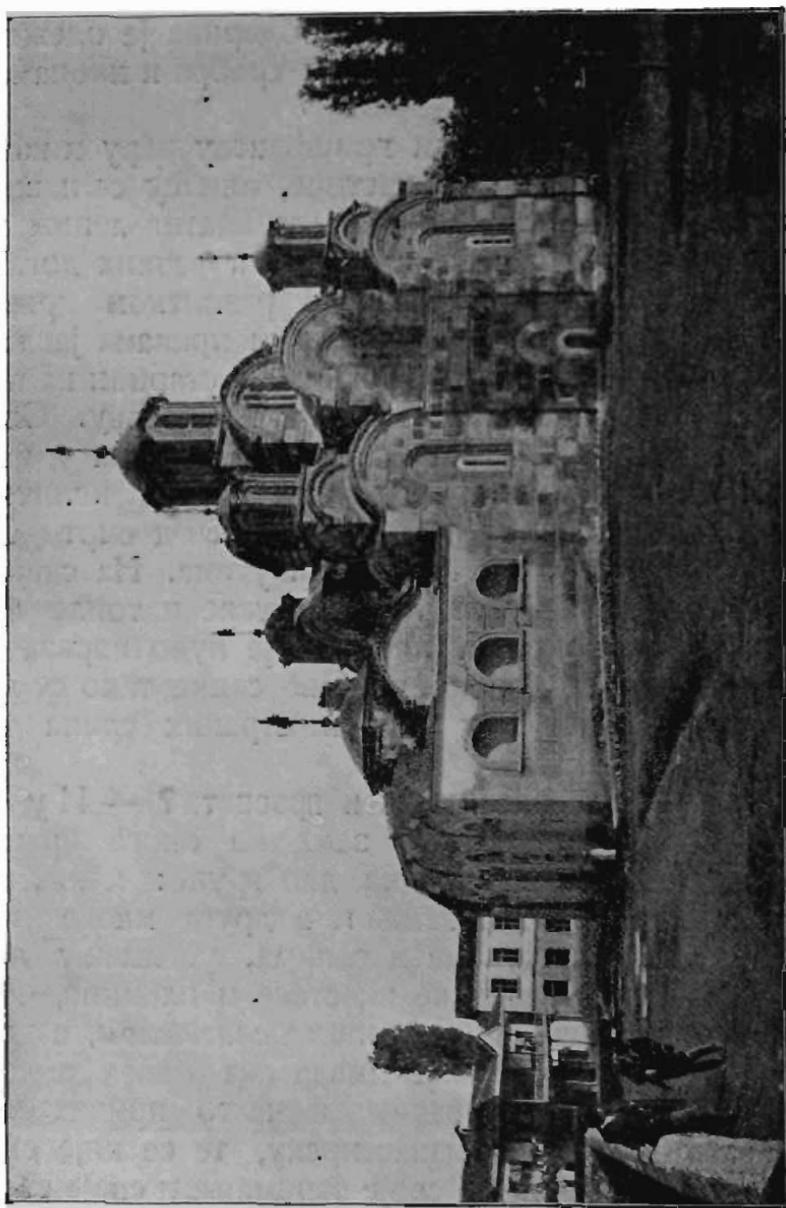
је обновио и украсио цркву Св. Ђурђа (данас у Новом Пазару), цркву у Ариљу, манастир Рачу на Дрини, цркву „Проте“; а народ приповеда да је подигао манастир Папраћу на Спречи више Зворника, манастир

Ловничу у Бирчу на реци Ловници итд. Јелена пак податла је приву Благовештења у Грачу (на десној страни градачке реке која се при ушћу у Ибар зове Брвеница). Ова је црква видана сва од тесаног камена; а пошто ју је саградила, обдарила је одеждама и привеним сасудима од злата и сребра и иконама са скупоценим украсима.

Кад су Срби примили хришћанску веру и кад су почели видати цркве и манастире, они су се навикли да украсују сва унутрашња зидна платна лепим живописним сликама светаца и сликама разних догађаја из Новога и Старога Завета. С развитком државе, с већим богатством и лепим зиданим црквама јавља се и лепше сликарство. По лепоти и по старини на прво место долази манастир Грачаница на Косову. Слике овога манастира много су лепше од слика у манастиру Жичи. И по њима се може видети колики је велики напредак учинио српски народ од смрти Стевана Првовенчанога до краља Милутина. На сликама у Грачаници опажају се лепе, укусне и топле боје, оне су верније природи, лице им је пуно израза а у телу пуно живота и покрета. Ове слике тако су лепе да никада не уступају лепоти страних слика тога времена.

Како је било васпитање и просвета? — И у Србији као и у свима другим земљама онога времена цео народ био је подељен на две групе: мања, која је управљала и владала земљом и друга много већа, која је живела по жупама и селима, на имању појединачног манастира, поједине властеле и племића, обрађујући земље. Прва група звала се *властелом*, а друга *просвештим народом*. Прва је имала сва права, а друга је била ограничена у правима и често привезана за земљу властеоску или манастирску, те се није смела селити, нити променити своје занимање и своје стање. Онај ред људи (властела) који је господарио, није много марио за развитак привреднога рада; скоро је презирао сваки ручни рад осим онога који је служио рату, као: јахање, борење, лов итд. Према томе виши ред људи и у Србији и у другим државама мало се

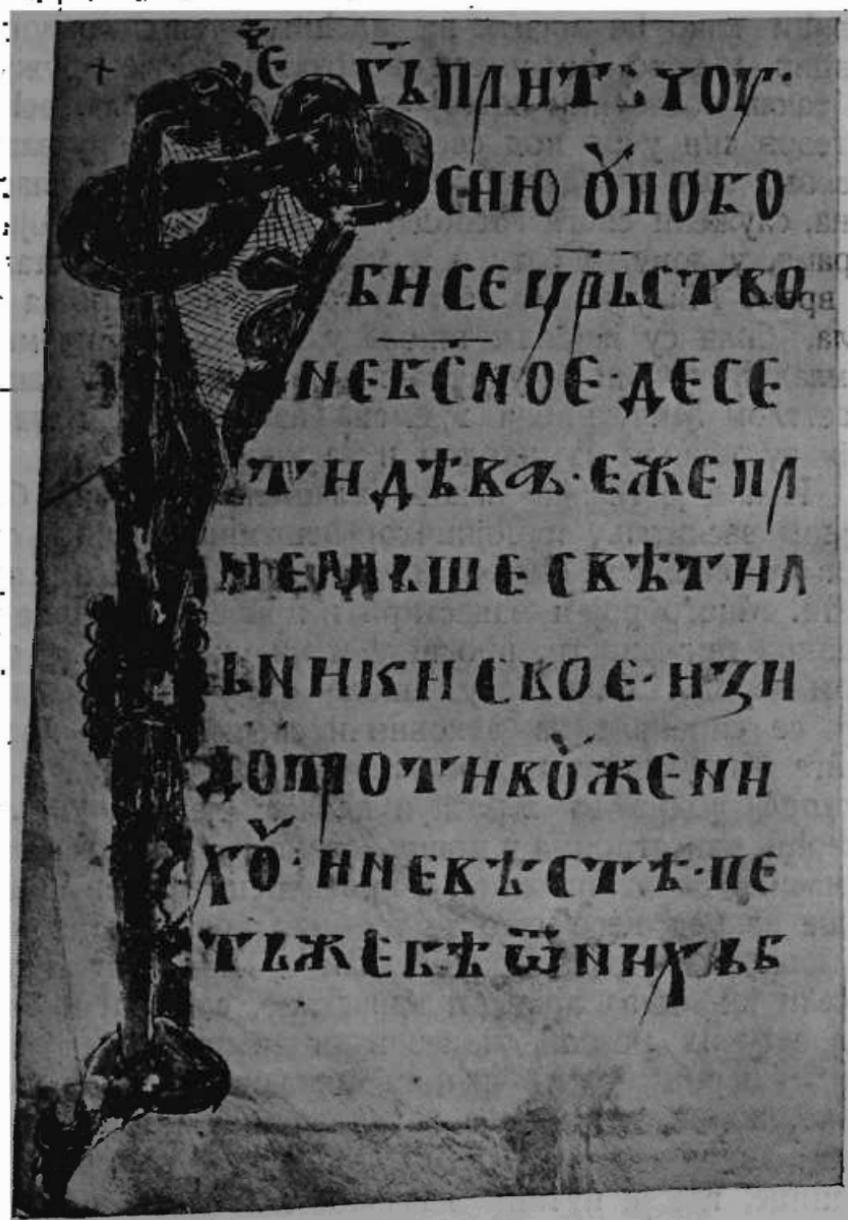
бринуо за просвету и за књигу, мало је учио и читao; али зато је врло много радио да оснажи и развије своје тело, да постане снажан и издржљив.

Манастир Грачаница

С тога су држали за најбољега онога који је знао најбоље јахати и борити се, који је знао најбоље стрељати и ловити, то јест онога који је могао јунаштвом и вештином надвладати и победити другога, а није се

много питало: да ли је тај што учио у школи и да ли је писмен: А то је морало тако бити. Док је прост народ радио манастирску и господарску земљу, пла-

Како се писало у Босни у време Драгутина и Милутина

нао порезу и прирез, дотле је племић и вitez морао да брани земљу и народ, завичај и отаџбину од не-

пријатеља и туђина; морао је на позив краљев са својим људима војевати. С тога се племићски син још сд малена морао учити јахању, борењу, стрељању и другим јувачким и убојним играма; затим морао се навићи како ће носити на плећима тешки оклоп и панцир и како ће умети вешто да рукује оружјем. За такав посао није постојала нарочита школа, већ се витезов син учио код свога оца или на двору владачевом, или на двору кога другог имућног властелина, служећи свога господара и пратећи га у убојним играма, у лову, у рату и у убојном реду. У осталом за време Милутиново чести ратови које је Србија водила, били су најбоља школа у којој су се племићи и младићи учили боју и оружју. Па ипак међу нашом властелом Милутинова времена налазило се младића који су тежили за школом и за књигом.

И ако је главна пажња властеле обраћана била војном васпитању и војничкој вештини, пажња српског духовништва била је обраћена вери, цркви и просвети. Многобројни манастири и цркве постадоше расадници писмености, просвете и књижевности у српском народу. Они беху школе за учење омладине која се спремала за духовни и свештенички позив. Брига Милутинова и Драгутинова око цркава и манастира, подизања зграда и ћелија; давање обилате помоћи манастирима у новцу, стоци и у земљама, дала је начина да и писменост и просвећеност крену много више напред него што је то било пре њих двојице. Побожни калуђери проповедали су Христову науку, писали књиге за цркве и манастире, сликали иконе и у дрвету их резали, повезивали књиге, али уједно учили народ бољем начину земљорадње, неговању стоке, подизању дудова и свиларства, разним занатима; уз то поред манастира су биле и гостионице и болнице, где је путник налазио склоништа и преноћишта а болесник неге, одмора и лека. Баш из манастира и од калуђера синуле су прве искре просвећености међу наш народ, а свештеник их је — истина врло споро — уносио у средину простога народа. Они пак српски младићи, који нису били задовољни зна-

њем које су давали наши манастири, одлазили су у Свету Гору, која је у оно време била чувена како са својега манастирског живота, тако с високе верске просвете, учености и философије онога времена; или су одлазили у Солун или у Цариград, где је такође било виших школа и учених философа, око којих су се прикупљали људи и младићи жељни знања.

Осим Драгутина и Милутина радила је и њихова мајка, краљица Јелена, на ширењу просвете и на васпитању омладине. По смрти Уроша њој је краљ Драгутин дао на управу земље на средњем Ибру (данас стари Колашин и други крајеви на Ибру). Живећи као удова, повучена од света, она је такође помагала манастире и цркве богатим прилозима како у новцу тако и у земљи и у стварима. На њеном двору састављање су и писане књиге за цркве и манастире, израђивани су разни сасуди од злата и сребра, украшени лепим бисером и скупоценим драгим камењем; израђивање су свештеничке одежде и прилагане разним црквама. Осим тога, она је помагала убоге и сироте и давала потпоре удовицама. Али најлепше име оставила је ова српска краљица тиме, што је на своме двору отворила школу за образовање и васпитање девојака. Она је прикупила у свој двор из целе своје области девојке сиромашних родитеља и отворила је за њих школу у свом двору; хранила их је и учила реду, ручном раду и свему што је потребно доброј девојци која се спрема за добру домаћицу. И чим би која дорасла, она би је удавала с богатом опремом, а на њено место узимала је другу девојку, те је тако спремала,

краљица Јелена

обучавала и васпитавала женску децу до смрти своје (8 фебруара 1314).

С повећаним бројем српских манастира у Србији се јавља и већи број писмених и спремних људи. Рад

на књижевности добија већи полет. Књиге се старе преписују, нове с грчкога преводе, а у то време јавља се и по која књига која је у Србији постала.

Тако су ова два владаоца с мајком својом потпуно наставили заветну мисао Светога Саве, који се обраћао онима који ће после њега доћи: „Молим вас, који ћете после мене доћи, да оно, што ја не доврших

за кратког живота, ви испуните.“

Каква је била војска? — Сви владаоци из дома Немањина обраћали су нарочиту пажњу уређењу војске. И Милутин је тако радио, с тога је имао добру војску, што показују многобројни успеси на бојном пољу у борбама с Грцима, с Татарама и с Куманима. Богати државни приходи, особито рударски, дали су Милутину и Драгутину начина да се послуже у борбама много више најамничком војском, него што су то чинили њихови претходници. Војска је Милутинова била подељена по областима и по крајевима, а војска свакога краја имала је свога *војводу*. Над целокупном војском био је *велики војвода*, као главни заповедник целе војске, а кад краљ није био с војском, он је вршио и краљевску заповест. Властели у војсци били су војводе, заповедници, коњаници и оклопници, а сељаци и грађани војници и пешаци.

Како је напредовала црква? — За време Милутиново и православна црква у Србији потпуно је извршила своје уређење, које је још Свети Сава отпочео. Али и то уређење српске цркве није било као и у Грчкој или на Западу, где је често пута црква ишла

Јеленин печат

насупрот државним интересима. И у погледу црквене управе Милутин је наставио политику свога оца, подчињивши у Србији све три цркве државним интересима. С тога видимо при сваком државном предузећу потпуну слогу између српске цркве и српске државе, између српскога владаоца и црквенога поглавара. Ова ква управа црквом у Србији учинила је, те је она у истини постала *српском црквом*. А Милутин се са својом великим издашношћу показао заиста као прави добротвор српске цркве. Не само што се тиме показао као веран син православне цркве, већ се својим понашањем према осталим хришћанским црквама показао и као мудар државник, јер је поклањао довољну пажњу католичкој и богојилској цркви. Према католицима лепо се понашао већ и због своје мајке Јелене и због великога броја католика у Приморју и у Арбанији. Његова стрпљивост према богојилима чини га сјајним изузетком међу свима Немањићима, а показује редак пример верске трпљивости и у много просвенијем времену.

Проширењем српске државе под Милутином и Драгутином уједно је проширена и област српске архиепископије. За време Стевана Првовенчаног тачно се зна за девет епископија, а за владе Милутинове има их четрнаест, што значи да је српска црква за владе Милутинове повећањем Србије добила пет нових епископија. На утврђењу православља у својој држави много је радио краљ Драгутин. Као побожан владалац и добар син православне цркве владајући великим делом Босне није могао трпети богојилску криву веру, већ је богојиле гонио и преводио у православље. Ширењи православље у својој држави а нарочио у Срему и источним деловима Босне, много је учинио на утврђењу грчко-српске просвете.

Овако свестран и успешан рад двојице синова Урошевих и њихове мајке Јелене на развијању српске моћи учврстио је оне сталне основе српској држави на којима је Србија постала тако моћна, да се судба Балканскога Полуострва за пола столећа није решавала ни на грчком ни на бугарском двору, већ на српском

у Паунима, Скопљу или у Призрену. С тога кад се на западу у XIV столећу почеше опет носити мишљу о новом освајању Цариграда и оснивању латинског царства, Карло Валоа, који је мислио постати царем у Цариграду, нудио је Милутину савез против Грчке. Милутин је пристао на тај савез и потписао га (1308) колико да обезбеди Србији земље које је од Византије освојио, толико да осигура нове тековине, ако би Латини заиста повратили Цариград. Али од намера Карлових није ништа било. Кад је Србија постала угледна и моћна, онда је и грчки цар тражио састанак с Милутином у Солуну, а бугарски цар у Трнову. Њима не само да је чинило част, већ су имали користи да буду у пријатељству с владаоцем тадашње моћне српске државе. И заиста Милутин је одлазио на те политичке и пријатељске састанке праћен свим својом.

Милутинов сукоб с братом и сином. — Овај велики полет у развитку српске државе и у напретку српске просвећености ипак с времена на време потресаху несугласице и буне које су претише да разоре тековину дома Немањина. Тако, одмах по женидби Милутиновој Симонидом, настало је хладни односи између Милутина и Драгутина, нарочито откад грчка царица Ирина покуша да српски престо, пошто Милутин са Симонидом није имао деце, наследе њени синови, обилазећи српске престолонаследнике. Због тога краљ Драгутин започе ратовање да свога брата Милутина збаци, па да престо преда своме сину Владиславу. Властела нездовољна такође Милутином пристаде уз Драгутина. Милутин, напуштен од свију својих великаша, био је већ изгубио сваку наду. У тренутку највеће опасности спасла га је његова дарежљивост према црквама и манастирима као и велико благо које беше склонио у манастир светога Стевана Бањског, поверијши га тамошњем епископу Данилу. С тим новцем прикупљајући најамничке чете од различних народа, те се одржи у земљи, али се ни у њих не смеде поуздати. Зато мораде прибегни преговорима. Као посредник за мир јави се свештенство. Оба краља и српски државни

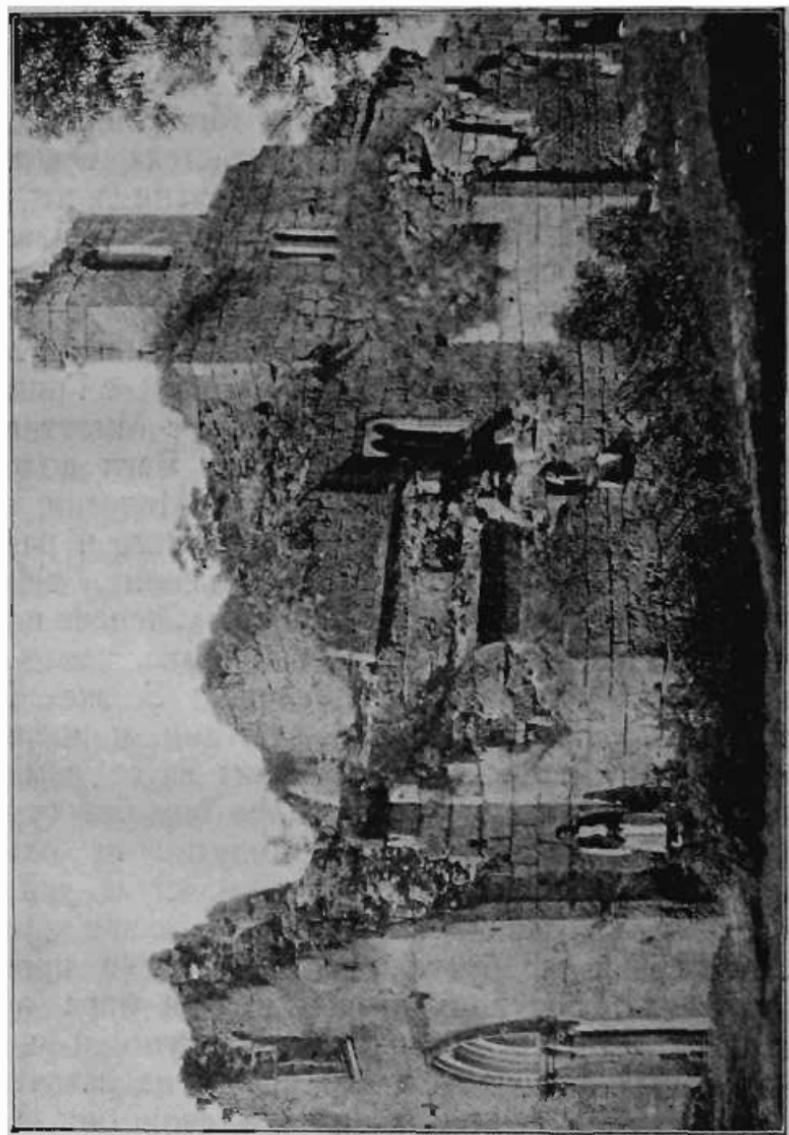
сабор упутише у Цариград Андронику II и патријарху хиландарскога игумана Никодима да помоћу њиховом посредује за мир. Не зна се садржина уговора, али су се браћа измирила.

Тако је била отклоњена борба између браће (марта 1313. године) и Милутин изађе из велике незгодекоја га јамало није стала престола.

Оваквим решењем спора између Милутина и Драгутина није била задовољна српска властела. Она није била задовољна ни с тога што је Милутин исте године по други пут (у лето) слао војску своме тасту, грчком цару, који се борио у Азији против Турака, бранећи да се Турци не би утврдили у Европи на тракијском приморју. Не схватајући значај овога Милутинова рада против Турака у заједници с Грцима, властела је постала још незадовољнија с Милутином и хтела га је протерати из земље, те у Зети подићи на престо његовога сина Стевана. Али Милутин, пре него што је буна могла прећи границе Зете и раширити се по осталим крајевима краљевине, дојури с војском у Зету и изненада нападне на Стевана и његове присталице тако, да је Стеван једва успео да побегне из Скадра на ону страну реке Бојане. Сад Милутин прибегне опет својој вештини и напише нежно и ласкаво писмо и позове сина да се измире. Стеван после дугог преговора дође оцу без сумње под повољним погодбама. Али Милутин не одржи реч, већ одвоји сина од незадовољне властеле, уклони га из Зете и окован одведе у Скопље, главне кривице казни, а Стевана као бунтовника који устаје против оца и владаоца, против државног реда и мира врло оштро казни (лишен вида али не потпуно) и с породицом пошље у Цариград као сужња на заточење, где је остао неколико година лечећи своје очи. Сам Стеван вели да су га на то навели злонамерни и злосмислени људи, који су посејали свађу између њих и најзад навели оца да лиши сина очију.

У то време разболи се и умре краљица Јелена 8. фебруара 1314. године у своме двору у Брњацима, одакле је по љутога и ветровитој зими снесу низ

Ибар и сахране у њеној задужбини манастиру Грачу.
Њена добра и њени крајеви, којима је управљала за
живота, припадну Милутину.

развалине манастира Грачанице

Од тога времена оба краља живела су на миру
и у љубави до смрти Драгутинове, радећи на ширењу
просвете у српским земљама, утврђујући рад и развијајући
благостање у својим областима.

Сукоб с Угарима. — За време сваја између браће, између оца и сина, у Угарској ствари појоше на боље. Арпадовску династију замени Алијујска и на престолу се утврди краљ Карло I, који је почeo доводити земљу у ред сузбијајући моћну властелу и утврђујући краљевску власт. У то време умре краљ Драгутин (12 марта 1316), а Милутин заузме све његове земље и споји са својом државом; Драгутинова сина Владислава баци у тамницу. Али и оснажени угарски краљ Карло I полагаше право на Драгутинове земље, с тога је по смрти Драгутиновој тражио од Милутина да му врати Драгутинове земље. Рат се водио у разним крајевима од Дунава до Арбаније. Осим тога угарски краљ уз помоћ папину склопио је савез с баком хрватским Младеном Шубићем, и с господарем Тарента (град у јужној Италији) и још с неком арбанаском господом против Милутина. Али како се овај савез споро опремао, Милутин пређе Саву, заузме Срем, задобије неке угарске великаше, уз које пристане и тамошње српско становништво, те с Милутиновом војском отпочну нападати и пленити јужне крајеве Угарске.

Колика опасност беше запретила Угарској од стране Милутина најбоље се види из тога што је угарски краљ морао дићи на ноге целу војску своје државе. Осим тога краљ угарски успео је да побуни неке арбанаске племенске главаре против Милутина, те тако

краљ Драгутин (из Дечана)

Милутину попрети опасност и са севера и с југа. Угарски краљ с убојном снагом своје државе потисне Милутина из Срема, пређе Саву и заузме Мачву, а један његов војсковођа јуришем заузме Београд и спали га (1318 године). Зато је опет Милутин савладао племенске главаре врло брзо, одржао своје јужне границе и од тада се почeo називати краљем Арбаније. После тога мир је, како изгледа, убрзо обновљен.

Стеванов повратак из Цариграда. — После ових догађаја Милутин је требао да премишиља и о наследнику престола, јер је то питање остало нерешено, пошто је он после смрти Драгутинове његовога сина Владислава бацио у тамницу, а Стеван опет био у Цариграду на заточењу. Питање је било ко ће наследити Милутина на престолу, пошто је он већ био старац који се клонио седамдесетим годинама. О томе су мислили и други, којима је лежала будућност српске државе на срцу, те изађу пред Милутина с молбом, да Стевана врати из Цариграда. Кад је Милутин слушао шта му говоре: поглавар српске цркве и други, рекао им је: „Нека буде како желите; што ми год говорите о сину ево заповедам све да се учиви по вашој вољи! И одмах напише писмо своме тасту, грчком цару, те Стевана опреме у отаџбину. Отац прими сина и пошље га у Будимље (у будимаљској жупи, данас на горњем Лиму, где су Ђурђеви Стубови), да тамо живи, а унука, Душана, задржи код себе у двору.

Милутин према ближњима. — За Милутина писаху ондашњи учени људи да је био човек врло богат и дарежљиве руке.

„Имао је, веле, без броја злата и сребра; имао је стоке: оваца, волова, коња, колико нико у оно време: имао је одела свакојаког и скupoценог; имао је земаља зиратних толико да су свуда испуњавале обиљем.“

Свита Милутинова, како пише један очевидац, била је тако одевена и одабрана, да јој „није било равне по лепоти и богаству царскога одела са златним појасима окићеним бисером и скupoценим драгим камењем; одело од источњачке црвене свиле и багре-

лице царске, на свити његовој, сијаху се и преливају као многобројни пољски цветови окићени најразнојесијим бојама.“

Али, ако је Милутин био богат краљ, није своје благо заковao у гвоздене касе и ризнице, већ је помогао сваком ко је био у невољи.

„Са свих страна, вели један очевидац, долазили су сиромаси, слепци, хромци и свакојаки невољници њему и рука је његова давала нештедицē. Од стражених овација његових, плећа многих загрејаше се, и врата двора његова ни пред ким не затворише се, јади се ко врати из дома његова без какве било утеке. А што је давао дању, избројати се не може; а кад наступи тој, он би скинуо са себе краљевско одело и обукао друго, а лице би покрио да га нико не позна, па би узео

са собом две или три верне слуге, које су му биле тврде на тајни и ишао би у куће сиромашнима и немоћнима, те им давао помоћи. Ово је чинио свега свога века до последњих дана својих.“

Милутин је све учинио што је могло да оснажи, просвети и унапреди српску државу. Он је на томе радио пуних четрдесет година с пуно воље и истрајности, наставивши политику свога оца, и српској држави положио онај темељ, на основи кога је она постала, под његовим унуком Душаном, првом и најјачом државом на Балканском Полуострву. Све ово постигао је Милутин само зато, што је знао шта хоће и како треба шта урадити. С тога је Милутин далеко стишао, а још даље пронео славу свога народа и свога имена;

печат краља Милутина

па с тога и долази међу најславније српске владаоце из лозе Немањића.

Умро је изненада у дворцу у *Неродимљу*, 29-ог октобра 1321 године, а сахрањен је у својој задужбини, манастиру Светога Стевана у Бањској крај Косова. Српска црква, због његових великих заслуга, прогласила га је за свеца, а његове мошти, око 1389 године, пренесене су у рударско место у Трепчу, а

црква краља Милутина у Софији

доцније, кад српским земљама обладаше Турци, калуђери пренесу у Софију где и данас лежи у ђивоту, у бугарској престоници, пред олтаром саборне цркве „Свети Краљ“. Који год од Срба оде у Софију, треба да оде и у цркву „Светога Краља“ и да види где почивају кости овога славног владаоца нашег из стarih времена.

Стеван Дечански. — Велика је Милутинова погрешка била што, како изгледа, није одредио ко ће га наследити на престолу и ко ће после њега постати краљем у Србији. С тога су одмах по његовој смрти настале страшне и крватне борбе око престола, које јумало нису упропастиле све остале тековине српскога народа и уназадиле развитак српске државе. Константин, кога је, како неки мисле, отац одредио за наследника, проглашен је био за краља у Зети, где је одмах

ховао ћовац у Скадру; али он није био омиљен и није имао присталица. Против њега се подиже на северу Владислав, син Драгутинов, који побеже из тамнице по смрти стричевој, и који је с радошћу дочекан у очевим земљама као законити наследник. У почетку најмање се мислило на Стевана, који није био сасвим ослепљен и који је лечењем у Цариграду повратио вид. Он је мислио, да као најстарији син Милутинов и може и треба да наследи очев престо, објавивши народу како му је Бог повратио вид. Због оних несрећа које је преживео и због своје добре и благе нарави имао је доста пријатеља џако међу свештеницима и властелом тако и у народу. Стеван, не жељећи да се земља потреса борбом и да се пролива крв, предложи Константину да земљу поделе; али овај, охол, то одбије. Тада пријатељи српске државе, мира и напретка, прави пријатељи свога народа и дома Немањића, одмах пристадоше уз Стевана, те се он крунише краљевском круном на сабору у Пећи (на Богојављење 1322 године). У исто време Стеван је прогласио и свога сина Душана за наследника престола и назвао га *младим краљем*, давши му Зету на управу. Затим је одмах отпочео борбу са својом бра-

Стеван Дечански

јом. Константин је погинуо на бојном пољу и сахрањен у Звечану исте године. Зету је добио на управу Душан, а Владислав се повукао у северне крајеве српске државе. После две године Стеван заузе и северне крајеве српске државе, а Владислав је побегао у Угарску (1324 године), где је остао до смрти.

За време ових нереда у Србији и борба око престола користиле су се околне државе, те Србија изгуби град Драч на арбанаском приморју, а босански бан Стеван Котроманић, сестрић Стеванов, заузме Хумске Земље (делове данашње Херцеговине) и долином Неретве избије на море. Осим тога Бугари изаберу за цара Стеванова зета Михаила Шишмановића, који поставши царем збаци врховну власт српску и отера своју жену а сестру Стеванову, па се ожени једном грчком принцезом и договори с Грцима да нападну на Србију, те да спрече снажење српске државе. Како се Србија у то време опорављала од последњих нереда и међусобних борба, то је Стеван гледао да отклони мирним путем опасност која му је претила од бугарско-грчког савеза. И заиста вештим преговорима је успео и измирио се с Бугарима, пошто се одрекао врховне власти коју су Срби имали над видинском кнежевином.

Видећи каква му опасност може загрозити ако се опет понови сличан савез, Стеван реши да и сам потражи пријатеља и савезника. Како му беше умрла прва жена, мајка Душанова, то се ожени унуком грчкога цара Андроника II. Међутим овај цар имао је унука који је желео да постане царем наместо свога деда, те су се тако изродиле борбе и метежи у грчкој царевини још од 1321 године. Стеван се умеша у те метеже и стане на страну деда, а Бугари стану на страну унука. Стеван је своме савезнику послao у помоћ војводу Рељу с војском, али је та помоћ доцкан стигла, те унук савлада деда, завлада целим грчким царством и прогласи се за цара под именом Андроник III (1328—1341). Овим нередима после одсудне битке између деда и унука Стеван се користи и за-

узме неке земље у Македонији, па опколи град Охрид на Охридском Језеру, али га не могаше узети.

Стално ширење српске државе долином Вардара и Црнога Дрина показивало је Грцима и Бугарима, колико им опасност прети од јачања Србије. С тога они утврде савез против Србије с намером да је победе, ослабе и међу собом поделе. Супарништво које се водило између Срба и Бугара још од времена Мутимирова и Часлављева, сад је требало коначно да се реши и да се види: ко ће бити у будуће господар како на Струми и Вардару, тако и на целом Балканском Полуострву. Питање је било: ко ће наследити изнемоглу грчку царевину: *Срби* или *Бугари*. А то питање могло се решити само оружјем. Бугари и Грци спремаху се што су боље могли. Они позваše у савез и влашкога војводу Иванка, позваše и Татаре и још неке народе. А Стеван и Србија не имаоše никога да им помогне. Они се ослонише на Бога и на своју снагу. Како бугарски цар прикупи војску код Видина, то Стеван мишљаше да ће Бугари напasti на Србију од видинске стране, с тога одреди за зборно место своје војске поље Добрич на ушћу Топлице која утиче у јужну Мораву, па позове све своје великаше да му доведу војску. Песма каже да је краљ Стеван позвао своје војводе писмима и у писмима им овако говори:

„Слugo моja, бane Миlутине!
 „Опреми сe у бијелу двору,
 „Поведи ми тридесет делија
 „Од твојега равна Драгачева,
 „Хајде шаљима ка Призрену граду,
 „Јер хоћemo, бane, војевати
 „На далеко у земљу Бугарску.
 „На Мијајла краља Бугарскога;
 „Тамо ћemo, бane, зачамати,
 „Но сe спреми за три годинице“.

Кад сe војска скupila на зборно место, краљ очекиваše да Бугари ударе, али у очекивању стиже му глас да сe бугарски цар кренуо с војском на југ преко Софије Струми и Вардару, да сe прво састане

с грчком војском, па да с јачом силом што поузданије сатру Србе. Кад Стеван дозна за то, диже војску и похита преко Врања и Куманова да непријатељима препречи уједињење. Уз пут, да би охрабрио своју војску, Стеван се сврати у два манастира које је отац његов подигао, да се помоли Богу. Међутим Михаило са својом војском продре кроз теснац на горњој Струми и упадне у српску земљу у плодну равницу данашњега града Ђустендила (стари Велбужд) и улогори се код српске тврђаве која је онда Земленом називана, а чије се развалине и данас виде недалеко од Ђустендила на узвишеном брегу изнад Струме. Силна бугарска војска пустошила је четири дана ножем и мачем, не штедећи винограде ни воћњаке. Тако силне и обесне затекоше их Срби кад дођоше у поље Ђустендилско и кад се наместише на реци Каменчи (данас Соловишица). Стеван почека још два-три дана, док му стигоше и они великаши, који због даљине беху закаснили.

А кад освану дан суботни, 28 јула 1330 године, Стевану беше сва војска на окупу, одморна и спремна за борбу. Па ипак јутро проје као обично и Бугари мишљаху да Срби ни тога дана неће нападати. А кад се приближи подне, Срби се кретоше у потпуном бојном реду, и дошавши до места Велбужда, Стеван, знајући како се приближује знаменит тренутак, поче храбрити Србе говорећи им: „Пођите, јунаци, у име Божје, храбро, да праведан суд извршите и не уплашите се сile непријатељске, јер је на нашој страни правда и Бог ће вам дати снагу да насиљника и неправедника победите.“ Затим распореди своју војску смишљено и паметно. Један део војске даде своме младом сину Душану да га води у бој, а други узе сам. Трубе затрубише а коњи зајазаше, војска се крете, а на врелом јулском сунцу блистаху се оклопи, штитови и оружје. Бугари се збунише а Срби пођоше на јуриш.

Обе се војске јуначки сударише стрелама, копљима и мачевима. Храбри и млади Душан с обе руке стрељаше и не промашаше. Његови војници све један

до другога, непробојни као камена стена, кретаху се напред и смело се борише. Пред таком једнодушношћу, пред таким јуначким нападом, Бугари се не могло дуго одржати, и у страховитом окршају мноштво их пошада на бојном пољу, а остали нагоше бежати испред јуначне и храбре српске војске. Видевши цар Михаило промаст своје војске, стаде и сам бегати, а у бежању спотакне му се коњ, те падне с коња и сав се скруши, а српски војници видевши шта биј од цара, дојуре и умртве га, па тело његово натоваре на коња и донесу пред својега краља. Срби разгоњају и даље Бугаре и савезнике њихове, бијући их стрелама, копљима и мачевима, освојише бугарски стан, њихове великаше похваташе, а војску што не паде од убојна оружја или не побеже, заробише.

Кад сутра-дан (29-ог јула) освану недеља, краљ прикуви око себе великаше своје и победоносни јунаци његови донеше много злата и скupoцена одела и небројено богатство у плену; доведоше многе дивне коње од бугарскога цара и његових великаша. Затим изведоше пред краља многе бугарске великаше у гвожђе оковане. Многи од ових великаша не вероваху да им је цар погинуо, а кад виде мртво тело цара својега, почеше горко тужити: „О драги и мили наш господару, силни царе наш, тако ли погибе? Зар ти сад, кад лежиш ту, ништа не помаже слава царства твојега? Где је сад златни престо твој? Где слава богатства твојега? Где скupoцени бисер твој и драго камење? Где одело твоје златом извезено? Устани и види велику жалост нашу и несрећу, која нас данас снађе, јер смо лишени славе и понижени и воде нас оковане куд хоће.“ — Затим се обрну краљу и рекоше му: „Побожни краљу, видимо какву ти срећу Бог данас даде, али нека се сети твоје краљевско величанство, како је до јуче наш господар био славан и владао државом и многим народом, а данас лежи уништен као прах, изгубивши живот ван државе своје. С тога помилуј нас, превелики краљу, и заповеди да се сахрани тело господара нашега, до јуче непријатеља твога, а данас роба тебе недостојна.“

Краљ саслуша молбе њихове и заповеди те се царево тело сахрани у манастиру *Нагорично* који је Милутин подигао, а бугарске војнике ослободи и пусти да иду у отаџбину своју. Једино Татари пропадоше, јер их све исекоше и оставише телеса њихова зверовима и грабљивим птицама за храну.

Најав значај има ова славна победа? — Славна победа српске војске на горњем току реке Струме била је врло знатна и имала је велике последице. Тако, чим је стигао глас Грцима о победи српској над Бугарима и погибији њихова савезника цара Михаила, грчки цар Андronик III напусти бојно поље, оставивши мали део војске под једним војводом да брани западну страну царства од Срба, па оде у Једрене, одакле почне нападати на бугарске градове у приморју Црнога Мора. Међутим Бугари, као увек после пораза, изгубише главу, јер изгубити војску за њих је увек значило изгубити државу. Бугарски великаши не само што малодушно предаваху градове своје, већ понудише Стевану да целу Бугарску приједори српској краљевини говорећи: „Од сада нека буде српска краљевина и бугарска царевина једна држава, а ми да се покоравамо вољи твојој.“ Али Стеван не хтеде пристати на те примамљиве предлоге бугарских великаша, већ се задовољи тиме, што приједори Србији некоје области на истоку од Ниша и на североистоку од данашњега Ђустендила (старога Велбужда). Затим послала једнога свог војводу с војском, која поврати у Трново Стеванову сестру *Ану*, а на бугарски престо подигне Анина и Михайлова сина *Стивана*. Осим тога повраћена је српска врховна власт над видинском кнежевином.

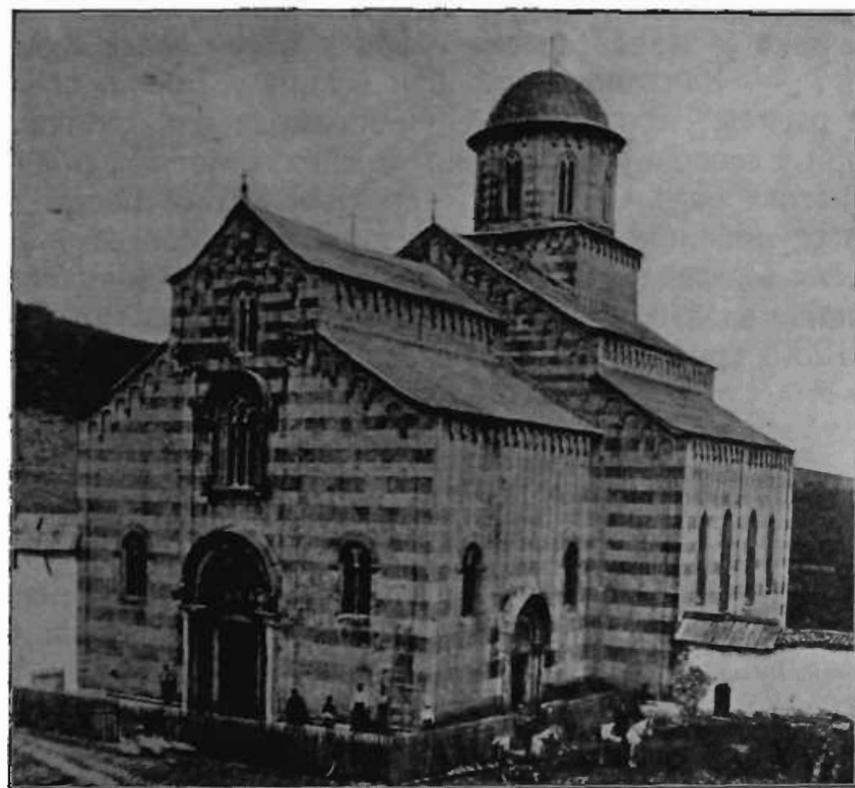
Пошто је посвршио послове у Бугарској, Стеван се окрене против Грка и поврати све оне градове које беху Грци заузели у почетку рата (Велес, Штип и Просек).

Борбом код Ђустендила (Велбужда) уништен је бугарско-грчки савез и једном за свагда решен спор између Срба и Бугара, не само о томе ко ће бити

господар на Струми и Вардару, већ и о првенству над свима Словенима Балканскога Полуострва.

Кад се Стеван врати с бојнога поља, дочека га народ с бурним поздравима и песмама славећи свога краља и хвалећи младога Душана, који се највише одликовао у овој славној и одсудној борби, у којој је између остalog решено куда ће се и на коју страну од сада ширити српска држава.

Стеван захвалик Богу на дарованој победи над непријатељима, приону још живље да доврши дивну задужбину Дечане, још раније отпочету. И ускоро

Дечани

после победе над Бугарима забели се и пропоја на реци Бистрици једна од најлепших задужбина које су подизали српски краљеви.

Песма каже:

У зелено повисоко борје,
Међу Ипек, међу Ђаковицу,
Ту сагради високе Дечане,
Сја намастир као јарко сунце!

Недалеко од самога манастира подиже дивну болницу с многим одајама снабдевеним многим креветима и меким постељама, на којима ће се одмарати и лечити болни и изнемогли све у славу краља Дечанскога, који се тако назва по својој славној задужбини Дечанима, која и данас постоји и у којој се поје служба Божја, те ону нашу браћу у туђинском ропству међу крволовчним Арнаутима подсећа на негдашњу нашу славу и величину.

Како је живео српски народ у Босни после Кулина бана? — Кад оно умре бан Кулин у Босни, све се јаче распали мржња између богомила и католика; у Усори у северној Босни био је кнез Себислав син непознатога бана Стевана. У средњој правој Босни држао се победоносно против свију напада *Матија Нинослав*. Изгледа да је он дошао на престо одмах после Кулина, владао је Босном осамнаест година (од 1232 до 1250) сретно, успешно и називао се велики бана.

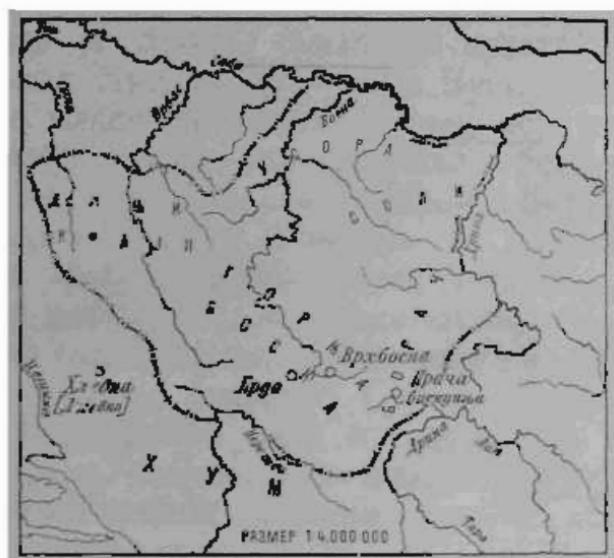

печат
Матије Нинослава

Али и њега нису остављали на миру угарски краљеви и римске папе с тога, што је био богомил, већ су га гонили и узнемиравали и ако је био добар свом народу. С тога је морао по каткад и веру мењати само да би отклонио од свога народа несрећу и непријатељске нападе. Али кад оно татарске чете ударише на

Угарску те је опленише, онда опустошише и један део Босне. Пошто се Угарска за дugo време не могаше опоравити после одласка татарских чета, и народ у Босни дахну душом и смири се. Тако је Матија Нинослав мирно владао пуних осам година у Босни, стражујући се да му народ буде задовољан, миран и вредан. За то се време развила жива трговина с Дубровником, а Нинослав се старао да народ просвети и да га унапреди.

После смрти Нинослављеве насташе тешки и несрђни дани за Босну. Његови рођаци борише се међу собом отимајући се о власт и о престо. У земљи насташе страшне борбе између Срба католика и Срба богомила, јер сваки жеде да је његова вера болја. Заборавише да су међу собом браћа по крви и по језику, већ се ради вере крвише и тукоште међу собом, те ослабише и земљу и народ. С тога кад удари на Босну угарски краљ Бела IV, Срби Босанци, крвно завађени и ослабљени међусобним борбама, не могоше одбранити своју земљу, већ падоше у ропство угарско, и Угри њихову лепу домовину поделише на мање

границе Нинослављене државе

делове у којима управљају управници угарскога краља. Ово зло стање у Босни није могао поправити ни краљ Драгутин, који је неко време управљао већим делом Босне. Тако је, за време краља Драгутина и Милутина, док је Србија напредовала и постајала све јача и просвећенија, Босна пропадала, точући у међусобној свађи и борби или робујући туђину; народ је страдао и злопадао, земља је запустела, трговина престала, а верско гоњење све је више распаљивало мржњу и свађу у народу, заборављајући и на Бога и на душу,

и на сродство и на пријатељство. Вере су их училе да живе у слози и у љубави, а они се око вера по-звађаше и покрвише, те од земље пакао себи ство-рише. Такво зло стање трајало је преко седамдесет година. Босни свануше бољи дани тек онда, кад на престо банске дође Драгутинов унук по Њери Јели-савети, а Душану брат од тетке, *Стеван I Кошро-манић*, син босанскога бана *Пријезде*.

VII

КАКО ЈЕ ПОСТАЛО СРПСКО ЦАРСТВО

Како је Душан дошао на престо? — У славној битки код Ђустендила против Бугара највише се одликовао млади Краљевић Душан, који је код оца слабих очију, готово сам управљао борбом и задобио победу над Бугарима. Ова знаменита битка између Срба и Бугара одједанпут је изнела на видик личност Душанову. Међутим краљ Стеван Дечански, како су онда мислили многи вitezови и великаши, није се користио победама над Бугарима и Грцима у оноликој мери, колико је то било потребно Србији. Осим тога српској ратоборној странци није изгледало да ће Дечански моћи према својим годинама, личним особинама и сродничким везама с грчким двором, задовољити политичке тежње српскога народа, који је у напону своје снаге желео да се користи овако згодним приликама, те да прошири и још више оснажи своју државу. За такав посао Стеван Дечански био је и стар и слаб, с тога се осећала потреба за моћнијом, млађом и чвршћом руком, осећала се потреба за личношћу која би смелим и неуморним предузетицем одговарала политичкој тежњи и набујалој моћи млада и снажна народа. Такву личност српски вitezови као и цела ратоборна странка гледали су у младом и на бојном пољу прослављеном Краљевићу Душану, чије се јунаштво и слава после пораза над Бугарима разношаху широм целе српске државе.

Осим тога многима у народу не беше право што се краљ Дечански већ као старац беше оженио младом грчком принцезом, која му поче и децу рађати, а остави неожењена млада сина, којега је дотле марљиво спремао за наследника престола. Можда се и млада Гркиња поред стара мужа почела мешати у политику и гледати да њен син Симеон дође после Дечанскога на престо, кога је и сам Дечански претпостављао Душану. Срби нису могли трпети то мешање, јер су непрестано били неповерљиви према Грцима и мрзили краљице Гркиње.

Све је то учинило да радом старога краља нису били задовољни ни Душан ни великаши. Везе између старога и младога краља постајају све хладније, докле најпосле не дође до борбе. Уз Душана пристадоше сви виђенији политички људи, ратоборни витезови и великаши. Ова борба стаде престола старога краља, јер се Душан прогласи за краља 8-ог септембра 1331 године, а ускоро по том умре му отац 11 новембра исте године.

Какав је био Душан? — Џушан је био најзначајнији од свију српских владалаца. Рођен у време кад је српска држава под Милутином нагло напредовала (око 1308), био је очевидац оних страшних догађаја, који снађоше његовога оца, а као дечко од 5—6 година пошао је с оцем, матером и братом у Цариград, где је његов отац био заточен. Бавећи се у Цариграду провео је детињство и прве године свога деčаштва, час у манастиру поред оца свога, час на раскошном царском двору. И ово бављење у Цариграду није остало без утицаја на десетогодишњега дечка. Он је тада могао научити грчки језик, могао се прилагодити грчком начину живота, а што је најглавније могао је добити ма и нејасну слику о томе каква је била грчка царевина. Исто тако као дечко упамтио је повратак очев у Србију, а на двору свога деда Милутина у току две године могао је доста добро познати живот на двору, поједине великаше и њихове тежње. Поставши младим краљем 1322 године, био је сведок оних страшних и крвавих бораба око пре-

стола после смрти Милутинове. Као млади краљ живео је у Зети у дивноме Скадру на Бојани, у крају који се у оно време у свему одликовао од осталих крајева српске државе како у просвећености тако и у српским тежњама. Зетска властела, као представник српских народних тежња, пратила је будним оком политику српских владалаца и била је највећи противник туђинском мешању. Међу њима највише су се истакли војвода Младен, предак доцнијих Бранковића и војвода Војин, господар Гацка.

Преживевши многе догађаје и у младости прошавши многе крајеве на Балканском полуострву његови се погледи проширише, његова нарав беше стаљена, а у њему се развија чврста и јака вольја. У време ступања на престо беше младић око 23 године, врло снажан, висок, сразмерно развијен, лепе спољашњости и благе нарави. По природи жива ума, догађаји су учинили те је постао окретан, пажљив и досетљив. Умео је потпуно владати собом и својим страстима. Он је врло рано познао ратничку вештину и осетио сласт и занос победе. Уз то лично врло храбар, а вешт ратничким пословима, заиста је био прави представник младога српског народа и српске државе. И ако ико то је Душан могао остварити оне тежње којима су се стално напајала поједина поколења српскога народа почевши од краља Уроша I па до ступања Душанова на престо. Осим тога он је у то време познао, као мало ко, све добре и рђаве стране како српскога народа тако и српске државе. И заиста Србија је у њему добила за владаоца человека који је могао врло много урадити на развитку њене унутрашње и спољашње моћи. А то су осећали и народ и српски великаши.

Ступивши на чело државе, прве по војничкој снази на Балканском полуострву, он је желео да од ње створи моћну и пространу државу у коју би ушли и други народи балкански, а која би у сваком погледу имала заменити стару и изнемоглу грчку царевину. Таква би држава могла одолети свима навалама како онима из Азије тако и онима из Европе. Да то постигне, по-

могло му је много што је располагао знатним новчаним средствима и што је могао држати јаку војску.

Какви су били Душанови суседи? — У време Душанова ступања на престо у грчком царству још су се осећале последице оне међусобне борбе између два Андроника, између деда и унука. Држава је била раздивена и ослабљена. Сви напори *Андроника III* и његова доглавника *Јована Кантакузена* не могоше повратити моћ царству које је све више опадало под турским ударцима у Азији и српским у Европи. Нарочито после смрти *Андроника III*, када се властољубиви Кантакузен прогласи за цара, настало је још горе стање у царевини.

У ово време у Угарској владао је Карло I Роберт, за чије се дуге владе Угарска опорави од домаћих нереда. Он се у Италији беше навикао на златан новац, с тога је помагао рударство у Угарској и почeo ковати добре златне и сребрне новце, који помогао је да трговина почне још јаче напретовати; помагао је развитак појединих градова, земљи је дао добре законе, од којих је имао користи сваки живи у земљи. Осим тога Карло се постарао за добру војску, наредивши свакоме властелину да спрема мање или веће чете и да их доводи краљу, кад се за то потреба укаже. Он је био први који је завео сталну порезу у Угарској. Радећи тако Карло је учинио да Угарска постане моћна држава. Тако ојачану Угарску државу наследио је Карлов син *Луји Велики* (1342 године), наставио је рад свога оца и Угарска за његове владе достигла је врхунац своје снаге. Овако оснажена Угарска била је опасна супарница српској држави и често је пута стајала на пут Душановим тежњама.

На истоку од Србије налазила се бугарска држава, која се ни по простору, ни по напретку и просвећености, ни по снази није могла мерити са Србијом.

На западу Србије у Босни владаше унук Драгутинов (по кћери *Јелисавети*), а брат Душанов, *бан Стеван Котроманић*, признајући над собом угарску врховну власт. За владе овога бана босанска држава

почела се прибирати и опорављати од дугогодишњих унутрашњих нереда и међусобних борба.

Краљевање Душаново. — Кад је Душан ступио на престо својих предака уз помоћ оне ратоборне странке,

Душан као краљ

морао се постарати да оправда наде које су на њега полагали. Последњи преврат у Србији нашао је одзива у Бугарској. Больари претерају царицу Ану с њеним сином, а подигну на престо сестрића погинулога цара Михаила Јована Александра, сина деспота Срасимира. Душан не хтеде због прогонства своје тетке

ратовати с Бугарима, већ се ожени *Јеленом*, сестром бугарскога цара *Александра* о Ускру 19 априла 1332 године и тиме се не само обезбеди од Бугара, већ у њима стече савезника за заједнички рад против Грка. Како бугарски цар беше зет великим војводи Басарби, то женидбеним везама беше створен тројни савез између Срба, Бугара и Влаха против Угарске и Грчке. Одмах по женидби Душан је утицајем Дубровчана дошао до примирја с Босном. Том приликом уступио је Дубровчанима полуострво Стби и на то издао им повељу 22 јануара 1333 године, а већ 1334 крене се с војском против Грка. Војска, гледајући пред собом храброг војсковођу, свога младога краља, одушевљено је ишла, верујући у потпун успех, у потпуну победу над непријатељима. Исто тако и бугарски цар пође против Грка долином реке Тунце.

Српска победоносна војска продре преко данашњег Демир-Хисара и долином Струме допре до града *Сера* и до града *Морунца* на Белом Мору при утоци реке Струме. Затим окрене војску на запад данашње Македоније и за кратко време освоји знамените градове *Охрид*, *Прилей*, *Коситур*, *Воден*, *Струмицу* и друге градове, па опколи град *Солун* са сува.

Лепе успехе против Грка постигао је и Душанов шурак, бугарски цар Александар, између Тунце и Црнога Мора, завладавши свима градовима у овом крају. Ови успеси Срба и Бугара изазвали су неописан страх међу Грцима у Цариграду. И они су развили свеколику вештину и лукавство да се спасу опасности, која им прети. Чак и сам грчки цар с нешто војске дође морем у Солун да одбрани главни град грчки на западу царства, и отпоче преговарати с Душаном. Међутим угарски краљ Карло, кога су 1330 године потукли Власи под Иванком Басарабом у шумнатим блатиштима у Влашкој, видећи да се Душан с војском забавио на југу, спреми се противу Србије, с намером да пређе Саву и упадне у српске земље. Душан је још раније сазнао шта намерава угарски краљ, с тога похита с преговорима и пристане на мир с Грцима (26 августа 1334 године), задржи све поменуте гра-

дове. А кад угарска војска пређе Дунав, Душан похита с војском на север своје државе против Мађара. И заиста угарски краљ јако се изненадио браом дојаску Душановом. Књиге „староставне“ кажу да угарски краљ није смео сачекати Душана на бојном пољу, већ похита Сави. Војску његову обухвати такав страх, да су преплашени говорили: „тешко нама, где дође

Душанов печат

час наше погибије!“ па стану бежати као да су у великој битки поражени. Дошавши на Саву не нађоше вишта спремљено за прелазак, већ навалише гомилама на реку те се многи у воду утопише. И тако су за овај мах пропале намере угарскога краља (1335 год.).

После ових догађаја грчки цар придобио је Тесалију, па се при повратку (1336 године) у Радовишту код Струмице састане с Душаном, где су се оба владаоца задржала седам дана. Ту се Кантакузен познао с Душаном и његовим војводама.

Године 1340 у зиму Душан беше оболео тако, да су лекари били изгубили сваку наду да ће оздравити. За време његовога боловања одметне се од Србије

на јужној граници војвода Хреља, који је служио још под Милутином и под Дечанским, и придружи Грцима. Узрок његову одметању не зна се. То је био врло знатан војвода, човек побожан, који је подигао неколико задужбина и богато обдарио. Подигао је и кулу манастира Рилског (1335 године).

Међутим грчка царевина, поред свих напора Андроника III, изнемагала је и опадала; Турци јој заузеше скоро све земље у Малој Азији, почеше нападати на Тракију и претити самом Цариграду. У том умре Андроник III (на Видов-дан 1341 године), оставивши престо своме недораслом сину Јовану Палеологу, под намесништвом царице и великаша Јована Кантакузена, човека врло учена, паметна и врло вешта политичара, али без широких погледа, властољубива, лукава, готова на све само да дође до круне за којом га је вукло његово незајажљиво властољубље. Сплетке жена и дворских љубимаца изазвале су толике нереде у царству, да је оно пропадало из дана у дан. У тако тешким приликама по царство навалише још јаче непријатељи са свих страна. Душан је стајао пред Солуном, а цар бугарски Александар нападао на доњу Тракију и целу је опленио. Да би зло било још веће, Кантакузен науми да отме престо од детета, нарочито кад га непријатељи прогласише за издајника и кад му све имање одузеше, па у јесен 1341 године оде у град Дијиматик својим присталицама, и на Митров-дан прогласи се за цара. Због тога царица мати пошље војску против њега, која га победи, а он побегне у Србију. Душан је видео да ова свађа између Грка може бити њему од користи, с тога лепо га прими и с њиме се договори да заједнички ратују против царице. И тако заједнички почну нападати на поједине градове. Душан је у рату био сретнији од Кантакузена, те освоји неколико градова, а Кантакузен није могао. Међутим грчка царица не престано је тражила од Душана да јој изда Кантакузена, па ће му уступити све земље до Хрестопоља (данас Кавале) и до ушћа реке Месте у море. Али Душан не хтеде погазити задану реч госту и савезнику

свом. Кантакузен упропасти у борби дату му војску па онда преваром од Душанове жене узме један део њене гарде под именом да иде у лов, па одбегне и стане заузимати градове. С тога се Душан наљути на Кантакузена, раскине с њиме договор (1343 године), објави му рат, па га стане гонити заузимајући и Кантакузенове и Палеологове земље. Тада се Кантакузен спријатељи с Турцима и добије од њих војске па се упути против Душана, и нападне на једног војводу Душановог (код *Стефанијане*, данас село под Бешик-планином између Солуна и Сера), где преваром победе

печат Душанов

Србе. Ту превару Турци су овако извели: Нашавши се на сред поља, поплаше се од српске коњице, па стану бегати у кланце оближње планине. Срби видећи да је земљиште тешко за коњицу, а бојећи се да не пострадају ако јашући ударе кроз кланац, сјашу с коња, па онако под тешким оружјем једва се пењају узбрдо. Турци видевши то науме да их још више увуку у планину. Срби, који се лукавству не досетише, поћоше још даље за њима и тако се доста удаље од сво-

јих коња. Сад Турци обиђу Србе и потрче српским коњима, па како беху под лаким оружјем без оклопа, претекоше Србе и уседну на коње па нападну на Србе те их страшно разбију. Ово је први сукоб Срба с Турцима у коме се показало да је лако наоружана пешадија боља у рату по брдима од тешко наоружане коњице у тешким грчким оклопима. Овај пораз није забунио Душана, већ је он наставио даље освајати град по град. У јесен 1345 године заузе арбанаски Београд (Берат) и Авлону, Костур, Бер, докле најпосле не освоји знаменити град *Сер* (данас Серез), у долини Струме и Тахинскога Језера (1345 године), кључ на путу од Солуна за Цариград и тако помаче границе српске краљевине далеко на југоисток према ушћу реке Марице.

Падом Сера одлучена је судба Маједоније и ова важна покрајина као и Арбанија постаде саставни део српске краљевине. Једини је Солун продужио свој отпор и даље, захваљујући свом згодном положају на мору и својим врло јаким зидовима.

Освајањем Сера завршено је краљевање Душаново, а од тада настаје његово царовање.

Проглас царства. — Она дивна слика уједињених српских земаља у једну моћну и пространу српску државу под једним владаоцем, која је лебдила у памети Немање и његових сувременика, напорним радом многих поколења, ево, после 160 година, остварена је. Моћ српскога народа достиже врхунац, а српска држава постаде највећом и најмоћнијом државом на југоистоку Европе.

За петнаест година своје краљевске владе, Душан је постигао знатне успехе и остварио мисао својих прародитеља. Земље од Родопских Планина на запад до Јадранскога Мора, од северне Тесалије и Јањине па на север до Саве и Дунава, признавале су власт најславнијега од свију Немањића. С тога се Душан одмах по заузећу града Сера у новембру месецу 1345 године у договору с државним сабором прогласио за цара Србима и Грцима и тиме остварио мисао, која је још раније почела сазревати у његовој глави. Одмах

по прогласу царства почeo је да се припрема за крунисање и признање проглашенога царства у самој земљи својој. И пошто је, зимујући у граду Серу, посвршиваш читав низ знаменитих послова, заводећи ред у новоосвојеним земљама; спремно све што је требало за крунисање, то је у пролеће позвао све знамените људе своје државе да се прикупе на скупштину у Скопље о Ускру 1346 год.

И заиста, кад је осванио Ускре 16 априла 1346 године — дан најзначајнији у прошлости Србинаовој — у престонци велике и простране, моћне и тек проглашене Српске Царевине, у Скопљу на Вардару, под високом Шар-планином и Црном Гором скupили су се знаменити људи из свију крајева младе српске царевине. За шест стотина и деведесет година, откад Срби дођоше у ове земље, ово је прва скупштина, на коју су се прикупили српски великаши и прваци из већине српских земаља на једно место ради јавнога заједничкога посла, ради крунисања првога српског цара. На тој скупштини било је знаменитих великаша и војвода из Посавља и Подунавља, с Дрине, Неретве и Бојане, од Густандила, с арбанаског приморја, од

Душан као цар

славне Св. Горе, од Београда и Ужица, од Скадра и Мостара, од Охрида и Јањине, од Ниша и Пирота, од Сера и од Драме, и из свију других знатних места у унутрашњости младе царевине. Ту су дошли сви митрополити и владике из српских земаља заједно с архиепископом *Јанићијем*; ту су архимандрити и игумни славних српских задужбина и манастира; ту су светогорски игумни и старци са својим протом; ту суprotoјереји и сви други знатни људи који су се скучили на ову ретку славу, коју ће тога дана славити Српски Народ с првим царем својим. Осим тога, ту беше дошао бугарски патријарх из Трнова са свима владикама из Бугарске Царевине, затим изасланици богате Дубровачке Републике, који су такође дошли да заступају Републику при крунисању првога српског цара.

И заиста 16 април 1346 године, који падаše на Ускре, јесте најзнатнији дан у српској прошлости, јер је тога дана требало признати проглас Царства, који је Душан извршио у Серу 1345 године, требало је крунисати царском круном првога српског цара, најславнијега од свију Немањића.

Али, пре него што би се венчао царском круном на царство, Душан је желео да потпуно независна Српска Царевина добије и потпуно независну Српску Цркву, желео је да дотадашњега српског архиепископа прогласи за патријарха, па да га самосталан српски патријарх крунише царском круном.

С тога буде прво дотадашњи архиепископ Јанићије проглашен за патријарха, а Пећска Архиепископија узвишена на Патријаршију. Одмах затим оба патријарха: српски *Јанићије* и бугарски *Симеун* с охридским архиепископом Николом, светогорским протом, с игумнима и старцима светогорским и са свима владикама Српскога Царства пред скупштином целе српске државе венчаше Душана за цара и метнуше му на главу царску круну, Јелену за царицу, а сина њихова, младога *Уроша*, за српскога краља и наследника српскога престола. Венчањем на царство Душан и цела скупштина моћне државе српске уједно су прославили и

уједињење већине српских земаља под власт једнога владаоца, као и потпуну самосталност српске цркве.

Чим је извршено венчање на царство, приступили су Душану изасланици бугарскога цара и честитали

царица Јелена

царску круну, затим су приступили тројица дубровачких посланика, које је пратила сјајна свита и поклонили му се у име Дубровачке Републике, подносећи

му богате дарове, а Млетачка Република још је раније честитала писмом Душану проглас Царства.

Пошто је Душан, проглашујући Србију за Царевину, уједно желео да српска царевина замени грчку, то је увео с грчкога двора многе обичаје и чинове, а своје многе заслужне великаше поставио за разне велике чиновнике како на своме двору тако и у држави својој. Тако су највиши чин деспота добили цареви сродници, Душанов брат Симеон и Јеленин брат Јован, а поред њих и врло моћни војвода Јован Оливер. Се-вастократорима постадоше Бранко Младеновић и војвода Дејан; ћесарима војвода Прељуб, Војихна и Гргур Голубић итд.

Проглас Патријаршије и Царства извршен је у врло згодан тренутак, када нико споља није могао сметати,

Душанов печат од 1350 године

јер је угарски краљ у то време ратовао с Млецима, а грчка царевина ослабљена и смањена тонула је у до-маћој свађи и у унутрашњим раздорима. С тога је Душан, одмах после крунисања на Царство, добром војском ударио на грчку царевину и почeo освајати земље и градове, дoпрвши далеко на југ, заузео Етолију, Акарнанију и Тесалију (а то су земље које данас чине северну половину грчке краљевине). Сада Грцима остале само Солун, одакле су могли ударити на Душана, и Тракија, преко које вођаше пут у Цариград, а коју растављаху од српске државе велике Родопске Планине.

Задужбине Душанове. — Угледајући се на своје славне претке Душан је хтео оставити спомен на ове знамените дане српске славе и величине, те је почeo

још пре крунисања зидати величанствену задужбину Цркву Архангела Михаила и Гаврила више Призрена на реци Бистрици. Песма вели да је цар Душан говорио своме неимару:

„Прави цркву што год лепшу можеш:
 „На лепоту, да је лепше нема,
 „У висину, да је више нема,
 „Ти не жали мермера камена
 „Ни цареве ризнице и блага“

Црква је грађена и саграђена за непуне две године дана, јер је августа 1347 године већ била готова. Како казују књиге „староставне“ ова задужбина Душанова била је тако лепа и велика да јој на далеко није било равне. Поред цркве, такође по угледу на претке, подигао је болницу, у којој су били постављени кревети и намештене хаљине за болеснике, које су лечили лекари постављени за тај посао. Ову своју задужбину Душан је царски обдарио многобројним селима, земљама и људима, који су били ослобођени свих других намета и пореза, а само да раде задужбини и болници.

У дане највеће славе своје Душан се сећао мајке своје и гроба деда свога Милутина, с тога приложи манастиру у Бањској некоја села и земље да се пали свећа поврх гроба мајчина и дедова. Исто тако Душан је довршио сликање Дечана, задужбине свога оца и приложио јој крст од часног дрвета окован у злато, сребро и драго камење, наређујући да нико не погази завете његова оца. С царицом походио је Св. Гору, раздавши многе поклоне разним светогорским манастирима, а нарочито Немањиној задужбини Хиландару и Савиној Ћелији у Кареји, о којој се од тада за целога живота бринула царица Јелена, поставши као други ктитор те српске светиње у Св. Гори. Затим је наредио да се шаљу богати прилози у новцу цркви Св. Николе у талијанском Бару и припаљују свеће за душу деда му Милутина и оца Стевана; послао је богате прилоге цркви светих Архангела у Јерусалим, и најпосле ради спомена наредио је да се

скују нарочити новци, на којима је насликано како два анђела међу цару круну на главу.

Равалине Душанове цркве у Ђубогеву код Скопља

Душанови закони. — Пошто је после крунисања посвршило споредније послове у царству, Душан се спремао да доврши још један знаменит посао по коме ће му се највише име спомињати не само код нас Срба, него и код свију словенских народа. Он се спремаше да преради старе законе, да их допуни и да

дода нове, како би и закони одговарали у гледу и по-требама српскога царства. С тога издаде наредбу да се спреми све што треба да се земљи даду закони и уредбе, који би спречавали свако зло и насиље, а одржавали ред, правду и напредак у царству. На том послу радило се пажљиво две године дана и већ на великом сабору о Спасову-дне 21 маја 1349 године проглашени су нови закони, којима је учвршћен ред и јака управа у земљи с великим одговорношћу не само чиновника, већ и села и читавих области за свако зло и насиље које би се дододило у каквом селу или у области. Својим законима Душан је хтео да осигура тврдим везама лична и имовна права свију редова у својој држави. Хтео је да се знају тачно права и дужности како сељака, тако и властелина, свештеника и калуђера; хтео је да заштити свачију имовину од сваког насиља, отимања и крађе; хтео је да сваки оно, што стече, слободно ужива и да му то нико не сме отимати, красти или упропастити. Он је дао слободу трговцима да слободно путују, а путове је учинио сигурним. Душан је у својим законима нарочито прописао оштре казне за убице, за разбојнике, за паликуће, за лопове, за оне који граде лажне исправе и лажан новац, за оне који примају міто или криво суде, за оне који исују, клеветају или вређају итд.

Ево какве казне Душан прописује:

1. За паликуће: да се онај, који запали из ината или из освете другом кућу, гумно, сламу, сено или жито, спали на ватри, а ако се не може наћи, то село из кога је паликућа, да плати штету;

2. За убице: ко се нађе да убије оца свога или мајку, или брата, или дете своје, такав убица да се спали на ватри;

3. За разбојнике и крадљивце: Душан је издао оштру наредбу, да по свима земљама и градовима не буде разбојника ни крадљиваца, да не буде крађе ни разбојништва; а ако се у коме селу нађе разбојник или крадљивац, то село да се расели, а разбојник обеси тако, да му глава доле виси; крадљивац пак да се ослепи. Господар чије је село или цело село, ако

нема господара, да плати штету коју је учинио разбојник или крадљивац;

4. За оне који праве лажне новце: ако се нађе златар, који прави лажне новце, да се спали, а град да плати глобу;

5. Чиновник извршише ће без судске пресуде и без царске заповести никуда да не иде, док му се не напише наредба. Он ништа друго не сме узети осим онога што пише наредба; ако ли се изнесе да је друкчије учинио, него што пише наредба, то ће ићи пред суд да се правда, па ако суд нађе да је извршио по заповести, онда ће се пустити, а ако суд нађе да је предругојачио, онда ће се таквом чиновнику одсечи руке и језик;

6. За њесовку: ако властелин опсује и осрамоти малог властелина, да плати казну од 100 дин.; а ако мали властелин опсује и осрамоти већег властелина, да плати 100 динара и да се батина; а ако сељак опсује и осрамоти властелина, да плати 100 динара и ватром да се опали; а ако то учини властелин према сељаку да плати 100 динара;

7. За мито: ако се нађе који чиновник, или господин, или свештеник, да узима мито, да му се одузме све што има;

8. За попашу: ако ко попасе жито, виноград или ливаду случајно, да плати ономе, коме је штета учинио онолико, колико оцене по души људи за то одређени; а ако хотимично попасе да плати штету и глобу од шест волова;

9. За варалице: ако се нађе какав било варалица, који људе наводи на превару, лаж и сплетку, да се казни као крадљивац и разбојник, то јест да се ослепи или стрмоглав обеси;

10. За пијанице: пијаница ако иде откуда па на некога нападне, те га удари, посече или окрвави или ње смртно, таком пијаници да се ископа једно око и одсече једна рука. Али, ако пијаница само узнешири человека или га гурне, или му скине капу или му учини какву срамоту али га не окрвави, то се казни

са сто батина и да се потом баци у тамницу, а кад се из тамнице пусти, то опет да се батина;

11. За судије: сваки судија да суди по закону онако како пише у законику и да не суди по страху од цара или од полицајске власти; и најпосле

12. За насиљнике и разметљивце Душан заповеда: „У царству моме силе нигде никакве бити не сме. Ако ли на кога наиђе најезда или разметљива сила, то таком разметљивцу и насиљнику све да се одузме, па од тога половина држави, а половина ономе коме је насиље учињено; а разметљивац и насиљник да се казни као и навалични убица.“

Сви ови, као и многи други закони Душанови налазе се у књизи, коју ми данас зовемо *Душановим Законом*. Кад се прочита цео Душанов Законик, из њега се види, да је Душан желео да доведе у ред манастирски живот и да подигне поштење у народу; желео да осигура правилно дељење правде у народу, да стане на пут незаконитим глобама, да стане на пут разбојништву и сваком насиљу, старао се да ограничи разноврсне злоупотребе племића и господе, да пресече ширење католичке вере, да ојача и унапреди трговину и осигура слободан пут трговцима, да побољша стање сиромашних људи, да заштити сиротињу од сваке па и царске силе. Осим Законика Душан је за уређење цркве, за свештенике, владике, калуђере и за све што се тиче цркве, издао друге законе који су преведени с грчкога језика. Поред тога има још пуно и других наредаба и заповести Душанових, које је он у разним приликама издавао а које имају вредност закона.

У опште сви Душанови закони дишу тежњом да се у држави зна за правду и за власт, да буде реда, добре и јаке управе, да се никоме не чини насиље, али и сваки поред својих права да врши и своје дужности. А то је баш оно што је Србима свакад недостајало, јер су Срби већином желели права и слободу, али нису увек волели ред и дужности.

Цар Душан и босански бан. — Душанова царевина и ако је била велика и пространа, опет није обухватала све српске земље. Тако је Босна била под за-

УЧИМЕ ОДНА НЕПАСКАТОГ СРАЖА ИСЛЯ СТИ ГЕОФОРУ ТОГОЮ ВЛАСНОСТИ КОДИЛЯ СОСЛЯ
 ОСИН НЕРДЬМОН КНІЗУ ВАЛКОСЛАВУ ДАЕ ВАДМО ВСЕМЪ ЧЕРНОГРДИИНОМЪ
 ВЛСКА КЕДУ НАШД ШЦІ НАОУ ГІНІ БАНА НАКЕЛЬ РОДНІЧЕЛ НАШНІХ НОГІЛЯ КНЕЗА
 ВАЛКОСЛАВУ СНІД КНІЗА ПРЫКТИНА ВЛСЛНОСИ ПРДАДЕМЪ ВЛАСНОСТЬ РІДОВНОМЪ
 ПРДКА ГОСТІМЪ ВЛАСНОСІМЪ ВЛАСНОСЛОВОМЪ НИКДЛСУЧІЧЕМЪ РІДОМІРОМЪ ВІДУБІСОМЪ
 НІДУЧІНОМЪ НАРДІССОМЪ ЧРІБКОМЪ НОРДІ ВОЛНОМЪ ЗАЧІ УЧІЮ ВАЛКОСЛАВУ
 СУСІК ННПОУЧЕЛНИК НИТО НАМА НЕБУННІ ЧДЛ ДЛІТ НЕМЪ НЕБУННІ ЧДЛ ГІ
 МОЛДА, ДОГНІГІННІДА НЧІ НЕО САБІШДА С. КАЛЕХЕ НЕОНДІ КУЕМЪ СІГРДНІА
 ВЛСКОСЛАВ ДАСТАНЕ ПРЕДА ДОВРНІМ МОЛДАМЪ ВЛСЕ ШІРІВІ ПЛДІДЕРОГО НЕПО
 РИГНІМ ННДІЧОРЕ НЕНІСІСА СІС ПРЕСКОВНА РІДУЕГОКЕ НОВІРЕ ДАСКА СІСУДА
 ШІГА НШІБРЕ ИДАЧ НЕ СІЛЧННЕ МОЛДАКЕ НІАТЕРНІК НІДСЕ ДРІГІ НІДЕ
 НЕСЕ СУМИ НАМОНІЧІ НІЛСЕН ВЕРД АССА КНЕЗУ ВАЛКОСЛАВУ ДАЕ ПОНІ ЄДІ
 ДІДІ ПІЧНІКЛД БАННІС НІРДІАНД НДІ ГРАДА КАДУ НІКОТОРІ НІОНДЕ ДАНЕ
 НІШНДІ КЛАДАВЦІ НІДАЕ РАДІВІ НДА ЛІЧЕ ВАЛКОСЛАВ АССА СІНІ ЖІСЕ
 ЩІЛІЕ ДОМЕС ЧННІМУ КРАДУ СТОГО ННДННОКУД РАДІКЕ КНЕЗУ ВАЛКОСЛА
 НІГА ШІСТАЛЬШЕМУ НІННІО ДАСДУЛН ТІНІ ШІРІЛНЕМЪ НІЛННОМОЖНДІНО
 АШАДАЧІЦІ ЩІКАЛІЕ ВАЛКОСЛАВ ПРИСТОВНА КЕМЪ ЗАДЕСТЬ АЧЕ
 КТОЧЕ АДІН ВУЧНЧА ГРДАЧІ СІВІНІ АНГОЧЕКЕ ПІНЕТН СІТЕХЕ НАШІШ
 ВІДА НІДЕНІЧНІНДІ НДНВІДНОКІД НСНІ ПІССІКІС СІВРЫНІС ВІДІСНІСІН
 НІДА ХУДІКІ ВІДОГЛАДІ

шовєа бана Стевана Котроманіћа од 1323 године

себним господаром баном Стеваном, који је био Душану брат од тетке. Докле је Душан радио и стварао српску царевину, дотле се његов рођак неуморно свакојако трудио да оснижи бановину и да је прошири. И заиста у том послу доста је успео; али је њему много сметало што није био независан, већ се морао покоравати мађарском краљу и непрестано стрепити од римских папа, који су желели да гоне из Босне све оне који нису католици.

Кад умре мађарски краљ Карло (1342) и кад на угарски престо дође млади Луји (Лајош I), Стеван се хтеде приближити цару Душану, ступити у савез с Млечићима и збацити власт угарскога краља. Али ту жељу није могао остварити, па се морао и даље покоравати угарском краљу. Не само то већ га је угарски краљ нагнао да ратује против Душана и он га је послушао. Пређе границе Душанове државе и нападне на некоје Душанове земље (Гацко, Рудине, Требиње и Конавље) и оплени их (пред Божић 1349). Душан се спреми с војском да нападне бана. Тада Млечићи покушају не би ли како измирили ова два српска владаоца преко свога посланика, на што Душан одговори дужду млетачком у априлу 1350 године:

„Ја сам се из љубави према теби, дужде млетачки, стално пријатељски понашао према босанском бану, али ми је он све то злим вратио, јер је пленио па и сад плени моје људе и заузима моје земље и градове. Из пријатељства према теби чисам никад хтео намерно нанети увреду бану, али за ово, што сад чини бан, нека знаш, да ћу тражити од њега накнаду. С тога ако ти је угодно, јави бану, да ми даје накнаду за учињену штету и пустош и да ми врати заузете земље и градове, иначе то не могу даље трпети.“

Дужд се старао да умири Душана, и нема сумње да је саветовао бану да учини оно што од њега Душан тражи. Да ли бан није хтео сам или није смео од угарскога краља учинити по захтеву Душанову, не зна се, тек бан не испуни жељу Душанову. С тога Душан с великим војском упаде у бандове земље, освоји многе градове, а војска почини многа зла у

ним земљама, кроз које прође. — „Тешко земљи, куда војска прође“. — Душан прорде скоро у средину босанске бановине и опколи тврди град *Бобовац* (недалеко од Зенице и Високог, на десној страни реке Ђосне) у коме је била банова јединица *Јелисавета*, али га није могао освојити, већ преко Дувна и Имоскога дође заједно с царицом и сином у Дубровник (око 13 новембра 1350 године), где је врло љубазно дочекан, па се преко Котора вратио у своју престоницу. Душан и опет покуша да мирно расправи овај сукоб с баном под погодбом да банова јединица Јелисавета пође за *Уроша* сина Душанова, и да му у мираз донесе део Хума, који је био под баном. А како бан није имао мушки деце, то је Душан мислио да женидбом и Босну пријужи српском царству. Али на то бан није хтео пристати, већ је више волео покоравати се и туђину него *ородиши* се са српским царем само да сачува Босну својој породици. И овом приликом показа се да су личне користи јаче од народних и државних и да је мисао о народном јединству била непозната у оно време. С тога Душан и на пролеће 1351 године удари на Босну, дође до њене престонице *Бобовца*, опколи га, али не успе заузети га. Резултат ове борбе с баном босанским био је тај, да је бан врло оштро кажњен што је по туђем савету нападао на Душанову државу. Српска власт наново је враћена у земљама до леве обале Неретве. И сама Босна била је много ослабила, готово је била скрхана и сломљена. Краљ Луји није помагао своме штићнику с тога, што су га други послови, који су за њега били значајнији, одвукли у Италију.

Непријатељство између Душана и Кантакузена. — Докле је Душан радио на законима и на уређењу државе, дотле су се у грчком царству измирили цар Јован V и Кантакузен (1347) тако, да заједнички царују 10 година. Одмах пошто су свршене светковине ради измирења и венчања цара Јована V с Кантакузеном ћерком, оба се цара постарају да поправе оно што су годинама свађајући се покварили и порушили. И прва им је брига била да спрече даље ширење срп-

скога царства, затим да поврате земље и градове, које су им Срби отели. Они су мислили да ће то моћи востићи преговорима с Душаном, па кад им тај покушај пропаде, они се реше да воде борбу са Србима. Али, како је грчко царство било сведено само на Солун и околину Цариграда, то Грци нису могли послати значну војску против Срба, зато се реше да се послуже народом другога закона и друге вере (*Турцима*). Грчки великаши толико су се заплели у сит-

Кантакузен са сцентом

нице, да су, не гледајући што не доликује хришћанима да се друже с другом вером, позивали Турке у помоћ и умешали их у своје унутрашње сvaђe. Тако су сад опет позвали Турке против Душана и Срба. У прво време дође Грцима у помоћ 10.000 Турака (1347) који су пустошили источне крајеве Српскога Царства, не штедећи ни Србе ни Грке у тим крајевима. Другом приликом дође 20.000 Турака, које је позвао Кантакузен против Срба; али срећом они су се брзо врастили у Азију. А кад је оно Душан ратовао у Босни,

беше већи део војске повукао из југоисточних крајева царевине (1350 год.), остављајући незнатне посаде по градовима. Кантакузен се користи одсуством Душановим, па нападне с Турцима незаштићене земље и градове Српскога Царства, те некоје освоји преваром а некоје силом. Турска војска која је помагала Кантакузену, палила је и пустошила, убијала и робила свет и стоку тако, да је у то време јако пострадала југо-западна Маједонија и делови Тесалије. За ове брзе и знатне успехе Кантакузен има да захвали грчком становништву како по селима тако и по градовима, као и грчким владикама и многим свештеницима, који су подстицали народ против српске патријаршије и против Душана. Осим тога има да захвали и оном страху и ужасу, које изазиваху необуздане турске чете. С тога је Душан, чувши шта се ради на југу царевине, прекинуо преговоре за мир с босанским баном, и крајем 1350 године стигао с добром војском на југ своје царевине и за кратко време повратио све преотете земље од Грка тако, да је Грцима само остала Тракија до Цариграда и Солуна.

Слога између два грчка цара, Палеолога и Кантакузена, трајала је кратко време, јер су били неповерљиви један према другом, те ускоро дође опет до међусобнога рата. Палеолог замоли Србе и Бугаре за помоћ против Кантакузена и они му се одазваше. Душан послал свога војводу *Бориловића* са 7000 коњаника, који дођу у долину реке Марице близу града *Димотика*, где се састану с војском коју је био послал бугарски цар, а и с војском Палеологовом, па се распореде на Маричној обали, с намером да сутрадан нападну на један градић Кантакузенов. Кантакузен, као и раније, тако и сад, обрати се своме зету турском господару *Оркану* за помоћ, што Оркан и учини. Син Орканов, храбри Сулејман, доведе око 12.000 дивно наоружаних коњаника на добним коњима, па идући уз Марицу дође такође до Димотика и улогори се близу савезничке војске. Али ни савезници ни Турци нису знали да су тако близу једни другима. Сутра-дан морало је доћи до сукоба. Бугари

видећи уређену турску коњицу која је јурила према савезницима, па како им је стан био ближе граду, брже боље повуку се и на време сакрију. Срби с оним Грцима који су били с њима, реше да се пусте у борбу. Турака је било више, били су боље наоружани, имали су брае и дурашне коње, а Срби уморни од пута нису били спремни за борбу, коњи су им били неуки, оружје тешко, а уз то нису познавали ни крај у коме су се нашли, ни обичаје турске у борби, који су умели врло вешто да маневришу и нападају. С тога су Срби у борби били пометени плаховитим турским нападима и разбили се на мале гомиле у отвореном широком пољу поред реке Марице, где не беше ни жбуна ни дрвета. Повлачећи се поред реке, изгубе пут и с уморним коњима, како је била позна јесен, западну у неке глибове и баруштине. Турци их нападну, те се отвори крвава сеча, у којој је већина Срба изгинуло. Једва се спасе војвода Бориловић с још неким храбрим и прекаљеним јунацима. Од Грка такође су многи пали, али су многи успели да се склоне у Димотик. Турци су се после овога боја победоносно јавили пред Једренетом, затим су опленили и опустошили јужну Бугарску, па се вратили с богатим пленом и многим робљем у Азију (1352 године).

Ова погибија јасно је наговестила Душану одакле прети највећа опасност не само српском царству, него и целом Балканском Полуострву. Душан је могао видети како се јавља нова сила која му може омести намеру да освоји Цариград и да наместо грчкога царства подигне српско. Али у овом тренутку није могао вишта даље предузети на југоистоку свога царства, јер му је претила опасност са севера од Угарске и од католичкога запада.

Душанова расправа с источном и западном црквом. — Брзо снажење српске државе, њено ширење обалама Јадранскога и Белога Мора, проглас патријаршије и царства, појава вакбија на основи којих је требала српска држава да постане сређена и просвећена, изазваше буру у источној и западној цркви. На Душана се наљутише и цариградски патријарх и католички папа.

Душан васпитан у православној вери, потомак побожних и славних Немањића, који су створили српску државу и утврдили православље, и сам је желео да његова држава, намењена да замени грчку царевину, буде пример реда и поштења, како у црквеној тако и у државној управи, те да као уређена и просвећена држава стане на чело свеколиком православљу на целом истоку. У грчком царству поред раздора у државној управи било је свађе и у цркви, и за време тих свађа ослабио је ред у црквеној управи, било је опало поштење међу владикама, међу калуђерима и међу свештеницима. Патријарси су трговали владичанским местима, архијереји су продавали игуманске чинове, неправедно су решавали црквене парнице и судили по миту; сребрне и златне судове, освећене за црквену употребу при часној трпези, узимали су за своју личну употребу или су то продавали и новац за себе задржзвали. Било је свештеника и калуђера који су тумарали по народу и често пута свој чин понижавали или на зло употребљавали; било је рђавих и опаких људи који су под именом калуђера и учитеља тумарали по народу, те народ развраћали и варали. Душан све то није хтео трпети у својој држави. С тога је оштрим законима заповедио: да владике не смеју занемисати ни проклињати хришћане за духовне погрешке, него да их уче и опомињу; владике да благосиљају и постављају свештенике по парохијама и само постављени свештеници да врше црквене послове по закону: а свештеници које нису владике поставили, а тумарају по народу, да се истерају и казне; ни митрополит, ни владика, ни игумни не могу се постављати по миту, нити куповати своја места; а ако се нађу такви, то да изгубе свој чин и онај који је постављен, и онај који га је поставио, а оба да буду проклети; игумни да управљају манастирима у договору с осталим калуђерима; калуђери и калуђерице који су се закалуђерили а живе код својих кућа, да се истерају отуда и да живе по манастирима: калуђер који би збацио своје калуђерске хаљине, да се баци у тамницу и да се казни, докле

не постане послушан; поп, који би са сељанима раскопавао гробове, тражио вампире и спаљивао, да се распопи итд.

Свима овим заповестима Душан је жељео да у српској цркви заведе ред, те да црква заиста буде место где ће се народ учити и Богу молити, а никако место за трговину и за мито.

Овоме реду били су противни многи свештеници, калуђери, игумни, владике и митрополити, а нарочито они који су пре прогласа српске патријаршије потпадали под цариградску патријаршију. Под утицајем Кантакузена, непомирљива непријатеља Душанова, ови грчки митрополити и владике по Маћедонији и Тесалији, и ако су добровољно били дошли на проглас патријаршије и царства, а примили још радије разне дарове од Душана, сад су почели распљивати мржњу међу Грцима против Срба; почели су презирати нове законе Душанове и отказивати послушност српским црквеним и државним властима. Тада српски патријарх у договору с царем и сабором одузме им епархије и прогна их из земље. Они отиду тадашњем грчком патријарху и почну радити да се на српског патријарха и на српску царевину баци проклетство. Али ии тадашњи грчки патријарх не хтеде се решити на тако велики корак. Исто тако то не учини одмах ни *Калист I*, којега Кантакузен подиже за патријарха. Тек 1352 године по неодољивој жељи Кантакузеновој Калист је бацио анатему на српског цара, патријарха, на сабор и на целу српску царевину, осуђујући Душана зато, што је грчке земље и градове придржио српском царству, што је грчко владичанство подвргао српској патријаршији и најпосле што је без благослова цариградскога патријарха прогласио српску патријаршију. Душан је после тражио да се скине анатема са српскога народа, али без успеха, јер су Грци тражили да им врати освојене земље и градове.

Радом на снажењу и уређењу српске царевине није Душан дошао у сукоб само с источном црквом већ и с римским папом и католичком црквом. У Душановим законима има заповести којима се забрањује

ширење католичке вере по српским земљама, а сваки поп католички, ако би кога хришћанина превео у латинску веру, да се казни, и свима онима који су прешли у латинску веру, заповеда се да се поврате у православну, а ко то не учини да се казни по закону. Душан је издао ове оштре заповести с тога, што није могао као носилац и представник православља а ни с гледишта државних интереса, допустити да се шире вера латинска, која је снажећи верско осећање у српских поданика уносила слабост у српску државу, убијала народни понос цепајући рођену браћу да се међу собом мрзе, као што то на жалост још и данас чини у неким крајевима наше шире отаџбине.

Оваквим забранама и оштрема заповестима Душан је морао доћи у сукоб с тежњама папа и католичких свештеника, који никако нису напуштали мисао да покатоличе све народе Балканскога Полуострва и да цело полуострво подвргну под папску власт. С тога је папа преко својих људи покушавао прво да увери Душана, те да повуче издане заповести против католика у Србији. А кад Душан остале сталан у својој политици, папски двор поче претити и радити против Душана.

Душанов рат с Угарском. — Својим сталним радом на јачању и ширењу своје државе Душан је повредио не само папине интересе, већ и некојих католичких владалаца у своме суседству, као на пример краља ѡгарскога, католичких господара у данашњој Грчкој и Арбанији и тд. Као год што су папе тежиле да рашире католичку веру на целом Балканском Полуострву, тако су и мађарски краљеви тежили да расшире своју власт и на источној половини Балканскога Полуострва, јер и ако Бугари имаћаху независну државу и свога цара Александра, а Срби своју царевину и свога цара Душана, опет се ѡгарски краљ називао између осталога и краљем Србије и Ђугарске. Зато су Душана и српску царевину мрзили и католички владари и папа. Али, кад оно Душан 1350 године завојши на Босну, кад заузе део Хума с леве стране Неретве и нарочито кад потражи банову јединицу

Јелисавету за свога сина, изазва читаву буру на западу међу католицима. Папа се уплаши да се сједињењем Босне са Србијом не прекрати његова црквена власт у Босни, а угарски краљ опет побоја се да не изгуби Босну и да се Душан сасвим не утврди на Јадранском Мору. Папа тада запрети Душану, да ће на њега подићи силу целе западне Европе, ако не укине издате заповести против католика. А кад Душан остале и даље сталак у започетој политици, онда папа послал нарочитог изасланника угарском краљу, млетачком дужду и другима, молећи их да се заузму и да силом нагнају Душана да поништи издате заповести и да остави на миру католике. Како је у то време угарски краљ ратовао у Италији, а млегачки дужд био у пријатељству с Душаном, од папиних захтева није ништа било. Тада папа измири угарског краља с Напуљем, те се овај врати натраг у Угарску, ожени се бановом јединицом Јелисаветом (20-ог јуна 1353 године) и тиме још јаче привеза Босну за се. Бан му као мираз уступи Хум, од којега је половину држао Душан. Осим старог непријатељства, старог такмачења и борбе између Србије и Угарске о превласт над земљама с десне стране Саве и Дунава, дошли су и нови узроци који су створили личну омразу између српскога цара и угарскога краља. Краљ је гледао на Хум као на мираз своје жене, на напад Душанов на Босну, као напад на своју државу, а пораз, који је био у борби пре-трпео, као на свој пораз. Уз то долази још и краљева верска заслепљеност коју су још више распаљивале папе. Због свих тих разлога угарски краљ Луји наумио је да се разрачuna с Душаном и да му се освети, а по могућности да оствари и старе тежње угарских краљева, да скрши српскога цара и српску царевину, и тиме да сломи најјачи отпор католицизму на Балканском Полуострву. За тај посао краљ Луји изабрао је згодно време и напао на Душана после онога српскога пораза код Димотика, надајући се да се Душан неће моći тако брзо спремити. Међутим, кад је угарска војска дошла до Саве и Дунава, нашла је Србе спремне за борбу. Пре борбе састану се оба владара

и покушају да преговорима изравнају несугласице. При том састанку угарски краљ тражио је од Душана: да пређе у католичку веру, да покатоличи целу земљу, признавши папу за црквенога старешину, да врати неке земље угарском краљу на које је овај полагао право, да призна власт угарскога краља, да му се заруне на верност, и најпосле да свога сина Уроша даде за таоца, као јемство да ће наведене погодбе тачно испунити. Душан је све то одбио па се повукао с војском у рудничке планине, где се српска војска била утврдила затворивши све пролазе и стазе. Чим се Душан повукао угарска је војска прешла преко Дунава и Саве и почела пустошити Посавље и Подунавље; али је Срби дочекају у рудничким планинама из заседа и засека тако, да су је разбили и с јаким одељењима своје војске стали гонити и велике штете наносити. Угарски краљ мораде се што пре повући преко Саве и Дунава, а задржи само Београд, па га стане утврђивати и наново се за војну спремати (1353 год.).

Међутим Турци, после оне битке код Димотика, почеше се све јаче утврђивати на Балкану, нарочито на калипољском полуострву и у долини реке Марице, одакле су често својим четама пљачкали и пустошили на све стране. Грци су били толико ослабили и малаксали у међусобној борби да нису могли stati на пут турским пустошењима. Душан је видео колика му опасност прети, ако би га у исто време напали и Угри са севера и Турци с Кантакузеном с југоистока. С тога да би се обезбедио од Угарске, изађе папиним жељама најусрет у лето 1354 године, кад се налазио у северној Србији с целом својом војском и пошље нарочите посланике, који ће преговарати с папом о уређењу католичке цркве у Србији. Још док су вођени ови преговори с папом, у северној Србији, између Душана и краља угарског вођен је огорчен рат, који је трајао до јесени 1354 године. Угарски краљ није могао ништа постићи и ако је био кренуо врло велику војску на Србију. Велики део његове војске пострадао је у планинама око Рудника, а још већи део помро је од барске грознице, тумарајући по посавским и по-

дунавским ритовима које нису могли прећи. С тога су се најпосле Угри у позну јесен повукли у своју земљу без икаквих успеха.

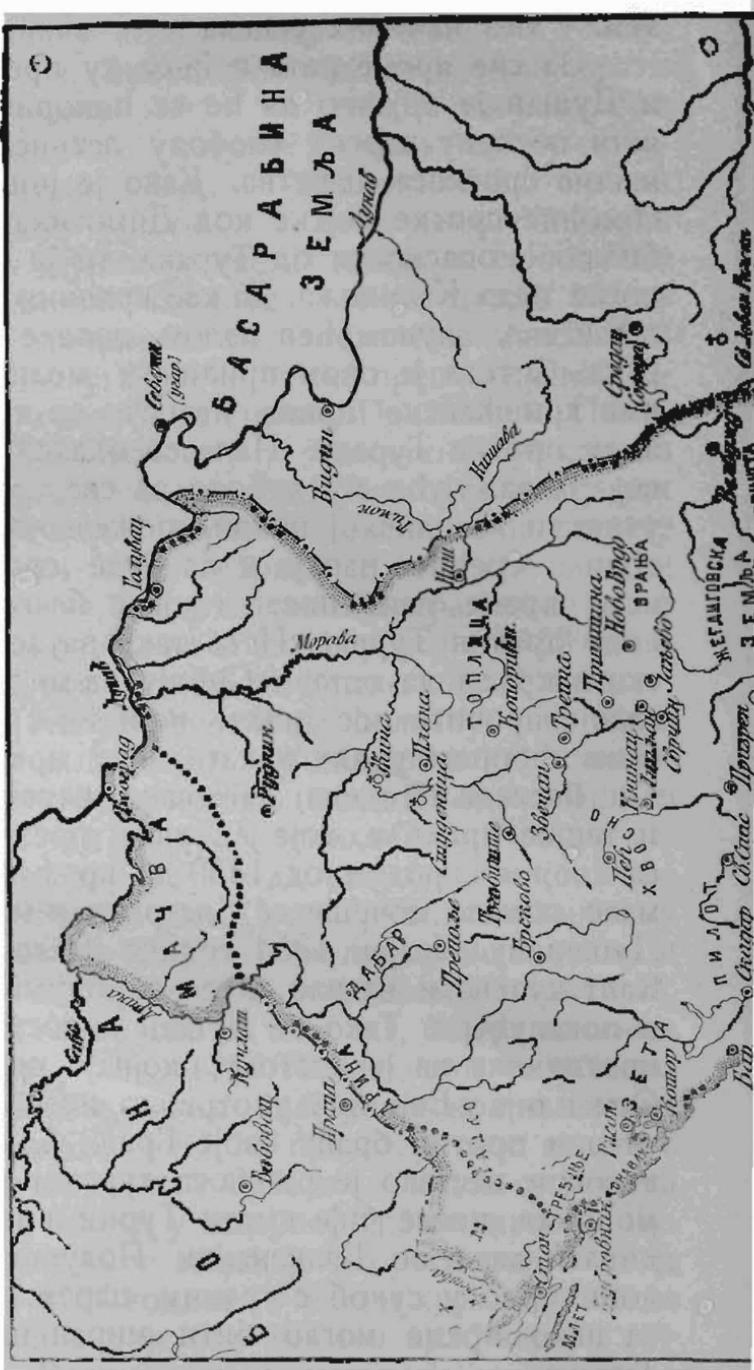
За све време рата вођени су преговори с папом и Душан је изјавио да ће се покорити папи и да ће дати потпуну верску слободу латинској цркви у земљама српскога царства. Како је још од пораза оне помоћне српске војске код Димотика размишљао озбиљно о опасности од Турака, то је желео, нарочито после пада Калипоља, да као врховни војсковођа хришћанства, опуномоћен папом, поведе рат против Турака. С тога је овом приликом молио папу да га у име хришћанске цркве назначи за хришћанског војводу против Турака. Папа се одазва молби Душановој, захваљујући му дубоко за све оно што је обећао учинити католичкој цркви, пожелео му је: да много година срећно царује и да буде срећан у рату, а у исто време наименовао га је и благословио за војводу против Турака. Исто тако заузео се и код угарскога краља да остави Србију на миру, а Душану послао нарочите посланике, који ће с њим и са српским сабором уредити католичку цркву у Србији.

Последња година Душанова царовања. — Мутнне и тешке прилике, које је Душан преживљавао заједно са својим народом од 1350 до пред крај 1354 године, мало помало почеше се бистрити и мењати у корист Душанову. Крајем 1354 године Галеолог је победио Кантакузена и нагнао га да се одрече царске круне и покалуђери. Тако се Душан опростио најопаснијега противника на југоистоку, који је први довео Турке Османлије у Европу и употребио их како против Срба, тако и против браће своје Грка. Са смрћу Кантакузеновом нестало је главнога турског савезника и помоћника, после чије смрти Турци и ако би хтели про-дирати даље по Балканском Полуострву, морали би доћи прво у сукоб с грчким царем. Тако је Душан за неко време могао бити миран на југоистоку од Турака.

И на другој страни насмеши се срећа Душану, јер се и на Западу ствари изменише у корист Душа-

(-)

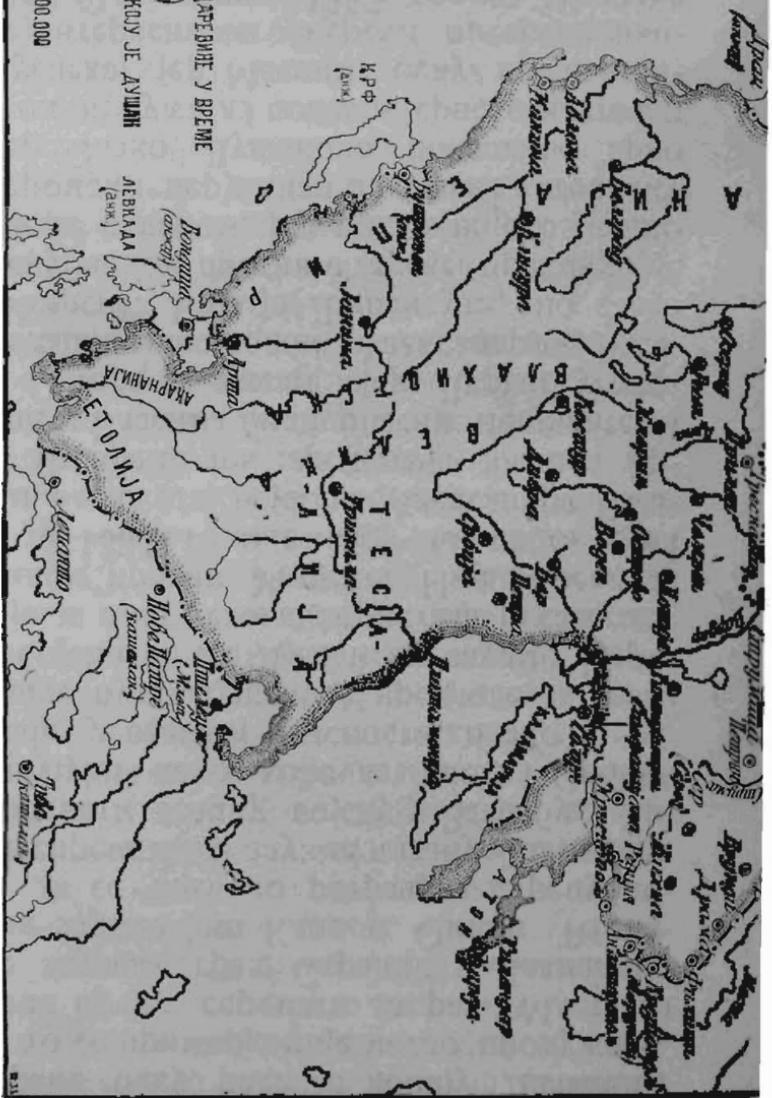
3 E M. Jb A

ГРАНИЦЕ СРПСКЕ ЦАРЕВИНЕ У ВРЕМЕ
СМРТІ ДУШКОВЕ (3355)

ГРАНИЦЕ ДРЖАВЕ КОЈУ ЈЕ ДУШАН
НАСЛЕДОВ

РАЗМЕР 1:4,000,000

нову. Примирје које је било утврђено између Угарске и Млетачке Републике на 8 година, беше истекло; па како обе стране беху раде да добију Далмацију под своју власт, то се примирје није могло продужити, већ се обе стране почну спремати за рат. Млетачка Република беше заузела град Скрадин у Далмацији, па се трудила да заузме још Клис и Омиш. То нагна краља Луја да се потпуно разрачуна с републиком, па се почне спремати да заузме читаву Далмацију. С тога стане спремати велику војску у Загребу у Хрватској, разглашујући како хоће да иде на Србију. Република се нађе у великој опасности, и ако је ранije одбијала више пута Душанове предлоге за савез против Грчке, бојећи се да Душан не заузме Цариград, за којим је и сама тежила. пристала је сад радо у савез с Душаном против Угарске. Има помена да је Душан још те 1355 године заручио свога сина Уроша с ћерком влашкога војводе Александра Басарabe. Како је у то време тек заснована влашка држава, то су Угри и Власима били опасни непријатељи као и Србима. С тога се мисли да је Душан уговорио савез и с влашким војводом Александром Басарабом против Угарске. Чим је Душан утврдио савез с Млетачком Републиком против Угарске, прекинуо је започете преговоре с папом, јер никад није озбиљно ни мислио да промени веру нити да заведе католичку веру у Србији. Овако Душаново понашање врло огорчи папу и он покуша да поквари српско-млетачки савез, али без успеха, јер Млецима беху преци њихови трговачки интереси, него верски интереси папства. Како је већ у половини 1355 године Угарска објавила рат Млецима, то папа покуша да измири ове католичке државе тражећи, да угарски краљ ратује против Србије, уједно корећи га што ратује против Млетака. „Обећао си, пише папа угарском краљу, да ћеш лично напasti Србију и да ћеш оданде растерати мрак кривоверја и посејати семе вере хришћанске. Молио си да ти у том послу помогнемо; надао сам се да ће у оној држави твојом заслугом синути буктиња праве вере, надао сам се да ће твоја десница

савити непокорне вратове у неверника и да ћеш оним нашим верним, које у држави српској притискује бес тиранске силе, повратити благодат слободе. Али гле, како се моја велика радост претвори у жалост а ужи вање у бол, кад сам сазнао да је непријатељ мира и хришћанске вере (тако папа зове Душана)... посејао између тебе и дужда млетачкога семе неслоге и тебе дотле довео, да сву своју моћ, коју си прво на њега окренуо, хоћеш сад да окренеш на синове ове цркве, хоћеш да поведеш своју војску на Млечиће.“ Затим је папа саветовао угарскога краља да се помири с Млечићима, па да дигне крсташку војну на Србију. Исто тако корио је и Млечиће, што су се удружили са Србима, отвореним непријатељима католичке цркве и окорелим кривоверцима. С тога позва дужда од Млетака да одустане од савеза са Србима, па да склопи савез с Угрима, јер му је угарски краљ обећао: да ће из Србије искоренити Србе и њихову криву веру. Најпосле и сам се краљ угарски обраћа папи и моли га да прогласи крсташку војну против Срба и Србије, јер хоће да освоји српско царство које му по праву његових претходника припада, а које се дуго налазило па се и сад налази у власти бунтовника, отпадника од цркве и неверника. И заиста папа нареди, да се свуда проповеда крсташка војна на Србију; послao је и проповедника, који ће ићи кроз земље и градове и проповедати крсташку војну и покретати народ против Србије и Душана. Са свију страна почеше се чете купити у Хрватској и у Угарској, јер је велико одушевљење владало међу католицима за рат против Србије. У Загребу се скupи око 100.000 људи, а папа прогласи угарскога краља Луја за *заславника католичке цркве прошире неверних Срба*. Душану и Србији претила је велика опасност од ове велике силе католичко-угарске. Али сви папини напори да се измире Млеци и Угри остадоше без успеха, те угарски краљ сву сакупљену војску окрене против Млетака. На тај се начин Србија тренутно опростила опасности која јој је претила са севера.

Ратом између Млетака и Угарске Душан се користио и подигао углед српске државе на западном делу Балканскога Полуострва, јер српска војска поседе Клис и Скрадин, два тврда града у Далмацији на Јадранском Приморју.

Почетком декембра Душан се бавио на југу своје царевине (5. декембра био је у граду Беру близу солунске равнице недалеко од Солуна и солунског залива) и мисли се да је, не сумњајући у успех своје северне војске, чинио припреме да одбије Османлије, које се већ беху утврдиле на калипольском полуострву (1353 и 1354 године), а да зада последњи удар грчкој царевини и да потпуно оствари своју давнашњу жељу. Али баш у то време, када је српској царевини била најпотребнија његова крабра мишица и велики ум, када је требало потпуно довршити, утврдити и уредити ону величанствену зграду коју је још Немања почeo градити, Душан се разболи и умре 20. декембра 1355. године у 46 години свога живота, како се приповеда, у селу Ђаволу на левој страни Вардара, јужно од Демир-Капије. Тело му је донесено и сахрањено у манастиру Светога Аранђела код Призрена.

С Душаном су сахрањене и све велике наде српске, јер после његове смрти настало је нагло опадање и пропадање српске државе, на којој су Немањићи радили скоро две стотине година.

Значај Душанов у српској прошлости. — Снажна појава цара Душана јако се издига изнад свију владалаца српске прошлости. Својим радом неоспорно долази међу најзначајније људе свога времена. Он је не само све разумевао већ и доспевао да изврши оно што је намеравао. У њему видимо: миран и дубок ум, јаку вољу, храброст, мудрост, војничко знање и вештину и бистар поглед на време у коме је живео. Његови законици, његове заповести, његове многоbrojne уредбе и установе, показују како је високо ценио и своје порекло и свој народ, а још више истичао задатак свога народа на Балканском Полуострву. Његова намера да у оном времену створи пространу српско-грчку царевину, која би на Балканском Полу-

острву била јака брана свакој најезди, било с истока
 било са запада, показује не само широк поглед већ
 и велики политички дар. Он је био вешт политичар,
 јер докле с једне стране сужава права католицима у
 некојим крајевима својега царства, дотле с друге ласка
 папи и поклања земље католицима у Котору и Дубров-
 нику. Гонећи Грке у Епиру обасипао их је чашћу и
 милошћу, поверењем и даровима у околини Сера и
 Свете Горе, Солуна и Драме итд. Да би постигао и
 остварио своје велике намере служио се силом и ору-
 жјем, али и новцем и ласкањем и лукавством. И ако
 је ценио грчку просвећеност и угlaђеност, грчко бо-
 гатство и окретност, опет није примио грчке законе и
 уредбе онакве какви су били, већ их је прилагођавао
 српском животу и српским обичајима, старајући се
 увек да разнолике делове царства што јаче стопи у
 једну нераздвојну целину. Задржавајући увек првен-
 ство Србима настојавао је да и остale народе придо-
 бије и да им у своме царству обезбеди слободан
 живот и напредак. У овом послу нарочиту је пажњу
 поклањао Грцима, жељећи да споји грчку просвећеност
 и српску снагу, дакле ум и моћ балканских народа у
 једну нераздвојну целину на основи које би, како
 изгледа, поникла нова просвећеност и нова моћ, те
 би вековима обезбедили Балканско Полуострво бал-
 канским народима, од које би имали користи не само
 народи Балканскога Полуострва већ и остали свет. У
 свима Душановим законима и уредбама опажа се
 тежња: да српској држави даде добру управу и стални
 поредак, да заштити слабе и нејаке, да се царска
 власт као врховна истакне изнад осталих наследних
 великаша у земљи, да се сузбију насиља и ълоупо-
 требе и ограничи моћ поједињих силних власника у
 земљи. И заиста за живота Душан је и умео и могао
 сузбити све штетне тежње поједињих великаша и сво-
 јом снажном руком држати високо како врховну власт
 царства тако и углед владаочев. Умео је и могао је
 одржати добар ред у државној управи и нагнати све
 великаше пространога свога царства да своје личне
 користи и тежње подчине државним тежњама и по-

требама. Истина таквим његовим радом нису били сви задовољни. Тако нису били задовољни сви свештеници и духовници прогласом српске патријаршије и ако их је Душан врло обилно помагао и даривао; нису били задовољни ни многи великаши који су имали поједине земље у наслеђе, јер с постankом царевине изгубише свој значај који су раније имали, па постаše поданици цару као и други. На царском двору, где беху чинови и достојанства као и на грчком, отвори се поље личним заслугама. Чинове и достојанства на царском двору могао је добити онај који је сам, лично, заслужио или се сам одликовао, а не онај коме су отац, дед или прадед нешто за служили а он сам ништа. На тај начин властела и великаши не беху везани за свој род и своје племе, већ за престо и за цара, као извор њихове власти. Разуме се да с оваквом Душановом новином у уређењу царства нису били задовољни они великаши који беху потомци старих и заслужних породица које су имале читаве области у наслеђе. Осим тога нису били задовољни ни сви народи који уђоше у српску државу а нарочито Грци који су с поносом гледали на своју просвећеност, а нису могли лако заборавити негдашњу славу и сјај своје царевине.

Исто тако може се рећи да ни прост народ није био задовољан краљевањем Душановим. Он је крвљу и знојем плаћао сваку величину и сјај својих владалаца: он је издржавао и одевао војске, хранио великаше, издржавао цркве, манастире, калуђере и свештенике, а сам остајао без просвете, без права и без заштите од насиљника. Народ је у својој држави поред свега царског сјаја и величине био као туђин од којега се све тражило, а коме се ништа није давало, па ни мира ни правде.

Тек кад је Душан постао царем, кад је дао земљи законе, почeo је водити бригу и о простом народу и старао се да га заштити од силе великашке и властоске, те да сваки заволи његове уредбе и његове законе. Велики српски цар мислио је да сагради велику

државну зграду у којој ће сваки наћи житка, правде, мира и заштите. Он је мислио да ће његова творевина бити дуготрајна. Али за све оно што је Душан створио и уређивао, требало је много времена па да се то саживи с народом и да постане трајно; требао је још који владалац чврсте руке и силне воље. А што то све није тако било, није кривица Душанова, него оних који после њега дођоше.

VIII

КАКО СЕ РАСПАЛА ДУШАНОВА ЦАРЕВИНА?

Какву је државу Душан оставио сину? — Српска царевина за време Душана била је на врхунцу своје снаге и славе. Млада и бујна снага српскога народа била је у своме највећем напону. Многи ратови Душанови и његове нове уредбе избацили су из средине српскога народа на површину најдаровитије људе, који су свом снагом својих бујних природа тежили слави и власти. Те многобројне тежње славољубивих и властољубивих великаша могао је само Душан својом гвозденом руком да обуздава и њихову бујну снагу да употреби на корист српске државе и српскога народа. Али баш онда кад је било превирање у јеку, кад је требало најразноврсније тежње појединих великаша и народа најјаче стегнути и сачекати да се превирање сврши, да се разнолике тежње стопе у једну целину — умро је Душан и нестало је његове гвоздене руке и јаке памети, а обручи су на српској царевини пущали, па се и снага српскога народа и разнолике тежње српских великаша разлише на све стране, и моћно царство расуло као вино у превирању, кад му на бурету у коме превире, попуцају обручи.

Да је то тако, лако се уверити, само кад се погледа какву је царевину наследио Урош.

Душан је оставио своме сину државу у врло опасном стању, јер се налазила у врло тешкој мени из ових разлога:

1. Што се Србија у време смрти Душанове налазила у тренутку, када се распадао стари ред, који је владао у српској држави до Душана, а подизао нови који је Душан засновао;

2. Што се државна власт, која је била раздељена на многе наследне господаре поједињих области, Душановим уредбама и законима почела прикупљати у руке једнога човека, у руке владаоца;

3. Што је у језгру српских земаља било настало врење и огорчена борба између наследних великаша који су били стари ред, и нових, који су се истакли својим заслугама а који су били нови ред;

4. Што су и стари — наследни — и нови великаши врло нерадо гледали поред себе у српској држави грчку и арбанаску властелу;

5. Што су уз српске земље, као стожер српске државе, били прилепљени крајеви у којима је живело туђе становништво, које се није могло лако прилагодити српској власти и заборавити своју прошлост и своју власт;

6. Што се Српска Црква налазила у распри с Цариградском Патријаршијом и под теретом анатеме, која је врло тешка изгледала српском нижем свештенству;

7. Што су католици у западним крајевима, подстицани католичким свештеницима, мрзили српску власт и уздали се у моћнога угарског краља Луја, који је не само као веран син католичке цркве већ и као за видљив сусед гледао: да отме оне градове које је српска војска освојила у Далмацији пред смрт Душанову; да потпуно подвласти Босну и да заузме оне земље с десне стране Саве и Дунава, којима је негда владао краљ Драгутин;

8. Што се под зидинама тврдих градова Клиса и Скрадина водио љути бој између Срба и Мађара;

9. Што су се Турци утврдили на Балканском Полуострву и са својим четама залетали преко међа српскога царства, те уз победе односили богат плен и одводили народ у робље; и иајпосле

10. Што и грчка царевина, и ако слаба и изне-

могла, жуди да се освети Србима за многе тешке поразе које је претрпела од српске војске.

Кад се српска држава налазила у оваквим приликама, требало је да се нађе јака памет и моћна рука на српском престолу па да доврши започети посао Душанов, да доврши уређење и учврсти врховну власт, да доврши стапање разноликих области у једну целину и да упути свеколику бујну снагу како поједињих људи тако и целога народа на општу корист, на корист српске државе. Али ни такве памети ни такве руке не нађе се у наследника Душанова Уроша.

Какав јо био Душанов наследник? — Урошу је било девет година кад му се отац прогласио за цара

и кад га је закраљио. Нема сумње да му је отац набавио најбоље учитеље, какви су се у оно време могли наћи; али баш ти најбољи учитељи онога времена одликовали су се скромношћу, побожношћу и калуђерском ученосту. Баш у тим младим годинама запојена је његова душа благошћу и скромношћу. Можда је Душан сину, кад је дорастао „до коња и до копља бојна“, набавио учитеље ратне вештине; али, како изгледа, уводећи га полако у државне послове, никад га није водио на бојно поље. Тако је Урош, васпитан од калуђера, далеко од бојна поља и ратне вреве, чуван као јединак, постао благ, љубазан, милостив и добар као човек, али врло слаб као владалац који треба да управља широком царевином, у којој су се изукрштали разни народи с разним тежњама, у којој се водила борба између старога и новога реда, и у којој су се испре-

цар Урош

између старога и новога реда, и у којој су се испре-

плетале и сударале користи и себичне тежње разних, младих и старих, даровитих и ратоборних великаша.

Кад је Душан умро Урошу је било деветнаест година, према томе и сувише млад и неумешан да се нађе у великим, изукрштаним и многобројним пословима велике царевине. Још мање је био у стању да својом слабом памећу и снагом брани ону моћну владаљачку власт, коју је Душан онако високо истакао изнад свих у земљи и коју је онако снажно држао целога живота. Благ и попустљив, добар и поводљив, постао је врло слаб владалац и народ га је назвао „нејаким Урошем.“ Највећа несрећа за целу Душанову царевину, а исто тако и за цело Балканско Полуострво, и јесте баш у томе, што Душана није наследио владалац моћне руке и јаке памети.

Одакле су дошли први ударци на царство? — Душанова смрт није био мањи догађај за Балканско Полуострво. За кратко време глас о његовој смрти разнео се не само по целој царевини, већ је одјекнуо од Млетака до Трнова, Цариграда и до Будима. Сви они који су га се бојали, дахнули су душом; али царство је још било јако, још су се непријатељи сећали пораза које су им Срби задавали, вођени силним царем.

Како се, по свој прилици, Душанова жена, царица Јелена, затекла у време смрти његове у југоисточним крајевима царства, у Серу и околини, као у зимње доба, она је по примеру старијих краљица остала у тим крајевима као царица с врховном царском влашћу с тим, да јој Душанови великаши, ћесар Војихна и Угљеша, служе као клетвеници, онако, како су раније и цара Душана служили. Такву власт над серском облашћу уступио јој је цар Урош као царици матери, исто онако као што је краљ Драгутин био уступио својој мајци, краљици Јелени Францускињи, земље на средњем Ибру. У осталим областима целе царевине и над свима великашима царства Урош је задржао царску власт.

Према томе прва година царовања Урошева изгледа да је прошла већим делом на миру без икаквих знатнијих догађаја по царство, пошто се није знало

какав ће бити Урош као цар и владалац. Међутим у току 1356 године могло се видети да Урош неће бити оне снаге и памети какав му је био отац. То су могли видети и суседни народи а и сами великаши српскога царства. У то време већ се почну појављивати непријатељи царства и нападати га.

Ускоро по смрти Душановој умро је његов зет, храбри ћесар *Прељуб*, управник Тесалије. Кад за то дозна *Нићифор II Анђеловић*, зет Јована Кантакузена а шурак Душанова брата *Симеуна*, пође с *Маричином* ушћа и дође морем у Тесалију, заузме је без икаква отпора и истера оданде Прељубову удовицу (*Јерину*) с децом, која отиде цару Урошу. Освојивши Тесалију утврди се у њој, па пође да освоји и своју очевину, у којој је владао његов зет а Душанов брат *Симеун*, што му брзо испадне за руком, пошто је Симеуна прогнао у *Костпур* (на Костурском Језеру).

Кад Симеун дође у Костур заузе још неке тврђаве, градове и земље, и почне у њима владати. У исто време он се хтеде угледати на оне многе примере који су били раније у грчком царству и своме синовцу Урошу отети престо и царство. Он мишљаше да као син краља Стефана Дечанскога и Марије Палеологове (унуке грчкога цара *Андроника II*) има прече право да се назива царем Срба и Грка него Урош. С тога, кад се око њега скупе многи Грци, Срби и Арбанаси, састави од њих војску која је износила 4—5000 војника, привуче и неке великаше те га војска и великаши прогласе за цара Срба и Грка. Бацивши тако угарак раздора у српску царевину, пође с војском на Урода да му отме царство. Урош пак бојећи се свога стрица, диже војску да брани не само престо и царство од удара, који му је спремио најближи сродник, већ да брани и онај нови ред и нове установе које је завео његов отац. Великаши српскога царства поделише се на три стране: једни пристадоше уз Симеуна, други уз Урода, а трећи, не мешајући се у те распре, чекају да виде ко ће победити па уз њега да пристану. Напад Симеунов на Србију био је око 1358 године и то је први

удар који је снашао творевину Душанову. И ако је Урош био млад и невешт, опет је царевина била толико моћна, да је овај удар издржала и Симеун за време одбила од његових захтева. Баш у то време погинуо је Нићифор II у борби с Арбанасима, а Симеун, пошто није постигао никакав успех у борби с Урошем, остави Костур па се с војском упути у Тесалију коју лако освоји. Престоницу своју из Костура премести у Тесалију, у град *Трикалу*. Из Тесалије нападне на јужни Епир и освоји га, градови Арта и Јањина радо му се предаду. Тако Симеун постаде господарем оних земаља, у којима је до своје погибије владао Нићифор II (Тесалијом, Етолијом, Акарнанијом и јужним Епиром).

Удовица Прељубова, ћесарица *Јерина*, истерана из Тесалије с децом, отиде своме брату Урошу, који јој 15 априла 1357 године потврди неке земље које је била добила од Душана. Ову своју сестру уда Урош после за *Радослава Хлайена*, заповедника града *Бера* и околине (данас Караферија на путу од Солуна за Воден). У исто време када је Симеун отишао да осваја Етолију, Хлапенова жена објави права на Тесалију у име свога сина Томе Прељубовића, нема сумње упућена на то од царице Јелене и цара Уроша. Хлапен праћен женом и пасторком Томом удари на Тесалију (1359) и освоји град *Дамазис*. Али Симеун не хтеде ратовати с Хлапеном, већ се с њим измири а Томи даде своју кћер за жену. После овога Симеун се више није кретао на Србију, и владао је самостално под именом „Симеон Палеолог цар Грка и Срба“ све до 1371 године. На тај начин први је нанео удар Душановом царству његов рођени брат Симеун и оцепио извесне покрајине од царства, у којима је почeo самостално владати.

Готово у исто време кад је нападао на Тесалију Нићифор II Анђеловић, спремио се да нападне на југоисточне крајеве царства син Кантакузенов *Матија*. И заиста, пошто је добио помоћ од Турака, Матија нападне на *Драмску Облас* (земље између Серске Области и реке *Месте*), у којој је заповедао ћесар *Војижна*, при-

знајући над собом власт царице Јелене. Војижна не само што је одбио напад од царства и надбио Турке, већ је заробио Матију Кантакузена и предао га грчком цару Јовану Палеологу (јуна 1358 године).

Тако је одбијен и други ударац од царства.

Трећи ударац на царство дошао је са северозапада од угарске стране.

У рату, који је вођен између Угарске и Млетачке Републике, срећа је била на страни Угарске, и Млетачка Република била је принуђена на мир под погодбом да се одрекне свих далматинских градова и острва све до града Драча (18 фебруара 1358 године). Тако је Млетачка Република изгубила врховну власт над Дубровником и Котором, који признадоше угарску власт (27 маја 1358 године).

Пошто је Луј победио Млечане и придобио Далмацију, крене се на Србију као на млетачкога савезника, тим пре што га је један Урошев великаш у Подунављу, притешњен другим, за време оних немира у Србији, позвао у помоћ. Тако је још у јесен 1358 године дошло до омањих сукоба; а сâм краљ Луј налазио се у половини октобра у близини српске границе (у Темишвару). Међутим до правога рата дође тек 1359 године. Угарски краљ јуна 1359 године пређе Дунав с војском и као победилац прејури онај део Србије, који се простире од Дунава и Саве до рудничких планина, у које се повуче српска војска. Луј око Ивања-дне доспе до Рудника, али се даље не смеде упуштати у густе шуме без велике штете; а како су српски сељаци стално узнемиравали угарску војску, то се краљ врати натраг. Том приликом угарски краљ заузео је Мачву и Београд, али већих успеха није постигао.

То је био трећи удар на царство, али и он је прошао без великих последица за само царство. Све то показује како је царство још било јако, како је могло издржати спољашње ударце и отклонити некоје унутрашње незгоде. Али четири године Урошеве владе доста су биле да се покаже слабост Урошева за управу великим царевином, па ипак та слабост као да се још

не беше толико испољила да се царство не би могло одржати.

Распадање царства. — Као у свима државама с неограниченом влашћу тако и у Србији онога времена великаши су се отимали ко ће бити први до цара и ко ће имати на њега већи утицај. Између осталих великаша српскога царства избија понајвише на површину *Вукашин*, који је без сумње због каквих вели-

печат цара Уроша с једне и с друге стране

ких заслуга после рата с Угарском добио десишко доспојанство; а кад се Урош ожени ћерком влашкога војводе Влајка Басарабе (у половини 1360 године), Вукашин му је постао и венчаним кумом. Уздизање Вукашиново и његов велики утицај на цара, свакако није био по вољи многим великашима а нарочито онима који су били сродници Урошеви. Лабава и слаба Урошева влада све је више давала маха управницима и господарима појединих покрајина да теже за самосталном и независном управом, тим пре што догађаји, који се дешавају и на Балканском Полуострву и у Србији, све више показивају да Урош нема ни дара ни снаге да одржи Душанову тековину. То је морало бацити у озбиљну бригу све оновремене значајните људе, који су мислили о будућности српске државе. Опасност по царство расла је из дана у дан, како споља тако и унутра у самој земљи.

Турци, пошто су се утврдили на трачким обалама, наставили су освајања уз реку Марицу, отимајући земље и градове од Грка и Бугара, док се нису утвр-

дили у Димотику и почели приближивати Цариграду (1363 године). Тако је загрозила велика опасност од Турака југоисточним крајевима српскога царства, у којима је заповедао ћесар Војихна, а после његове смрти зет му Угњеша, признајући власт царице Јелене. Грци притешњени од Турака били су нагнани да траже помоћи против султана Мурата. С тога су тражећи на све стране помоћ били послали патријарха Калиста у Сер царици Јелени да уговоре преко ње савез са Србима против турске најезде, заборавивши сва дотадашња непријатељства испред већега зла. Али се патријарх у Серу разболи и умре (1364 године), а од тих преговора није ништа било. Међутим опасност је постала све већа, и Угњеша, чије су земље биле надомак турских удараца, поче се све више бојати Турака.

С опасношћу која је претила српској царевини споља, још је већа долазила изнутра. После онога Симеунова одвајања којим је почело распадање царства, поједини великаши почели су теглити сваки на своју страну, желећи да сваки у свом крају влада. Велика царева власт, која се у Душановим рукама онако снажно истицала и осећала у целој царевини, за време Уроша тако је изгубила свој значај, да је изгледало, као да је царевина без цара. Све оно што је Душан утврдио поче да кламће. Његове законе и заповести нико није извршивао и царство се поче из темеља потресати; јер су се најближи сродници почели понашати самовољно, а моћни великаши гонити слабије и терати из службе, грабити земље и градове. Једни беху против цара Уроша а други уз њега, али не као млађи и господару подчињени, него као савезници и пријатељи који помоћ чине.

У време тих нереда, врло опасних по земљу, осетила се жива потреба да се Урошу, слабом и невештом, постави савладар с титулом краља као што ју је имао Урош поред Душана. Како је Вукашин био најмоћнији поред цара и имао на њега највећи утицај, то је он и изабран Урошу за савладара с називом краља, некако у јесен 1366 године. Али на њега су про-

тавници и сродници Урошеви још раније највише викали, а кад постаде краљем и савладарем Урошу, у Србији се развише две странке: једна за Вукашина а друга против. Међутим Вукашин, човек властољубив, није се дао тако лако ни потиснути ни саломити. С тога се развила унутрашња борба која је довела

ЧАЛМЕЦЪ И ДАБОУДЕТЬДАРЬ ЕГО
ПРОУСТЬ, ИДАНЕБОУДЕТЬ ТИБНЫИИ
АМ. ЧЕПІСКО ПОСТЬЕ ИГО ПРѢИМЕТЬ
ННЬ; ПРОБАЮТЬ ОУХО ЩЬШИАСЕ ГЛА
ДИИМУ ЖЕМЬ. ВЪВЛАКОЛЪ ТО·ВЫНК
ЖЕВЕННДЕ НИЦЫДЕ ИСГЬ. НАЧНЬО

књига се писала 1367 године

царство до распадања. Вукашин је имао земље с обе стране Шар-планине с градовима: Призреном, Скопљем и Прилепом. Најјачи ослонац Вукашин је имао у брату Угљеши, десетоцу оних земаља које је имала царица Јелена под својом влашћу. Осим ове двојице истичу се као моћни господари Балшићи (Срацимир, Ђурађ и Балша), владајући готово самостално у Зети и у арбанаско-приморским странама. Они почну ударати на своје слабије суседе, отимати им земље и прогонити их; затим Никола Војновић (Алтомановић) жупан ужички, велики непријатељ краља Вукашина и Балшића а уз то и противник цара Уроша — био је великаш кратке памети и насиљник; стално је живео са својим суседима у сваји, отимајући земље чак и од својих стричевића. Тако се начини самосталним господарем земаља од Рудника до Дубровника и до Мора Сињега. Душанова браћа од тетке Драгаш и Константин Дејановићи, поред своје очевине, заузели су и

земље свога стрица Јована Оливера и начине се та-
кође господари земаља од Трина до Струмице (а то су
земље између Власине, Козјака, Витоша, Рила, Пи-
рин-планине, Брегалнице и реке Вардаре).

Тако се после 1366 године власт цара Уроша са-
свим разасу а Душанова царевина раскомада у тре-
нутку када је требало из све снаге радити против
Турака. Великаши са страсном жудњом за влашћу и
силом, гоњени себичношћу и неувиђавношћу, почели
су разламати српско царство баш онда, када је тре-
бало највише слоге и јединства. Они су се, бранећи
сваки своје интересе, тукли међу собом и један дру-
гом земље отимали, а народ, робљен и паљен од својих
господара, све је више страдао и патио. С тога је ве-
ликаше као насиљнике у песми овако опевао:

Наше књиге старовници кажу :
Да ће доћи потљено вријеме,
Пак се браћа Срби посилити,
Погазити образ и законе,
Отурити посте и молитве,
Све проклете псовке научити;
Неће хтети коње одјахати,
Већ у цркву коње нагонити,
Па шафору с копља узимати,
А седећи закон прихватати,
Један другог цару опадати,
Срб ће Србу неверу чинити,
У томе ће изгубити царство.

Од великаша српскога царства остали су највер-
нији Урошу Лазар и Вук Бранковић. Од велике ца-
ревине остале су Урошу само земље од Шар-планине
на север до Браничева, Хомоља и до јужних огранака
рудничких планина. Али и они великаши који су
остали уз цара Уроша, морали су се бринути за своје
покрајине и бранити их од самовољних суседа. Урош,
владалац без дара и умне снаге, остао је код царства
без царства, гледајући како се тековине његових пре-
дака расипају и како пропадају.

Пропаст јужне половине српскога царства. — Од
земаља српскога царства с јужне стране Шар-планине

до Јадранскога и Белога Мора и до Родопских Планина било је шест скоро засебних држава (Угњешина, Вукашинова, Богданова, Дејановића, Душанова брата Симеуна и царичина брата Јована Комнена). Сваки од ове господе гледао је да своју државу увећа на рачун другога.

Међутим док су догађаји у Србији турали царство у пропаст, Турци су све даље напредовали и освајали. После смрти султана Оркана (1362) дошао је на турски престо *Мурад I*, човек храбар, смеон и даровит, а као владалац срећан у сваком послу. Он је наставио освајања на Балкану и већ 1369 године преместио престоницу у Једрене, одакле ће турску војску одвести до Дунава.

Утврђење Турака на трачком приморју и њихов напредак уз реку Марицу јако су узнемирили деспота Угњешу, који је био први на ударцу, пошто су његове земље биле на крајњем југоистоку некадашње Душанове царевине и најближе Турцима. Увиђајући опасност која је претила и Србима и Грцима од Турака, он је послao нарочите људе у Цариград, тражећи од Грка савез против Турака, нудећи потребан новац за рат (1367). Да би што јаче задобио Грке за заједнички рад, како оне у грчком царству тако и оне у својој држави, који су били увређени што их је Душан одвојио од цариградске патријаршије, он оцепи своју државу од српске цркве и подчини је цариградској патријаршији (1368 године). Тиме је сасвим напустио политику цара Душана.

Угњеша је још живљи рад развио против Турака, кад су ови освојили Једрене и у њему утврдили своју престоницу. Да ли је успео да у савез против Турака увуче Грке, не зна се, али је све чинио да против Турака крене своје суседе, господаре српских држава с јужне стране Шар-планине. Докле је овако радио Угњеша, остали српски господари нису увиђали да им прети тако брза опасност од Турака. То се најбоље види по томе што се краљ Вукашин беше спремио са сином Марком и зетом Ђурђем Балшићем да нападне на Николу Алтомановића и улогорио с војском под Ска-

дром (јуна 1371. год.). Али од ове војне против Николе, како изгледа, није било ништа. Вукашин је морао заједно с Угљешом позитати против Турака, који су већ били освојили Пловдин и загрозили Угљешиним земљама.

И Угљеша и Вукашин мислили су да сасвим отерају Турке с Балканскога Полуострва. С тога су скучили за оно време доста велику војску (од 60.000)

печат краља Вукашина од 5 априла 1370

која је, упутивши се једренској области, продрла кроз Родопске Планине и победоносно дошла у маричку долину до Црномене (Черномена), шумовитога краја на Марици (дан далеко од Једренета).

Султан Мурат био је у то време у Малој Азији, а турски војсковођа који је чувао Једрене, видећи толику војску, послао је одмах улака Мурату, позивајући га да се што пре враћа у Европу да му у помоћ притече. Али опет није оклевао, већ се постара да некако лукавством превари Србе и победи, пошто због малог броја своје војске није могао помишљати на отворену борбу.

Како је српска војска победоносно дошла до Цр-

номена на Марици и како су знали да је турска војска мала бројем, то су рачунали на сигурну победу, с тога нису били пажљиви. Ред у војсци није био као што треба, јер су Срби заноћили у пољу, војници су небрижљиво отпасали оружје и пустили коње, што се никад у рату не чини. А турски војсковођа с добро уређеном војском и ако много мањом према српској војсци, ноћу приђе стану српске војске, и разгледајући виде како је српска војска непажљива и у нереду поспала, с тога распореди војску и груне на Србе што је могао боље и жешће. Срби збуњени изненадним нападом, почели су овде-онде из свега грла по стану викати да су Турци ударили, али како у забуни и у неприлици нико није знао ни шта треба радити ни откуда су Турци ударили, то су у ноћном мраку почели један другога нападати и мрцварити све до зоре. И коњи су се поплашили и пооткидали и један на другога чвртетима насртали и још већу забуну начинили. У тој забуни многи су, између себе бијући се, изгинули; други су се подавили у реци Марици, а трећи су, кад је почело свитати, жалосно грунули у бегство и ако их нико није гонио. А кад је свануло и сунце грануло, песма каже како је Туркиња девојка изашла на реку Марицу да бели платно; а Марици

До сунца јој бистра вода била,
Од сунца се вода замутила,
Ударила мутна и кrvава.
Па проноси коње и калпаке,
Испред подне рањене јунаке ..

Тако је турски војсковођа изненадним ноћним препадом збунио Србе и сасвим их поломио 26 септембра 1371 године. Султан Мурат је, враћајући се из Азије, тек био ступио на европску обалу кад су му стигли гласови да је српска војска разбијена. Ту су преда њу извели и заробљенике из боја послате.

Да несрећа буде још већа у овом страшном боју, врло судбоносном за будућност српскога народа, погинула су оба брата Мрњавчевића: Вукашин и Угљеша. А после њихове погибије Турцима су били отворени

сви путови у крајеве српскога царства с јужне стране Шар-планине и Скопске Црне Горе, те су с тога почеле турске коњичке војске упадати, крстарити и робити на све стране по Мађедонији. Један калуђер, који је све те невоље преживео и очима гледао шта се ради, овако пише о злим последицама страшне маричке погибије:

„Толика се невоља и љуто зло просу на све градове и крајеве, да то нити је кад ко чуо нити видео. Пошто погибе храбри деспот Угљеша, Турци се разасуше и полетеше по свој земљи (Мађедонији) као птице по ваздуху, те једне од хришћана мачем кољаху, друге у робље одвођаху, а треће превремена смрт однесе. Који пак од смрти остане, оне глад помори, јер свуда наста така глад, какве није било од како је свет отворен. А који од глади остане, њих вуци дању и ноћу нападају и јеђају. О, како жалосно беше погледати! Оста земља пуста без људи и животиња и рода свакога, јер се не нађе никакав кнез ни војвода, који би људе избавио и спасао. Све претрну од страха турскога, а срца храбрих и јуначних људи претворише се у најслабија женска срца... И тада доиста живи завиђају онима што су пре њих помрли, и верујте, не ја него и најмудрији међу Грцима не би могао писањем представити невоље, што постигаше хришћане у оним крајевима“

Страшну погибију на Марици упамтили су добро и Срби и Турци. Срби су је упамтили по несрећи која их је снашла због њихове непажње и због нереда који је владао у њиховој војсци, а Турци због успеха и славне победе, у којој се видело шта вреди *и маја војска кад је добра, обазрива и кад у њој влада ред и послушност*. Боиште, на коме је пострадала српска војска, Османлије Турци прозову: „Срб-Синдиги“, што на српски значи „српска погибија.“

Није прошло ни три месеца после ове погибије на Марици, а умре и цар Урош (2. децембра 1371. године), чије су мошти доцније пренесене у Срем и смештене у манастир Јасак, где и данас почивају.

Смрћу Урошевом изумрла је славна кућа Немањића, из које су изашли славни владаоци, који су владали Србијом преко двеста година и уздигли је до највеће снаге и славе.

После несрећне битке на Марици настали су неко време нереди, пљачкања и убијања по јужним српским државама. Јужни део српске царевине (у долини реке Струме и Вардаре) коначно је потпао под турску власт, а српски великаши који су остали после погибије, признали су врховну власт турског султана, плаћали су му данак и помагали га извесним бројем војске у ратним предузећима. Од тих великаша најзначајнији је син краља Вукашина:

Марко Краљевић. — После смрти Вукашинове у његовим земљама (крајеви око Скопља, Призрена, Орида, Битоља, Прилепа и Хлерина) прогласио се за краља син му *Марко*, који је становao у *Прилепу*, месту најзначајнијем у северозападној Мађедонији, а које се налази уврх прилепскога поља под ограницима Бабуне-планине. У оном крају прича се да је Прилеп за време Вукашина и Марка имао 12.000 кућа, а Душан га је називао „великославним градом.“

Кад су Турци продрли у Мађедонију, почели су пљачкати и Маркове земље. Марко је бранио народ и земље од Турака; али кад су навалили на његову државу и нека српска господа и почела отимати земље и градове (тако су му Балшићи отели *Призрен и Призренску обласц*), онда се Марко у невољи покори султану, обећавши да ће му плаћати данак и помагати га војском у бојевима. Султан је на то пристао и Марко је остао на миру. Марко је, како се пева и приповеда у народу, био доста самосталан господар у својој држави, бранио је народ од зла и насиља, а своју дужност према султану вршио је с најамничком војском не газећи свој хришћански образ. Тако је Марко владао у својој држави све до 1394. године. Те године Турци, пошто су сломили Лазареву војску на Косову и покорили Бугарску, зарате на *Влашку*, и Марко им је морао по дужности помагати. Колико му је било тешко помагати Турчину види се по томе,

што старе књиге веле, да је пре битке говорио Србима: „Да Бог да хришћани победили па макар ја први погину.“ И заиста у сукобу хришћана и Турака на Ровинама погину је не само Марко него и Константин Дејановић, који је такође био признао власт

Марко као краљ

султанову после боја на Марици. После смрти Маркове и Константинове Турци заузму њихове земље и свуда по градовима наместе турске власти. Још су били остали крајеви војводе Богдана (у народним песмама „Бутице Богдана“), али и њих су Турци после смрти Богданове (1413 године) заузели и поставили на управу своје људе, заводећи своје уредбе и утврђујући своју власт.

Тако су се земље око Струме и Вардара, око Битоља и Охридскога Језера, лагано губиле испод власти разних великаша Урошевих и потонуле у велику

османлијску царевицу, па како тада тако и данаске робују туђину.

Какав је у османија Марко? — Од свију знаменитих Срба после смрти Душанове народ ниједнога није тако добро запамтио као *Марка*, сина Вукашинова. Марко је, како народ пева, јунак страшнога изгледа:

„Сједи јувак у пољу широку,
У ледику копље ударио,
За копље је коња привезао,
Коњу му иже камчи-но су коњи,
Веће шарен, како и говече;
Јунак иже какви су јуваци:
На дланцима ћурак од међеда,
На глави му кала од курјака,
Привез'о је мрком јеменијом;
Нешто црно драки у зубима,
Колик' јагње од пола године;
Крваво му око и хальине
Страшав ли је, да га Бог убије!“

Марко се борио за *правду, истину и законијам ред*. Он је слушао савете своје мајке и волео је изгубити главу њего своју огрешити душу. С тога на Косову „код бијеле Самодреже цркве“, кад се господа беху завадила око царства, Марко говори: „ни по бабу, ни по стричевима, већ по правди Бога исти нога.“ Зато и оцу своме вели:

„А мој бабо, Вукашине краљу!
Мало л' ти је твоје краљевине?
Мало л' ти је? Остало ти пуста!
Већ с' о туђе отимате царство.

— — — — —
Видите ли, Бог вас не видио?
Књига каже, на Урошу царство,
Од оца је остануло сину,
Бетету је од колјена царство.“

Марко воли *своју веру, побожјан је и боји се Бога*, зида цркве и задужбине, иде у цркву на литурђију и Богу се моли, припрема се за *причешће и постни*, у цркви се *исповеда и причешћује*.

Марко по народној песми

Осим тога Марко чува и поштује народне и верске обичаје и штити их од турских насиљника који покушавају да их обесвете; слави своју славу, прима се често крштенога и венчанога кумства, или деверства и старешинства у сватовима. Марко је скроман у кући и живи прости, али је готов да испуни сваку жељу својих гостију. Он не пропушта да прослави своје крсно име ни кад је међу Турцима, ни кад је у тамници, или на бојном пољу.

Марко је примерај син. Он је *вазда волео и поштовао своја родиште*, а нарочито своју стару мајку Јевросиму. Он је *родољубив*, јер је, како народ пева, волео свој дом, свој род, своју браћу и сестре. Он је *веран* и одан муж. Беда и невоља сиротиње лако се косне његова срца, с тога свуда брани сиротињу, чува слабе и немоћне. Какав је био Марко према сиротињи лепо се види из песме „Краљевић Марко и бег Костадин“, у којој је овако корио бега Костадина:

„Кад ја тражи брата Андријаша,
Ја се деси у двору твојему
О јесени о Дмитрову данку
А о твоме крсноме имену,
Видио сам твоје дочекање,

— — — — —
Право ти је, брате, нечовештво :
Дођоше ти до две сиротице,
Да ј' нарачиш леба бијелога
И напојиш вина црвенога ;
А ти велиш двема сиротама :
„Ид'т' одатле, један људски гаде !
„Не гад'те ми пред господом вина.“
А мени је жао, беже, било,
Жао било двеју сиротице,
Па ја узе до две сиротице,
Одведо и доле на чаршију,
Наради и леба бијелога
И напоји вина црвенога.“

Народна песма каже како је Марко бранио сиротињу од насиљника и убојица. Кад је укинуо свадбарињу и послao по Косову да се јави народу да свадбариње нема, то је повикало и мало и велико:

„Бог да живи Краљевића Марка !
 Који земљу од ала избавио,
 Који сатр земљи зулумчара ;
 Проста м' била и душа и тело !“

Али као год што народне песме казују добра дела Маркова, износе гдешто и рђава. Народ који је у време после смрти Душанове, кад се беше разломило Душаново царство, претрпео многа ала у међусобној борби великаша, који је пострадао од туђина после Маричке погибије, умео је не само поштовати добре стране Маркове душе, већ је разумео зашто је Марко у неволи признао власт турскога султана, с тога му је опростио што је помагао Османлијама, јер је знао да је то чинио *по неволи*. Зато и вели народна песма:

„И ако си турска удворица,
 Олет си ти српска перјаница !“

Због свих добрих дела, која је Марко учинио своме народу, народ га је овековечио у песми и вели:

„Спомиње се Краљевићу Марко,
 Као добар данак у години.“

Судба северне половине српскога царства. — Како су била саможива и кратковида господа која су разломила Душаново царство, најбоље се види у понашању српских великаша у северном делу српске царевине после боја на Марици. Док су земље на југу царевине нагло пропадале под неодољивом османлијском навалом, дотле се на северу царства после Урошеве смрти водила оштра борба око тога, ко ће наследити оне земље што су остале после Уроша, затим и око тога, ко ће од кога отети више земаља и градова. И сада као и за време распадања царства, српске великаше била је обузела некаква грозничава журба да се награбе земаља и баштина, да се одржи сваки појединце и да својој породици што више остави, а о држави, као добру свију њих и целога народа, нико није водио рачуна. У тој журби за личном влашћу и

богатством никако нису могли увидети да им прети општа опасност. Они нису могли разумети да се одбравом јужних земаља бране и северне, већ су гледали да се користе несрећом која снађе јужне земље, те да на рачун јужних господара увећају своје државице. У ондашњих великаша личне користи биле су толико јаке, да су потисле свако осећање о добру општем, о добру народа и државе. С тога је у тим борбама за личне користи народ страдао и од Османлија и од својих великаша, жељећи стално мира и правде. Међутим никога није било међу господарима у северној половини царства, који би увидео да ће она иста османлијска сабља, која коси у јужној половини царства, покосити и њих у северној.

На северу од Шар-планине и Скопске Црне Горе (Кара-дага), у Браницеву, владао је Радич Бранковић.

печат Вука Бранковића
од 20 Јан. 1387

печат Балшића
од 20 новембра 1379

Одатле на југ, Поморављем до Скопске Црне Горе, на исток до Суве Планине, а на северозапад до Рудника владао је кнез Лазар; долином Сићнице и Дренице (око Вучитрна, Приштине и Липљана) владао је зет Лазаров Вук Бранковић. На северозападу од Лазарове и Вукове државе простирила се држава Николе Алтомановића од Рудника и Ужица преко Подриња, Лима и Хума до Сињега Мора и до зетских граница. Јужно од Николе Алтомановића, у Зети и у северној Арбанији, владали су Балишићи, који су, пошто су отели од краља Марка Призрен с облашћу, постали Вуку суседи са западне стране.

Тако је у северној половини царства после смрти Урошеве постало пет самосталних држава с пет вла-

далаца, који су живели већином у међусобној свађи и борби.

Међутим у Босни после смрти Стевана Кошроманића (1353) бановао је његов синовац Таршко, признајући врховну власт свога зета угарског краља (Лајоша I).

Од свију ових владалаца у северозападним српским земљама најзначајнији су Лазар и Таршко.

Кнез Лазар. — Одрастао на двору Душановом а ожењен Милицом, рођаком Душановом, од рода Вукашинова, Лазар није заборавио добра која му је чинио отац Урошев. С тога, кад се оно после прогласа Вукашинова за краља неки великаши одметнуше од Уроша, Лазар је остао веран Урошу све до смрти његове. А после смрти Урошеве и Лазар као и други великаши постарао се да своју баштину увећа и да од ње створи државу, мислећи да као зет дома Немањића има право и на земље које остадоше после Уроша. Како је нај-

кнегиња Малица

старију ћерку Мару био удао за Вука Бранковића, то је Вук као господар и владалац земља у долини Ситнице и Дренице признавао врховну власт Лазарову. На тај начин Лазар је по смрти Урошевој имао земље које су се простиrale од Браничева уз Поморавље до Скопске Црне Горе, Шар-планине и Призренске Области, на истоку до Суве Планине, а на југозападу до Рудничке и Сеничке Области, које су биле под Николом Алтомановићем, великим непријатељем и супарником Лазаревим.

Никола Алтомановић био је великаш плиткога ума и насиљник, који је са свима суседима живео у свађи. Узнемиравао је босанскога бана Твртка, а радио

о глави кнезу Лазару. С тога се Лазар и Твртко удруже против Николе и нападну га. Никола се повуче испред веће силе и затвори у Ужице. Савезници га опколе и ухвате, ослепе и баце у тамницу, па његове земље поделе тако, да су Лазару припале све земље од Рудника до Дрине, Лима и Увца, а Твртку земље од Дрине и Лима до Хума и део Хума који је Никола држао (1374-те године).

Што је Лазар успео да савлада мање великаше у суседству своме и да внатно прошири своју државу, највише су му допринели миран живот са зетом, Вуком Бранковићем и савез с босанским баном Твртком.

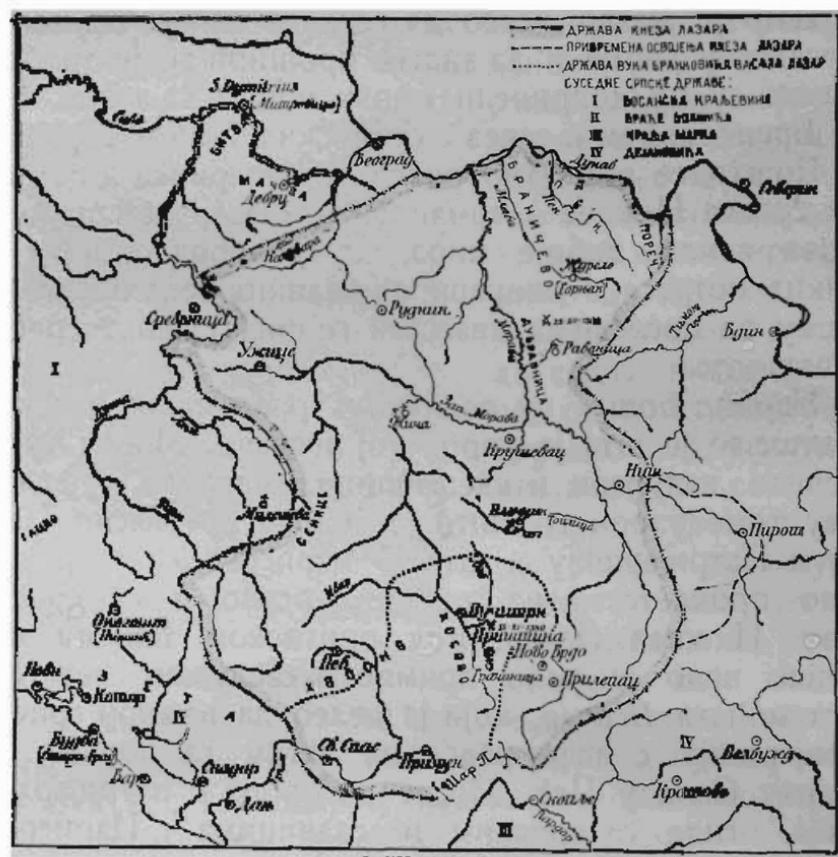
Пошто се опростио опаснога супарника и немирнога суседа Николе Алтомановића, Лазар се старао да његова земља добије мира, да се народ одмори од великих потреса и опорави од великих беда и невоља, које су за последњих дваестак година снашле српску државу.

Народ, пошто су великаши разломили царство, размишљао је шта је узрок тој несрећи. Многи људи, нарочито калуђери и свештеници, мислили су да је свему томе узрок то: што је Душан прогласио Царство и Патријаршију и што је цариградски патријарх бацио проклетство на српско царство и на српску цркву. И кнез Лазар, под притиском таквога мишљења, врло је радо примио и саслушао светогорскога монаха *Исаију*, који је желео да измири српску патријаршију с цариградском; затим га пошаље па тријарху Сави у Пећ. После договора с патријархом Исаија отиде са српским изасланицима у Цариград, те цариградски патријарх скине проклетство са српскога народа и са српске земље и призна пећскога патријарха (1375).

За време док је Лазар уређивао своју државу снажила се Босна. Његов савезник босански бан Твртко, у борби с Ђурђем I Балшићем, заузео је Требиње од Котора до Никшића (Оногашта). Пошто је земљу оснажио, и пошто се није бојао угарскога краља Луја I, који се беше забавио на другој страни, то се као унук Драгутинове кћери *Јелисавете* прогласи у

Милешеву, на гробу Светога Саве, за краља Срба, Босне, Приморја, Хума, Доњих Крајева, Западних Сирена Усоре, Соли и Подриња (1377). У овом послу много му је помогло, што је био у пријатељству и савезу с кнезом Лазаром.

И Лазар се трудио да још више рашири своју државу. С тога се окрене северу и нападне само-

карта кнез-Лазарове државе

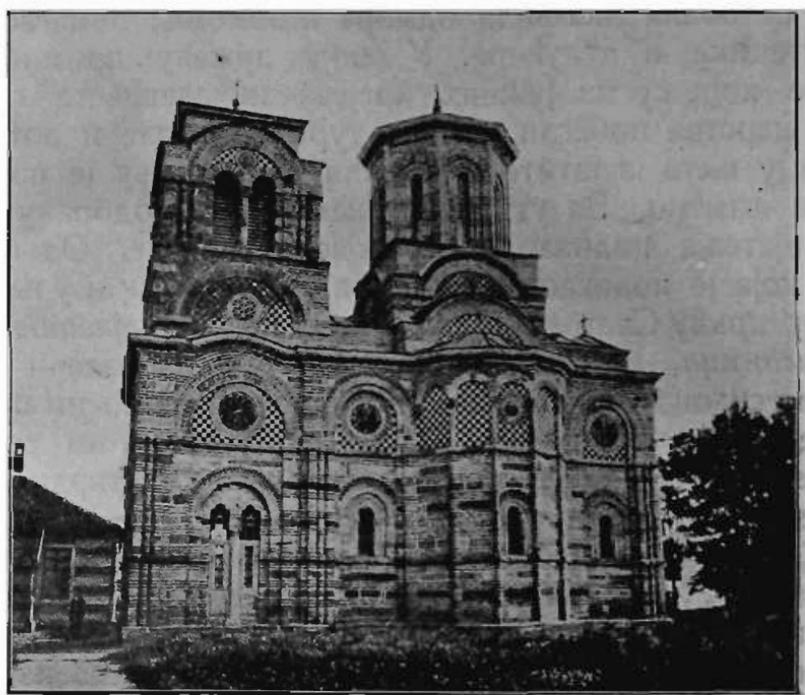
сталнога браничевскога господара Радича Бранковића, победи га и заузме његове земље од Честобродице до Дунава и тако постане господарем земаља у Подунављу (1379 год.). У то време и Вук Бранковић отео је од Балшића Хвосно и Призренску Област. А око 1380 год. Лазар је постао господарем Мачве и,

како се чини, разширио своју државу до утока Дрине у Саву.

За време рада на проширењу своје државе и на утврђењу своје власти Лазар је радио и на унутрашњем изградњи своје земље и на просвети народа у оном истом правцу у коме су радили владаоци из дома Немањина. Он је обнављао цркве и манастире и подизао нове; прилагао је појединачним славним манастирима плодне земље и богате дарове у новцу и у стварима, оснивао је поред манастира болнице у којима су болни налазили одмора и помоћи; помагао је свештенике и калуђере. У своју државу примио је многе који су из јужних крајева некадашњега српског царства побегли испред турске навале и потражили у њега заштите и помоћи. Сиротињу је помагао и штитио. За утврђење земље и за одбрану од непријатеља подизао је градове и тврђаве. Од градова које је подигао, најзначајнији је Крушевач и у њему дивну цркву Светоме Стевану. Од цркава најлепша му је Раваница, која се за оно време одликовала и лепотом склопа и живописа, обдаривши је многим пријазима како у земљама тако и у разноврсним стварима. Око ове своје задужбине подигао је тврди зид са седам кула; унутра око цркве подигао је многе ћелије за одмор и боравак како калуђера тако и свих оних који су желели души мира и спасења. У средини подигао је широку и високу трпезарију, у којој су монаси ручавали и вечеравали. У манастирима као и раније постојале су школе у којима су се деца и младићи учили писмености и знању.

Али као год што је Лазарева држава заостајала иза Милутинове и Душанове, тако и општи напредак у његовој држави није ни близу достигао онај полет у развоју целокупнога државног и народног живота. После онога расула и међусобних бораба које су настале после смрти Душанове, а у којима је утрошено много народне снаге, народ се осећао уморан, клонуо и исцрпан. Тешко га је било покренути и одушевити на веће послове и предузета.

Напредовање Турака. — Међутим османлијска моћ све је више расла и опасност од турске навале све је више претила и држави Лазаревој и Лазару, који је ту опасност добро увиђао. С тога је почeo радити у два правца: да сузбија турске чете које су се заletале и у његову државу и да створи савез против Турака. У сузбијању турских чета био је променљиве среће; али је лепе успехе постигао у склапању савеза против Турака. Лазареве војводе сузбиле су Турке на

Лазарева првка у Крушевцу

Дубравници (у Топлици 1380 године 24. декембра). Међутим Турци жељаху да се што боље утврде на путу који води од Једрена преко Балкана, Софије и Пирота к Нишу, одакле би се могли што поузданije кретати Морави и Дунаву. С тога 1382 године преваром освоје Софију. Пад Софије био је велики удар и за Бугарску и за Србију, јер су Турци освајањем Софије не само спречили савез, који би се могао склопити између Србије и Бугарске, већ су са софијскога

поља које је с војничког гледишта врло важно, могли згодно нападати сад једну сад другу државу и тако продирати даље Поморављу и Подунављу. Да би успешније могли напасти на Лазара, Турци се још боље

стуб из Раванице

утврде у Мађедонији и ударе на Балшиће у средњој Арбанији и на пољу Савру, изнад реке Деволе, тако страшно разбију зетско-арбанаску господу, да у том боју погине и сам зетско-арбанаски господар *Балша I.* Овом победом Турци су постали господари у средњој Арбанији, јер су ускоро заузели и градове: *Костарур, Бераш и Кроју;* а 1386 год. допру до *Драча.* Синовцу

Балшином и наследнику остале су само земље с десне стране реке великог Дрима. Тако су Турци шири мицем

продрли у арбанаско-зетско приморје, утврдили се десним крилом у софијском пољу и постали господари балканских тесница који воде Дунаву, Марици, Струми и Морави, а левим крилом у арбанаским планинама и постали господари пролаза који воде из Арбаније за дримску долину и арбанаско приморје. После ових освајања било је само питање времена кад ће се сва турска моћ срушити на Лазара и његову државу.

Како је Лазар међу тадашњим српским господарима био најпаметнији и како је свима претила опасност од Турака, то је он као први на ударцу, живо радио на започетом савезу између осталога и удајом својих ћерји. Поред оне што је раније удао за Вука Бранковића, удао је једну за Ђурђа Срачимировића, зетскога господара, коме је после боја на Деволу та-

које грозила опасност од Турака. Ђурађ је том приликом признао Лазара и за врховнога господара, те се Лазар називао и господарем „поморја.“ Трећу кћер удао је за сина бугарскога цара, а једну за сина угарскога великаша Николе Горђанскога. Осим тога, живећи у пријатељству с босанским краљем Твртком, могао је рачунати на његову помоћ.

Ове везе Лазареве и пријатељства нису могле остати неопажена од стране даровитога и ратоборног *Мураја I*: али како је тада био заузет пословима у Малој Азији, угушујући буну у Караманији, то нареди својим војводама на Балкану да удара на Лазара. Како

књегиња Милица из Раванице

је град Ниш знатно место с војничкога гледишта, јер се ту стичу путови од Видина, Софије, Ксоова и То-

Мурат I

плице, то турски заповедник (Али-бег Караман-оглу) нападне на град новембра 1386 године и опколи га.

Срби су се храбро били 25 дана, али су се најпосле морали предати Турцима. Падом Ниша Турци су задобили још једно знатно место које им је могло агодно послужити за даља освајања, јер је Лазарева Србија сад била широм отворена даљим турским упадима. Како је пут од Ниша кроз Топлицу водио у срце Лазаревих земаља, то се Лазар спреми да брани улаз у Топлицу. Међутим Турци охрабрени досадашњим успесима, одмах по освајању Ниша, 1387 године пођу с једним већим делом своје војске од Ниша Топлицом уз пут, палећи и пленећи села у долини реке. Лазар дочека ову турску војску на *Плочнику* (на левој обали Топлице, 2 сата испод Куршумлије) и тако страшно потуче, да је једва пети Турчин главу из боја изнео.

И ако је ово била прва победа хришћанска на Балканском Полуострву над Турцима у већем окршају, ипак се њоме Лазар није користио колико је требало и колико се могло; јер као савезник Твртков почео је овога помагати против Угарске. Српске чете које су се прикупљале у Мачви, прелазиле су Саву и помагале устанике у Срему и Славонији, и Лазар је у почетку ове борбе против Угарске имао успеха. За Турке пак победа код Плочника и ако није имала великих последица, опет је још јаче обратила пажњу Муратову на Лазара. За време поменутих турских напада на Лазара, Мурат је у Малој Азији постигао одличне успехе, јер од десет државица које су постале од распалога селџучкога царства, нешто женидбом свога сина Бајазита, а нешто откупом, задоби четири (Султан-ени, Беошехери, Кермијан и Хамид). Од заосталих шест државица најјача је била *Караманија*, која се 1386 беше одметнула од врховне власти османлијске. Мурат, победивши Карамане и повративши врховну власт над Караманијом, врати се у своју стару престоницу *Брусу*. Тек што је дошао у Брусу (1387 године), а стиже му глас о поразу турске војске код Плочника, као и о савезу који је склопљен између Лазара, Твртка, Ђурђа Срачимировића и бугарскога цара Шишмана. Султану је овај савез представљен

многото опаснијим него што је у ствари био. Њему је речено као да су у тај савез ступили сви хришћани и да се образује крсташки савез свију хришћана против Турака. Он је у то поверовао тим пре, што је знао да је на сличном хришћанском савезу радио још раније папа Урбан V и грчки цар, а султан се највише бојао крсташкога рата против Турака у Европи. Гласови о крсташком рату против Турака и неуморан рад папства и западне Европе на том савезу, много је шкодио хришћанима на Балканском Полуострву, јер су у њима будили наде на помоћ коју им Запад никад није могао дати, а султана Мурата нагонили да се спрема тако, као да ће се борити против савеза целога хришћанства.

Чим је Мурат чуо да му је део војске страдао код Плочника и да му се одметнуо бугарски цар Шишман, пошаље двојицу храбрих војвода у Европу против Бугара, а и сам поче спремати већу војску да је поведе против савезника на Балкану. Један од турских војвода удари од Једрена приморјем Црнога Мора, а други долином реке Тунце; оба продру кроз балканске теснаце, те један заузме Шумен а други Трново. Ускоро по паду Трнова Турци покоре целу Бугарску, а бугарски цар Шишман морао је молити Мурата за опроштај под погодбом да му плаћа данак као и пре.

Пошто је Мурат покорио Бугарску дошао је ред на Лазара.

А шта је Лазар радио током 1388 године?

Брази успеси турски у Бугарској нема сумње да су обратили пажњу Лазару на опасност која прети од стране Турака тим пре што му је једна кћи била удата за сина бугарскога цара. Опасност која је грозила њему и његовој држави, нагнала га је да се спрема против Турака. С тога већ крајем августа 1388 године видимо на двору Лазарову у Крушевцу оба вета његова: Вука Бранковића и Ђурђа Срацимировића, где се саветују и договарају шта да раде и како да се бране од свога и својих земаља најљућег непријатеља. У исто време (око 5 септембра 1388 године)

видимо где се мири Ђурађ Срацимировић с босанским краљем Твртком и склапа с њиме савез. Нема сумње да је и ово измирење изведено под утицајем Лазаровим.

Међутим Лазаровој држави претила је опасност и са северне стране од Угарске, у којој су племенити раздори после смрти Луја I (1382). Нови угарски краљ Жигмунд победи своје противнике, угуши буну властеле и венча се краљевском круном (31 марта 1387 године); затим се поче спремати да нападне на краља Твртка и на Лазара и да поврати земље које ови беху освојили за време нереда у Угарској. Како су усташке чете често пута, помагане српским коњаницима, прелазиле из Мачве у Срем и Славонију, то се Жигмунд спреми да прво нападне на Лазара: да га спречи од даљих напада на Угарску и да га принуди на покорност. У исто време кад се спремао Жигмунд да нападне на Лазара, спремао се и султан Мурат, прикупљајући војску у Једрене, и позвавши из Азије оба своја сина да му доведу војску. Ова спрема Муратова није била непозната Лазару тим пре, што су се још фебруара 1389 Млечићи бринули да Турци не освоје Драч и Авлону. Како се Лазар налазио у опасности и с једне и с друге стране, морао се постарати да отклони за време ма коју од ових двеју. До рата између Лазара и Угарске пре Косовске Битке 1389 године није дошло, јер се посредовањем Лазарова зета Николе Горђансога измири Лазар с краљем Жигмундом. Измиривши се са Жигмундом негде у пролеће 1389 године Лазар је обратио највећу пажњу на спрему Муратову и на кретање турске војске, спремајући се уједно и сам са својим савезницима за одлучну борбу с Турцима.

Мурат је наставио такође озбиљно да се спрема за војну, мислећи да ће пред собом наћи не само Србе већ и Влахе и Мађаре и хришћане западне Европе. С тога је кренуо из Азије војску, коју раније никад није доводио у Европу. Знамените турске војсковође, које су се већ биле прославиле у разним бојевима и дугим ратовима, беху се окупиле око сул-

тана Мурата као: Муратов везир *Али-паша*, Еренос-бог, Тимуршаш и његов син *Јакша-бег*, Сараџа-паша *Мустаџа-паша*, Балабан-бег и други. Мурату су послали војску из Азије и његови кљетвеници, да се под османском заставом боре за ширење Ислама. Ретко кад да је скупљена тако велика турска војска, у којој је владао потпуни ред и дисциплина, као што је била ова која је поведена против Лазара. Мурат је напред послao Јакша-бega с војском, да поврати Пирот који је Лазарев војвода *Димишије* био заузeo у почетку 1389 године, али Јакша-бег био је одбијен од Пирота. Тада се Мурат кренуо с војском која се састојала из редовне војске: *јањичара*, *стахија* и *шијада* (редовне пешадије) и добровољачких чета: *азаiba* (пешаци оружани стрелама) и *акинција* (добровољци с лаким оружјем на брзим и лаким коњима). Дошавши преко Пловдина у *Нишани*, није се смео усудити да поведе главну војску софијским пољем кроз драгомански кланац, и преко Пирота и Куновице на Ниш, већ је после саветовања с војсковођама ударио дужим путем — преко Тустандила и Кратова за Косово. За време док се главна сила турска кретала обазриво, дотле су добровољачка одељења (акинције) великом бројем идући испред војске нападали изненада као буран облак рушеви и уништавајући све испред себе, пленићи и робећи све што им под руку дође.

Лазар обавештен још од фебруара месеца о спремању Муратовом и сам је предузео што је могао да се што боље спреми за одсудну борбу с Турцима. Његов савезник, босански краљ Твртко, ма да је био у борби с Угарском, обећао му је помоћ и послao је под знаменитим војводом *Влатком Вукосавићем*. С војском својом, својих зетова (Ђурђа Срацимировића и Вука Бранковића) и с босанском војском Лазар је требао да се крене усусрет Мурату и турском војсци.

Наше старе књиге веле: „да се султан Мурат, скупивши велику силу из Азије и из Европе, и дозвавши многе народе у помоћ, устремио као љути лав против Срба и почeo приближавати Србији. Дошавши до српских граница, Турци се просуше као

скакавци, те једне одвођају, друге покоравају, треће пљачкају, четврте сецијају. Видећи како се градови, манастири и цркве спаљују или руше, многа убиства, потоке крви и друга овака дела, Лазар не хтеде даље чекати, него се реши: или да ту срамоту скине са себе и својих, или да и сам погине. Обузет оваким мислима Лазар се крене на Косово.“

По доласку на Косово, српска војска размести се недалеко од Приштине на левој страни Лаба. Средином војске управљао је сам кнез, уз кога су били сестрић му *Мусић Стеван* и војвода *Димитар*; левим крилом управљао је *Влатко Вуковић*, а десним *Вук Бранковић*. Између осталих јунака у српској војсци био је још и *Милош Обилић*, славан јунак и племић. А кад Мурат стиже на Косово, размести своју војску према српској војсци испред Приштине. Обе војске спреме се 14-ог јуна за борбу. Наше старе књиге веле да је Лазар храбрио своју војску говорећи јој: „Браћо и децо! сви сте сведоци толиких добара, којима нас је Бог обдарио: славом, богатством и свима људским потребама. Живели смо у миру доста, а сад је дошло време да засведочимо нашу захвалност према Богу. Больје нам је јуначки умрети него срамно живети и гледати како наше родитеље, пријатеље и сроднике непријатељи одводе у туђу земљу. Больје нам је јуначки се борити него окренути леђа непријатељу. Нека се пролије наша крв, искупимо смрћу живот, жртвујмо наше главе за веру и отаџбину те да се Бог смилује на нашу децу, да не истреби род наш и не опусти земљу нашу. Назовимо се Христовим војницима и страдалцима за веру да бисмо живели на небу и да би нам име било уписано у књизи живота!“

Сутра-дан, 15-ог јуна, пошто се Срби помоле Богу, упусте се у борбу и отпоче се крвава битка, и док су се војници борили пред бојним редовима, храбри Милош улучи згодно време и упути се самоме султану. Турци му, мислећи да је пребеглица, начине пут, а он кад дође пред Мурата, устреми се на њега и мачем га прободе. Тиме изазове забуну у турској војсци, али и сам погине. У почетку битке Срби су

одолевали ј Турцима и победили их. Муратов син Бајазит, ~~нападајући~~ да ће турска војска ~~свесни~~ бити потучена, приbere се и викне борцима који су стајали: „О јунаци за веру! шта стојите? Зар не видите да је неверник потучен и да бежи?“ Тада изненада, сильно као муња, насрне свом снагом на десно српско крило и разбије га. За њим се поврате охрабрена и друга одељења турске војске и сви нападну на српску војску. Борба се повела тако страшна и крвава, да се од авеке и грохота потресало место на коме се бој водио; крв се толика пролила, да се коњима траг познавао кроз проливену крв; а од потока крви дијамантске сабље изгледале су као рубин првене, а бојно поље од многих одсечених глава и одмотаних турбана као шарена леја лале. У

највећем окршају у средини, где се најогорченија борба водила, под Лазаром су три коња убијена, трипут мушкот

Милеш Обилић

најогорченија борба водила, под Лазаром су три коња убијена, трипут мушкот

је застава падала и подизала се, а Бајазиту, кад паде коњ и посрну, доведоше другога, те још јаче нападе на Лазара, саломи средиште српске војске, кнеза зароби, а с њиме и многе војводе. Тиме је била решена видовданска битка у корист Турака, јер је и лево српско крило, којим је управљао Влатко Вуковић, било савладано и сломљено.

Лазар је са заробљеним војводама доведен пред Бајазита, који нареди да се сви посеку. Лазареве су војводе молиле Бајазита да буду погубљени пре свога кнеза, да не би његову смрт видели. Молба им је испуњена. Прво су они погубљени, па је тек онда одсечена часна глава храброга и родољубивог кнеза. У народу се шесет година после косовског боја приповедало да је кнез Лазар овако погубљен:

„Кад је ухваћен у боју, био је с њиме и топлички војвода Крајимир. Кад су изведени пред Бајазита, на носилима су лежали султан Мурат и два његова сина. Тада Бајазит рече Лазару: „Сад видиш како леже на носилима отац мој и браћа моја, питам те, како си се смео противити оцу моме? Кнез Лазар је ћутао. Тада ће му рећи војвода Крајимир: „Мили кнеже, одговарај султану на питање, јер глава није стабло врбово да се одсечено опет подмлади!“ Кнез тада одговори Бајазиту: „Пре треба да питаш: како смеде твој отац ударити на српску државу, а да сам то знаю, што сад очима гледам, сад би и ти лежао ту, на четвртим носилима. Али... ваљда је Бог хтео да тако буде. Па нека буде и данас воља Божја!“

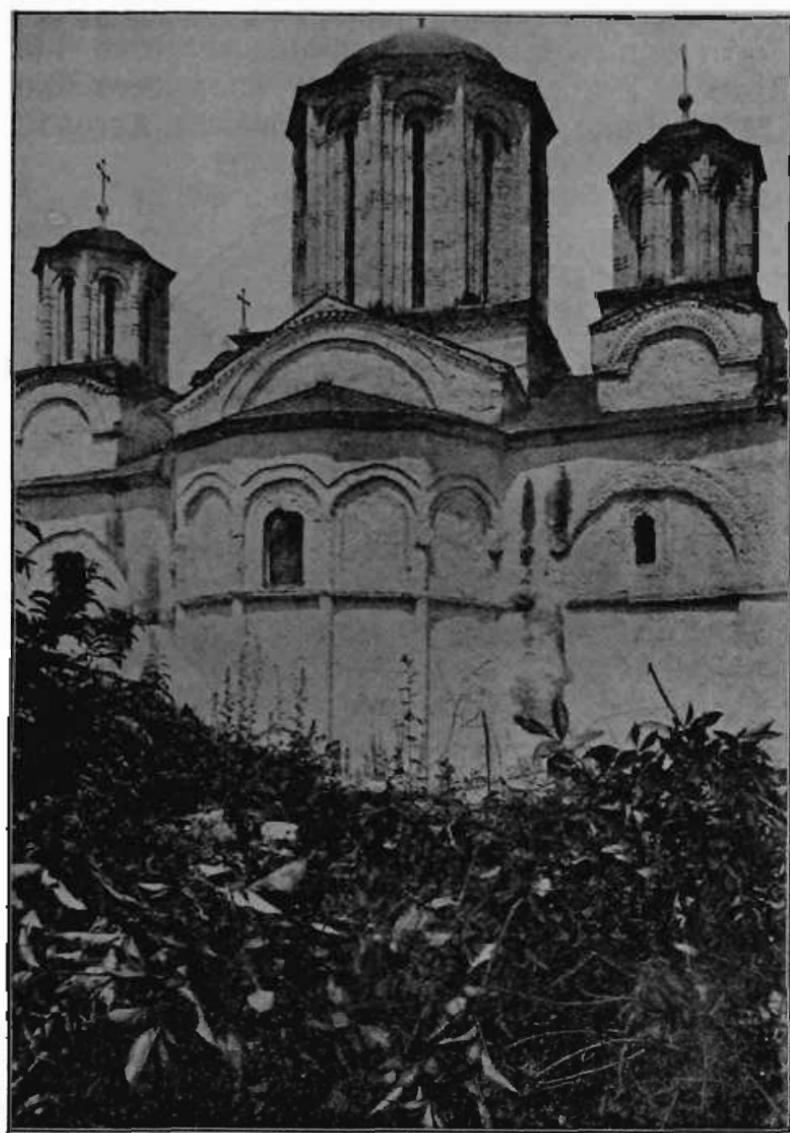
„Бајазит заповеди да се Лазару одсече глава, а војвода Крајимир измолио је код султана, те је подметнуо чинију под главу кнеза Лазара, да не би пала на земљу. Затим је и сам Крајимир сагао своју главу говорећи: „Заклео сам се данас Господу Богу, где буде глава кнежева, ту да буде и моја.“ И обадве главе беху одсечене.“

Тако се завршила Косовска Битка 15. јуна 1389. године.

После погибије Лазарево је тело сахрањено у саборној цркви у Приштини, на Косову, одакле је 1391

године пренесено у Раваницу, а доцније у Врдник (Раваницу) у Срем, где се и данас чува.

Онде где је Лазар ухваћен, доцније је био подигнут један мраморни стуб с натписом, а где је Мурат погијуо, подигнуто је тулбе од мермера које и данас стоји.

Раваница

Како је живео српски народ у Босни за време распадања српске царевине? — За живота Душанова,

док је вођена борба између Србије и Угарске, и док је снажна Србија била опасна за Угарску у Подунављу и Посављу, угарски краљеви су помагали босанскога бана као свога савезника против цара Душана и против Млетака, подстичући га више пута на борбу против Србије. Тако је било и за првих година владе босанскога бана Твртка, који је дошао на престо после смрти стрица Стевана Котроманића (око 1352. г.).

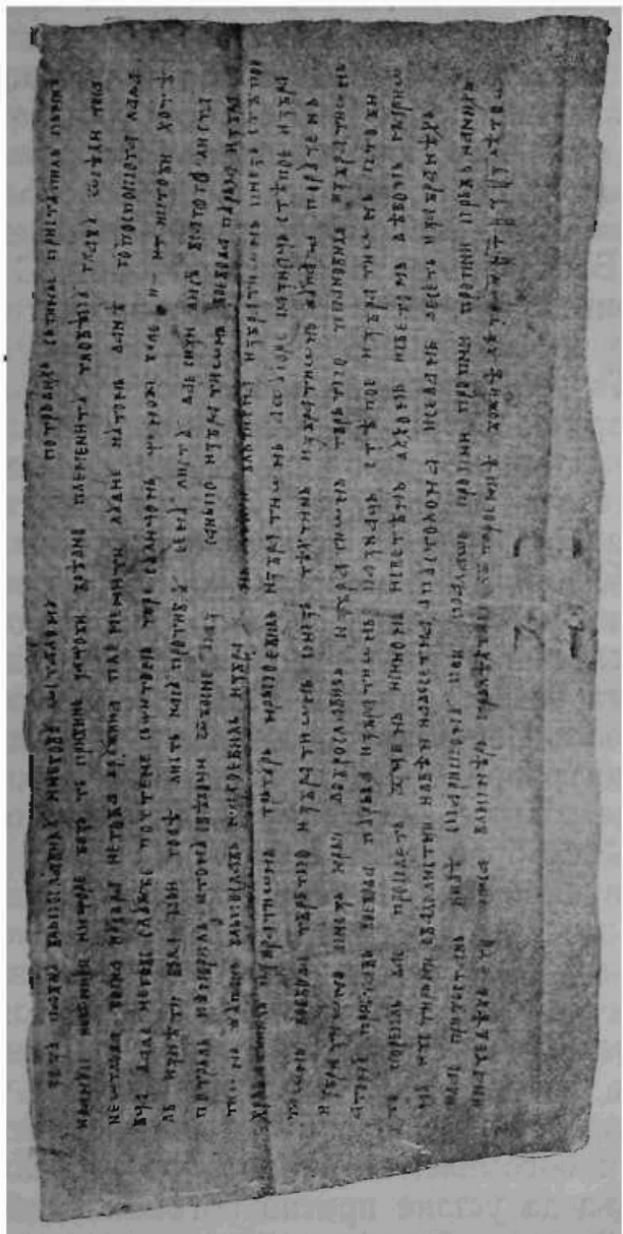
Како је Твртко при ступању на престо био још млад (14 година), земљом је управљала његова мајка

печат бана Твртка од 1356. год.

Јелена, разуме се, признајући над собом врховну власт угарску. Али кад је Душан умро и кад се угарско-млетачки рат свршио корисно по Угарску, то угарски краљ промени своје понашање према Босни и њеном владаоцу. Тако је према уговору од 17. јула 1357. године од Босне, место савезнице, начинио поданицу. Бан Твртко није био владалац већ угарски управник у Босни, који је морао извршивати све оно што му је наређивао угарски краљ. Осим тога морао је дати краљу угарском део Хума који је освојио од српске царевине; морао је краљу бити веран и помагати га војском у сваком рату кад га краљ позове; морао је

обећати да ће гонити богољиле; а да ће се све ово што је уговорено тачно испуњавати, морао је сам

повоља бана Твртка I од 1367

или његов млађи брат Вук увек бити на двору угарског краља. Оваквим уговором и овим тешким обве-

зама наметнутим бану, угарски је краљ могао увек изазвати неред у Босни, подстичући једнога брата против другога, само ако бан босански не би хтео радити оно што му је заповедао угарски краљ.

На овај начин Босна је била понижена, а босански бан био је не само подчињен угарском краљу, него му је владалачка власт била скучена у сваком погледу. Угарски краљ не беше задовољан ни с оваким униженим положајем босанскога владаоца. Њему се све чинило да Босна још није потпуно сломљена, већ је хтео од Босне створити угарску област. С тога је почео изазивати нереде у Босни и подбадати босанске великаше против бана тако, да је ускоро планула буна против Твртка у оним крајевима који су били на граници Угарске. С тога се распали међусобна војна, у којој је владалачка власт све више опадала, а земља и народ све више страдали. За време овога међусобнога рата богоимили су се све више снажили у Босни, али ни богоимили ни властела, која се борила против владалачке власти, нису помишљали да се подчине власти угарскога краља, нити да замене слабу власт босанскога бана са снажном и крутом влашћу угарскога краља. Великаши су желели да постану самостални господари у својим областима, а богоимили да што више рашире своју веру и да се отму од државне власти и ослободе гоњења.

За време ових метежа у Босни одметнула се од бана властела у западним странама (жупе: Гламоч, Лијевно и Дувно), те су нереди све јаче хватали мака а владалачка власт све више опадала. Богоимили су се били оснажили и поплавили готово целу земљу. Папа, извештен о ширењу богоилства у Босни, мислио је да то долази отуда, што бан и поред дате обvezе да ће гонити богоимиле, не чини то. С тога позове угарског краља да устане против богоимила и бана; краљ као заштитник и бранилац католицизма прими позив, скупи војску и продре у Босну с две стране. Једну је војску повео сам, допро долином Врбаса до Сокограда на Плайви, а друга кроз Босанскую Посавину до-

пре до града *Сребрника* (на горњем току реке Брчке) у Усори. Али ни једна ни друга није имала никаквих успеха, већ су обе одбијене (1363 године) храброшћу Твртковом и његових верних војвода.

Ова победа над угарском војском подигла је бану Твртку углед, јер се тиме показао да је прави бранилац народа свога и земље своје. Зато се већ 1364 године назива *Пресветли и моћни господин Твртко, Божјом милостију бан целе Босне*. Али ни угарском краљу ни католицизма није ишло у рачун да се Босна оснажи и да се у њој утврди власт Тврткова, који је као млад, храбар и даровит, гледао да се како-тако отме од угарског утицаја. Исто тако ни босанским великашима није ишло у рачун да се оснажи владаљачка власт у рукама храброга и предузимљивога бана Твртка. С тога оно, што није могла постићи угарска војска на бојном пољу, постигла је угарска политика ровењем и плеткама. Великаши који нису могли подносити јаку владаљачку власт, не само што су подигли у почетку 1366 године буну противу Твртка, него су га забацили с престола и прогнали заједно с матером Јеленом из земље, а за бана прогласили Тврткова брата Вука. Твртко у невољи морао је погнути главу и обратити се за помоћ самом угарском краљу, коме су баш ишли у рачун ови нереди у Босни, те се помоћу угарском вратио, сузбио Вука и заузео ново престо. С тога се већ 29 марта 1366 год. називаше: „*Твртко, Божјом и господара нашега краља Ладоша милостију, бан Босне*“, али не целе. Међутим устанак још не беше савладан, јер је Твртко гонио устанике и 1367 године ишао у потеру за братом Вуком који је утекао у Дубровник. Кад Твртко дође до града, Дубровчани га позову с пратњом у град и врло лепо приме, при kraју 1367 године, али му нису хтели издати брата Вука. Доцније Вук отиде из Дубровника у Угарску, тражећи помоћи од угарског краља и од папе, против брата и своје отаџбине, трудећи се да се туђинском помоћу докопа босанскога престола. У својим писмима и молбама које је послao папи, као год оно Вука против Стевана, опадао је свога брата, како је

кристијански хришћанин, као и већина пређашњих владалаца босанских, истичући себе као једнога од једнога пријатеља католичке вере и противника кривовераца. У исто време изјављивао је папи како мрзи кривоверце и како би их радо уништио, кад би то до њега стајало. Папа се заиста заузимао и молио угарског краља да помогне Вуку „млађем бану Босне,” да склони Твртка, да се остави заблуда и да поврати млађем брату земље и имања која му је отео.

И ако је угарском краљу годио овај раздор између браће, јер је тиме лакше могао држати у подчињеном стању бана Твртка, ипак се није одазвао папиним жељама с тога, што је у то време био заплетео у борбу с Бугарима по смрти цара Александра, што је освојио Видин и основао *Видински Банат*. Вук је после тога тумарао по свету, а 1370 године се беше измирио с братом и живео с њим у миру.

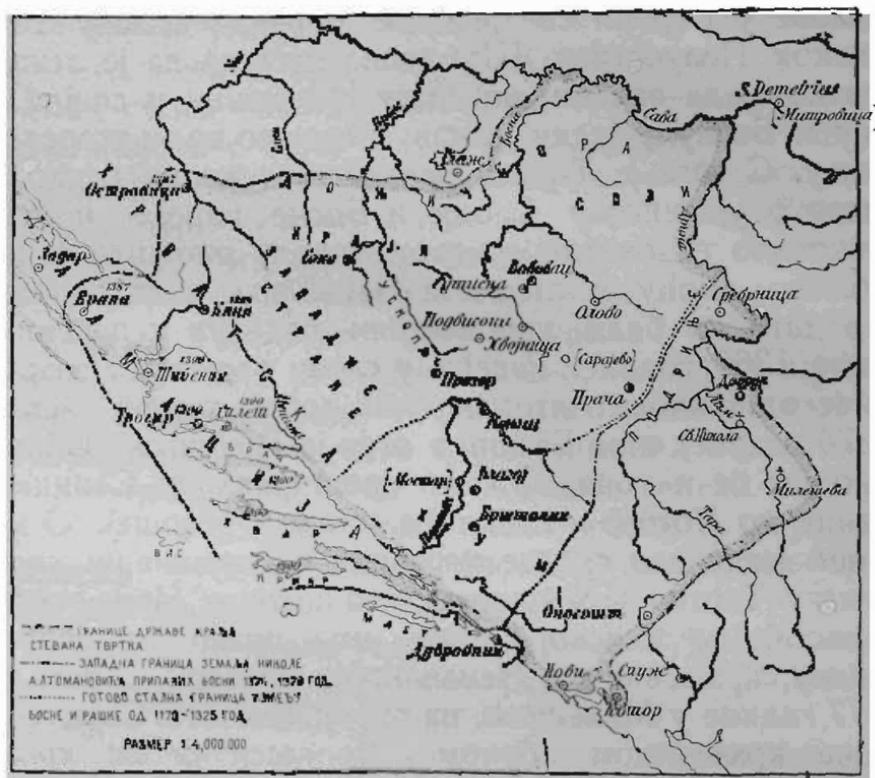
Како се Твртко прогласио за краља? — Из целокупне борбе коју је Твртко водио, откад је ступио на бански престо, види се да је то био ваљан младић и храбар човек, а његова мајка, кнегиња Јелена, паметна женска глава. Они су око себе умели прикупити добре и паметне савезнике; умели су угушити разноврсне буне и сузбити многобројне нереде, који су настали по смрти бана Стевана Котроманића; умели су одбити и моћнога угарског краља Луја I, који је свакојако гледао да што јаче скучи власт Тврткову у Босни.

После смрти цара Уроша и после Маричке погибије, Србија је све више срњала у пропаст. Турци су свајали јужни део српске царевине, а северни јетонуо у међусобни раздор поједињих великаша. Како никога није било од непосредних потомака Немањића; то је Твртко, као унук Драгутинове кћери Јелисавете, мислио да има право на наследство Немањићског престола. С тога је мислио да ће сада, када је изумрла Немањина династија, моћи остварити Душанову намеру од 1350 године, везати Босну и Србију као корените српске земље у једну државу и отворити јој излаз на Јадранско Море. С тога је после измирења

с братом Вуком радио колико је могао, да ту велику мисао остави на корист државе и народа.

Како у то време умре пољски краљ *Казимир*, ујак Луја I, то се овај заплете у пољске послове око наслеђа пољске круне (1370). Ускоро потом заплете се у рат с Млетачком Републиком, а затим и у послове око наслеђа напуљске краљевине, желећи да својим трима кћерима обезбеди наслеђе престола угарског, пољског и напуљског. Заплетео овако у послове у Европи све је мање обраћао пажњу Балканском Полуострву. Шта више изгледа да је тежња Тврткова, да замени династију Немањину и споји Србију и Босну у једну државу, била по воли угарском краљу. С тога је Твртко младићким жаром радио да мисао о уједињењу Србије и Босне изведе, и тиме унеколико надокнади српском народу оно што је изгубљено смрћу последњега Немањића, и да поправи оно што су били упропастили раздори у царевини после 1366 године. Радећи у слози с кнезом Лазаром он је од Николе Алтомановића добио хумску земљу (1374 године), а од Балшића отео је Требињску Област тако, да се његова држава простирала од Сенице и Дрине до Котора и Никшића (стари Оногашт). Освојивши један део српске царевине и оснаживши своју државу Твртко је мислио да, као потомак Немањићске династије по женској линији, има право да обнови српску краљевину и Немањићки престо. С тога се 1377 године у Милешеви, на гробу Светога Саве, крунише краљевском круном и прогласи се за *краља Србије, Босне и Приморја*, и од тога се времена потписиваше: *Стефан Твртко, по милости Господа Бога краљ Србљем, Босни и Приморју*. Своје право на престо српских краљева и царева Твртко је нарочито истицао у својим краљевским писмима. Тако у једном писму од 10 априла 1378 године вели: „Бог ми даде, да се крунишем двогубом круном и да владам обема државама и то у почетку у богоданој ми земљи Босни, а потом даде ми Бог, да наследим престо мојих прародитеља, господе српске, на којем они цароваху док беху у земаљском царству. А кад се

преселише у небеско царство, видевши ја како земље њихове осталоше без својега пастира, а жељећи да утврдим престо мојих прародитеља, одох у српску земљу и тамо венчан бих дарованом ми круном на краљевство прародитеља мојих и назвах се, у име Исуса Христа, благоверни и Богом постављени Стефан, краљ Србима, Босни, Поморју и западним странама. И тако почех, у име Бога, краљевати и управ-

карта државе краља Твртка

љати престолом српске земље, жељећи да подигнем оно, што је пало и да сазидам оно, што се разрушило.“

Прогласом краљевине Босна је постала независна држава, а Твртка као српскога краља признали су Дубровачка и Млетачка Република. По прогласу краљевине Твртко је развио живу радњу у два правца. С једне стране постарао се да својој држави даде добро уређење и да добро утврди своју власт, а

с друге да што више рашири границе своје краљевине, радићи једновремено и у једном и у другом правцу.

У погледу ширења граница Твртку су добро дошли перди и међусобни ратови који су настали у Угарској после смрти Луја I (11 септембра 1382 године), те је настао да прошири границе своје државе Јадранском Мору и реци Драви, како би проширио своју власт у свима земљама на северозападу, где живи српско-хрватски народ, а држави својој отворио путе Јадранском Мору. Зато, чим је дознао за промену престола у Угарској, пошаље своје посланике неким далматинским градовима и неким хрватским великашима, позвивајући их да збаце угарску власт и да се оцепе од угарске круне. Уз то, да би доспео до мора и да би створио бродове за трговину и за борбу, он према Котору, на уласку у дивни каторски залив, сагради тврђаву и подигне нови град који назове *Свети Стеван* (а који се доцније прозва *Нови* или *Херцегновиј*). Створивши ослонац на мору хтео је да сузбије дубровачку трговину и да завлада Котором. За тај посао почeo је градити бродове и спремати се за одлучну борбу. Међутим унутрашњи раздори у Угарској принудише угарску краљицу Јелисавету, те своме стричевићу Твртку, да би га задобила се у својој борби с великашима, уступи град *Котор* (1385 године). Од овога времена Твртко се свом снагом трудио да оствари намере своје, да подвласти Далмацију и Хрватску и да изнесе границе своје државе на Јадранско Море. У току петогодишњег напорног рада и борбе, он је придобијао у оним приморским крајевима народ и његове прваке, затим војском освајао град по град, док најпосле није завладао целим приморјем с јужне стране велебитских гора, освојивши многе градове и на суву и поред мора (Книн, Острвицу, Клис, Омиш, Сплет, Трогир и Шибеник), као и нека острва на мору (Брач, Хвар и Корчулу).

печат краља Твртка од 2 децембра 1382

па се прогласи и за краља Хрватске и Далмације, те се од 1390 године називао краљем Србије, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја.

За време овога Твртковог ~~напредованља~~ десила се судбоносна Косовска Битка, која је имала великих последица не само за Лазареву државу, већ и за краља Твртка; јер победом на Косову Турцима беше отворен пут у Босну. Па ипак је Твртко успесима на Јадранском Приморју унеколико надокнадио оно што је изгубио смрћу свога савезника кнеза Лазара.

Како је краљ Твртко уредио државу? — Истом вољом с којом је радио на проширењу граница своје државе, Твртко је радио и на њеном уређењу и сређивању. Само у овом послу много је спорије успевао. Одмах по крунисању окружио се у својој престоници Бобовцу великашима, развијајући на свом двору сјај и раскош по начину византијских и српских царева. Имао је на своме двору *дворског кнеза* као првога до-главника у краљевству; свога *коморника* који се старавао о краљеву оделу (ризничар); свога *казнаца* или државног благајника који се старао о новцу и приходима краљевине; свога *шайчију* (скиптроносца) и старешину над оруженом телесном стражом; свога *логотешта* или секретара који се бринуо о краљевској канцеларији, о повељама и писмима; имао је свога *дјака*, помоћника логотетова; свога *великог војводу* или заповедника над војском; свога *шехарника* и *спашивца*, који су се бринули о краљевској трлези, а за потврде својих повеља и писама имао је свој грб и свој печат. На грбу је био шлем с членком. У краљевини осим поменутих дворских чиновника и великаша било је и других достојанственика, као што су *јекупани*, управници поједињих жупа, *царинци* (чиновници који су купили царину и сабирали порезу), *глобари* (чиновници који су прикупљали разне глобе, на које је ко осудом осуђиван), и *кайтунари* (старешине поједињих села у брдским сточарским крајевима).

И краљ Твртко, као и краљ Милутин и цар Душан, старао се да у земљи буде *правде* и *суда*. Он је, како се чини, увео у своју краљевину Душанове

законе као и друге уредбе, које су вредиле као закони за време ранијих српских владара. Он је, као и ранији српски владаоци, био највиши судија у земљи; али дајући земље и градове појединим великашима и заслужним људима у баштину, он је на њих преносио и право суђења над људима који су били на тој дарованој земљи. Отуда је сваки војвода, сваки жупан и сваки кнез уједно био и судија над људима који су били под њим. Али ни они сами нису свакад лично судили, већ који *човек или Порота* — суд добрих људи — који су обично у име господара расправљали и пресуђивали разне спорове.

Како се у босанској краљевини, као и у Србији, народ делио на властелу и властеличиће, затим на *прост народ* или *кметије*, то је и суд добрих људи (порота) биран, ако је за властелу, од властеле; ако је за властеличиће, од властеличића; а ако је за кмете од кмета. Све врсте ових судова према сталежу и према положају одређивао је и Законик Душанов. Не само то, већ се Твртко и према Дубровнику и Дубровчанима држао истих оних уредаба које су вредиле за владе краља Милутина, Дечанскога и Душана. И Твртко се старао као и поменути српски владаоци да трговина буде у његовој држави слободна, да су трговци заштићени од сваке самовоље и начасти; а то се најлешче види из његове повеље од 10 априла 1378 године, којом потврђује сва права и повластице које су дали и потврдили Дубровчанима пређашњи српски владаоци (краљеви, цареви и бани). С тога и вели у поменутом писму: „...за то краљевство ми записа и потврди и још боље и исправи све законе, увете, повеље и трговачке слободе, које су имали Дубровчани с господом босанском, с господом српском и рашком ...да град Дубровник има те увете, законе, повеље и трговачке слободе тврде и непотворене.“ И краљ Твртко, као год ово краљ Милутин и цар Душан, стара се да заштити трговце кад иду кроз земљу његову, те вели: „и обећа краљевство ми властели дубровачкој, да је слободно дубровачким трговцима ини по свој земљи и држави краљевства ми и носити своју робу (трг) и

да се нико не сме њихове робе или њих (насилно) прихватити или задржати, ни властелин ни властеличић, ни ма ко велики или мали; ако ли се ко дрзне и погази реч краљевства ми и узме што (од трговца) у земљи краљевства мога, да им се има платити из моје благајнице, а кривца, који је погазио моју реч, да има хватати краљевство ми.“

Бринући се за напредак државе Твртко је обраћао нарочиту пажњу поред трговине и рударству, угледајући се и у том послу на раније српске владаоце. Како Далмантинско Приморје није ништа друго него лице горовите земље, Херцег-Босне, низ које се спуштају планине и слазе херцеговачке и босанске реке, то је и свеколика трговина Тврткове државе упућена Јадранском Мору, том најважнијем трговачком путу онога времена. Котор, Дубровник, Габела, Омиш, Сплет, Трогир и Шибеник били су најживља места кроз која је извозена разна босанско-херцеговачка роба а увозени разни еспапи са стране из разних италијских градова. И у Босни као и у Србији главну трговину водили су Дубровчани, вршећи у исто време и разне новчане послове које данас врше велики новчани заводи. Осим Дубровчана трговали су по Босни и Млечићи поред домаћих синова. Осим приморских градова било је знатних тржишта у унутрашњости босанске краљевине, од којих су се нарочито истицали градови: *Високи, Ђесница, Олово и Сребрница.*

Упоредо с трговином у Босни се развијало рударство и разни занати који су везани с развојем рударства. Рударска вештина највише се развијала у околини Крешева, Фојнице, Сребрнице, Олова и долином реке Лашве. Из босанских рудника вађено је гвожђе, олово, бакар, сребро, жива, цинк, а понекад и злато. Од свих метала понајвише је вађено олово, гвожђе и сребро. Поједине руднике закупљивали су и у Босни као и у Србији Дубровчани и Саси, плаћајући држави закупнине, дајући уз то известан део пречишћених метала.

Како је било развијено рударство, то је и Твртко, као и неки његови претходници, ковао новац. Развитком трговине и рударства за владе Тврткове појачани су државни приходи који су се састојали:

1. из *десетине* коју су плаћали само сељаци од рода и приплода, које им је доносио годишњи усев и стока. Десетину су прикупљали и у Босни као и у Србији нарочити чиновници;

2. из *царине* коју су цариници наплаћивали на разним местима на увезену робу. Места на којима је наплаћивана царина, давана су под закуп обично Дубровчанима;

3. из *тареза на трговину*;

4. из *прихода од различитих рудника* који су давани под закуп;

5. из *прихода од ковања новаца*;

6. из *прихода од продаје соли* коју су доносили с мора Дубровчани, али која је добијана и из босанских солана око данашње Доње Тузле;

7. Осим побројаних прихода краљевско-босанска благајница примала је неке приходе које су раније примали српски краљеви и цареви. Тако на пример Твртко је примао такозвани „српски доходак“ од Дубровчана у 2000 перпера, затим „могориш“ у 60 перпера, као закупницу коју су Дубровчани плаћали српским владаоцима за њиве и винограде по Конављу, и најпосле „шпански доходак“ у 500 перпера, који су Дубровчани такође плаћали српским царевима.

Изводећи границе своје државе на Јадранско Море Твртко је своју земљу довео у додир с оним живим просветним покретом који се крајем XIV и почетком XV столећа јавио у Италији, а који је имао доста велики утицај и на просветне и верске прилике у Босни. И ако тај утицај није могао променити многе особине народне, опет је учинио толико да се под утицајем прерођаја променила у многоме првобитна богомилска вера и у Босни добила нарочито обележје, те је тако од богомилске вере постала такозвана „босанска црква“, која је понешто задржала од старог кривоверја, али много штошта примила од православне и

католичке цркве, и од просвећенога покрета у Италији, као укус ка лепој сликарској вештини, поштовање распећа, крста и Богојордице итд., што су све одбацивали стари богоимили.

За време оне борбе с далматинским градовима и за време утврђења своје власти у Далмацији, Твртко је наставио посао Душанов и почeo насељавати Србе из Босне и Херцеговине у Далмацију, који су били већином или трговци или занатлије. За овима су доцније долазили сељаци. Оваквих насеобина било је око Шибеника, Книна и још некојих места. Чак су и поједини грађани далматинских градова врло радо примали ове Србе из Босне, јер су били врло вешти у својим занатима и пословима.

Од ових насељених Срба измешаних са старинцима, отпочео се у далматинским градовима развијати средњи стилез — грађански — који ће доцније играти врло знатну улогу у умном и материјалном развитку српскога народа.

Водећи дуге ратове за проширење босанске краљевине Твртко је обратио пажњу и на уређење своје војске, а његове борбе и успеси у бојевима с Угрима показују да је имао војску и добру и спремну. Исто тако трудио се да за своју војску набави добро оружје. Између осталога још 1383 године Твртко је добио од Млечића један топ који је био на једној лађи у флоти Твртковој.

Ратујући скоро за све време своје владе и уређујући државу по угледу на Душана, Твртко је у току дванаест година свога краљевања једини од босанских владалаца успео: да сузбије моћну властелу, да њихове подвојене тежње бар за време подчини краљевској власти, да владалачки дом учини средиштем целокупне државе. С тога је босанска краљевина око 1390 године била најмоћнија држава на Балканском полуострву, а Твртко опет на врхунцу своје славе и моћи. Као краљ имао је врховну власт и управљао је државом, никоме не одговарајући за своја дела; сам је објављивао рат и закључивао мир, решавао најважније државне послове и делио заслужним људима

разне повластице и милости. У опште се може рећи да је Твртко једини од босанских владалаца био *самодержавни господар* целе краљевине.

Али и ако је развио моћ босанске државе јаче него ма који босански владалац, опет је требало, пошто је завео много нових установа и уредаба, сачекати и видети како ће се то све средити, и како ће се народ, дотле стално цепан међусобним борбама и спољашњим плеткама, навићи на те новине. Требало је видети да ли ће се моћи прилагодити моћни великаши снажној краљевој власти која је постала средиштем и извором целокупне власти у држави. Али баш у тренутку кад су и српском народу и босанској краљевини били најпотребнији: Тврткова памет, јака воља и снажна рука — Твртко умире марта 1391 године; а у босанској краљевини као оно и у Душановој царевини не би никога, ко би га заменио и његов онако успешац рад наставио. С тога и босанска краљевина, налазећи се под ударцима турским и угарским, а раздирана верским трвењима и великашком борбом, мало помало опадала је и пропадала.

IX

КАКВА ЈЕ БИЛА СУДБА СРПСКОГА НАРОДА ПОСЛЕ КОСОВА

Последице Косовске Битке. — На Косову поред српске војске јако је пострадала и турска, која је једва извојевала победу. После погибије Муратове његов наследник, Бајазит, бојећи се нереда у земљи, похитао је у престоницу да утврди престо и да себи обезбеди потпуну власт у турском царству. С њиме се вратио већи део турске војске, а мањи остао је да плени околне косовске крајеве.

Глас о погибији на Косову и о смрти Лазаровој разнесен је муњевитом бразином по целој Лазаровој држави. Како су на Косову поред кнеза изгинули многи знаменити људи и војводе, то је у земљи настала у први мах забуна. Народ, поражен страховитом несрећом, беше претрнуо и бојао се страшне поплаве турске. Али Турци нису ударили на целу државу, већ су у први мах опленили само воједине крајеве, па се повукли. Ускоро су опет ударили на земље Лазарове и у држави његовој настали су нереди и обладало зло и страх. Наше старе књиге о томе пишу: „Пошто сахранише тело кнеза Лазара, мало времена прође па Турци опет као пчеле расуше се, целу земљу нашу поплавише и никога не беше да им стане на пут. Никакве злобе не беше, коју не учинише. О Боже! — тужно уавикује писац староставних књига — ... Не само што оскврнише свете цркве, него их и огњу

предадоше и расејаše телеса слуга твојих и оставише их за храну тицама небесним и зверовима земаљским. У земљи настаде јаук и запевка, јер једне клаху, а друге живе одвођаху у своју земљу... Раздвојени бесмо и распродани по свој њиховој земљи, те матере тужише за децом својом и очеви горко јадиковаху, браћа грећи се, љуте сузе проливаху, а сестре се од браће растајаху гледајући како се одводе једни овамо други онамо; пријатељи један другом око врата руке савијаху и жалосно јадиковаху: „о земљо, растави се и прими нас живе“. Одвођени један на једну а други на другу страну освртаху се и жељно гледају један за другим докле се могаху очима пратити.“

Није народ у Лазаровој држави после Косовске Битке страдао само од Турака. Српском несрећом хтели су да се користе и Мађари, који се беху на три месеца пре косовскога боја измирили с Лазаром. С тога угарски краљ (Жигмунд), не само што се утврди у Мачви и у Београду, већ се у октобру 1389 године крене на Србију и заузме градове Борач и Честин у Гружи, па се у декембру врати у Темишвар.

Оваквим нападима Турака с југа и истока, а Мађара са севера, који су се понављали 1390 године, Србија замало што није до kraja опустошена и разорена. По свој земљи могло се видети како народ од воде, немилостиво муче, мачем секу и многу крв проливају, те се на све стране ширila жалост, беда, плач, и неутешни вапај. Опасност је била тако велика, да је чак и удовица Лазарева похитала да код Дубровчана обезбеди себи уточиште у случају да мора земљу оставити. Да би у оваком стању несрећа била још већа, поред свих пустошења и нереда, у земљи се није угасила стара саможивост великашка. Зет Лазаров Ђурађ Срацимировић, господар Зете, сасвим се оцепи од Лазарове државе, а тако исто учини и Вук Бранковић, надајући се да ће помоћу угарском моћи наставити борбу с Турцима. Осим тога још се неки великаши у земљи Лазаревој побуни, желећи да постану самостални. Сваки је од ових великаша мислио да ће се сам боље довити и одбранити од Турака

нега у заједници. С тога је Милица с недораслом децом била у врло тешком положају. Видела је да се нема поуздати ни у кога, кад су је и њени зетови оставили; с тога у великој беди гоњена љубављу према народу, који је страдао, а још више љубављу према деци својој, морала се пошто-пото мирити с Бајазитом. На сабору духовника и великаша који су јој остали верни, а у договору с патријархом, Милица (негде у јесен 1390 или у пролеће 1391 године) мораде пристати на мир под врло тешким погодбама. Сабор је пристао да се земља подчини Турцима, да се плаћа данак и да у већим војним походима шаљу једно одељење војске у помоћ Бајазиту. Осим тога најтежа је погодба била за Милицу та, што је морала своју најмлађу кћер Оливеру дати Бајазиту за жену, што је морала Српкиња мајка, добра и одана хришћанка да понуди своју кћер ономе, који је заповедио да се погуби њен муж, дакле цару другога закона, који је тежио да разори српску државу и да подјарми српски народ. И нико други него рођени брат Стеван морао је своју сестру Оливеру одвести Бајазиту у Једрене, поклонити се султану и предати заклетву верности. И од тада је већи део српске земље порађен туђину, јер су оба брата, Стеван и Вук, с властелом и с војском морали сваке године ићи на службу султану. Тако је Лазарева држава, до Косова самостална и чезависна, утврдила везе своје према Турској, постала подчињена и зависна, улазећи у круг турских интереса, сносећи тешке обавезе клетвеничке.

Вук Бранковић био је сасвим противан оваквој радњи Миличиној; мислио је да се не треба покоравати Турцима, већ рат наставити; веровао је, да је српска држава још толико снажна да би могла одолети Турцима уз помоћ угарску. Због тога се не само разишао у политици с наследницима Лазаревим, већ се омразио и завадио тако, да је доцније дошло до отворене борбе између Лазаревића и Бранковића.

Осим тога Бранковић, осећајући се несигуран у држави својој, не само што је у пролеће 1390 године склонио своје благо, већ је осигурао себи и својој по-

родици склониште у Дубровник у случају да мора, гоњен од Турака или Угара или од кога другога, оставити своју земљу.

Бајазит међутим, пошто се утврдио на престолу, није желео признати никакве обавезе свога оца, већ је желео засновати политику османског царства на новој основи. Он је истина тражио уобичајене данке од својих вазала, али је стално гледао да лабаве вазалске (клетвеничке) везе разних мусломанских и хришћанских господара преврне у чврсте и стегнуте везе државног јединства; желео је на место месних наследника господара да постави своје чиновнике и да влада у својој држави не као врховни господар полузајсних државица, које су у разна времена признале врховну власт османлијску, већ као самодржавни господар и цар по монголском начину. С тога је тежио да уништи сваку независност и да у средсреди власт целе османлијске државе у руке султанове. Ову мисао Бајазит је помоћу добро уређене и јаке војске постепено остварио. Засновавши мир с Лазаревим наследницима обратио је пажњу на вазалне српске државице у Мађедонији и на оне самосталне у западној половини Балканскога Полуострва (на државу Балшића, на Тврткову и на Бранковића).

Извођење својих намера Бајазит је отпочео с Девановића државом. Узео је Константину Кратово, место најчувеније с богатих рудника који су давали велике приходе Константину.

Како је Скопље и онда као и данас било врло знатно место за војничке и трговачке намере, а качанички Теснац капија међу северном и јужном половином Балканскога Полуострва, то је Бајазит гледао да заузме оба та тако знаменита места за даља османлијска освајања. С тога је Краљевићу Марку као и осталој српској господи у Мађедонији наметнуо много теже клетвеничке дужности, него што су их раније имали, а године 1392 сасвим је одuzeо од Марка Скопље и насељио у њему јаку турску колонију из Мале Азије. Ова колонија и ово место послужили су

Турцима као ослонац за даља освајања и продирања путем Качаник—Приштина—Нови Пазар.

Утврдивши се у Скопљу, Турци су већ у пролеће 1392 године почели нападати у два правца, с једне стране на Вука Бранковића преко качаничког теснаца, а с друге на Арбанију и на Зету, на драчког господара Ђорђа Топију, зета Вукова, и на зетскога господара Ђурђа Срацимировића (Вукова пашенога). За кратко време они су постигли внатре успехе, јер беху између осталих градова на Дунаву с лесне стране заузели Голубац, па се упутили ушћу Мораве, а нека одељења турске војске била су продрла чак и у Срем. Угарска војска пређе Дунав у лето 1392 године, потисне Турке, опустоши и оплени Браницево, па долином реке Млаве допре до Ждрела; али се у сам клањац није смела упуштати, већ се оданде повуче на траг. Осим тога Турци су у неком сукобу сасвим победили и заробили зетскога господара Ђурђа Срацимировића, а у јесен исте године нагнали и Вука Бранковића да се покори султану под извесним погодбама.

Ратујући по српским земљама, било противу Мађара, било противу Вука или Ђурђа Срацимировића, Турци су јако пустошили српске земље и нагнали Ђурђа Срацимировића не само да се мири с Бајазитом већ и да му уступи градове Дравасш и Скадар и призна турску власт, само да се ослободи ропства у које је био запао.

После Косовске Битке између најближих сродника Лазаревих не видимо слоге ни једнодушности, не видимо да су у савезу и у пријатељству наставили Лазаров рад и борбу против Турака, него су се поцепали и завадили, радећи сваки на своју руку, докле их Бајазит све не саломи и не нагна да му се покоравају, да му плаћају данак и да га помажу с војском у бојевима. Тако су признавали турску власт: *Марко Краљевић и Константин Дејановић, Стеван Лазаревић и Вук Бранковић, Страхињић Бан и Љубица Богдан* (Ђурђе Срацимировић и војвода Богдан). Српски народ, моћан и снажан у време Душаново, дочекао

је због засебних тежња својих великаша и због нे�сташице реда и послушности да постане туђински слуга, дочекао је да расипа своје благо и крв својих синова, помажући непријатеља целога хришћанства, који је спремао још теже ланце — ланце ропства и срамоте — свима хришћанима на Балкану.

Као што је било у Лазаровој земљи после Косова, било је тако исто и у Бугарској. Зло које је донела по-кварена грчка просвећеност, саможивост великаша, верске свађе и преговења, разорило је земљу и развратило онај део народа, у чијим је рукама била власт и богатство. У Грчкој је било још горе. Сви ови хришћани Балканскога Полуострва имали су новаца и снаге да садоме много већу снагу, него што је била турска, али нису имали у својој управи реда, нису имали према власти послушности, па с тога ни спреме, ни војске добре и извежбане. То је дало превагу Турцима и султан је мало помало почeo сасвим замењивати подчињене хришћанске господаре својим пашама. Тако већ у пролеће 1393 године Бајазит је пошао на Бугарску, стигао до Трнова, бугарске престонице, коју је после незнатна отпора заузeo и у њој поставио своје власти а Бугарску државу уништио. Године 1394 с прољећа опсео је Цариград, али у тај мах није могao заузeti престоницу грчкога царства, већ је у јесен напао на влашкога војводу Мирчу и у боју на Ровинама (10 октобра 1394) погинули су Марко Краљевић и Константин Дејановић. После њихове смрти њихове државе сасвим су се претвориле у турске пашалуке, у којима су господарили тursки великаши султаном постављени. Осим тога Турци освоје целу Зету, српску властелу нагнају у Приморје, те Ђурђу Срацимировићу остале само Крајина (земље међу Скадарским Језером, Бојаном и морем). Тако се током 1395 године Турци утврде у Зети, Морачи, на Горњој Тари, на Горњем Лиму и у Дукађину; тиме су заузели она згодна планинска места која се уздижу као чвр између Србије, Зете, Хума и Босне, и тако су у неку руку опепили средишње српске земље од Приморја и од Зете.

Овако велики Бајазитови успеси нагнали су угар-

скога краља Жигмунда да живље поради и стане на пут османлијској сили, која је својим таласима почела запљускавати јужне границе угарске краљевине. Како сâм не беше у стању то учинити, науми да покрене хришћане западне Европе против Турака. После многих напора и преговора успео је да скупи доста знатну војску, састављену од разних народа (од Француза, Енглеза, Немаца, Мађара, Пољака и Влаха), с намером да истера Турке из Европе. Ова стигне до Никопоља септембра (1396) и опсади град. Држећи град у опсади дуже времена, у војсци нестаде реда. Сви су мислили да је султан у Азији. Међутим Бајазит скупи преко сто педесет хиљада добро дисциплинованих војника, коме су се морали придржити и вазали. Стеван Лазаревић дође с 5000 војника, а Вук Бранковић уздајући се у успех хришћанске војске није хтео доћи. Бајазит као муња прејури балканске кланце и изненада паде у долину реке Осме пред безбрежну и непажљиву хришћанску војску. У крвавој битки (25 септембра 1396 године) хришћанска војска била је сачрвена, нарочито кад у одсудном тренутку удари Стеван Лазаревић са Србима. Ако је крсташка војска била уништена, јер је и сâм Жигмунд једва главу из боја изнео, то је и Бајазит скupo платио извојевану победу, јер му је изгинуо цвет војске, а и сâм у боју рана допануо. С тога нареди те се погубе скоро сви заробљеници.

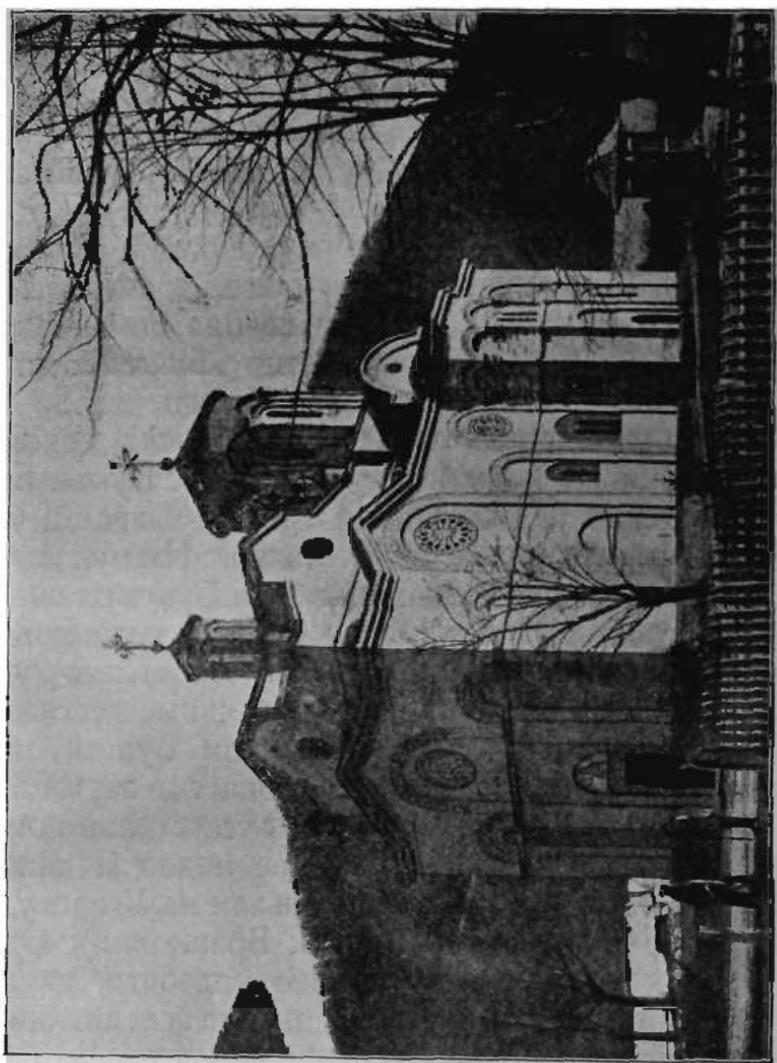
Ова битка долази у ред најкрвавијих светских битака; испунила је цео Запад ужасом и за читав низ векова решила је ко ће бити господар Балканскога полуострва, јер је Турска од тога времена постала силом првога реда у Европи. Онда је јасно зашто је ова битка имала великих последица и за српске господаре заостале после Косова. Бајазит је желео да још боље утврди турску власт у српским земљама и да што јаче сүзи права српских господара. Зато је Вука Бранковића, који се није одазвао својој клетвеничкој дужности, збацио с престола, па један део његове земље сâм заузео (као градове Звечан и Јелеч), а други дао своме клетвенику и шураку Стевану Лазаревићу као

награду, што је верно вршио своје дужности и што му је помогао у битки код Никопоља, а трећи оставио Вуковој жени Мари и њиховој деци. Ово је био узрок још већој омрази између Лазаревића и Бранковића.

Тако су као даље последице српскога пораза на Косову биле: пропаст Бугарске, пропаст маједонских српских државица (Маркове и Константинове), пропаст крсташке војске код Никопоља, пропаст Вукове државе и потпуна подчињеност турској власти Стеванове и Балшића државе, у којима су ускоро после никопољске битке плануле буне, ма да је свима висила турска сабља за вратом.

Стеван Лазаревић. — До никопољске битке на челу Лазарове државе била је кнегиња Милица заједно са синовима; али од како се она покалуђерила (1395. године) и повукла у манастир Ђубосчињу, све више је водио државне послове Стеван, вазда тражећи савета у своје разборите мајке. После никопољске битке и после онога што се десило с Вуком Бранковићем, Стеван је био једини српски владалац који је остао у старим српским земљама. Њему је пред очима лебдела судба Вукашинових и Вукових синова, као и оне господе српске, који бише и господоваше, па под притиском турским преминуше или се уклонише. Он је предвиђао да ће се и с њиме десити оно исто што се десило с његовим зетом Вуком, па да би спасао земљу од неминовне пропasti, науми зближити се с Угарском, надајући се с те стране помоћи против Турака. Али с друге стране видео је како су пропали сви они који су се ослањали на Угарску (на пример бугарски владаоци и Вук Бранковић). С тога се после никопољске битке почeo колебати, да ли и даље да остане веран султану или да се ослони на Угарску. Овом колебању биле су узрок и унутрашње прилике у земљи његовој, где се беху јасно издвојиле две странке, од којих је једна била да се непрестано држе Турака, а друга да се, ослањајући се на Запад и Угарску, збаци турска врховна власт. Изгледа да је нешто чињено из Угарске да се Стеван обрне Угрима, јер би им са својом добром војском био од

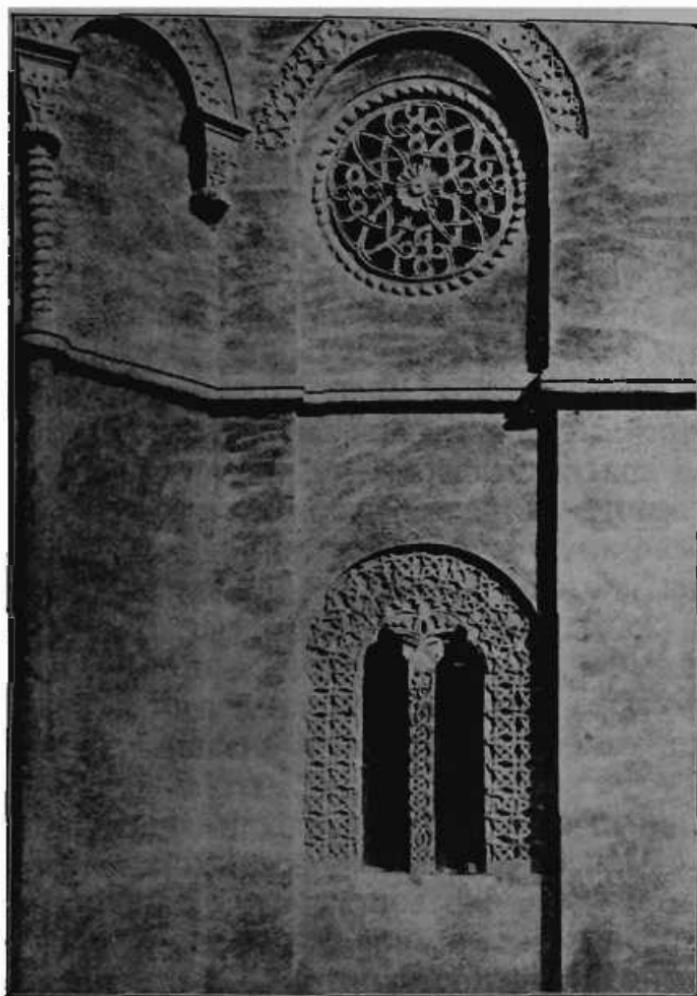
велике користи. То колебање Стеваново трајало је све до зиме између 1397 и 1398 године, када се најпосле одлучио за савез с Угрима и почeo на њему нешто радити. У самом почетку 1398 године (око 10 јануара) турски заповедник који је држао крајеве у Зети,

манасир Јубостиња.

Морачи, на горњем Лиму и на Тари, опреми свога сина (Махмуд-пашу) с војском на Босну, којега је морао помагати Стеван, да је оплени и пороби; али због љуте зиме и необично великога снега једва се ко врати кући.

Неуспех Турака у овом покушају још је више изазвао некоје доглавнике султанове против Стевана; а некоја властела која је била представник турске стране у Србији, а коју је још Лазар покорио у по-

украс с Љубостиње

четку своје владе, хтела је да се одметне од Стевана и да се изједначи с њиме, па спреми буну на Стевана, оптужујући га у исто време султану да хоће да дигне Угре против њега. Стеван је сазнао раније за овај покрет против себе; с тога похвата некоје великаше и погуби, а некоји се склоне од његова мача у

манастир и покалуђере. Оптужбу против Стевана помогли су и некоји доглавници султанови, те се Бајазит спреми да истера Стевана из земље и сву Србију да покори. Опасност је била да не може бити већа, јер је Бајазит имао моћи да изврши што је мислио, а Стеван се није могао одупрети. Домаће великашке сплетке, саможиве тежње некоје српске властеле, погађале су и Стевана и народ у његовој држави. Србији се понајвише од њених синова спремала иста судба која је кратко време пре тога постигла Бугарску и српске државе у Мађедонији. Да би се отклонила страшна судба која је очекивала у овом тренутку Србију, упути се султану сама мајка Стеванова, кнегиња Милица, да моли за сина свога и за народ. Њу је пратила њена рођака Ефимија, удовица деспота Угљеше Мрњавчевића. Тако на двору Бајазитову поред сестре Стеванове Оливере, нашле су се и две некадашње српске владарке, чији су мужеви погинули у борби против Турака, понижене пред непријатељем народа свога, да моле силнога Бајазита да поштеди последњи остатак некадашњега моћног царства српског.

Три жене слабе и немоћне, све три од славног дома Немањина, пред моћним непријатељем народа свога, моле за милост! Заиста страшна слика онога стања до кога је била пала некадашња моћна српска држава.

Српкиње су у овом случају имале успеха, захваљујући с једне стране Оливери, која је себе, своју лепоту и младост жртвовала само да би њен народ и њена браћа стекли мир, а која је имала на Бајазита моћан утицај, а с друге, што се у то време султан спремао за опсаду Цариграда. Међутим још није било све свршено. У лето 1398. године морао је Стеван ићи султану на двор да се правда. Кад је дошао Бајазиту, Стеван се после ручка по дворском обичају не удаљи у свој стан, него остале стојећи. А кад га цар упита: зашто то чини, он му одговори: „Господару, место да ме други облагују твојем господству, сам ћу ти казати у чему је погрешка моја према царству ти, о којој су неки, проказујући ме, теби до-

стављали: како хоћу да одступим од службе твоје и да приступим Угрима. После сам видео да је то посао незгодан, сетио сам се да сам млађи твојега царства, сетио сам се заклетве и дошао сам. Ево живота мога пред Богом у рукама твојим; чини што ти је воља!"

Султан је на ово поћутао мало, чудећи се искренисти Стевановој, па му одговори: „Па и шта би могао успети с Угрима, драги мој! Јер ја сам ти хтео земљу узети као своју, а ти шта би чинио тамо међу Угрима? Реци ми, који је од господара, што су приклонили главу Угрима, одржао господство своје? (ту помене бугарске цареве и остале). А ти пошто си са мном, ако не идеш куд идем ја, доиста сам себе узнемирујеш; ако ли идеш куд идем и ја, немаш се зашто узнемиривати; јер ми смо господари, и ако се ми не кренемо на друге, они на нас неће, зато што се најсилнија царска одржавају и распострањавају војском. Ја тебе држим као старијега и драгога ми сина, и то не кријем ни од кога, ни од оних што су овде, ни од оних што су даље на Истоку. И ко је у мене толико у части колико ти? А ја већ улазим у старост, па или ћу погинути у рату, или ћу од болести умрети. А ти ако са мном тако узаживиш, добићеш онда прилику. У мене је много синова, и они ће устати један на другога, и један по један слаће теби људе или да траже од тебе помоћи, или да те моле да останеш на миру и да не будеш непријатељ. Кад ти то време дође, ти ћеш не само одржати твоје земље, него ћеш присајединити и друге земље унаoko, и назваћеш се велики и славан владалац. А сада држи земље које су ти у власти. Али ме послушај, а ја ћу ти казати шта ти вальа чинити. Докле сам ја жив, пожури се, те поломи своје великаше и приведи их под своју руку, јер ћеш после то жети, али нећеш моћи. Осим тога дижи уза се нове људе и сиромахе и племиће и чини да се прославе и да деле управу с тобом, а обарај клеветнике и све који су на њих налик."

Овај говор Стеванов и султанов јасно показујују стање у земљи Стевановој; види се да је Стеван после

никопољске битке покушао да се приближи Угрима; види се да је у његовој земљи било доста себичних великаша, клеветника и издајника, који су пред личним користима заборавили све опасности, које су претиле земљи и народу и нису се могли поучити несрећама и бедама које су снашле државу и народ до Косова и после Косова, него гледаху само своје личне користи, па ма то било и по цену државе и слободе народне.

Стеван се по повратку од султана држао и даље оне политике, коју је његова мајка засновала после косовскога боја и до смрти Бајазитове остао му је веран. Овакав рад Стеванов можда се није свиђао народу, који га није могао разумети, али је био користан за Србију. Стеван је познавао изблизу силу турске царевине боље него ико други и био је уверен да је најкорисније за Србију верно се држати уговора и чувати унапред добре везе с моћним Бајазитом, тим пре, што му је сестра Оливера као султанија која је умела задобити султана, чинила неоцењених услуга.

Међутим с друге стране било је великаша који су теглили савезу с Угрима и који су били незадовољни оваким радом Стевановим. Осим тога било је још великаша моћних и самовољних, с којима је Стеван према самом ондашњем уређењу тешко излазио на крај. Затим Стеван је имао незгода и с друге стране. Турци, држећи главни пут којим су ишли дубровачки трговци за Србију, чинили су често пута насиља трговцима, па су чак и на Стеванову земљишту по гдекад узнемиравали трговце и отимали им робу.

Међутим Вукови су синови гледали на сваки начин да поврате очеве земље и изгледа да су нешто митом преко везира султанових, а можда и Стевановим попуштањем, на дубровачко заузимање, успели најпосле да их султан прими у своју милост и поврати у своје господство.

Како је у ово време (1399 године) било стање у земљи Лазаровој, нека кажу речи једне племените госпође, удовице деспота Угљеше, која се као Немањи-

ћева, кад јој погибе муж на Марици, склонила била код свога вета кнеза Лазара. Везући свијени покров Косовском Мученику, она му се као светитељу обраћа овим речима: „...Ни сад немој заборавити милу твоју децу, коју си смрћу твојом сиротину оставио, јер од како ти оде у вечита небесна весеља, драгу ти децу обузеше многе туге и болке, у многоме јаду свој живот проводе, јер над њима владају Турци, те нам

карта државе деспота Стевана

је свима твоја помоћ од потребе. Зато ти се молимо, да се помолиш заједничкоме владици (Христу), за драгу ти децу, која су слушана многим јадима. И они, који хлеб њихов једу, подигоше плетке велике на њих, а твоја добра у заборав бацише, о мучениче! Али ти знаш тугу и боле деце твоје, ма да си овај свет оста-

вио, ти ћеш као мученик имати слободу пред Господом. ...моли се, да многолетни живот у добру богоугодно проведу драга деца твоја... и да без тебе православна вера хришћанска неодступно стоји, као да си и ти с њима; моли се, да Бог победник победу поклони драгој твојој деци кнезовима Стевану и Вуку над непријатељима знаним и незнаним."

Када је Бајазит био на врхунцу своје моћи, покушао је да освоји Цариград. Докле је опсађивао Цариград, надајући се најбољим успесима, пореметиле су се везе између њега и његовога суседа, татарскога хана Тамерлане (Тимура), који беше основао пространу и моћну државу у средњој Азији и дошао до граница Бајазитове државе. Запети односи између оба моћна владара на истоку заштрели су се толико, да је Бајазит морао прекинути опсаду Цариграда и упутити се против свога непријатеља, који је већ био ушао у Бајазитове земље и попалио неке градове. Бајазитову војску пратили су Бранковићи и Лазаревићи са својим помоћним одељењима. У великој битки код Ангоре у Малој Азији (28. јула 1402. године) Турке је задесио страшан пораз тако, да је Бајазит с једним од својих синова био заробљен. Тамерлан је после ангорске битке прегазио све турске земље у Малој Азији и заузео Ницеју и Брусу, па се после вратио на исток.

Турска царевина, која се с онолико вештине и храбости онако брзо подизала и за последњих тридесет година постала страшило Европи а ужас балканским народима, наједанпут се раздробила. Изгледало је у први мах као да је велико османлијско царство дошло до коначне пропasti и као да ће се потпуно остварити оно што је Бајазит говорио Стевану у лето 1398. године. Али није тако било. Основе на којима је подигнуто турско царство (ред у држави и добро уређена војска), уредбе старих а даровитих султана биле су тако јаке и сталне, да их нису могле разорити тренутне недаће, па ма оне биле и онакве као што су оне после ангорске битке.

Стеванов рад после боја код Ангоре. — Стеван, који се тако храбро борио са својом војском против

Татара, да је изазвао дивљење у Тамерлана, срећно изађе из бојнога окршаја и дође у Цариград. Тако исто и Ђурађ Бранковић. И ако је йакад, то је сад била прилика да се ове две куће — Лазаревића и Бранковића — измире и заједнички пораде на подизању српске снаге. То је могао очекивати од њих српски народ, то је захтевала народна будућност. Али, на жалост, било је сасвим обрнуто. Њихови укрштени интереси, њихова омраза и борба после Косова, толико су их заслепили, да су превидели добро народа и пропустили најзгодније време да се колико-толико користе тренутним турским недаћама. Узроке овоме већа тражити у самом склопу ондашњих српских и хришћанских држава на Балканском Полуострву и у ондашњим друштвеним и верским везама.

Стеван је разумео добро прилике које су настале после ангортске битке. Видео је да је дошло време кад се могло много штошта урадити корисно за државу и за народ. У њему се олет јавила жеља, да оствари оно што није могао остварити после никопољске битке, а наиме: он је желео да се ослободи несноснога турскога господства и да уједини под своју власт све земље којима је његов отац владао. Кад се још узме да је Турска после рата с Тамерланом била ослабљена и изнурена, да је у њој завладао неред и плануо међусобни рат између Бајазитових синова, онда заиста није могло бити боље ни племенитије жеље нити пододнијега тренутка за њено извођење.

Дошавши у Цариград Стеван је почeo брзо да ради у правцу својих жеља као самосталан владалац. Збацио је турско господство, прешао је на страну грчкога цара; а како је био нежењен, научи да се ожени из царске породице цариградске и тиме још јасније обележи раскид с Турцима. Тај рад имао је велики значај. Он, као господар простране земље од Шара до Дунава, Лима и до размеђа Струме и Мораве, дотадашњи поданик турскога султана, једини још знатнији господар на Балканском Полуострву, који се није потпуно подчинио Турцима, војнички јак, постаје пријатељ грчкога царства, истина скоро уништена, али

непрестано великог са својом старом и славном прошлошћу. Грчки цар у то време бавио се на Западу, а његов заступник и синовац Јован дочекао је Стевана с царским почастима и подарио му титулу *деспота*. Али раду Стеванову на извођењу наведених планова стајао је на путу његов сестрић *Ђурађ Бранковић*, који је желео да се, у тренутку општега лома у Турској после ангортске битке, кад се гледало ко ће

печат Ђурђа Бранковића од 28 де-
кембра 1405 год.

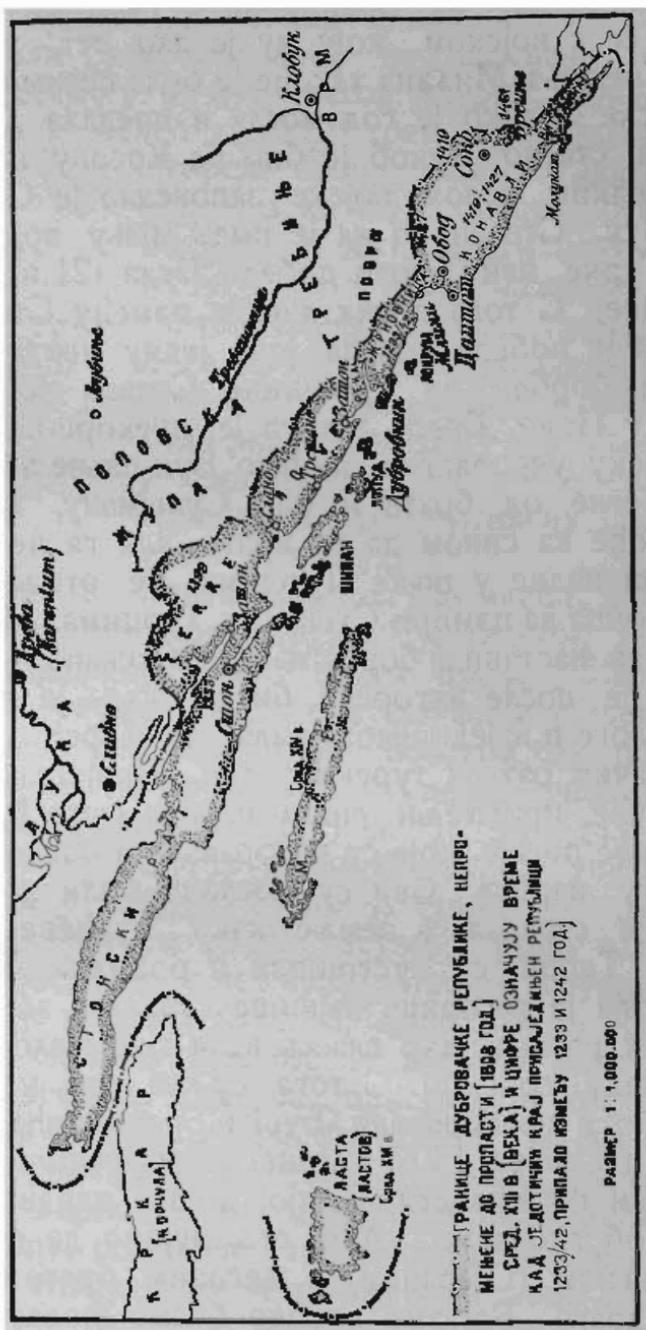
остати а ко ли пропасти, освети своме ујаку и да поврати целу очеву државу. С тога је пратио сваки корак деспотов. Стеван је знао тежње Ђурђеве, и да би унапред спречио расцеп у Србији и веће зло заменио мањим, изради код Грка у Цариграду да се Ђурађ баци у тамницу. После овога Стеван је отишao на острво Митилену (Лезбос) да проси девојку.

Докле се Стеван бавио на Митилени, дотле грчки цар Манојло склони мир са Сулејманом, једним од сина Баязитових, који затим пређе у Европу код Калипоља, заузме Једрене и стане се у њему утврђивати, а Ђурађ Бранковић побегне из тамнице и одмах науми да се користи згодном приликом. Знајући да је Стеван на путу, да је уз Грке и да му Грци не могу помоћи и кад би хтели, упути се из Цариграда у Једрене, стане на страну Сулејманову и смисли да турском помоћу заузме Србију и да спречи Стевану повратак у земљу. Султан је саслушао Ђурђа, а пошто је знао да му сада, пошто се умирио с Грцима, ни од кога није могла претити већа опасност него од деспота Стевана, пристане на све оно што му је Ђурађ обећао. Радећи овако Ђурађ је радио само у корист своју а сасвим противно тежњама Стевановим и користима народним. Добивши војску, упути се у Србију, пославши уједно људе у своју државу да свуда чувају стазе и путове који воде од Јадранскога Приморја, јер је знао да Стеван не може другим путем доћи у Србију, већ преко арбанаско-зетског приморја и преко земаља Ђурђевих.

Кад је Стеван с братом Вуком стигао у Зету, лепо их прими зет Ђурађ Срацимировић и сестра Јела. Ту је дознао да Бранковић с Турцима иде на њега, па се с војском, коју му је дао зет, упути у Србију. Кнегиња Милица такође је била спремила одабране војске колико је год могла и предала Стевану кад је овај стигао. Сукоб је био на Косову код Грачанице. Једним делом војске заповедао је Стеван а другим Вук. Стеван ма да је имао мању војску победио је Турке, али Ђурађ победи Вука (21 новембра 1402. године). С тога поред заваде између Стевана и Ђурђа ова је победа донела још једну нову. После неуспешне борбе код Грачанице Стеван се повуче с братом у Ново Брдо, где га је прекорио, што је толико војску упропастио, на што Вук плаче због прекора, побегне од брата и оде Сулејману. Кнегиња Милица пође за сином да га врати, али га не стигне већ и сама падне у шаке Турцима, те отиде Сулејману и покуша да измири Стевана с Турцима. Међутим у Србији се наставила борба између Стевана и Ђурђа.

Тако је после ангорске битке, кад је требало највише слоге и заједничкога рада, по несрећи, настао братоубилачки рат за турски рачун. Пријатељи једне и друге куће, пријатељи свога народа само су сажаљавали такве појаве, које су разоравале и онако истрошена снага народа. Сви су послови били заостали, трговина је страдала а земље како Ђурђеве тако и Стеванове Турци су пустошили и робили. Дубровчани су, чија је трговина највише страдала због ових међусобних ратова, јако сажаљавали ове жалосне појаве у народу српском. С тога су за ове нереде у српској земљи прекоравали Ђурђа Бранковића (у писму од 12. декембра 1402. године) овим речима: „Чули смо како си по милости Божјој дошао здраво мајци и јако се обрадовасмо... Али, ето, чујемо да си у неслози с кнезом (Стеваном) и његовим братом и то нам није драго. Бог-зна колико бисмо волели да је међу вама мир и љубав, као што се пристоји, јер бисте тада господовали и одржали земљу у добром миру и стању.“

Ратовање је трајало више од године дана. Стеван се ослањао на Угре, желећи да помоћу Запада сузбије

Карта Дубровачке Републике

Турке. И заиста најпосле је успео: да поврати неке градове и крајеве које су му Турци раније заузели,

а неке, који раније нису били под српском влашћу, освоји и састави са својом државом. Види се да је, поред свеколике противне радње Ђурђа Бранковића, ова година Стеванова рада била испуњена успесима; види се да је Стеван очистио земљу од Турака, да ју је размирио и заокруглио.

Међутим у турском царству није се знало ко је господар. У Европи је господарио Бајазитов син Сулејман, а у Малој Азији борила су се између себе његова браћа, док се најпосле и сам Сулејман није умешао у ту борбу. Пошто је био у миру с Грцима није му био агодан ни рат са Стеваном. С тога је посредовањем Миличиним напустио Ђурђа Бранковића, измирио се са Стеваном и обратио сву пажњу догађајима у Малој Азији, где је вођена жучна борба између његове браће о наследство престола. Исто тако негде током 1404. године наравнао се Стеван и са својим сестрићима. Везе између Стевана и Бранковића утврђене су на оној истој основи на којој је била веза између кнеза Лазара и Вука Бранковића. Стеван се од тада називао: *самодржавни господар и деспот земље српске, Приморја и подунавских страна*. Бранковићи су држали земље свога оца.

Пошто се измирио с Турцима и поравнао са својим сестрићима, Стеван је обратио пажњу унутрашњем уређењу своје државе, радећи свом снагом да је ојача и унапреди, јер је осећао да ће ускоро доћи до јачега судара с Турцима.

У спољашњој политици није могао мислити на некадашње планове краља Уроша, Милутина или цара Душана, чак ни онај његов план о васпостављању независности, заснован одмах после боја код Ангоре, није се могао извести. С тога се морао ослонити на Угарску, верујћи да је Угарска толико јака да ће у савезу с њоме сузбити Турке.

Пошто је очистио земљу од Турака, потруди се да размакне границе своје државе до Јадранскога Приморја, јер је осећање о јединству и целини српске државе са зетским приморјем оживело у души Стевановој одмах после ангорске битке. На то га је гонила и потреба да српска

трговина добије везе с главним светским трговинским путем на Јадранском Мору. Како је била престала она певоља због које је Ђурађ Срацимировић уступио Млечићима Скадар, Дриваст и још нека места у зетском приморју, то је Стеван радио да поврати некадашње државно јединство старе српске краљевине и да спусти границе своје државе на зетско-скадарско приморје. Како беше умро његов вет Ђурађ Срацимировић, то је Стеван почeo са сестром и сестрићем радити да Млечиће истера из зетско-скадарскога приморја и да у том крају поврати оно стање које је било пре 1396 године. У овом послу највише му је помагала сестра Јела, мајка Балше III. Ова племенита Српкиња и крепка жена, кћи кнеза Лазара, а частољубива мајка, радила је свима силама да подигне устанак у крајевима које су били заузели Млечићи и да своме сину поврати очеве и дедове земље. Ослањајући се на Стевана, она је подигла устанак у Зети против Млечића, истерала их из неких градова и заузела Скадар и Дриваст. Градове није могла одржати, али је зато одржала жупе око градова. Рат је најпосле завршен миром, који је обновљен и 1412 године. По томе миру поред жупа Млечићи су повратили Балши још и Улцињ. И сестра и сестрић признавали су врховну власт Стеванову, и тако је његова држава преко земаља његове сестре и сестрића добила излаз на Јадранско Море.

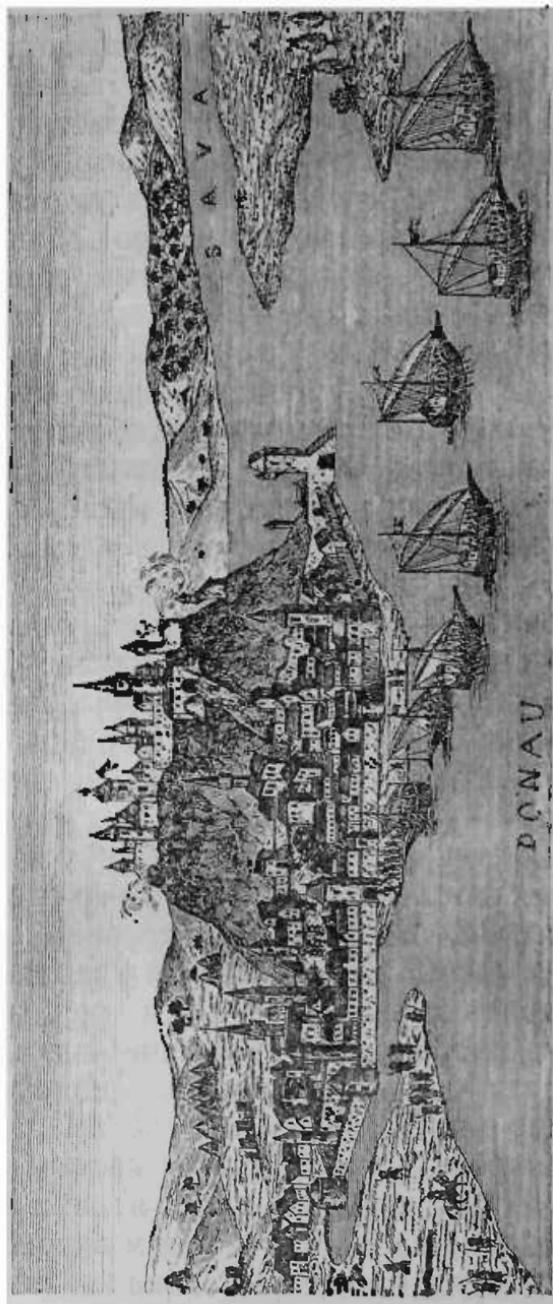
На другој страни Стеван је очистио од Турака Мачву и Рујно и заузео Београд, који су Турци били још раније опљачкали и разорили, те је стајао пуст. На тај начин је размакао границе своје државе до Саве и Дунава.

Освојивши Мачву и Београд, некадашње земље краља Драгутина, Стеван је дошао у долир с Угарском, која је у то време била једина јака хришћанска држава у суседству Стевановом. А како је једини од европских владалаца угарски краљ Жигмунд жељео да сузбије турску навалу и да спере срамоту нанету хришћанском оружју код Никопоља, то је било јасно, с киме је Стеван морао склапати савез, утврђивати

пријатељство и на кога се морао ослањати против најезде турске, с тога је мислио да ће и себи и земљи много помоћи, ако се у спољној политици буде држао Угарске, па с тога је, кад му је угарски краљ упутио посланика, примио овога с великим почастима. Преко овога посланика склопио је с краљем Жигмундом уговор по коме је Стеван (за Мачву и Београд) признао делимично врховну власт угарску, утврђујући уједно пријатељске везе за заједнички рад против Турака. Оваким уговором Стеван је мислио да ће се моћи стати на пут турској најави. Међутим време је показало друкчије. Хришћанске су државе биле слабе да сузбију најаву турску, и у тој слабости било је најјаче јемство, да ће Турци надокнадити губитак који су претрпели код Ангоре и у међусобицама после Ангоре. Осим тога Угарска није долазила Србима да их ослободи од Османлија, већ да им место османлијског господства наметне своје. Стеван је у таквим приликама морао од два зла бирати мање.

Кад је очистио земљу од Турака, кад је проширио и заокруглио границе своје државе од Саве и Дунава до зетско-скадарскога приморја, од Дрине до Ђапа и размеђа између Струме и Вардара, Стеван се посветио унапређењу и просвећивању своје земље. Обратио је пажњу на напредак свију грана држavnога живота. Преместио је средиште своје радње из стarih корениних српских крајева на север своје државе. Пошто је одредио Београд за престоницу своје државе, живо је радио да га утврди и улепша. Подигао је многе зидове за заштиту људи који су живели унутра, затим многе високе грађевине, на које је било дивно погледати из царских палата. Дивне дворе своје бејаше украсио многим кулама и кубетима, аoko града начинио је изврсне прокопе споља састављене из два видна платна. Горњи град био је тако велики и красан да се могао равнати по изгледу са Сионом високога Јерусалима. А други град био је на рекама (на ставама Саве и Дунава) ниже овога, у ком је пристаниште лађа, са северне стране великоме граду, који би се могао поредити с доњим Јерусалимом. А трећи је (град), где

је пристаниште царским лађама. Било је још много других утврђења и кула. Тако на вису у горњем граду

Београд по слици из 1521

била је висока кула опкољена ровом; а иза ове куле била је друга утврђена висока кула, која је служила

за оставу блага и других скupoцености. Између обе куле, другој више на истоку, подизао се висок стуб утврђен на бедемима и могао се видети из свих даљих крајева. Затим на западу од овога утврђење с другим деспотовим двором, који се величанствено подигао у вис. Из овога утврђења пролазио је деспот лађама као неким тајним путем.

Горњи град имао је четвора врата: на исток и запад, на север и југ, а пета воде у унутрашњи град. Велика дакле на исток и југ с великим стубовима и покретним мостовима на вериге; на западу била су мала врата такође с мостом; на северу опет мала, која су водила у доњи град ка рекама. А врата која воде кули имала су такође мост преко рова на веригама.

Град је имао приступа само с југа, а од истока, запада и севера био је jako утврђен и рекама опкољен.

Осим ових утврђења у Београду, Стеван је подигао на истоку од града велику цркву посвећену Великој Госпођи, која је имала своје зграде и ћелије, у којима су калуђери заједнички живели. Около цркве били су дивни вртови засађени свакојаким воћем и зелењу. Њој је приложио многа села и друге цркве, јер ту становаше митрополит београдски и егзарх свих српских земаља. Ово је била најбогатија црква у време Стеваново. Осим тога Стеван је ту, у Перивоју, подигао цркву трима великим светитељима (три Јерарха?), која је служила за гробницу митрополитат; затим болницу и у њој цркву Светога Николе чудотворца на Слатким Водама, засадивши око ње дивне воћњаке и приложивши јој многа села уз друге приходе. У болници издржавао је многе болеснике, дајући им помоћи у невољи.

Да би град био што напреднији скупио је са свих страна своје земље најбогатије људе и насељио их је у Београд. Грађане београдске ослободио је од свих терета и рада, давши им тврду непоколебљиву златопечатну повељу. У исто време дао им је право слободнога трговања тако, да је онај који је хтео поћи куда ради трговања, добијао лист снабдевен печатом којим се потврђивало да је Београђанин, и такав тада није никде плаћао ни царину ни пролаз. Поменуте олак-

шице нису имали Београђани само у Србији, већ је деспот измolio и код угарскога краља исте слободе и повластице за пролаз кроз Угарску. Београд је с оваким повластицама примамљивао људе с разних страна, те су се насељавали и за кратко време постао је богат и врло насељен град. За све време живота свога Стеван се владаљачки старао да Београд што боље унапреди у сваком погледу тако, да ово место постаде једно од најбогатијих места у деспотовој Србији, а по утврђењу и по лепоти положаја свога заиста првим градом, као што доликује престоници и „царском дому,” као што каже живописац Стеванов.

Као год што је изабрао Београд да у њему подигне трг и варош с нарочитим повластицама, да у њему заснује ново политичко и трговачко средиште и тиме обележи нови правац своје политике — наслона на Угарску — тако је исто изабрао и место за своју најглавнију задужбину близу старога пута који води од Голупца и Браничева у унутрашњост земље, где је почeo зидати из основе манастир и град Ресаву (доцније названи *Манастир*). Али је ову задужбину довршио тек 1418 године, а дотле је Београд био и просветно средиште у деспотовој земљи.

Осим Београда и Ресаве утврђивао је и друге градове, подизао цркве и на другим местима.

Сами градови и утврђена места не би могли бранити народ од непријатеља нарочито од Турака. То је он знао боље него јко у његовој држави. С тога је отпочео рад на преуређењу своје војске као главне снаге за одбрану земље. Од свију српских владалаца после Косова Стеван је највише имао посла с Турцима. Он се највише борио заједно с њима против других држава и народâ, а борио се и против њих. И заиста нико боље од њега није познавао турску војску и начине њенога ратовања. Османлијска војска у Стеваново време надмашала је војске хришћанских држава свима погодбама потребним за успех: бројном снагом, послушношћу и примерним редом (дисциплином), кретањем и распоредом за време боја, ухењем, избором места и командовањем за време битке.

Међутим српска војска као и војске осталих хришћанских држава тога времена, састојала се већим делом из коњице с тешким оклопима, изгледала је као анд од гвожђа, који је земљу притискивао, али која се врло тешко кретала. Знајући то Стеван се трудио да спреми и уреди своју војску тако, како ће се моћи мерити у свему с турском војском. Извршио је извесне промене и учинио је заиста да је српска војска у оно време била у опште лакшим оружјем наоружана него раније, а тешко наоружану коњицу почео је замењивати лако наоружаном.

Уређујући земљу, подижући и утврђујући градове и спремајући војску за одбрану земље, морао је обратити нарочиту пажњу приходима своје државе, која је требала да поднесе и издржи све трошкове око унапређења земље, јер су државни приходи и у оно време неизмерно утицали на стање државне снаге и одбране.

Међутим у почетку његове владе док су трајали нереди у земљи, докле су Турци пленили и пустошили, и народ у робље одводили, привредна снага српскога народа јако је опала. С тога је и на том пољу имао много да поради те да се земља опорави. Како је имао под својом влашћу најплодније, најбогатије и најнасељеније крајеве (као Стиг или Браничево, Топлицу, Ситницу, Поморавље све три Мораве, Мачву и Посавље), то се за две-три године мира и рада народ доста опоравио и поправио запуштену привреду. Долина Топлице и падине планинске биле су насељене многим селима, којима су сточарство и рударство донели доста блага. Плана, на југозападној падини Копаоника, као средиште за рударску радњу, била је у јеку свога цветања, а у исто време била је и средиштем дубровачке трговине у оном крају, јер је у њој било доста дубровачких трговаца, који су ту имали и свога консула и католичку цркву. Браничево је још од старине било на гласу са свога богатства и у њему су пољска привреда и трговина добили полета и користили се благодатима мира. Помо-

равље је тако исто било добро насељено, и у његовим селима налазило се у изобиљу свакога житка, јер је земља била врло плодна и добро обрађена. Косовска Област (долине Лаба и Ситнице) у погледу плодности и насеља није изостајала иза поменутих области. На планинским падинама према Косову налазили су се најбогатији градови, у којима су били најразвијенији рударски послови и занати, који прате прераду руда. Од свију развијених и богатих градова у деспотовој земљи најчувеније је било *Ново Брдо*, место чувено надалеко у Западној Европи са својега богатства. Било је средиште свеколике српске рударске радње јужно од Копаоника као и средиште за трговину сребра, злата, разног метала и разних производа. Био је то град најнасељенији од свију места деспотове земље и давао је највеће приходе држави. У њему је било трговаца с разних страна. Било је ту поред Срба и Саса и Талијана; а не треба ни помињати да су и ту, као и по другим трговачким и рударским местима, Дубровчани имали највећи део трговине у својим рукама. Трговци су имали у њему својих баштина — земља и кућа, својих дућана и врло развијених радња. Ново Брдо не само да је било велики, богат и леп град, него је у самој ствари био најјачи и најутврђенији крај у деспотовој држави.

У погледу плодности и богатства ни Мачва с Подрињем и Посављем није изостајала иза поменутих деспотовских земаља.

Пошто су најпитомији крајеви државе били добро насељени, може се мислити да се за време мира почела јаче развијати пољска привреда и да је тиме трговина добила полета. Из уговора Стеванових с Дубровчанима види се, да је трговина у Србији била врло жива. У земљу је увозена са стране разна проста и скupoцена роба, а из земље извозени су разни пољопривредни производи, почевши од вина, жита, стоке, меда и воска до олова, гвожђа, сребра и злата.

Насељена земља с богатим трговачким и рударским градовима, с развијеном трговином, давала је Стевану добрих прихода, с којима је могао покри-

вати трошкове око подизања и утврђивања градова, оснивања пркава и манастира, уређења војске и унапређења просвете и науке.

Осим поменутих послова, које је Стеван предузимао за напредак своје државе, предузео је још један врло тежак за оно време. У српским државама није било ни пре Душана држavnога јединства, а још мање после. Стара српска држава није била као што су данашње државе, већ је представљала савез малих, више или мање независних држава, као што су тада биле и друге државе у Европи. У тим деловима српске државе управљали су поједини великаши готово самостално, признајући владаочеву власт. Они су се, као што смо видели, често бунили против владаоца, готово увек кад им се чинило да владалац не води земљу онако како би њихови интереси захтевали. Још је горе стање настало у том погледу после Косова. Поред поменутих невоља које је народ подносио од Турака, трпео је и од својих великаша. Моћна властела после смрти Лазарове маша се за права чисто владаачка; непрестаним ратовањем ометали су привреду и одбијали стране трговце; у земљи нестаје заштите личне и имовне, већ преотимају маха насиља, крађе, разбојништва и паљевине; управне су се власти запустиле, рђави и грабљиви људи осилили, а суд је био слаб да поврати и одржи ред. Такво стање Стеван је морао подносити све дотле, докле се после ангортске битке није учврстио и ослободио Турака. За време мира Стеван се постарао да владаачку власт што боље утврди и што јаче усредсреди у своје руке. Изводећи јединство у земљи ломио је властеоску самовољу, сузбио је нереде који су се старим обичајима, променама и смутњама били укоренили у ондашње властеле. Оваквим радом Стеван је створио у држави чврст ред, уредио добру полицију, повратио снагу суду, утврдио правичност, сузбио разбојништва, крађе и паљевине, осигурао свакоме миран живот и заштитно имање. Таквим радом владаачка власт високо се уздигла изнад властеле и појединих самовољних великаша. И баш ти самовољни великаши који су

налазили за се највише користи у нередовним и мутним приликама, нису то могли нити су хтели оправдати Стевану. С тога су чекали згодну прилику па да се користе и отргну испод руке Стеванове. А таква им се прилика ускоро указала.

Угарски краљ Жигмунд није никако напуштао мисао крсташкога рата против Турака. У тој намери

он је гледао да се: што боље утврди на Балканском полуострву и да Босну што јаче притврди Угарској; старао се: да склопи савез с Млетачком Републиком и с Грцима, и да се што боље припреми за борбу с Турцима. У свима тим преговорима узимао је учешћа и деспот Стеван и помагао угарскога краља. И сам се спремао за одлучну борбу с Турцима, и у тој намери изводио је поменуте поправке у својој држави. Још је живљи рад за војну против Турака развио Жигмунд 1408 године; с тога је гледао да што пре слојми отпор босанске власти у Босни. У борби, коју је водио с Босном, помагао га је и Стеван, јер осећај народности он-

краљ Жигмунд

да није био развијен као данас.

Народ у оно време није могао разумети радњу Стеванову, нити схватити зашто је Стеван *војевао за другога*, а још мање помирити се с тим што се Стеван покоравао Угрима. Стеванови противници, самовольни великаши у земљи, сузијени у својим тежњама

и застепљени личним користима и да су могли, чису хтели разумети намера Стеванове, већ су промосили кроз народ: да је боље и лакше подносити врховну власт турску, на коју су се били навикли, него подвргавати се Угрима. Изгледало је да се цела земља деспотова поделила у две странке с јасно обележеним темљем. На једној страни стајао је деспот Стеван с оним великашима и људима који су пристали на његове поправке, помагали ред и државно јединство и одобравали политику савеза с Угарском и наслона на Запад. На другој страни били су они великаши, који су били против јаке владајачке власти и државнога јединства, који су се борили против реда у држави и тражили да се поврати старо стање, које је давало мања њиховој самоволи и годило њиховим личним користима. Ова је странка желела да се поврати пријатељство с Турцима, које је било до ангурске битке с турским мештањем у поједине државне послове. На челу ове странке стајао је Стеванов брат *Вук*, као оличени противник како државног јединства и власти тако и савеза с Угрима и наслона на Запад. У њему је самовољна властела нашла свога моћног заштитника и помагача. Уколико је Стеван постигао веће успехе у спољној политици и уколико је његова унутрашња политика постала све јача и темељитија, утолико су супарници и противници постали све раздраженији, бојећи се да Стеван сасвим не скрха њихову ранију моћ. На отворену буну у земљи као да се није могло мислити, јер је државна снага била у

Вук, Стеванов брат

историја српскога народа

рукама Стевановим. С тога се прибегло другом начину. Како је Стеван спремао рат са Жигмундом против Турака, Вук се бојао ако дође до рата и ако се војска крене на Турке, да онда неће моћи извести своју и своје странке мисао. С тога побегне од брата султану Сулејману у Једрене и потражи војску да удари на свога брата и да од њега узме један део државе, обећавајући султану да ће признати његову власт над собом говорећи: „хоћу да ударим на брата, па или да ми даде половину земља и градова, с којима ћу служити твоме царству, или ћу земљу попалити и сатрти.“ Како је Сулејман био у то време покорио и Исток турскога царства, то пристане на предлог Вуков, даде му део војске с којом Вук у почетку 1409 године нападне на Србију. Наше старе књиге веле: „Деспот Стеван није био вољан да се опет покорава Турчину и да растржи народ свој, који је Господ од ропства ослободио. И онда шта се учини? Они прођоше сву земљу пленећи, секући и кињећи као дивљи зверови. Сатрше и неке градове... Али и ако их мноштво беше дошло, опет много пута смрви и ужасну њихова срца.“ И заиста Стеван је одбио први напад. Тада се Вук врати с већом војском и у јуну 1409 године наново нападне на Стевана, којега оставише многи његови великаши, особито они који су били противни државном јединству и српско-угарском савезу, па, мамљени Вуком, пређоше на његову страну кад видеше да деспот не може сузбити и ову војску као први пут. Тада се Стеван повуче у Београд, гледајући како пада и пропада оно што је он с великим напором подизао. Тада Вук и Турци прегазе многе крајеве тако да су долазили до близу Београда, оплете да горе и више бити не може, и упропастише сву земљу. Кад је деспот видео да томе злу краја нема, јер није имао помоћи ни с које стране, пошто је његов савезник, угарски краљ, био заузет размирицама у Аустрији и Польској, пристане да раздели земљу. И од тога времена Вук је у одељеној земљи с племићима који су били уз њега, служио Сулејману заједно са својим сестрићима Бранковићима, који су такође др-

жали земљу коју им је и отац држао. Стевану остале северни део државе с престоницом у Београду.

Тако је Вук с турском силом у одвратном братоубилачком рату за време разорио Стеванову тек уређену државну творевину. Од овога братоубилачкога рата, изазван тежњом да се очувају старе повластице самовољне властеле, највише је штете претрпео сим народ, који је поробљен и оплењен, и то је баш оно што је Стевану најтеже било. Али ни у таквим приликама Стеван није напустио своју политику савеза с Угарском и наслона на Запад. Он се и даље надао и чекао згодно време, па га је и дочекао, те је земљу опет опоравио и залечио ране које јој је задао братоубилачки рат.

У турском царству ускоро су се дододиле велике промене. Султан Сулејман није био човек с киме се могло радити. Насилник, дивљачан и развратан, изазвао је многе против себе, па се од њега одметну и Вук и Бранковићи и пређу на страну његова брата Мусе. Међутим Муса придобије и Стевана против Сулејмана и обећа: да ће му уступити неке земље пошто савлада свога брата. Али у битки под Цариградом изјевере Мусу и Бранковићи и Лазаревићи, због чега он буде потучен, па се повуче у балканске планине, а Стеван преко Цариграда, Црнога Мора и Влашке дође у Србију. Исто тако били су пошли у Србију Вук Лазаревић и Лазар Бранковић, али их Муса похвата и погуби (1410 године). Кад Стеван добије глас о погибији свога брата, заузме опет земље које му је пре годину дана уступио. У даљим борбама између Бајазитових синова најпосле се истакне највише Мехмед, с којим је Стеван склопио савез против Мусе. У исто време измири се са својим сестрићем Ђурђем Бранковићем, који је такође био на страни Мехмедовој. У одсудној борби на Искру под Витошем (у половини јула 1413 године) Мехмед помоћу Стеванове војске, коју је предводио Ђурађ Бранковић, победи Мусу и постане султаном целе турске царевине, а Муса је у бежању ухваћен и удављен.

Грчки цар Манојло, влашки војвода Мирча, де-

спот Стеван и још неки пошљу своје посланике у Једрене да честитају Мехмеду победу и ступање на престо. Султан је љубазно примио српске посланике и испунио је Стевану све што је обећао. Стеван је добио област Знепоље (крај око Трна у данашњој Бугарској) и није био дужан плаћати данак вити помагати га у ратовима, као што је морао Бајазиту чинити. Склопљени мир између Мехмеда и Стевана није квaren за све време докле је Мехмед био жив (до 1421 године).

Још за време оних ратова између Бајазитових синова Стеван је помагао угарскога краља у борби против Босне. Покоривши већи део Босне, Жигмунд је поклонио Стевану од Босне Сребрницу с целим окружом, затим некоје градове у Угарској (Сатмар и Немет, Дебрецин, Бихар, Нађ-бању, Фелше-бању, Саболч итд). Овај поклон разуме се да је Жигмунд учинио из политичких рачуна према Босни, да би тиме још јаче затегао и онако поремећене везе између Босне и Србије, који ће доцније и до рата довести.

Најпосле напори Стеванови од 1402 до 1413 године крунисани су успехом. Стеван се показао за то време као вешт државник а његова радња била је смишљена и за српски народ корисна. Он је од 1413 године па до смрти своје владао увећаном државом свога оца, слободан од прећашњих обавеза према Турсцима. Србија је после 1413 године била на миру, како споља тако и изнутра, пуних осам година, случај који се није десио још од краља Милутина, дакле за пуну стотину година. И заиста у целој земљи нико није могао то боље осетити него сам Стеван, с тога и каже на једном месту: „Од детињства и младости трудих се да угодим Богу... који ме од свију беда, невоља, чак и од смрти избави и изведе из тамних облака на светле сунчеве зраке... И сад ми се отворише скровишта велике Божје благости, те се смирисмо и одморисмо а тамни облаци растурише се и сину нам сунце, и да кажем речима апостола: ово је настало време благо и пријатно, дан спасења... а мени ново небо и нова земља.“

Овим миром деспотова политика славила је коначну победу. Он постаје господар циром српске земље. И ову започету дубоку радњу на унутрашњем уређењу своје земље, на просвети и бољинку свога народа, прекинуту за време Вуковом буном и борбама са Турцима, могао је да снот тек сад наставити и развијти што што треба. У том послу много му је помагао сестрић Ђурај Бранковић.

Обојица су били људи пуни умешности и знања; обојица су пропутовали много земље и градове по вољи и по невољи. Осим тога уз њих се тада нађе чувени Константин Философ, човек врло учен, који је и сам много пропутовао и по Азији и по Балканском Полуострву.

Како се за време нереда у земљи био роколебао суд и правда, Стеван предузе све мере да поврати углед закону и судовима и да утврди правду. У тој намери прегледани су Душанови закони и из њих је створен нарочити законски зборник, лепо удешен према потребама онога времена. Таквим зборником лако су се могли служити и судије и свештеници и духовници. Осим тога Стеван је ставио свеколико судство у земљи под владајачки надзор и тиме се трудио да се у земљи дели правда и да се ничије право не штети. С тога и каже мудри Константин, писац његова живота: „Дошаоши у своју отаџбину и обишавши је, севаше као муња и сузбијаше непокорне да се више не би бунили. Све што беше неваљало — поправи се и препаде се. Онима, који хоће неправду и који у зло

деспот Стеван Лазаревић

метаху руку, руке одсекоше и свуда процвета правда и поче род доносити. Не беше више да је брзац јачи од спорога, нити богат од сиромаха, нити силници отимаху земљу својим ближњима. Оговарање и клеветање не могаше се држати нити се могаше лаж просипати на старешине, а људи високога чина нису се могли омаловажавати ни подсмеђу излагати.“ Једном речју деспот је у свој земљи завео ред, поди-

Стеванов печат

гао углед закону и суду и сасвим сузбио самовољу и насиље.

Започети посао на уређењу војске довршио је у току десетак година. Тешка коњица већ је била замењена лаком, а ради бољега кретања војске завео је музичне знаке као и војне свираче за рат. Војска је његова била још изразније чувена и славна, имала

је славну прошлост, јер се одликовала у неколико знатних битака, где су се мериле најбоље војске онога времена, као: код Никопоља, Ангоре и код Искра под Витошем. Његова је војска много цењена и код Турака и код западних народа, особито код Угара.

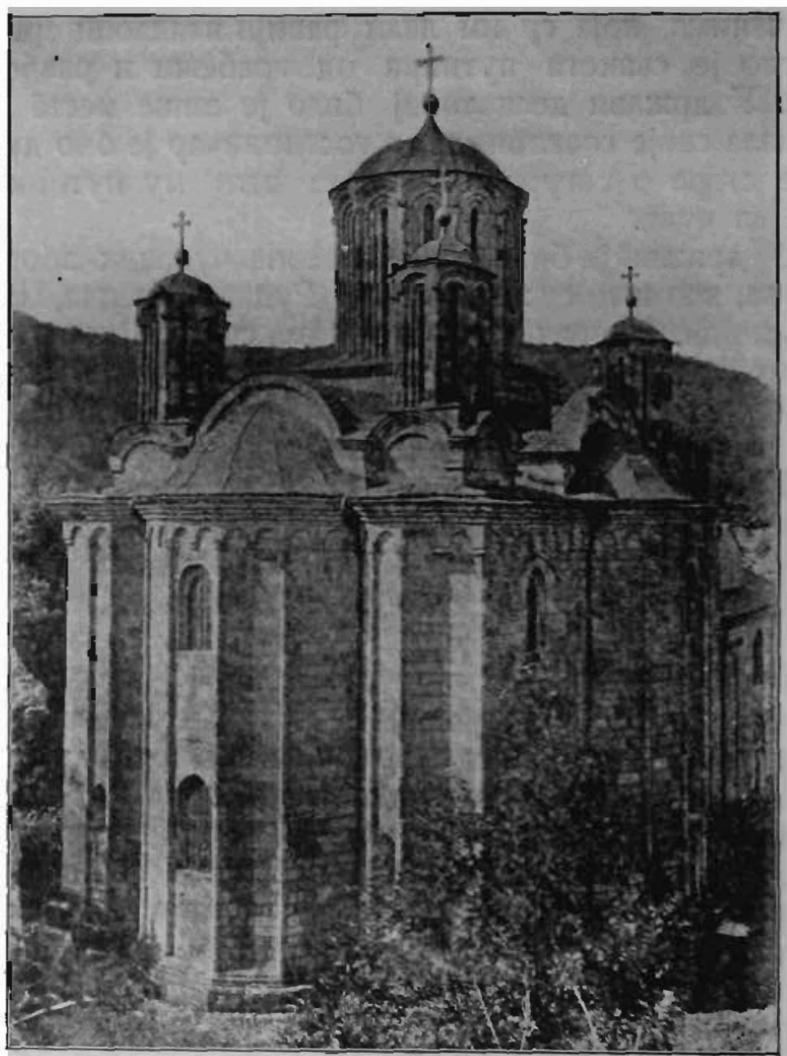
Затим је деспот радио и даље на живом развитку трговине и рударства, потврдио је све повластице Дубровчанима, које су им дали ранији владаоци српски; штитио је свакога путника од грабежи и разбојништва. У држави деспотовој било је више места која су имала своје гостионице, а гостионичар је био дужан да се стара о сигурности онога што му путник повери да чува.

У држави је било више градова чувених због рударства, као што су: Ново Брдо, Рудник, Трепча, Глане, Сребрница, Крупањ итд., у којима су биле топионице разних руда, око којих су се трудили разни вешти мајстори. Било је разних занатлија који су прерађивали метале, као златари и сребрodelници. Од свију градова највише се било истакло Ново Брдо, насељено Дубровчанима, Италијанима, Сасима и српском властелом; град је имао око 40.000 становника, а у рударству било је најзначајније место на целом Балканском полуострву.

Велики полет у рударству изазвао је полет и у разним занатима, те су прерађивани метали за разноврсну употребу и украсе по кућама и по црквама, за одело и опреме. У ковницама је кован новац, у ливицама су ливена звона, светњаци, кандила и кадионице, кашике разне величине и разнога облика, као и друге ствари од бакра, гвожђа и бронзе. Било је вештих ливаца и ковача који су добро разумевали свој посао, као што је био Радоје звоноливац, који се помиње још за деспота Ђурђа. Златари и сребрodelци умели су стварати дивне украсе разнога облика исплетене од танке златне и сребрне жице, затим ствари украшене емаљем, или укуцаним сребром и златом у најразноврснијим шарама.

Јачи развитак рударства и заната дао је већи полет трговини, појачан је увоз и извоз; тргови и царине,

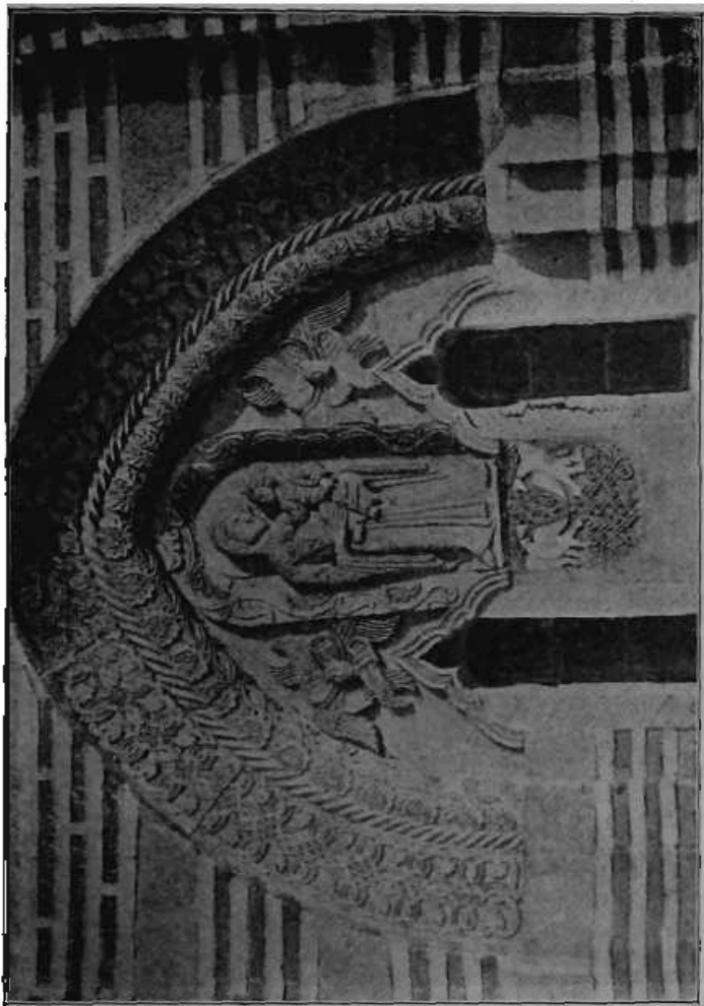
издавани под закуп дубровачким трговцима, давали су веће приходе држави. Полет у трговини за владе Стеванове био је много већи него за време краља Милутина. Размена робе није вршена за сировине, већ је унесена роба, нарочито дубровачка, на српским трговима плаћана златом, сребром и драгим камењем.

манастир Манасија

Тежња за прерођењем уметности и књижевности, за лепим укусом и питомим животом, која се јавила у Италији у XIV и XV столећу, па одатле прешла

у друге земље, захватила је и Србију. Италијански утишнији јасно се опажа у грађевинарству, рађеном за владе Стеванове; он се опажа на највећој грађевини деспотовој, на манастиру Манастир. Ова је црква највећа црква Жиче, а саграђена је у живописном ирају при реци Ресави, од лашкога камена проста и складна, те

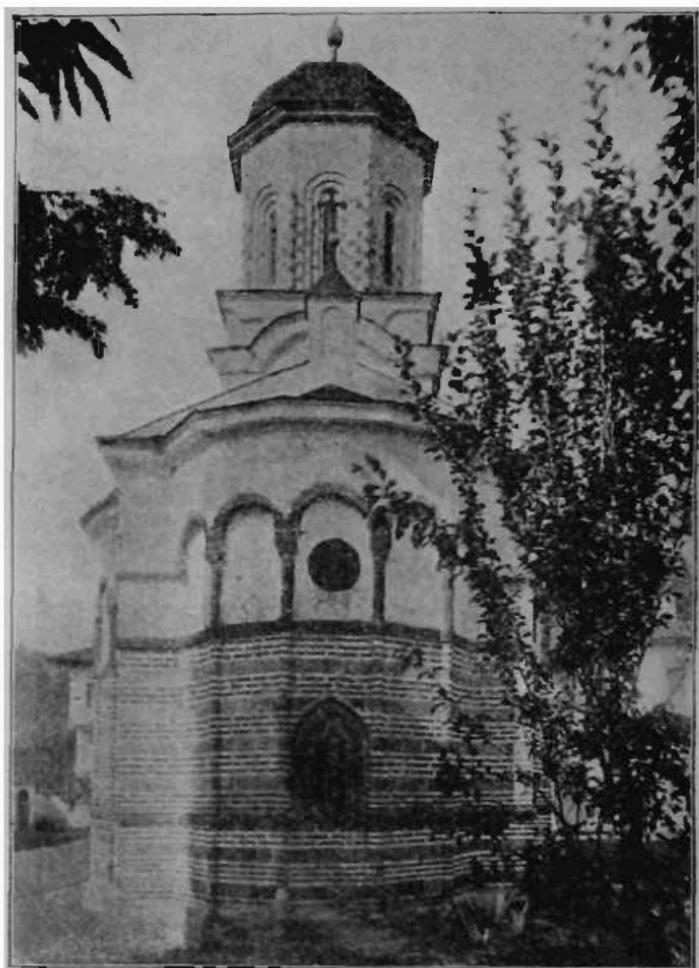

Део Келенића с јужне стране

се није узалуд славила због лепоте своје у српском народу. Около је црква била ограђена тврђавом с необично великим кулама, којих је било дванаест на броју. И тврђава и куле намењене су биле да штите цркву и народ у околини од напада непријатељских. Црква је била украсена лепим сликама на којима се такође

опажа италијански утицај, а за куповање разних утвари црквених и за украсе деспот је слао људе чак на грчка острва.

У деспотовој земљи било је вештих неимара, који су умели градити лепе грађевине, као што је био Боровић Раде, протомајстор који је зидао Љубостињу;

манастир Каленић

затим вештих скулптора, као што је био онај који је украсио прозор манастира Каленића лепим ликом Богородице с Христом; затим врло вештих сликарa који су радили живопис у Љубостињи, Манасији, Каленићу, рудничком Николју итд. Од сликарa помиње се

Србии Радослав, који је сликама и вињетама украсио јеванђеље писано 1428 године. Слике у овом јеванђељу по лепоти, боји и изради одвојиле су од свих дотадашњих слика, што служи на част нашој тадашњој уметности, а у исто време показује колико је наша уметност у Стеваново време, поред свих нереда и потреса које је преживео српски народ пре и после Косова, одмакла напред. И заиста никада се у српском народу пре тога није видело толико журбе и полета у књижевности и у уметности, за лепим укусом и понашањем, за питомим и уљудним животом, као за време Стеванове владе.

На челу тога покрета стајао је сам деспот, који је наредио да се марљиво прикупљају стари списи и давао их да се препишу или преведу с грчкога језика. На његову двору или у његовој задужбини Манасији нашли су ваштите и потпоре учени људи из Бугарске и из других српских крајева које Турци освојише, те су се занимали мишљу и радили на ширењу књиге и просвете. С тога Србија у оно време није имала да покаже само војводе у дивном господском оделу, изведеном златом и сребром а поткићеном бисером и драгим камењем, и богате војводске госпође, одевене у свилу и кадифу с накитима од злата, сребра и драга камена, већ и једну дивну групу умних људи, који су се с поносом називали „преводници“, а који су се с хвалом помињали и доцније кад више није било српске државе, под именом „ресавских преводника.“ Дивна Манасија постала је средиштем српске науке, књиге и просвете. Ту су од многих умних радника једни састављали или поправљали српске књиге, други преводили с грчкога, трећи су у књигама изводили лепе разнобојне гране и украсе, слике светитеља, или су китили крупна почетна слова, а четврти су повезивали књиге у кожу или у дрвене корице.

Осим Манасије радио се на просвети и по другим манастирима. Горњак, Каленић, Раваница, Београд, Никоље, кабларски манастири, Дечани, Милешево, Бањска, Пећ итд. били су скровишта књижница и школе за световне ученике, младиће и монахе, који

су се спремали за свештенике и калуђере. Исто тако и у домовима поједињих великаша њихове синове учили су писмености калуђери и свештеници.

Тежња за знањем и за књигом није била само код мушких. Примери кнегиње Милице и њене сроднице Јефимије, жене деспота Угљеше, која су се по-

слика из Манастире

вукле у манастир, нису остали без утицаја на ондашње жене и девојке. И није био само манастир Љубостиња у коме су живеле калуђерице и у коме су се Српкиње могле учити књизи као и свему ономе што је девојци потребно да зна. Шта више има помена да су поједини великаши слали своје кћери у Дубровник да се

васпитају и образују. Те Српкиње у Дубровнику нису могле остати неосетљиве према овој новој тежњи за лепим понашањем, лепим укусом, питомим животом

MEGATRON

погонгша єзгартаге ёго . бүсса же вратта гонити . итрысса
жыннішті . дабайкою мібісто погдешніен ессеғи , да .
спінгмаупи вожможем . көзжына бүш мәтес сапаннинсіа
зрікія . ивреки нөйтінісі оұрысканій видігеміе . шото
жынгашшінхесе ради , нікапространнімді потен шылдіши ,
сіа реңін ғомбадыншис . да павалкше юна үбө шетгадевіті .
попанса среңніому жи хуажаш . докордаттегенгию . міндар
пайғарда подобні лазароу сігодашбеттіс . итсенде օғни
окицніт вәсін своеиждашшес . иңгүретенна юна , тәжे օға
некіде , ноухо неслыша , вестрімді . ніжже буан вәтін
намъ піловуннітін . балгтію нұлқашағісім га нащего
іұха . синимже օцоу вісівупті сөстігінмб ахома . слава
дара жаға , тасты итпокланғаміс . иңід итром нағбеткін вітіш

Иже състѣ Оца наштю Годиа вѣ спікот.

ІСІМІСАДІРЕНГА ГРАДА . ЗАДУСАГО . ОКЧЕВАННІІ ПРУНІЕ
НОІСРОПОСТОННІЕ . ЙСТОЧЕПІІ ЁЖЕ ВОСЦЕННІСА . КО ЁЖЕ
ПОЛОДЕІІА ІНДІСИНАЮЩІІ СЪІГДЮ . НІПРВСІДАЮЩІІ МАНІПНЕ . ІЛЛІ
ІНУПІДІІ ФУГІІ РЯНОМАТАНІІ ВАДАЕІЛЕННІІ . НІФЕ
ВІЕІН БЫІПІІ ТІГО МОЖЕТІІ СІЛНІКІІШЕ . ІІСІДА ПІСДА
НАМЬ АННАПРВІІФЕ . ЄСІІМНІІШ ПРІСІДУПЛАІШІ
ДАРМІ ЕВІ . ВІСА ЕЛІСІІ ВІСХОТІІ СУПЕ . НІСІСІВ
ШІСАМЕНІІННО НІПРВАИ . ИЛЯКІСІНА ЗАПІЧОРІНА
ШВАДЕ . НІПРВДІІ ШІТРА . НІПШІСІШІІ АНОІІІІ
РА ДРОУШІІ . НІСАДРІЗНІВЕІІІ СІБЕ ВІСХДЕ
ШІСАМЕНЕ НІППЛАДА . ИСІДА ГОКГУЮЩА ТІФАКІ
ИШІ . КОСАІСО УСЛІШАСІІІ ТІАСО ПЛАДАЕС . ТІАСО ТІМЛАНЕС .
ІСАІСО ПРОСІ . ІСАІСО УЛАНІС . НІПРІІТРА . НІВІСІРМІ . ИІ
ЗДІЖИ САМОУНЛА . ПІТМІКЕ НЕВУБІІ ПІТГРДІІІІ НІМАТІІ,
ІІПД . МІГРВ ВІСІСІУПІІ НІДА ОТПРОЧЕПІІ . АКІНУ СІІІ ПРИРЕС .
АІШЕБІІ НІМОУЖА ПОСІДА . НІСІСІМЕІІ СІАОУ . ПІФ ПОДДЕ
МАТІВА . НІПГНІНІШІІ САМОУНЛІВА НАУЕТІІСІ ВІЖДЕНІІ
ІІПГВОРИ . НЕБО ІАСОЯКЕ ТІНГЕРШАЙІІ . СІНА НІСІДСІСІАННІІ

и за лепом књигом и сликом, која је из Италије запајала и освајала Дубровник. И није немогуће да су те Српкиње, образоване у Дубровнику, много лепих и напредних обичаја пренеле у деспотову Србију.

Као што се види и у двору и у вишим кругом вима онога времена дубоко се осећао и још боље схватио значај књиге и просвете, с тога један од тих радника и вели за деспота Стевана: *да је волео књиге не само ради човечанске хвале, него и ради оне користи душевне, желећи да њиховом мудрошћу накиши обичаје и речи и да њиховом благодаћу просвети душу и упути је да позна Бога.*

Српска књига и просвета, вештина зидања и сликања у првој половини XV столећа стоје на прекрету, стоје пред новим временом развитка и осећа се велика жеља за прерођењем. Стари правци и навике губе се, а нови освајају како у књижевности и уметности тако и у целокупном развитку државном.

У Стевана се јасно опажа тежња да се стара државна власт, разбијена на стотине малих властелинстава и господара, замени једном јаком државном влашћу с јединим средиштем. Стеван је желео да створи државу с владалачком влашћу којој би се покоравали сви становници у земљи и од које би све зависило. На његову двору опажа се подела државних послова. Од чиновника једни се занимају унутрашњим пословима државе, други спољашњим, а трећи управом двора и добра владалачких. На челу војске његове био је челик *Радич*, један од врло знаменитих људи онога времена, који је мало говорио а много творио. Међу онима који су били на његову двору, било је саветника од сваке струке, који би му се нашли при руци у свако доба при сваком послу; било је ту добрих државника и вештих дипломата који су умели послужити и господару и држави. Један од таквих јесте и онај *Радослав*, којега је Стеван слао да му избави сестру од Тамерлана, а други војвода *Вишко*, који је деспоту као пуномоћник свршивао често пута послове у Једрену, у Дубровнику и у Будиму. Имао је и људи који су знали туђе језике, као: турски језик

и турско писмо итд. Међу овим људима на двору Стеван је завео примеран ред; они су један према

челник Радич (из ман. Враћевшице)

другом били уљудни и пристојни. Ни помена међу њима није било о вици или неуредности, или халька-

вости. Стеван је умео свакога поучити и упутити реду и раду. Умео је у својих чиновника развити дубоко осећање дужности. С тога је његов двор сијао сваком владајачком уредбом; с тога су њега као владаоца ценили и поштовали не само његови у држави, већ и многи сувременици ван његове државе. Један од његових сувременика вели: „Сваки на њега са страхом гледаше: треба знати и то да није било лако сагледати очи његове ни самим великашима, а то не велимо само ми, него то сведоче сви, који су с њим послала имали.“ Колико је био чувен ван своје земље због лепих постигнутих успеха, најбоље тврде Дубровчани у писмима од 2 августа 1421 и од 18 фебруара 1422 године кад му пишу: „Господине, Бог вас је прославио на лицу земље и учинио вас великим и силним господарем и обдарио вас високим и велиокрасним разумом од кога се велика светлост као зраке сунчане по свом свету расипају. Ваш разум и правда чувени су и пред царевима и краљевима и другом господом земаљском“... „Пошто је вас Господ изволео поставити силна, праведна и добра господара, то велимо и надамо се да ћете учинити све оно што је праведно и достојно.“

Нису само поједини учени људи налазили заштите на двору Стеванову у Београду, већ и многа господа, чије земље беху Турци освојили, као на пример последњи цар бугарски Константин, син цара Срацимира, који беше дошао из Угарске, па је на двору деспотову у Београду и умро (1422). Деспот се заузимао и за заробљенике, који нису из његове државе и откупљивао их од Турака по велику цену, као нпр. што је откупио босанско робље од султана Мехмеда и бугарско робље које је заробио Мусија. Према сиротињи и према немоћним био је врло издашице руке.

Ради користи своје државе и ради политичких веза деспот је путовао на многе дворове и свуда је радо приман и његова реч радо је примана; а мало је у оно време било владара који су своју реч витешки држали као деспот Стеван.

Каква је била Србија у деспотово време, а каква земља и народ, лепо је то описао поменути Константин Философ кад вели: Мало је земаља на свету које се по ваздуху, по годишњим временима и лепоти земље могу мерити са Србијом. Где ћеш наћи такву земљу, било на истоку било на западу, у којој има и сребра и злата, у којој су неисцрпни извори и у којој свако семе доноси обилат род. Виногради многи, и садова и усева сваке врсте. Изворима речним, студеницима, лепотом и складношћу крајева, и плодношћу превазилази друге земље, јер је обилна травом и сваком зеленљу, као мало која земља; обилна је птицама, а реке рибама, не само у ненасељеним већ и у насељеним крајевима. Земља је утврђена не само градовима већ и горама превисоким. Обилна је рекама малим и великим као Дунав, Сава, које се састају у најкраснијем месту, где је светли град Београд саграђен. И заиста у доброј земљи и добар клас роди, јер једно зрно пшенице бачено у земљу, доноси 30, 60 и 100 зрина. У тако плодној и богатој земљи и људи су добри. Храбри су, и глас њихова јунаштва разноси се по свету, оружани су и имају оружја и у десници и у левици; према потреби брзи су у послушности а спори у говору, али су готови на свако питање одговорити. Чистотом телесном и душевном превазилазе друге народе, а међутим милостиви су и дружевни, и ако који падне у беду и сиротињу, други би га од срца помогали. Синови поштоваху родитеље своје, а људи пред старешинама својим скидаху капе, као што је од старије обичај у јужним странама.

За време ових осам година мира, докле је Стеван радио на уређењу и просвети своје државе, владао је у Зети његов сестрић *Балша III*, признајући власт Стеванову. За све то време Балша је радио да потисне Млетачку Републику из зетско-арбанаскога приморја. Пред крај свога живота водио је рат с Млецима с доста успеха; али како је осећао да му се приближује смрт, почeo је преговарати с Млецима за мир. У том, болестан, оде ујаку деспоту Стевану, и код њега умре (28 априла 1421 године). Како није

имао наследника, остави своју земљу ујаку у наслеђе, али и рат с Млетачком Републиком. Стеван одмах по смрти сестрићевој уђе с војском у Зету где Млечићи већ беху заузели скоро све зетске градове. После двогодишњега ратовања с променљивом срећом, Стеван је уговорио мир с Млецима, по коме су Млечићи задржали Скадар, Котор и Улцињ, а Стевану су повраћени: Дриваст, Бар и Будва (12 август 1423). Ма да

властелин и властелинка из Стевановија времена

није успео потиснути Млетачку Републику из зетско-арбанаскога приморја, ипак је успео да задобије поменуте градове, преко којих је његова држава имала везу с Јадранским Морем, од чијих је тржишта и сланица имао велике користи. У овом уговору од 1423 године учињене су неке измене априла и новембра 1426 године, када је завршена борба и размирице, које су вођене због наслеђа Балшиних земаља, а које су трајале преко пет година.

За време ових догађаја у Зети су се десиле још неке промене. У Турској, по смрти Мехмеда обнављача, ступио је на престо млади *Мурат II*, који је првих година своје владе имао да се бори са сродни-

цима око наслеђа престола и да угушује буну у Малој Азији, коју су били подигли некоји султанови кљетвеници, оснажени за време борбе између Бајазитових синова. За време ових догађаја између Стевана и новога султана остале су исте везе какве су биле и за Мехмеда. Али је Стеван видео да се Турска опоравила и обновила, видео је да је нови султан имао не само све оне особине које је имао његов отац, већ је био вештији, лукавији, имао је више властољубља и смелости. Стеван је предвиђао да ће Турска под новим султаном опет предузети политику освајања, коју је несрећа код Ангоре за време обуставила. Бојећи се турске навале а осећајући се и стар и болестан, желео је да осигура земљу од сваке опасности колико се то могло у оним приликама и колико је то од њега зависило. С тога позове Ђурђа и дође с патријархом у Срђбницу под Рудником, где сазове сабор. Ту пред патријархом, вишим духовништвом и властелом на најсвечанији начин прогласи свога сестрића за наследника. Затим закуне Ђурђа да ће се својски старати о добру свију, а властела и духовници положе заклетву да ће Ђурђа верно служити. Осим тога на сабору се баци кљетва на свакога онога, који би наследнику и будућем господару ма какву неверу учинио. Како су се међу хришћанским државама онога времена Срби једино могли надати помоћи од Угарске, то је деспот и даље наставио политику савеза с Угарском. Тога ради отиде у пролеће 1426 год. краљу Жигмунду и негде у мају склопи с њиме уговор по коме је Угарска признала за наследника деспотова на престолу српском његова сестрића Ђурђа Бранковића и његово мушки потомство, ако би Стеван преминуо без наследника мушких рода. Све обавезе које су при овом уговору између Угарске и Србије примили на се Стеван и Ђурађ, потекле су отуда што је српској држави претила опасност од обновљене Турске и што су обојица (деспот и сестрић) мислили да је Угарска у стању помоћи Србији против Турака.

Проглас Ђурђев за наследника Стеванова и чести његови одласци у Угарску, изазвали су злу вољу код

младога султана; а кад се разнесе глас да је Стеван у Будиму удесио савез с Угрима и саслушавши неке који су деспота клеветали, пошље једнога повереника да види шта је. Овај султанов повереци чекао је док се год Стеван није вратио из Угарске, али га деспот није хтео примити. С тога је овај, кад се вратио, на-говарао султана да удари на Србију и деспота, говорећи му: „ако ти не пођеш на њих, доћи ће они на те.“

Султан није оклевao већ је кренуо војску, ударио на Србију, допро до Крушевца и пленио народ; али га буна у Караманији омете и он се измири са Стеваном и врати натраг. Међутим у исто време Твртко II беше напао на Србију да заузме Сребрницу (до Дрине), али га Стеван сусретне оном војском коју је био припремио против Турака и одбије од Сребрнице.¹

Крајем пролећа а почетком лета 1427 године деспот је путовао по Србији. У путу чује како су Турци заузели Острво на Дунаву и напали на Тури-Северин, па се одмах крене Београду да се нађе у престоници ближе бојном пољу и да спречи напад Турака на Голубац, ако би се они упутили Браничеву. У петак 19-ог јула деспот се заустави са својом свитом код места Главице (данас Стојник на путу од Младеновца Аранђеловцу). По ручку пође у лов по околини. Како је била врућина и запара, деспоту се смучи и он љуљајући се у тренуток ока хтедне пасти с коња. Брже боље најближи из свите притрче му, прихвата га под руке и поведу натраг до стана. Деспот једва домили до шатора, где занет несвестицом падне. Видело се да се славни вitez и племенити деспот с душом бори. Једва је само једном себи дошао, па и у том последњем тренутку сетио се земље своје и опасности која јој прети, те је промуцао последње речи: „По Ђурђа...

¹ Изгледа да су прво Турци ударили на Стевана после сребрничкога сабора, који је канди био 1425 године. Напад Турака можда је био крајем 1425 или почетком 1426. После тога Стеван је био одбио краља Твртка од Сребрнице крајем марта 1426, јер се 28 марта на Велики Четвртак вратио у Србију и био на обданију; а затим отишао у Тату на сабор у Угарску.

по Ђурђа!“ Затим је опет изгубио свест и целе ноћи није себи дошао. А у саму зору 20-ог јула премине.

Глас о смрти његовој муњевитом бразином пролетео је кроз цео народ његове земље, те је и код великих и малих изазвао дубоку тугу. Можда нико јаче није осетио тај губитак него прост народ — земљоделац и пастир — који су још од времена Душанова били жељни мирна живота и правде, а што су били срећни да уживају само за време последњих 10—12 година владе Стеванове. И заиста за њим је зажалио сваки који је желео земљи добра и напретка, јер је био отац народа, заштитник сиротиње, бранилац нејаких; јер је био јунак и вitez дане речи, племените душе, пуне осећања за лепим и узвишеним делима. Као најпросвећенији српски владалац искрено и одано се старао да према ондашњем времену просвети свој народ, да развије у њему осећање за дужност, за ред, за лепе ствари, за праведан и поштен рад. Учинио је све да опалу и готово пропалу српску државу опорави и још једном уздигне до моћи и вредности. И уз напоран труд постигао је много. Народ му је то признао и у песми га прославио. Али је народ осећао да су му са смрћу Стеваном прошли и дани мира и дани срећна живота. Осећао је да су сви напори Стеванови, да спреми бољу будућност српском народу, узалудни и да се моћи и навали турској не може одолети. О том узалудном труду деспотовом да Србији и народу спреми бољу будућност, народ је сачувао ову успомену на Стевана. Прича се да је Стеван „дошао у Србију и с Турцима се био и победивши их претерао преко мора, бацио за њима свој буздован у море говорећи: „Кад овај буздован изишао на сухо, онда се и Турци вратили амо!“ А буздован одмах сам изађе на брег. У том му се јави анђео говорећи: „И ти можеш, и коњ ти може, али ти Бог не дада!““

Можда никаде јаче није исказана туга народна за овим владаоцем, кога је народ доиста волео и поштовао, као на оном каменом стубу што га је подигао, на месту где је деспот умро, некакав Гргур Зубовић, а

на коме је поред осталога записано: „Благочастиви господин деспот Стеван, добри господин, предобри и мили и слатки господин деспот! О, тешко ономе, који га виде на овоме месту мртва!“

Стеваново тело однесено је и сахрањено у његовој задужбини *Манасији*, где и данас почива.

Деспот Ђурађ Бранковић. — Смрт Стеванова није испунила земљу само жалошћу већ и страхом, јер се народ бојао неизвесне будућности, бојао се метежа у земљи, бојао се да непријатељ не нападне у тренутку, кад наследник беше на далеком западу српске земље, у Зети, близу Јадранскога Мора. Сваки је осећао како у самом ваздуху лебди неизбежна опасност коју нови господар неће моћи отклонити. Та бојазан и неизвесност ломила је снагу и морила душу како у појединца тако и у народа. Сваки је осећао да се страховитој моћи турском не може одолети и да ништа не може зауставити опадање српске моћи и пропадање српске државе. С тога је целим народом обладала општа клонулост која је наговештавала потпуно ропство српскога народа. У таквим приликама заговедник деспотова двора у Београду закључа се у кулу, коју не хтеде никоме отворити до доласка Ђурђева.

деспот Ђурађ Бранковић
(из Хиландара)

Ђурађ, чим је добио вест о ујаковој смрти, похитао је из Зете, што је брже могао, и стигао је у Београд око половине августа. Прошавши кроз земљу од Јадранскога Мора до Дунава, нашао је народ погружен у жалост и обузет страхом неизвесности. Чим је

стигао у Београд и ступио на престо свога ујака, одмах су сви дотадашњи управници по свима гранама државне управе поднели своје оставке. Али нови деспот, поштујући људе који су оседели у државној служби,

поврати им власт, и утврди их у звањима која су дотле имали.

Ђурађ је, кад је ступио на престо, имао око шесет година, али је био човек здрав и снажан, висок и личан, вешт државник и добар беседник, озбиљан и прибран, навикнут и на добро и на зло. Човек који је многе невоље преживео и многе земље пропутовао, обдарен јаким умом и погледом који у душу пронира; познавао је добро и људе као и прилике у којима се земља налазила кад је на престо ступао. Ону велику опасност која је претила земљи, а коју је народ осећао, он не само да је осећао већ и увиђао, и имао је спреме и снаге да јој погледа у очи и да се с највећом одлучношћу бори против ње, испуњујући дужност владаоца и господара.

Нови деспот није се тако рећи још ни одморио од дугог пута као што треба, а турски посланик дође и захтеваши у име султаново да му се уступи цела Србија с градовима на основи тога: што је Стеван, чија је сестра била удата за Бајазита, умро без мушких наследника. Исто тако дошли су и изасланици угарскога краља да се Угрима, према ранијој погодби са Стеваном, предаду: Мачва, Београд и Голубац. И већ септембра месеца Угри су заузели Београд с Мачвом, а Голубац им није хтео предати голубачки војвода Јеремија. Турци међутим ударе с југоистока, допру до Крушевца и Ресаве, пленићи села и градове. Одреди турске војске опколе Ново Брдо, али га нису могли заузети, јер су се Новобрђани храбро бранили. И за кратко време земље око Мораве и Дунава постале су разбојиште на коме су се сусретале турске и угарске чете. Народ је опет трпео велику беду и штету. Једни су ропства допанули, други су пребегли преко Саве и Дунава, трећи се склонили у дубоке шуме у збегове; а да невоља буде још већа, предао је Јеремија Турцима град Голубац, под којим је маја 1428 године разбијена угарска војска.

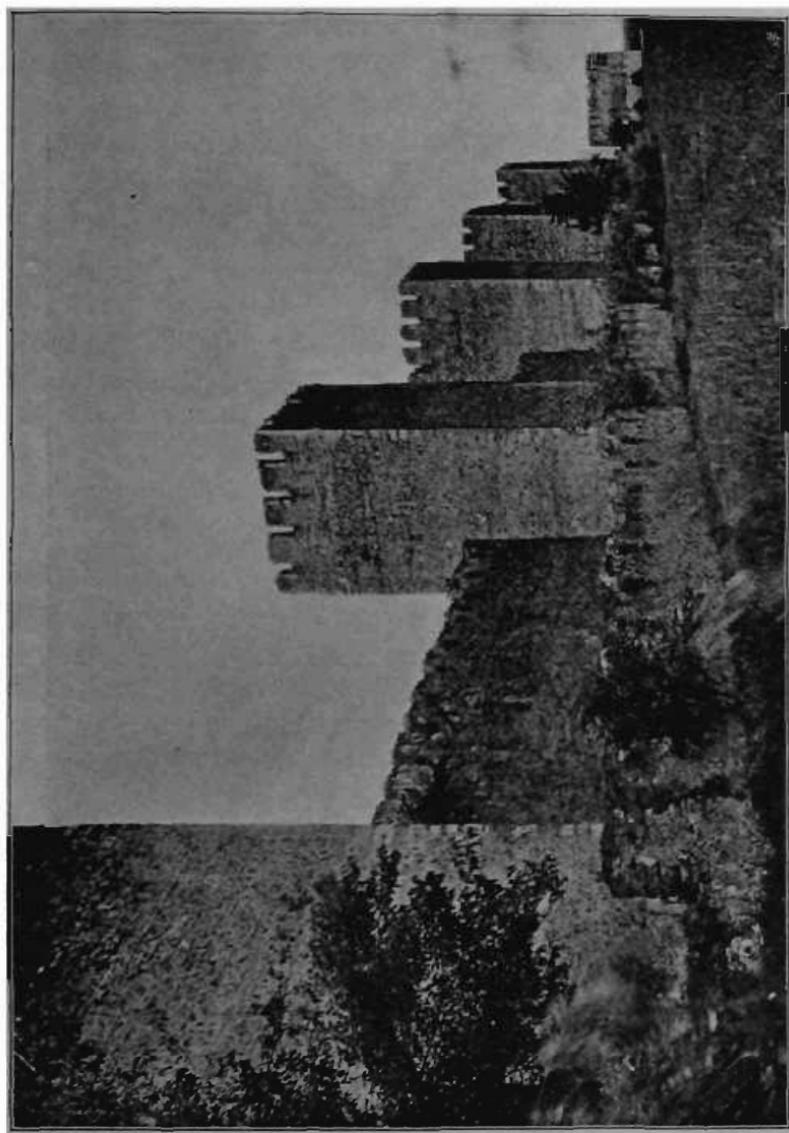
У овако тешким и несрђним приликама Ђурађ је видeo да нема помоћи ни од куда. Угарска војска разбијена под Голубцем (маја 1428), није се могла лако

опоравити и нити се могла нова брзо прикупити, а сам Ђурађ није био у стању очистити земљу од Турака. С тога је употребио све што је умео и знао, само да до мира дође. И најпосле мир је уговорен, али врло штетан како по Ђурђа тако и по српску државу. Султан је признао Ђурђа за деспота, повратио му неке градове и земље, али је задржао Ниш, Крушевач и Голубац. Ђурађ се обвезао не само да плаћа данак Турцима у 50.000 дуката, него и да им помаже у рату с 3000 коњаника.

Изгубивши Ниш, Крушевач, Голубац и Београд, Ђурђу није остало готово ниједан знатнији град у северном и источном делу његове државе. Земља је била узбуњена а народ пометен. Ђурађ се морао побринути прво да поврати ред у земљи, да се народ који се беше разбегао ван земље и по забеговима, поврати на своје огњиште, да се оправе градови и подигну нови, који ће моћи народ у првој невољи заштитити од нових навала турских и бранити од Турака у случају новога рата. У исто време оправљајући старе градове и подижући нове Ђурађ је почeo зидати и град Смедерево у Годоминском Пољу на обали Дунава, одредивши га за своју престоницу. И у овом послу Ђурађ је напазио на велике сметње и имао је да поднесе велике напоре.

Тежију Ђурђеву да одржи српску државу, с неповерењем су пратили Угри и Турци. Први с тога што им није било право што се деспот на онај начин мерио с Турцима, а други с тога, што се Ђурађ онолико журио око подизања нових и оправке старих градова. Народ пак који је, тако рећи јуче, зидао и оправљао Београд, видео га је сад у угарским рукама од чијих је ратника претрпео много као и од турских. С тога је Угре мрзио. Осим тога у тренутку кад је земља опустошена а народ претрпео велике губитке, тражено је од њега да великим кулуком зида градове и куле за одбрану земље, да подноси велике терете спремајући и превлачећи грађу на одређена места за зидање и грађење. Поред тога да би могао плаћати трошкове око зидања, плаћати данак султану и спремити

одбрану земљи, Ђурађ је морао повисити порезу и друге дажбине, које су народу врло тешко падале и у редовним приликама, а камо ли после оних пустошења по земљи. Све је то народу било тешко, те и

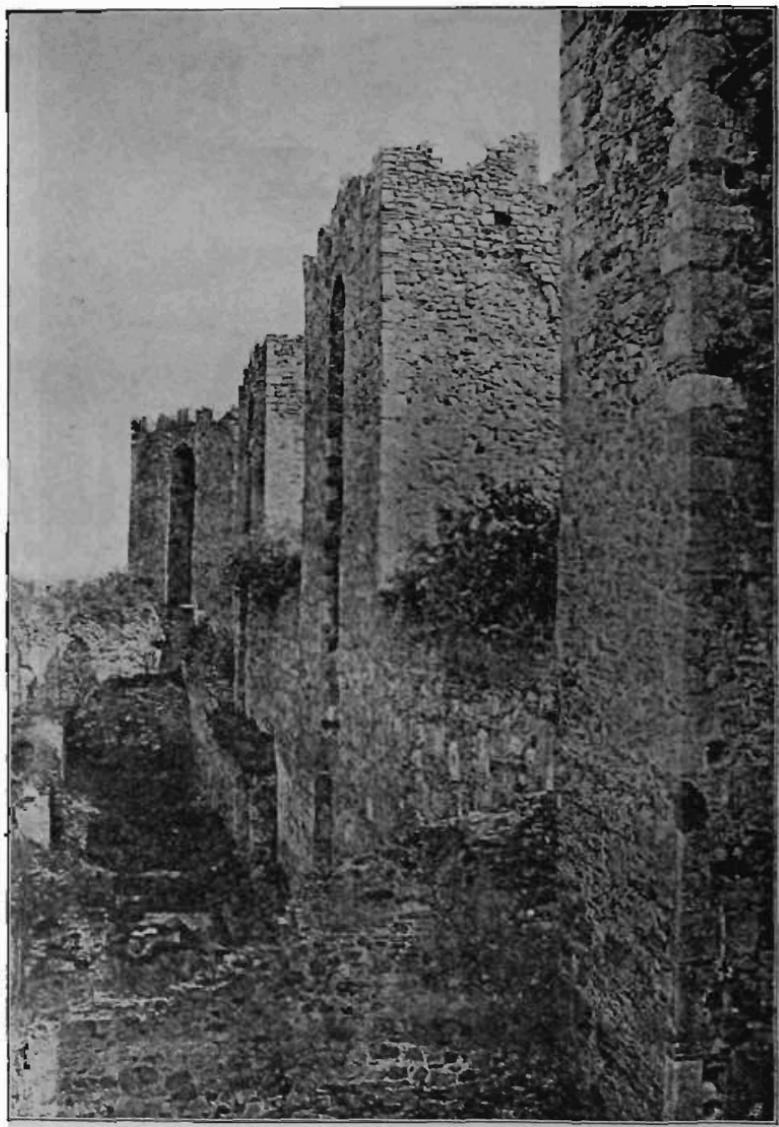

смедеревски град

данас још у песми и у причи помиње она тешка времена из доба Ђурђа Смедеревца и проклиње Ђурђеву жену Јерину, као да је она нағонила Ђурђа да оправља и зида толике градове. Народ је подносио много. Било му је тешко, и он онда није разбирао зашто се то тако

ради, а мучно и да би могао разумети за какву је то потребу било.

На жалост у то време ни државници српски ни владаоци у Србији и у Босни нису могли увидети да

deo Смедерева (мали град)

им спас лежи једино у заједничком раду и заједничкој одбрани од Турака. Напротив они су се међу собом борили и један другом земље отимали. У тренутку

кад је требала сва снага српскога народа да се обрне против Турака, Ђурађ и Твртко II ратују између себе због Подриња, Сребрнице и Усоре; шта више, Ђурађ и босански великаш Сандољ Храњић договоре се те купе од султана Босну па пођу на Твртка II и прогнају га из земље. И незадовољство народа против владара како у Босни тако и у Србији и међусобни раздори ишли су у корист Турака и султан је такве раздоре помагао и радовао им се.

У Ђурђа је ипак остало стално уверење да се Србија може спасти од Турака само помоћу Угарске и Запада. С тога је гледао да настави политику Стеванову и уда једну од кћерји међу Угрима за краљева шурака а великаша угарског и немачког. Непријатељи деспотови обрате на то пажњу султану Мурату говорећи му: да се у тој удадби најбоље види како Ђурађ припрема против Турака савез с Угрима и са Западом. Султан, лјут на Ђурђа, позове знатније великаше, који су били на граници земаља Ђурђевих, у Једрене на договор. Ђурађ је осетио зашто султан то ради, те одмах пошље посланике с богатим даровима желећи да га умири.

Султан и његови великаши, да би изазвали неповерење према Ђурђу код Угарске и западних хришћана и да би што јаче истакли своја права на деспотове земље, тражили су од Ђурђа да своју млађу кћер Мару, којој је тада било око 13 година, даде Мурату за жену. Посланство се вратило деспоту, али за њима дође и турски посланик и изнесе захтев Муратов. Ђурђа је овај захтев турски јако потресао. Радо би дао још већи данак Турцима, али дати ћер султану, било му је врло тешко, јер је сам јако мрзио Турке. Знао је, ако не прими понуду султанову, да је неизбежан рат целе турске царевине против усамљене Србије, која се још није била опоравила од оних ранијих пустошења; а знао је и колико ће му та удадба створити неповерења међу Угрима и хришћанима на Западу. С тога се довијао од сваке руке; али ни његова памет, ни његово велико благо, ни свеколика вештина у политичким пословима, нису му могли помоћи. Јасно

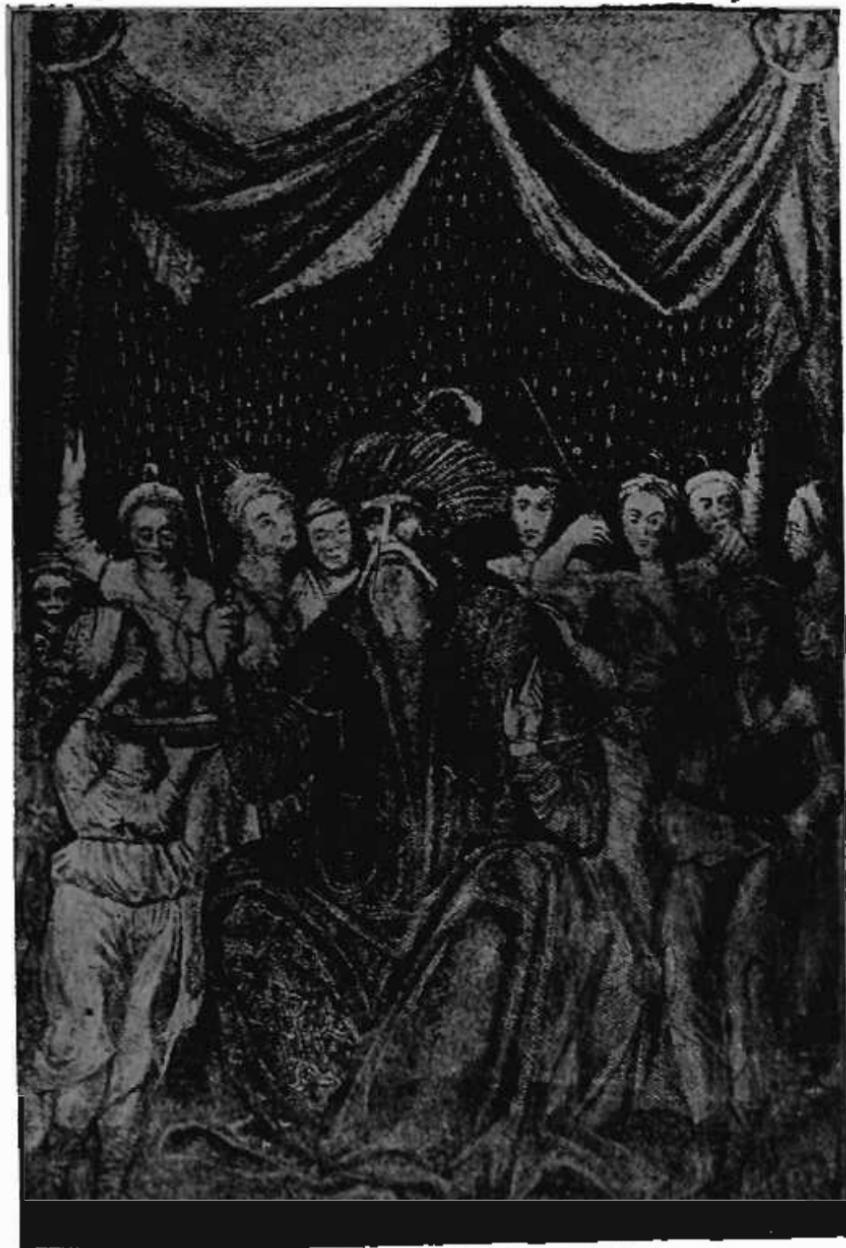
је било да султан тражи или његову ћер Мару или целу земљу. Једно или друго. Средине није било. У таквим приликама после дугога ломљења, не налазећи помоћи ни с које стране, морао је подлећи и дати своју крв у невернички и нехришћански дом. Мара је заручена за султана и у августу 1436, праћена браћом Гргуром и Стеваком, одведена султану у Једрене.

Простом народу што оре земљу и стоку гаји, није било мило што је Мара удата за Турчина. У тој уладби он је гледао знак нових несрећа. А његове слутње као да су још јаче потврђивале оне страшне природне прилике које су се у то време десиле. Помрачење сунца и појава звезда усред пола дана пред Мариним заручењем, многи ўсови, који су нанели велико ало свету и јак потрес земље (декембра 1435 године), изазвали су у народу још јаче слутње и он је у песмама осуђивао удају Марину за Турчина, јер је слутио: да ће с њеном удајом и земља отићи Турчину у руке, те је с тога и певао и у песми прекоравао Ђурђеву Јерину:

„Ако ли је дадеш за Турчина,
„Турчин хоће земљу од мираза,
„Хоће земљу, хоће и градове...“

Удајом Марином за Мурата Ђурђе је истина поправио, за време, своје везе с Турцима, али се јако замерио Угрима као и целом католичком свету на Западу. Нико није хтео да разуме стање Ђурђево и да увиди зашто је морао овако радити. С тога се Ђурђе налазио у великој незгоди. Био је између два жрвића. Уз то су дошли још теже политичке прилике. Турци ударе преко Влашке на Ердељ (1437), одакле су после јаког пораза били одбијени; готово у исто време Угри пређу преко Дунава и моравском долином допру до Крушевца, где спале турске лађе на Морави, па се врате; уз пут, у Годоминском Пољу, сусретну Турке који су им хтели спречити прелаз преко Дунава, и страшно их потуку (око Петрова-дне 1437). Овим до-гађајима Ђурађ је доведен у врло тежак положај,

с тога се пожури да колико толико ублажи Турке, те
кад се султан врати из Ердеља у Видин, застаде доста

султан Мурат II

хране коју је за војску био послао Ђурађ, као и бо-
гате дарове за султана и његове везире. Ипак је сул-

тан мислио да угарска војска није могла прећи у Србију без знања Ђурђева, с тога се у Скопљу поче спремати за рат. Најпосле је Ђурађ, да би остало на миру, уступио у јесен Турцима град *Браничево* (данас Костолац на Дунаву близу Дубравице).

Међутим настала су све теже прилике за Ђурђа и за српску државу. Угарски краљ Жигмунд преминуо је 9. декембра 1437 године, а у Угарској разви се борба између Мађара и Немаца, која се нарочито заштари у пролеће 1438 године, те скрећу на се сву пажњу главних људи у Угарској. Наследник Жигмундов поред све воље није могао покренути људе на борбу против Турака. Осим тога морао се борити против Чеха, који га нису хтели признати за краља, с тога је морао остати у Чешкој све до априла 1439 године.

Султан Мурат, пошто скупи велику војску, нападне, оплени и пороби Ердељ. Затим потражи од Ђурђа да му уступи *Смедерево*, на што Ђурђе није могао пристати. Султан га тада позове на свој двор, али Ђурађ бојећи се преваре, не хтеде отићи. Султан најпосле потражи да му даде јемство да је с Портом а да није с Угрима, што је Ђурађ такође стално одбијао дајући само обећања и шаљући новце. Тада се султан реши на одлучан рат против Србије.

Крајем лета 1438 године навали велика турска војска на Србију. Ђурађ нареди да се народ склони у градове и градиће, који су за последњих десет година направљени и поправљени, а што се није могло склонити у градове, да се повуче у збегове по планинама и шумама. Турска војска продре дубоко у Србију пленићи земљу и робећи народ; заузме градове Борач (у Гружи) и Раваницу, а Острвицу (под Рудником) јуришем освоји, оплени и разруши Кучево и Браничево, па се с многим робљем врати да с пролећа 1439 године настави ратовање. Ђурађ је за све време ове борбе био на тешким мукама. Обраћао се за помоћ Угрима као својим савезницима, молио их и скретао им пажњу колико опасност прети Угарској ако Турци заузму Србију; али су сви његови напори остали

узалуд. Најзгодније би било обратити се за помоћ босанском краљу, али у Босни су тада пламтели раздори између краља и великаша како због власти тако и због вера, којима су се Турци користили и продрли чак до града Јајца, где их Босанци разбију.

Међутим у Србији целим народом обладао је неописан страх. Зле слутње нису га остављале и он је осећао у дубини душе да је пад неизбежан и да се ова страховита навала азијскога народа, распаљеног верским заносом и опијенога, многобројним победама, не може зауставити градским зидинама и кулама, кад је народ, који су истрошили многи домаћи нереди и дуги ратови с непријатељем, малаксао и изгубио веру у опстанак државе своје. Народ је осећао надмоћност турскога реда, послушности и јединства кад нередом и неслогом који су владали у српским и хришћанским државама. Тај исти народ извршивао је истину заповести и бранио земљу с напором својих мишица, али са саломљеном душом и изгубљеном вером у будућност; борио се храбро али не да земљу одбрани, већ да славно погине и главу своју што скупље замени. Напори српскога народа у овом тренутку били су као напори самртника, који се са смрћу бори и види да нема помоћи ни с које стране.

Исто тако осећао је и сам деспот Ђурађ; знао је да земљу не може одбранити, али је ипак вршио своју дужност и чинио све што један владалац у онако тешким приликама може учинити.

Турци су с пролећа 1439 године навалили још већом снагом на малаксалу деспотовину. Једна велика војска под заповешћу султановом дође под Смедерево и опколи га, друга удари на Ново Брдо, а трећа се разаспе по земљи да у мањим четама осваја слабије градове, да плени и народ у ропство одводи. Ђурађ видећи да нема снаге да Турцима одоли, пређе са женом, сином Лазарем и великим благом у Угарску, да тражи помоћи, а у Смедереву остави с војском сина Гргура и шурака Тому да Смедерево бране. Смедеревска војска бранила је храбро град, очекујући сваки дан помоћи из Угарске. Турци су учестваним и

јаким нападима рушили зидове и куле, али су их Срби опет оправљали или за ноћ градили нова утврђења и опет сузбијали турске јурише. Опкољени са свију

печат деспота Ђурђа од 17 септ.
1439 године

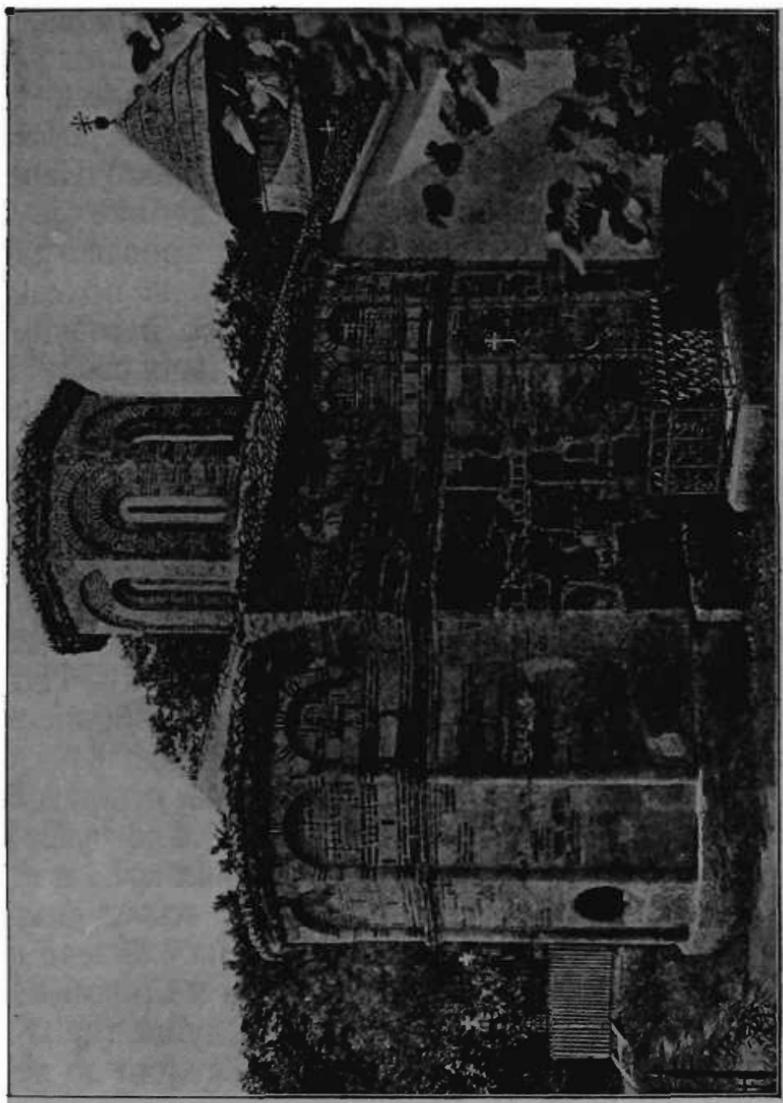
страна држали су се и борили три месеца дана, али жестина турских напада не само да није опадала, него је јачала из дана у дан. Као је хране већ почело нестајати, помоћи пак ни од куда, а султан, појачавајући свакога дана нападе, нудио је повољне погодбе за предају града. Без наде на помоћ, готово гладна и ужасним дуготрајним турским нападима саломљена и душевно и телесно, смедеревска посада предала је град Турцима (августа 1439. године).

Султан је, поштујући храброст смедеревске посаде, пустио војску да иде куд ко хоће. Кад дође у Смедерево, уђе у Ђурђеве дворе, цркву претвори у ћамију и постави јој имама, наименује кадију за Смедерево, а *Турхан-бега*, који се одликовао при опсади Смедерева, постави за смедеревског војводу. Осим тога султан је заповедио да се у Смедерево досели што више Турака и стално настане.

Пад Смедерева, престонице деспотове, поразио је српски народ, а у градовима који се још држаху, изазвао је велику забуну. Нико није знао шта даље да ради. Малаксалост и туга испуниле су душу целога народа, а страх од Турака захватио је и најудаљеније крајеве деспотове земље. Ускоро по паду Смедерева предао се читав низ омањих градова, а међу овима и задужбина деспота Стевана Лазаревића, град Ресава.

При повратку из Смедерева султан, водећи собом сина Ђурђева Гргура, удари на Ново Брдо и ма да је измамио један део новобрдске посаде и победио код Трипола, ипак сам град није могао освојити.

Међутим сви напори Ђурђеви, да нађе помоћи, беку узалудни. И оно мало војске угарске, што се беше скупило да пође у помоћ Србима, кад чу да је пало Смедерево, обухвати такав страх, да је оставила војни стан и вратила се својим кућама. Да не-

стара смедеревска црква (на гробљу)

срећа буде још већа, умре угарски краљ на путу из Будима за Беч (27. октобра 1439. године). По његовој смрти настала је у Угарској борба око престола, а Ђурађ видећи да се за време ове борбе нема чему

надати, упути се Јадранском Приморју да би доспео у земље, које Турци још не беху заузели (Зета, Поморавље, Подриње, Ситница и Ново Брдо), и где су се поједини градови успешно борили, одбијајући турске нападе.

При повратку победоносне турске војске на зимовник показивала се страшна слика опустошене и унесрећене Србије. Већ је било прошло неколико недеља како се беше просуо велики број турске војске по разним крајевима пустошени, палећи и робећи. Што се од народа није могло склонити преко Саве и Дунава у Угарску или по збеговима у дубоке шуме и гудуре, што није погинуло у боју или прошало у бежању, то је пало Турцима у руке, те су их повезане ланцима и конопцима око врата и старо и младо, и мушки и женски, и племиће и просте, као стоку терали разним путовима Скопљу и Једренету. Кроз цео месец октобар и новембар ове несрћне године, путови који воде Једренету и Скопљу, били су закрчени поворкама људи и жена свакога доба, повезаних у ланце и конопце, које су Турци бичевима као стоку гонили на тржишта где се робље продаје. Влажни дани, јесење хладне ноћи, мочарни путови и силни напори сатрли су и уморили многу нежну душу. Изнемогли, прозебли, премлађени и сатрвени робови, немоћни да се даље крећу, одвајани су из ланаца и конопца, бацани су поред пута у шанчеве и јаруге за храну зверовима и грабљивим тицама. Докле су се на једној страни дизали димови од попаљених кућа и градова, дотле су се на другој кроз густу маглу јесењу дизала јата орлова, врана и гавранова око лешева изгинулих, поубијаних и изнемоглих Срба и Српкиња.

Они пак, чије је тело било јаче и душа тврђа да издрже све напоре и потресе, доспели су још до веће беде и срамоте. Њих су одводили на тржишта где су их, држећи наге без икаква стида, као стоку, излагали продаји. Ту се син продавао пред очима матере, кћи пред очима браће и оца, жена пред очима свога мужа уз безочно задиркивање и подсмеј. Ту се отимају деца из наручја матера и продају као прасад, дечаци

често пута за 5 асприца, најлепша девојка за пар чизама, а снажан човек за пола дуката.

Потомци Душанових Срба дочекаше најтешку судбу, која један народ може снаћи, јер на близу две стотине хиљада беше расејано и распродато на све стране по разним крајевима турскога царства.

Зашто је српски народ дочекао овако горку судбу?

Наше књиге старовници (летописи и родослови) веле због грехова наших предака или због неслоге великашке или због тога, што је тако било суђено. Али и ако је српски народ патио због својих саможивих и несложних великаша, ипак се развијао и напредовао; оз је пригрлио веру хришћанску, примио је од околних хришћанских држава просвету, уметност, трговину, начин управе, угоднији живот, одело и кућење; он је с хришћанском Европом био једна целина, једна општина хришћанска међу осталим општинама целога хришћанства у Европи, која је трајала неколико столећа. Навала турска рушила је хришћанску просвету и образованост, рушила веру и храмове, уништавала трговину, отимала имовину, одузимала блага земаљска, сатирала угодан живот, палила и уништавала све што је племенито, добро, узвишене и поштовања достојно; где је турска нога стајала, тамо су њиве престајале рађати, јер их није имао ко радити; а где је у градове ступала, ту је нестајало реда и рада, човечности и милосрђа. Турци су палили све што се не хтеде покорити исламу и исламско-источњачкој образованости продајући људе, жене, девојке, момке и децу по тржиштима као стоку. И српски народ као једна општина хришћанске Европе није хтео погнути главу и ћутке намаћи на врат срамни јарам ропства, већ се латио оружја да у борби с Турцима брани себе и богате просветне, научне и уметничке тековине целе хришћанске Европе. Баш због тога водећи борбу с Турцима, деспот Стеван и деспот Ђурађ тражили су с правом наслон на Запад, тражили су помоћи међу западним хришћанима, тражили су сајезнике међу хришћанским државама. Тражени савез с Угарском желели су добити га као раван с равним,

као самостална држава са самосталном. Међутим угарски владаоци и државници пристајали су на савез под погодбом да Србија призна врховну власт угарску, жељећи да сведу власт деспота у Србији на власт обичнога угарског жупана, па ипак и Стеван и Ђурађ по некад пристајали су и на то, само да би одбрањили земљу и народ од Турака. Али баш Угарска и хришћанска Европа оставили су и Ђурђа и српски народ у најсрђем тренутку без помоћи, и српски народ због тога је патио и страдао; страдао је што је још од Косова веровао да ће му моћи и хтети помоћи хришћанске државе западне Европе.

За време ових несрећа, које су снашиле Србију 1439 године, Босна је страдала од унутрашњих нереда, којима се користе Турци те освоје *Врахосну* (данашње Сарајево), па одатле нападну на западне крајеве деспотове земље и освоје знаменити град Сребрнику у Подрињу. Осим тога босански војвода Стеван Вукчић, који беше признао врховну власт турску, користи се несрећом деспотовине, те нападне на западне крајеве земље Ђурђеве и стане их шљачкати као да је то земља другога народа а не српског. Исто тако спремао се да нападне на остатак деспотових земаља у Приморју.

Ђурађ на путу за зетско приморје обратио се по други пут с молбом Млетачкој Републици да му прода град Улцињ, у који би се могао склонити, али га република одби. Он се тада упути Приморју, преко Дубровника морем дође у своју земљу, својим градовима Бару и Будви, али се ту не осећаше сигуран, те се у пролеће 1441 го-

султаница Мара

Млетачкој Републици да му прода град Улцињ, у који би се могао склонити, али га република одби. Он се тада упути Приморју, преко Дубровника морем дође у своју земљу, својим градовима Бару и Будви, али се ту не осећаше сигуран, те се у пролеће 1441 го-

дине склони у Дубровник. Међутим Турци су чепре-
стако нападали Ново Брдо и најпосле га освоје (јула
1441 године), а Стеван Вукчић нападне на Горњу Зету
с намером да је целу освоји; али га у томе спречи
Млетачка Република. Ђурађ се ни у Дубровнику није
могао дugo задржати, јер посланици султанови изјаве
да је султан незадовољан с републиком, што је при-
мила у свој град његова непријатеља, и Ђурађ, пошто
се бавио у Дубровнику три месеца, морао је отпuto-
вати за Угарску, где је стигао крајем августа 1441 го-
дине. Баш у ово време кад се Ђурађ бавио у При-
морју, синови његови покушају да помогну што своме
оцу и народу. Султан заповеди те их у тамницу баце,
а доцније их одведу преко мора у Малу Азију у град
Токат, где су 8 маја 1441 године ослепљени усијаним
грожђем. Није им могла помоћи ни сестра Мара, која
је на коленима молила султана за милост.

У току ових лутања Ђурђевих по Јадранском
Приморју промениле су се прилике у Угарској. Краљ
Владислав победи противнике, па се стане озбиљно
спремати да брани јужне границе угарске, које су
Турци нападали претећи и самом Београду. Па и Ду-
бровачка Република увиђала је колика јој опасност
прети од Турака, те поред спреме за одбрану гра-
нича својих земаља, поче живље радити на стварању
хришћанскога савеза против Турака. Папа Евгеније IV
обавештен о великој опасности, која прети од Турака
Цариграду, Угарској, Острву Роду и Дубровачкој Ре-
публици, поче и сам свима силама радити да се створи
савез хришћана против Турака. С тога је послao на-
рочитога посланика у Угарску да утиша распаљену
борбу између странака и да изравна несугласице. Уз
пут се папин изасланик сврати у Млетке да наговори
и Млетачку Републику да помогне флотом општу
хришћанску борбу против Турака; а кад је стигао у
Будим, пошло му за руком да угаси међусобну борбу
и измири зарађене стране.

Међутим на југу и југоистоку угарске државе
десили су се догађаји, који су подигли дух у хришћана
и поткрепили наду у успехе хришћанскога оружја

против Турака. Сибињанин Јанко (Хуњади), коме је краљ поверио одбрану јужних граница краљевине, победи Турке у три маха: први пут у Србији крајем лета 1441 године, други пут у Ердељу на Моришу (код Ђула-Фејервара 18 марта 1442), а трећи пут у Влашкој на реци Јаломници (септембра 1442 године). Ове две последње победе биле су сјајне, славне и потпуне и силно су утицале на људе не само у Угарској већ и у целој хришћанској Европи; подигле су веру у људи и разбили уверење да су Турци непобедими; разбудиле су наду и у српскога народа, те је заробљеник жудно очекивао ослобођење и жељно изгледао деспота, јер је у дубини душе веровао да га његов владалац није напустио.

После тешких Ђурђевих напора, после најживљега краљевог и Јанковог заузимања једва се успело да се прикупи нешто војске против Турака и септембра 1443 године и кренуло јужној граници Угарској, где су чекали Ђурађ и Јанко, прикупљајући за свој новац војску. Кад се војске саставе, пређу Дунав под Београдом, уђу у Србију и похитају да се користе што боље док је султан Мурат забављен ратом с кардиналијским султаном у Малој Азији. Кад је војска прешла у Србију, предузео је да је води Ђурађ као најбољи познавалац земље, људи и пролаза и као стари вешт ратник. После мањих сукоба војска стигне до Ниша, заузме га и разбије турске војске (у почетку новембра), које су хтели код Ниша да се састану, па се онда упуте нишавском долином Пироту и Софији. Успех хришћанске војске и брзо продирање балканским кланцима оживели су наде у народа, те је листом устајао и помагао војсци у гоњењу Турака. Последњих дана новембра хришћанска војска стигне до Софије и лако је заузме, па се упути балканским кланцима и дође до Златица, одакле су заповедници војске мислили да се долином реке Топонице преко Панајуришта и града Стрелча спусти маричком долином ка Пловдину и Једренету. Међутим Турци беху посели и засекама утврдили балканске кланце, а висове заузели, одакле их није било лако потиснути. Како

је била стегла јака зима а завладала велика оскудица у житку за војску, то краљ Владислав реши да се војска врати па да се војевање настави с пролећа. Деспот Ђурађ, који је знао с каквим је великим трудом у Угарској покренута војна против Турака и осећајући да се нова војна с пролећа тешко може покренути, трудио се што је год боље умео да ма којим начином задржи краља Владислава: „Зар сад, говорио му је Ђурађ, пошто смо толике сјајне победе задобили, да се враћамо кући ве осигуравши себи плодове тих победа? Кажете да је јака зима! Ако је зима нама, зима је и Турцима још више, јер су се они родили под топлим небом и нису јој се навикли као ми, а особито ви Мађари, Пољаци и Немци... Кажете нема хране! Ево пред нама леже бугарска села, у којима има пуно хране. Треба ли новаца да се она набави, ја ћу вам одмах избројати сто хиљада дуката, па да је набавимо.“ На жалост Ђурађ није успео да задржи хришћанску војску и ако је скретао пажњу на све зле последице, ако се у овако значајном тренутку напусти ослобођење хришћана. Изгледа да је у ратном савету једини он слутио све оне недогледне последице које ће настати после повратка војскака и да ће проћи неколико стотина година докле хришћанска војска истим путем опет дође на Златицу, Ихтиман и друга места на Балкану.

На повратку хришћанске војске узастопце наступала је турска војска и на самом уласку у Куновицу, (између Беле-Паланке и Ниша), Ђурађ и Јанко дочекају турску војску и до ноге потуку, којом су приликом изгинули многи турски великаши, а други дошли у ропства. После овога пораза Турци више нису нападали хришћанску војску и она је лагано одступала кроз Србију ка Београду. Ђурађ је најпосле покушао да наговори краља Владислава да војска презими у Србији, како би на пролеће могла лакше предузети нову војну против Турака, али ни у томе није успео. Војска се враћала моравском долином и већ око 25 јануара 1444 године била је у Београду, одакле је прешла у Угарску, а краљ Владислав у половини фебруара

с највећом свечаношћу уђе у Будим, где га народ дочека с највећим одушевљењем. Владиславу је то био први и последњи успех против Турака.

Ма да је цео Запад очекивао да се настави рат против Турака, што је и угарски сабор решио с прољета 1444 године, и ма да је на Западу спремљен не само нарочити план о кретању сувоземне војске и флоте против Турака, већ и план како да се подели Турска Царевина, опет је Ђурађ, познавајући добро западне државе и њихове међусобне везе, знао да се не могу постићи они планови и намере којима су се заносили Угри и Запад, опијени успесима прошлога рата. Враћајући се из своје земље тужан, што се онако неразумно напушта оно, што је с онолико жртава и труда постигнуто, а верујући да се поновни рат не може предузети, Ђурађ је већ кројио у глави како ће доћи до повољних погодаба мира. Међутим и Мурат је јасно схватио значај прошлогодишњега рата. Бојећи се да заиста не пође на њега хришћанска војска целога Запада како сувоземна тако и поморска, а несигуран у Малој Азији због Карамана, који су само чекали напад хришћанске војске па да опет устану против Турака, Мурат се посредовањем Мариним обрати Ђурђу да преговара за мир. За време тих преговора султан је обећао Ђурђу повратити целу деспотовину с градовима под погодбом да плаћа данак. Задобивши Јанка Хуњадија Ђурађ је успео да задобије и краља Владислава и угарске великаше, те је мир утврђен у Сегедину око 27-ог августа на десет година. По том миру деспоту је била повраћена сва Србија и онај део Арбаније који је имао пре пада Сmedereva са свима градовима, које су Турци били освојили. Зато је деспот имао да плаћа данак као и раније што је плаћао и да помаже султана одређеним бројем коњаника. Осим тога имали су да се врате деспоту Ђурђу синови а остало робље да се измења. Међу предатим градовима био је и Голубац. Тако је Ђурађ овим миром добио све земље које је имао његов ујак Стеван, осим Београда и Мачве, које су држали Угри. Уговор су потписали сви и обе су се стране заклеле:

турски пуномоћник на Корану а краљ Владислав и Ђурађ на Јеванђељу. Вели се да је Ђурађ скренуо пажњу угарскога сабора на значај заклетве говорећи: „Ваља пре заклетве да се добро размислимо шта чинимо, а кад се једном закунемо, онда ваља заклетву да држимо.“ Пошто је мир свезан потписима и заклетвама угарђен, Ђурађ оде да према уговору прими земљу и градове.

Док је Ђурађ примао земљу и градове на Западу се дигла читава бура против сегединскога мира, тим пре што је склоњена флота већ била одаслата Галиполју да помогне сувоземној војсци против Турака и што су многи сматрани, не познајући турску моћ, о изгнанству Турака из Европе. Папски изасланик, пре него што је известио папу о склоњеном миру, навалио је на краља Владислава да погази дату реч и у име папино разрешио га од заклетве. Тако се још не беше осушило ни мастило на потписима сегединскога уговора а он је прекршен од стране Угарске (4 августа 1444 године). Оваквим обртом угарске политике Ђурађ се нашао у врло незгодном положају. Али бавећи се у Угарској и на земљишту Млетачке Републике за последњих четири-пет година добро је познао стање Угарске и западних држава, знао је да Запад не може спремити војску која би имала трајан успех и остварила оно чиме су се заносили они који су мислили да је тако лако прогнати Турке из Европе. Кад је мир погажен, позват је и Ђурађ да се спреми на рат против Турака. И он је имао сад да се реши на коју ће се приволети страну. Уверен да од новог предузећа не може бити ништа, Ђурађ је остао веран заклетви датој при утврђењу сегединског мира; а како је тај мир с једне стране погажен, то је Ђурађ са султановим пуномоћницима уговорио засебан (15 августа 1444 године). Оваквим радом Ђурађ се јако замери Угрима и Западу и они су од сада гледали на њега као на непријатеља.

Султан опет обавештен о склапању и гажењу сегединскога уговора, о спреми крсташке војске против Турске, испунио је Ђурђу све оно што је предвидео

сегедински мир. Примивши земљу од Турака Ђурађ обрати пажњу уређењу државе, поправљању и подизању онога што је порушено. Осим тога имао је пуно других ствари да уреди. Вукчић му врати земље у Зети које је узео; од краља Стевана Томаша вратио је Сребрницу и околину, а с Млечићима због земља и градова у Зети угазио је у рат, који је трајао и после 1451 године. С тешком муком и великим тру-

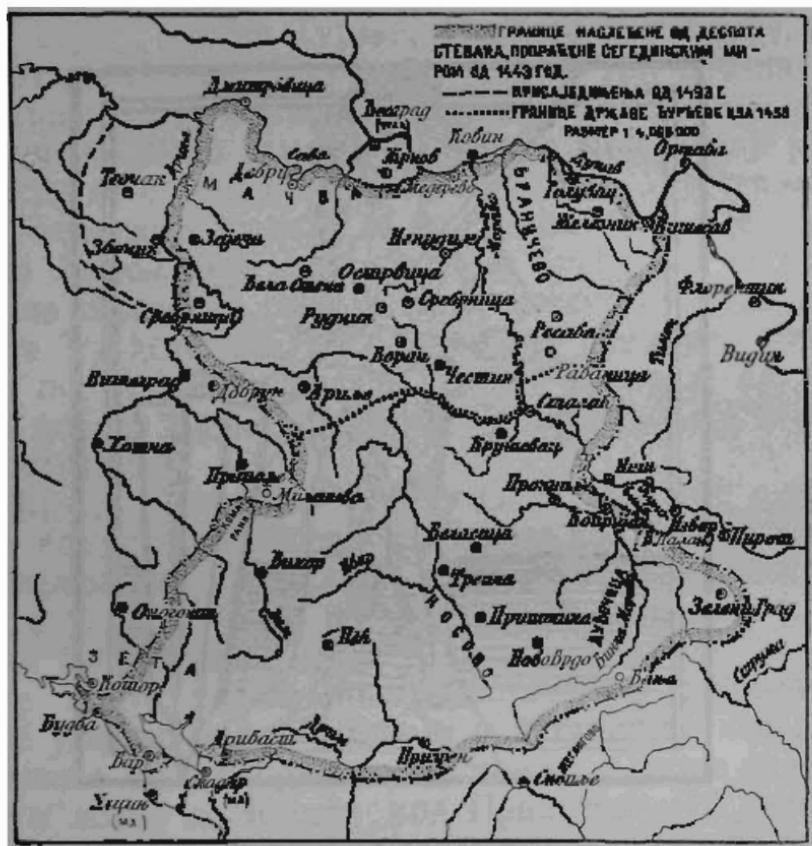
печат Ђурђев од 17 септембра 1445 године

дом изнуренога народа опорављала се изнурена и посрнула Србија, да још за коју годину продужи свој државни живот.

Докле се Ђурађ старао да народ разбегнут по түјини и по збеговима дубоких шума и неприступних гудура поврати на своје огњиште, да поврати мир у земљи, да заведе ред, да постави и утврди власти по земљи и да оправи на појединим градовима оно што су прошли ратови порушили и покварили, дотле се кретала нова крсташка војска од неких 20.000 коњаника дунавском долином против Турака, освајајући у Доњем Подунављу град по град. Она је же-

лела да приморјем Црнога Мора заобиђе балканске високе горе и непроходне кланце и да се на Галиполју споји с поморском војском, која је чекала на пролазу галипопском и бранила прелаз Турцима из Азије у Европу.

Султан Мурат, извештен о гађењу уговора и о новој спреми крсташке војске, похитao је из Азије у Европу, пређе на Босфору и упути се с војском Је-

карта државе деспота Ђурђа

дренету, где дозна да се хришћанска војска налази код Никопоља. С тога се одмах упути Никопољу. Кад стигне близу Никопоља, дозна да су се хришћани кренили Шумли, те се упути за њима и 9-ог новембра стигне хришћанску војску код Варне и утaborи се близу хришћанског тabora. Сутра-дан, 10-ог новембра, војске су се судариле. У почетку борбе успеси су били на

страни хришћана, турска се војска била поколебала, коњаници су били потиснути под вештим нападима Јанковим и султан се био спремио да бежи. У том тренутку млади краљ Владислав, гледајући успехе Јанкове, наговорен окoliniом, изађе из резерве и нападне на одморне и недирнуте јањичаре који га увуку у своју средину, опколе и уз страховите нападе поломе његове оклопнике, њега ране, оборе с коња,

Сибињанин Јанко

главу му одсеку и донесу султану, који у том одлучном тренутку одустаде од бежања.

Глас о краљевој погибији пронесен муњевитом бразином по хришћанској војсци, изазва нечувен страх. Све удари у дивље бегство. Битка је била потпуно изгубљена, а с њоме и наде западне Европе, које су полагане на овај поход. Страшна погибија хришћанске војске код Варне пренеразила је Запад, али је иза-

звала и разна пребацивања и окривљивања једних против других, а сви са Запада и из Угарске у прво време највише су кривили Ђурђа, ма да им је он јасно предочавао све опасности не само због гажења уговора, већ и због тешкоћа таког предузећа у тренутку када су сви неповерљиви један према другом. Сибињанин Јанко покушао је да се освети за пораз код Варне, и поставши намесником младолетњом краљу и управником целе Угарске, с великим напорима спремио је нову војску против Турака. Позивао је и Ђурђа, али деспот видећи да се спремају само Угри против Турака, није могао жртвовати тековине сегединског мира и бацити најново земљу у ратне трзавице, кад је јасно било да се с малом војском, коју само Угарска може дати, не може с Турцима на крај изаћи. С тога је одбио позив Јанков. Али Јанко љут на Ђурђа још од погибије на Варни, не само не хтеде послушати разборите савете Ђурђеве, већ му одузме све баштине, које је имао по Угарској, претећи у исто време да ће, ако само победи Турке, одузети Србију од њега и дати је достојнијем.

Крајем септембра 1448 године Јанко је с угарском војском прешао преко Дунава код Ковина испод Смедерева, па моравском долином, реком Расином, клисуром, која се по његовом имени називала („Јанковом Клисуром“), доспе у долину Топлице, чинећи многе штете народу по крајевима куд је пролазио, јер је угарска војска пленила и пустошила као да је пролазила кроз непријатељску земљу. Одатле низ Лаб сиђе и доспе до Косова код Приштине (17 октобра 1448 год.), где застане силну турску војску од преко 100.000 људи, одморну и спремну за борбу. После дводневне страшне и крваве борбе, Јанко је побеђен, а Угарска војска сатрвена, јер је од 22.000 хиљаде угарских војника остало на бојном пољу 17.000, а међу њима многи знаменити угарски великаши и војводе. Сибињанин Јанко из окршаја, у коме је очајнички гинула угарска војска без икакве наде на успех, на брзом коњу једва је изадро и похитао да се преко Србије докопа Дунава. Али су га у Србији познали,

ухватили, предали деспоту, који га баци у тамницу. Ова страховита Јанкова погибија оставила је дубок траг у сећању нашега народа, те се за свакога онога, који зло прође, каже: „Страдао као Јанко на Косову.“

Турци су тражили од деспота да им изда Јанка, али Ђурађ то није хтео учинити, већ га је пустио на слободу под погодбом: да се забораве сва непријатељства између куће Ђурђеве и Јанкове, да Јанко помаже деспоту против свих непријатеља осим Угарске; да угарска војска у случају рата с Турцима неће пролазити кроз Србију, осим ако долази у помоћ Ђурђу или његовом сину; да се деспоту врате све баштине које му је Јанко узео у Угарској, и најпосле за штете које је угарска војска нанела народу пролазећи кроз Србију, да плати Јанко деспоту 100.000 дуката. Јанко се закле да ће све ово испунити, а за јемца даде свога сина Владислава, који дође и останде код Ђурђа као талац докле Јанко не испуни уговор потврђен заклетвом. Али кад се Јанко врати у Угарску, не само што не изврши овај уговор, него га папа разреши нарочитом повељом (булом од 12 априла 1450 године) сваке обавезе према деспоту, јер је тобоже под притиском морао пристати на означене погодбе. Због тога су настале затегнуте везе између Јанка и Ђурђа, што је донело доста штете обејма странама, све до августа 1451 године, када је склопљен мир између обе стране.

Уочи пропasti деспотовине. — Султан Мурат II преминуо је у почетку фебруара 1451 године. За њега кажу да је био добре нарави, благ и лак на давању чинова и новаца. Веле још да није марио за рат, јер да је хтео да употреби велику силу и велике приходе којима располаже, могао би лако многе хришћанске земље освојити према слабом отпору који му је указиван од стране хришћана. Тако је с Муратом умро последњи султан, који је био крепак али према непријатељу штедљив, моћан али благ, храбар али и помирљив; који се задовољавао да му подчињене државе дају данак, таоце, поклоне и помоћ у војсци. Међутим његов син Мехмед II није био такав.

Напротив, он је био свереп, неверај, одан телесним уживањима, али зато опет образован, јаке воље, храбар и добар војсковођа, намере своје ником није повећавао а изводио их је муњевитом бразином. Он се беше заверио још раније, да ће, кад почне владати, уништити хришћанску власт. И заиста ступањем његовим на престо осетило се да настају тешки и жалосни дани за хришћане на Балканском полуострву. Па ипак ти хришћани не само што нису били сложни, већ су се због супротних тежња и личних користи борили међу собом. Исто је тако било и на Западу, где су стално због укрштених интереса између држава, између владаоца и великаша, или између самих великаша, вођени ратови. Осим тога тада су биле Италија без јединства, Немачка склопљена из пуно малих држава, Француска уморена и изнурена стогодишњим ратом, Угарска, тако исто истрошена последњим ратовима, беше забуњена унутрашњим раздором, Млетачка Република, једино моћна и богата, знала је добро колика је снага у Турака; а како је знала и слабост Запада, није никако желела сама да се нађе у борби с Турцима. Млади султан знао је све то, па је с тога гледао да прво умири бунтовнике у Малој Азији, који су стално бриге задавали султанима после смрти Бајазитове. Због тога је у самом почетку владе склопио мир с Грцима и другим малим државама на Балкану. Ђурђеве посланике који су били дошли да му честитају ступање на престо, примио је врло лепо и заклео се да ће држати мир са Србијом док је год жив деснот Ђурађ и син му Лазар. При повратку посланика с великим почастима и даровима испрати царицу Мару њеном оцу, одредивши јој на уживање некоје земље у близини деспотове државе.

Како се турска царевина била за последњих тридесет и осам година не само опоравила од потреса и раздора, који су били настали после ангортске битке, већ стално развијала, јачала и напредовала, то је Мехмед, угушивши буну у Малој Азији и погодивши се с караманским Емиром, обратио свеколику пажњу Цариграду. Он је предузео да оствари давнашњу жељу

турских султана, да освоји Цариград и да га учини столицом турскога царства. Ову намеру султанову опазио је грчки цар и одмах се обратио за помоћ Западу. И док су се знаменити људи на Западу: папа, владари, кардинали и државници бринули и смишљали планове, како да помогну Цариграду, султан није оклевао. Он заповеди старом везиру Халилу да на европској обали Босфора према азијској тврђави (Анадоли-хисару) подигне другу (Румели-хисар). Овај би град пресецао сваку везу Цариграда са севера. Чим је град био готов, почeo је спремати војску за освајање Цариграда и спремио ју је брже, него што је нико могао мислити на Западу. И заиста није могао изабрати згоднији тренутак за уништење остатака грчкога царства, него што му се дала прилика 1453 године. Запад се никад није могао брзо спремити за рат. Босна је била слаба и подепана, Арбанија у раздору због сукоба Скендербега Ђорђа и Дукађина, а Србија мала и слаба. Нико се није могао ни маји у одбрану Цариграда, који је остављен био сам себи. Али ни у самом Цариграду међу највиђенијим људима није било слоге. Поцепани на странке, мрзили су се и свађали чак и уочи саме пропasti. Сам грчки цар тужио се како нема с киме да се посаветује: „Зар с калуђерима или с људима који су као они?! Или с властелом? Али како од њих сваки припада овој или оној страници, издао би другима тајну, коју бих му поверио.“

Кад је султан опколио Цариград у почетку априла 1453 године, ипак су се Грци храбро бранили, надајући се помоћи са Запада и држали се до 29-ог маја. Султан се ипак бојао Запада ако опсада Цариграда дуже потраје, јер је и међу његовим великашима било људи, који су се бојали да их западни хришћани сасвим из Европе не протерају. Али је исто тако било великаша, који су врло добро познавали западне хришћанске државе и њихове себичне интересе, који им не даду да сложно раде. При једном саветовању (27-ог маја) један од великаша који је добро познавао западне државе и владаре, рекао је султану: „Ти сам,

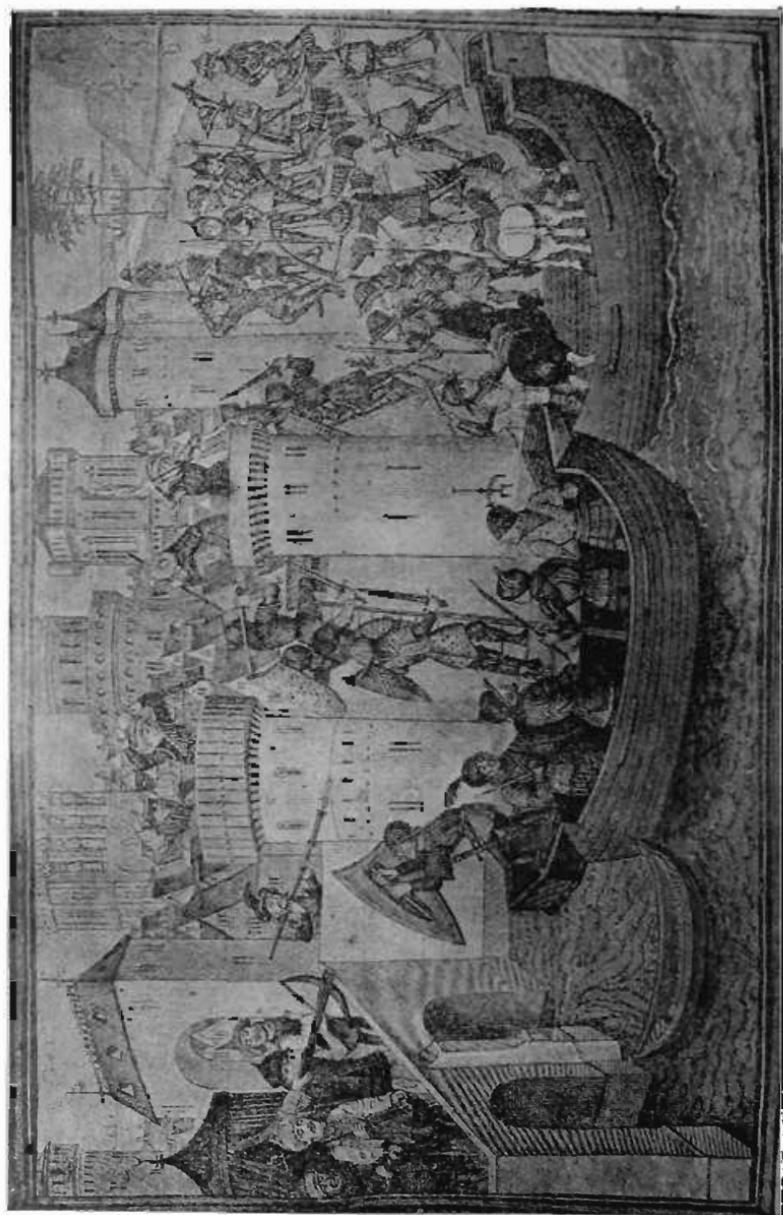
Господару, врло добро знаш да поцепаност у Италији и у другим хришћанским државама чини, да су оне свим немоћне. Никад се оне међу собом не могу сложити. И кад западне државе, после многих напора и дугих преговора најпосле и утврде између себе мир,

Мехмед II

то не бива на дugo време, и заклео бих се да ће га кроз кратко време нарушити. И кад су везани уговором о савезу, то им ни најмање не смета да један савезник од другога савезника земљу отимље. Непрестано су они у послу око својих сплетака и највише се један другог боје. Истина је: они много говоре,

много тумаче и размишљају, али врло мало раде. Што вечерас реше то сутра покваре. А и кад реше да нешто почну, они онда дugo оклевају да приступе послу;

Опсада Цариграда 1453

управо изигравају време. А и кад почну да раде, не раде како треба, јер се не слажу у ономе како треба предузети посао радити, нарочито данас, те их се

с тога не треба бојати. А не треба их се бојати ни с тога, што и кад би дошли, сва њихова војска не износи не половину, него ни четвртину наше војске. С тога, Господару, не губи наду... Буди јунак и заповедај да јуриш предуземо!“

Султан је послушао овога саветника, заповедио је својој многобројној војсци да јуришем нападне, што је извршено по попоћи између 28 и 29 маја тако, да су Турци већ изјутра 29 маја постали господари Цариграда.

Пад Цариграда пренеразио је Запад, и сад се тек осетило колика опасност прети од Турака. Не мање биле су запрепашћене и разне мале државице на Балкану. Свакоме је било јасно да ће Турци кроз кратко време савршити и с тим државицама. А нико боље није то увиђао од Ђурђа. Па ипак да би колико толико олакшао тешку судбину оних који с падом Цариграда изгубише отаџбину, примио је многе знамените људе из Грчке и Цариграда, који нађоше код њега на двору топлог пријама, помоћи и утехе.

По паду Цариграда дошла је на ред Србија. Султан потражи од Ђурђа да му плаћа већи данак и да му преда Смедерево и још неке градове у Србији. Ђурађ пристаде да плаћа већи данак, али одби да испуни други захтев. Тада султан на пролеће 1454 године крене војску и нападне на Ђурђеве земље. Ђурађ је и овом приликом учинио оно исто, што и 1439 године: заповеди да се народ повуче у градове и у забегове, постави јаке посаде по градовима, па отпочне борбу с Турцима, бранећи се до kraja јула у Смедереву; а кад виде да није у стању одбранити се, пређе с целом породицом 26.07. јула у Угарску да тражи помоћи. Докле су се Срби борили и бранили од Турака и у Ситници и у Топлици, докле је смедеревска војска храбро одбијала нападе султанове од смедеревских зидова, дотле је и Ђурађ успео да сам скупи нешто војске од Срба у Угарској, и пошао Смедереву у помоћ, те и оним препадом запали турски стан и разбије Турке под Смедеревом. Турци оставе пртљаг, војничке заставе, запаљен стан и потраже спас у бег-

ству. Разбијена турска војска повуче се Крушевцу. Султан се одатле с мањим делом војске и са својом пратњом повуче у Софију, а већи део војске остави код Крушевца под Есад-бегом Фериз-беговићем. Ускоро за овим пређе преко Дунава (29 септембра) и Јанко Хуњади с добром војском, па преко Рудника допре до Крушевца где нападне са Србима турску војску и до ноге је потуку (2 октобра 1454 године).

Али освајач Цариграда не хтеде ни после ових пораза оставити Србију на миру, већ је у пролеће 1455 године кренуо још већу војску на деспота, па с најбољом војском нападне на Ситничку Област и градове, а нарочито се постара да освоји Ново Брдо, најбогатији град у земљи деспотовој. Новобрђани (и посада и становници) бранили су град вршћи своју дужност према земљи и господару. Под страховитом топовском ватром и под неодољивим јуришима Новобрђани су се држали седам дана. Зидови градски беху покварени, а велики прёдери зјапели су на све стране. Срби нису имали кад да их зазидају и зидове оправе, а изгледа за помоћ није било. Заповедник града најпосле реши се да преда град под погодбом да султан поштеди становнике и имање. О предаји града казује један очевидац ово:

„Ново се Брдо предало тек онда када је султан обећао Новобрђанима да ће их оставити свакога на свом имању и да неће узети ни мушки ни женски чељадета. А кад се Ново Брдо већ предало било и кад су Турци већ ушли унутра, онда цар заповеди да се све градске капије позатварају а само једна врата да се оставе отворена. И тада се заповеди сваком домаћину да сваки своје добро остави код куће, па да са својим укућанима, и мушким и женским, изађе на она отворена врата из вароши напоље на шанац. Тако је и било. Све су ишли један за другим, а сам цар стајао је пред оним вратима, па је одабирао момке на једну страну, људе на другу, а женске на трећу. Оне, који су међу људима били најодличнији, заповедио је да их посеку. Остале становнике пустио је натраг у варош, а ништа нису дирали у њихова добра и

имања. Момака пак 320 на броју и женских до 700 раздао је међу своје поганике; младиће је узео себи за јањичаре и послао их преко мора у Анадолију, онамо где се они отхрањују.“

За Новим Брдом пала је ускоро цела Ситничка Област с многим градовима и градићима. А Ђурђе је ишао по Угарској и молио за помоћ докле му се нај-после од стране Мађара није одговорило: „да се не нада помоћи јер ходе своју снагу да чувају за своју одбрану.“ Место какве помоћи, Ђурђу је један знаменити католички калуђер (Јован Капистран) предложио да порекне целу прошлост своју и свога дома; тражио је од њега да на гробне споменике својих отаца, дедова и пра-дедова напише да ту леже кривоверци, а он сам да пређе у католичку веру. Ђурађ већ саломљен од силних напора и од старости, готово у очајању што земљи својој не може помоћи наћи, одговорио је томе калуђеру: „Ја сам, ево, већ деведесет година преживео и вазда сам верак био закону мојих предака. Народ мој верује да сам мудар, ма да среће немам. А ти сад тражиш од мене да учиним нешто по чему би народ мој помислити могао да сам у старости памећу померио! Та волим и у беди умрети, него да веру својих отаца напустим.“

Однак после овога деспот је оставио Беч и упутио се у Смедерево да покуша преговорима са султаном да спасе што се могло спасти. Међу тим невољама деспотовим хтедоше се користити краљ босански и Млетачка држава. Први нападне на Сребрницу а други на деспотове земље у Зети. Срби одбију босанскога краља, а Млетачка Република заuze многе земље у Зети и тамо постави за зетскога војводу и заповедника Стевана Црнојевића (почетком септембра 1455), који је Млецима највише и помагао да освоје зетске земље.

Чим је деспот стигао у Смедерево, послао је посланике султану, који су му предали данак за две године у 30.000 дуката и уговорили мир под врло тешким погодбама. По том уговору све земље јужно од Мораве, које су Турци освојили, остале су султану.

Земље северно од Мораве остале су деспоту под по-
годбом да признаје власт султанову и да плаћа данак
као и пре. Осим тога деспот је морао пристати да
турска војска може пролазити кроз Србију, кад год
ратује с Угрима. Тако је половина деспотовине (управо
срце стarih српских земаља с најбољим градовима и
рудницима) пала под турску власт.

Уговором деспотовим с Турцима нису били за-
довољни Угри, јер се сад знало у Угарској да су ју-
жне границе отворене и сваки час изложене турским
нападима. Међу угарским првим људима јавило се по-
дазрење и мржња на деспота, која се завршила тиме,
што је београдски управник *Михаило Силађи* кра-
јем 1455 године, кад је деспот, прешавши Дунав и пу-
тујући на своје добро у Купиново у Срему, дивљачки
напао старог деспота, ранио га по руци, ухватио, ба-
цио у београдску тамницу и држао дотле, док се де-
спот није откупио великом сумом новца.

Овакви догађаји уочи припрема турских да с ве-
ликом војском нападну на Београд и на Угарску, нај-
боље показују, колико је слаба била она веза између
Угарске и Србије, која их је спојила ради заједничке
борбе против Турака још од ангортске битке. Савез,
који траје већ пола века између Србије и Угарске,
види се, није постао из узајамних наклоности и по-
штовања, није потицашо од срца већ од тренутних по-
треба. Угарска никад није дошла Србима у помоћ про-
тив Турака као савезник савезнику, већ вазда као
господар своме подчињеном клетвенику, којега не воли,
већ трпи с тога што му у невољи треба.

Већ у пролеће 1456 године султан спреми војску
бољу и већу но игда раније што је спремана, и кори-
стећи се поменутим уговором с Ђурђем, крене се преко
деспотових земаља Београду. Народ је овој великој
турској војсци, која је пролазила моравском долином,
морао давати храну и друго што је било за потребу.

Пред Видов-дан 1456 године спусти се сваколика
турска сила под Београд и прекрили онај простор што
се као развучен полумесец око Београда благо уздиже.
Шатори се забелише а заставе заталасаше по целом

простору око Београда, а чељусти многобројних топова зијале су на београдске зидове, готове сваки час да бацају огањ, камен и гвожђе на оне, који су стајали иза зидова, да бране град. С почетка јула борба је отпочета и на зидове градске бацано је из многих топова гвожђе и камење. Грмљава топова разлегала се далеко на све стране, да се чула, како неки кажу, и до самога Сегедина. Велика опасност која је запретила Београду, једва је покренула виђене људе у Угарској да скупе нешто војске и дођу у помоћ посади београдској. Најпосле стиче 14-ог јула с војском и Сибињанин Јанко с калуђером Јованом Капистраном, разбију и растерају турске лађе на Дунаву и уђу у београдску тврђаву. Седам дана Турци су тукли Београд бацајући ѡулад од гвожђа и камена на зидове и читаве облаке од стрела. Али у крвавој и одлучној битки 21-ог и 22-ог јула Турци су не само побеђени већ јуришем тако разбијени, да је турска војска ноћу 22-ог јула оставила Београд и одступила Софији. Сутра-дан, 23-ег јула осванила су поља око Београда засејана мртвацима, на турским шанчевима лежали су многобројни тursки топови, а није било никде ниједнога живог Турчина. Радост неописана и весеље обузели су и војску и становништво у Београду после ове славне победе. Иста радост обузела је и Србе, те су велики број турских војника побили, док се војска враћала ка Софији.

Ова победа Хуњадијева била је у исто време и последња. На јулској врућини од многобројних лешева и турских и хришћанских развила се страшна зараза, која је почела косити и становништво и војску. Зараза није поштедела ни Хуњадија. После силних напора, тешких брига и узбуђења стари јунак и прослављени војвода против Турака „Сибињанин Јанко“, дохваћен кугом, разболи се и у свом двору у Земуну умре 11 августа 1456 године, а 23-ег октобра исте године умре у Илоку и калуђер Јован Капистран. Ову двојицу храбрих ратника против Турака није дуго преживео ни деспот Ђурађ. Под теретом година и под страшним ударцима судбине за двадесет и четири године

своје владе његова се снага истрошила, душа малак-
сала, а готово свака нада изгубила. Гледајући раздоре
у Угарској који настадоше после Јанкове смрти, а осе-
ћајући крај слабе српске државе, Ђурађ је испустио
своју душу у Смедереву на Бадњи дан 24. декембра
1456. године. С њиме је умро и последњи српски
владалац, који је имао знања, умешности, истрајности
и стриљења, да покреће Запад против Турака да се
бори, да трпи и страда и опет подиже, крепи и нада.
Али ни он ни његов ујак, ни њихови помоћници у
својим великим напорима за одбрану српске државе и
хришћанске просвете, жртвујући и независност земље
своје, нису среће имали!

Пропаст деспотовине. — По смрти Ђурђевој остала
су три његова сина, од којих су двојица старија била
без очнога вида. Држава и онако слаба, постала је
још слабијом после смрти деспотове, кад су у ње-
говој породици настале свађе и борбе.

Још за живота свога Ђурђе је одредио за наслед-
ника најмлађега сина Лазара и прогласио за деспота
(1446. године). Владајући заједно с оцем десет година
Лазар је не само био упућен у државној управи, већ
је добро познавао политичке прилике у којима се земља
налазила последњих година владе Ђурђеве. С тога је
одмах по смрти очевој похитao да се користи побе-
дом Турака код Београда и да се наравна с Турцима.
И заиста он је успео да се погоди са султаном (15. ја-
нуара 1457. године) тако, да му врати земље и гра-
дове које су Турци заузели и држали осим Новога
Брда. Деспот Лазар пак обвезао се плаћати годишњи
данак у 40.000 дуката. Одмах затим јавио је у Будим
да је ступио на престо свога оца и да је утврдио мир
с Турцима. Али ни у последњим тренутцима држав-
нога живота деспотовина се није смирила. Босански
краљ покушао је да заузме Сребрницу и околне кра-
јеве преко Дрине, које је деспот наследио од оца.
Осим тога у деспотовој породици планули су раздори
који су се свршили (3. маја 1457.) тиме, што, чим умре
Ђурђева Јерина, Гргур, Мара и њихов ујак побегоше
ноћу с Рудника цару Мехмеду на Порту, а у Ср-

бији осталоше Лазар као деспот и старији му брат Стеван, који се није мешао у борбу око престола. У то време пламтела је борба и у Угарској између Хуњадијеваца и краља, којима се Лазар хтео користити и повратити неке градове у Угарској, које је држао његов отац (*Побрешки градови*), али без успеха. Ускоро по том Лазар је умро (20 јануара 1458). Одмах по смрти његовој настало је питање ко да наследи пре-

печат деспота Лазара 12 августа 1457

сто? Како није имао сина, то је владаљачку власт оставио жени Јелени и кћери. У земљи се опет истакше две странке које су радиле у сасвим супротним правцима. Једна је хтела помоћу Угарске наставити борбу, а друга лепим начином да се мири с Турцима. На челу прве била је Лазарева жена, а на челу друге Лазаров војвода Михаило Анђеловић, који је имао брата у Турској, великога везира Махмуд-пашу. Странку, на челу које је био Михаило, помагао је и Ђурђев син

Гргур, а странку, на челу које је била Јелена, помагао је Ђурђев син Стеван. За време ове борбе Србија је изгубила Сребрницу са земљама преко Дрине.

У борби око престола Михаило се хтеде послужити Турцима, те његове присталице пусте нешто турске војске у Смедерево. Турци чим уђоше, дигоше на кулу османлијску заставу вичући: „живео султан!“

Видевши то народ, који је био у Смедереву, скочи на оружје те исече Турке а с њима и многе Србе. Михаила ухвате и баце у затвор (31 марта 1458 год.). Тако је одржала победу странка, на челу које су били Јелена и Стеван. Турци видећи да тим путем не могу освојити Смедерево, повуку се из Србије и почну се спремати да оружјем постигну оно што нису могли преговорима или преваром.

У зло доба пало је на ум и српским дворовима да се зближе. И босански краљ и деспотица Јелена почели су радити да се деспотовина и краљевина споје у једну државу тиме, што би се босански престолонаследник оженио Лазаровом ћерком. Докле се преговорима радило на тој женидби, Турци су ударили на остатак деспотовине од Крушевца у два правца. Један део турске војске заузeo је Ресаву, Вишесав, Голубац, Жрнови (Авалу) и друга места; а други део удари западном страном те у врху колубарске долине заузме Белу Стену, па долином Колубаре пређе у Срем, спали Митровицу и оплени Срем и Славонију (крајем лета 1458 год.). Плани деспотице Јелене противио се слепи Стеван, али Јелена помогнута Угрима успела је те је Стеван прво збачен с намесништва а потом истеран из отаџбине (8 априла 1459), а за деспота проглашен босански наследник престола Стеван Томашевић, који се венча с Лазаровом ћерком (1 априла 1459 године). Мешању Угарске у чисто унутрашње ствари деспотовине, Срби су били противни, па им се није свиђао ни нови деспот, који је Ђурђева сина

печат Стевана Деспотовића од 14. декембра 1457. године

Стевана прогнао и из отаџбине и с очевих земаља. С тога су Турци врло лако заузели Смедерево, 20 јуна 1459 године.

Српски великаши и представници власти у међусобију сваји и раздору, у великој неслози почели су 1371 године борбу с Турцима и за осамдесет и осам година не могоше се ни погодити ни сложити, већ у сваји и раздору потроваше душе и саломише снагу, те изгубивши своју државу, падоше у турско ропство, вукући собом цео народ малаксао, сломљен и изнурен, који је после неизмерних напора приклонио главу и погнуо врат под срамни јарам ропства и понижења. С тога велики песник и кори великаше овим речима :

„Великаши, проклете им душе!
„На комате раздробише царство,
„Српске сile грдно сатријеше,

„Распре сјеме посијаше грко,
„Те с њим племе српско отроваше.“

Како је било у Босни после краља Твртка? — Као што су у Србији настали нереди и завладало расуло после смрти Душанове, тако су и у Босни после смрти Твртка I. И тамо су долазили на престо људи који нису имали снаге ни дара да одрже Тврткове тековине и да сузбију себичне тежње моћних великаша, који су успели за кратко време да разломе државу, да ослабе владајачку власт и унизе краљевски углед. Осим тога Босна је страдала од верских раздора и трзавица које су изазивали угарски владаоци и католички проповедници; први с тога, што им је ишло у рачун да Босна буде слаба и немоћна за сваки озбиљнији рад, а други с тога, што су желели да наметну католичку веру свима Србима у босанској краљевини. Није само Угарској ишло у рачун да Босна буде што слабија, већ је то желела и Турска, која је takođe потпиривала унутрашње нереде, помажући поједине великаше.

У тако тешким приликама изабран је на босански престо Твртков брат, слаби *Дабиша Владислављевић*

(1391—1395). У самом почетку своје владе имао је да се бори с разним тешкоћама. Моћна властела, која га је изабрала на престо (Хрвоје Вукчић, Вук Вукчић, Сандољ Хранић, Павле Раденовић и други) толико се била осилила, дз је од овога времена сваки босански краљ постао играчка у рукама поједине властеле.

А неки од великаша водили су политику на своју руку као самостални господари, нимало се не обзирући на краља. Тако су против Дабише били не само Турци и Угри, већ и његова властела. Да би се у борби с властелом и с Турцима одржао на престолу и одбио напуљскога краља Владислава, који је борећи се за угарски престо гледао да задобије моћну босанско-хрватску властелу, Дабиша

печат Дабишића од
17. Јула 1392

се приближи Жигмунду, краљу угарском, и у Ђакову, (у Славонији) с њиме веже уговор (јула 1393 године) под овим погодбама: Угарски краљ признаје Дабишу за босанскога краља и свога пријатеља, уз то признаје му све земље, које је држао краљ Твртко. Дабиша са своје стране признаје врховну власт угарску, обвезује се да неће помагати угарске и хрватске устанике, да ће своје великаше позвати на верност и службу угарском краљу. Осим тога, а што је најгоре било за Дабишу, у уговор је ушла једна обвеза по којој би босанска држава по смрти Дабишићу припала краљу Жигмунду „као правом и законитом владаоцу.“

Овај уговор показује да је Угарска у свакој прилици остајала при старим освајачким тежњама и да никада није хтела градити савез са српским владаоцима на равној нози, као самостална држава са самосталном, тим пре што се овим уговором у случају смрти Дабишиће сасвим уништавала самосталност босанске краљевине. С тога се такви уговори никад нису могли одржати, јер нису били искрени. Ђаковачки уговор постао је извор заплета и судара који су растрзали Босну безпрстанка до коначне њене пропasti.

Ускоро се сам Дабиша покајао што је овакав

уговор склопио, па га није хтео испунити, а нека се властела побуни против Угарске. Тада се краљ Жигмунд измири с Польцима, с којима је био у рату, нападне на Босну, удари на Добор (у дервентском срезу где је данас Оџак), потуче устанике, град освоји и разори, а сву околину поплени и попали. Овом победом Жигмунд је нагнао Дабишу да ианово прими одредбе ћаковацкога уговора, да врати Угарској онај део Хрватке и Далмације који је краљ Твртко освојио и да се одрекне назива „краљ Хрватске и Далмације.“ Овај пораз Дабишића и губитак Хрватске с Далматијом имали су недогледне последице за босанску краљевину. Дабиша, човек неодлучан и колебљив, потпуно је изгубио владајачки углед, а власт појединих саможивих великаша све је више јачала на рачун краљевске власти, који су у својим земљама радили потпуно као самостални господари.

Тврткова државна творевина постепено се распадала и пропадала. По Дабишиној смрти (7 септембра 1395. године) већина босанске господе одбацила је ћаковачки уговор а владајачку власт дала је Дабишиној жени Јелени, коју је изабрала за краљицу. За време њене трогодишње владе, босански великаши постали су још самовољнији и разузданији, гледајући сваки своје личне користи и трудећи се да на рачун другога увећају своје земље распирајући тако све већи раздор. Друге половине 1397. године босански су се великаши поделили на две странке. Јеленини рођаци (Николићи и Радивојевићи) гледали су да одрже на престолу Јелену, а други опет (Хрвоје Вукчић, Сандољ Хранић и Павле Раденовић) трудали су се да је збаце па да на престо наместе Стевана Остојићу незаконитог сина краља Твртка I. Докле су се странке бориле око тога, кога ће наместити на престо, Турци су се користили овим смутњама, и турски војвода који је заповедао Зетом, Морачом и горњим Лимом (Пашаит), пошље свога сина (Махмуд-пашу) почетком јануара 1398. године с војском у Босну, те многе крајеве и места пороби и оплени, па се због љуте зime и великога снега врати. Ова турска најезда на Босну

још више ослаби углед краљице Јелене, те је противници збаце и у почетку лета 1398 године избиру за краља Стевана Остоју. Овом избору био је противан краљ Жигмунд, који је непрестано према ћаковачком уговору полагао права на босански престо. С тога удари на Босну долином Врбаса да је покори; али Босанци не само што су храбро одбили угарску војску,

већ је војвода Хрвоје Вукчић упао у Жигмундове земље и освојио цео крај од Бањалуке до Уне и Саве (Дубичку Жупу). Тада Жигмунд у јесен исте године (1398) удари на Босну долином Усоре, али и у том нападу зло прође, јер га Босанци сузбију и истерају из Босне.

Ове победе место да зближе босанске великаше, те да се сви окуне уокруга краља да бране своју државу и народ,

како од Турака тако и од Угарске, они се међу собом још јаче почну борити око власти, па, разуме се, где су сви хтели да заповедају, ту нико није био господар. Како су у то време угарски великаши ухватили и затворили свога краља Жигмунда, то је напуљски краљ дошао у Задар, крунисао се за угарског краља (у лето 1403 године) и поставио Хрвоја Вукчића за сплетског херцега и намесника у Далмацији и Хрватској, па се онда вратио у Напуљ.

Хрвоје у ово време био је на врхунцу своје моћи. Снажан и самовољан, имао је скоро краљевску власт у Босни. Како се ускоро потом угарски краљ Жигмунд опростио затвора и победио своје противнике у Угарској, то се спреми наново на Босну. Остоја бојећи се самовољнога Хрвоја, а знајући да се не може борити са Жигмундом, склопи с њиме мир (почетком новембра 1403 године) под погодбом да Босна признаје

печат краља Остоје од 3 феб. 1399

врховну власт угарску као што је и за Дабишино време признавала. Сад устане против Остоје Хроје заједно с другим великашима који су били против Жигмунда и Угарске и у пролеће (маја) 1404 године збаце с престола Остоју а изаберу на престо Тврткова сина *Твртка*, с којим су моћни великаши онако исто радили као с Дабишом и Остојом.

Избором Твртка II за краља босанскога, Жигмундова освајачка политика на Балкану претрпела је пораз. С тога, кад прогнани краљ Остоја дође у Будим да тражи

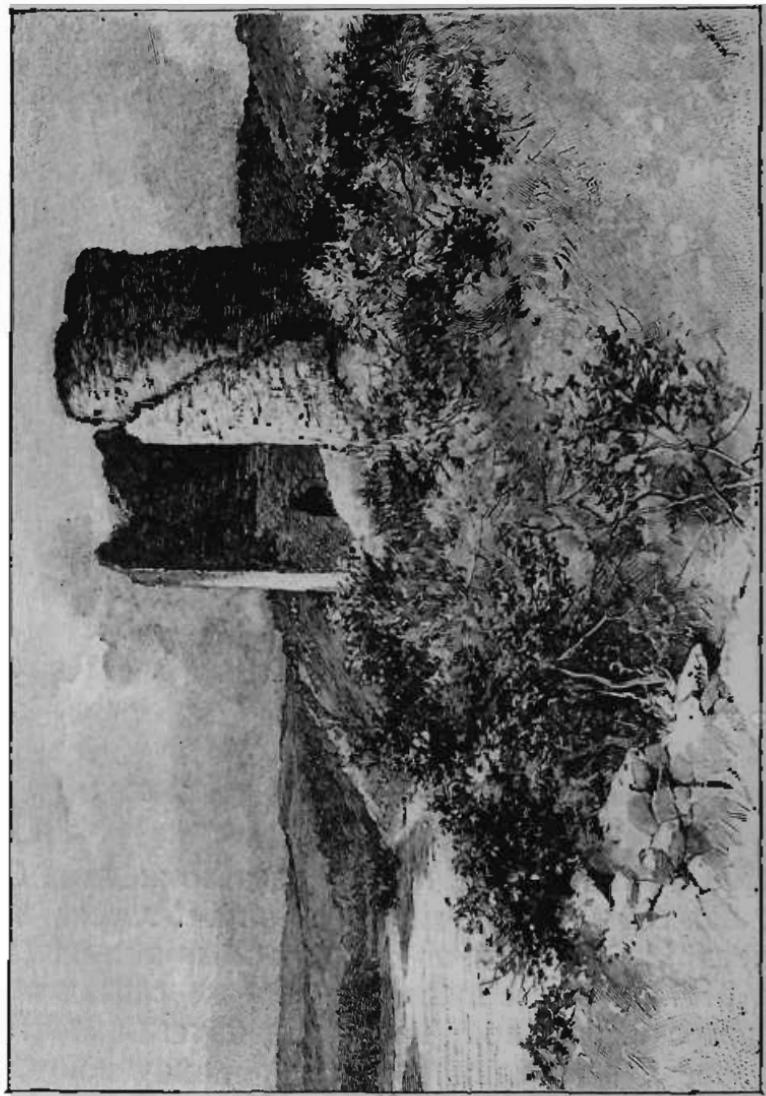

печат краља Твртка II од 24 јула 1405

помоћ, Жигмунд не само што се одазвао жељама Остојињим, већ се почeo озбиљно спремати. Угарска војска безуспешно је нападала на Босну неколико пута (1405, 1406 и 1407); а кад је видeo да не може савладати Босну с угарском војском, преко тадашњег папе (Гргур XII) позове цео западни свет на крсташку војну, ћоја „против богомила и јеретика“ у Босни, Србији, Далмацији, Хрватској и другим земљама.

А чудновата је била та босанска краљевина током целога XV столећа. Кад је признавала врховну власт угарску, онда угарски краљеви нису марили што су

тамо богоимили, већ су им Босанци били добри. Али чим би Босна пожелела да постане самостална, или да збаци врховну власт Угарске, угарски су се краљеви обраћали папи и западним католичким владаоцима, тражећи помоћи од свакога против „богоимила и шизматика“ у Босни и на целом Балканском полуострву. И

Руине града Добора у Босни

разуме се, на папин и Жигмундов поклич скучи се велика крсташка војска против Босне, а у Босни и сад као и раније није било јединства међу великашима. Војска уђе у Босну и утврди се у Добору (с десне

стране Босне у Посавини), одакле се краљ врати у Будим, где прикупи велику војску од 60.000, па се (друге половине августа) упути у Босну, дође у Добор да настави војну против Босне. У почетку септембра продре дубоко у Босну, помоћу издаје опколо босански стан, разбије босанску војску, ухвати краља Твртка II Твртковића и до сто седамдесет босанских великаша, па се затим врати под Добор-град, где заповеди да се свима заробљеним великашима главе поодсецају, а тела побацају с неке стене код града Добра у реку Босну. Твртка II као заробљеника поведе собом у Будим, где стиже у почетку зиме 1408 године.

Деба највећих раздора у Босни. — После ове победе Жигмунд није хтео дизати никога на босански престо, јер је желео да Босну сасвим придружи својој држави. Шта више многи су се великаши заједно с моћним Хрвојем покорили Жигмунду, али тако нису ученили остали, већ су подигли на престо опет Остоју (1408—1418), којега ускоро признаду за краља и остали великаши, осим Хрвоја.

Овај моћни великаш, поносит и самовољан, саможив и осветољубив, није хтео признати Остоју за краља босанскога, већ је по изгледу признавао врховну власт угарскога краља, а у ствари је самостално владао Спљетом и Омишом, Неретљанском Крајином, некојим острвима (Корчулом, Хваром и Брачом) и својом баштином Доњим Крајевима (а то су земље око Брбаса и на средњем и горњем току реке Сане). Од овог времена настану још већи раздори у Босни, који су све јаче ломили снагу државе и све више гурали народ у прошаст.

Жигмунд видећи да доборским покољем није постигао оно што је желео, прогласи Остоју за незаконита краља босанског, па наново спреми војску и удари на Босну. Ратујући две године (1410 и 1411 године), продре је дубоко у Босну, скршио отпор босанске властеле, земљу поделио на неколико области, и дао их на управу својим војводама, а Сребрницу с околином даде деспоту Стевану Лазаревићу. Краљу Остоји

остали су само јужни крајеви босански (на средњем и горњем току реке Босне и крајеви око извора реке Врбаса) и неки делови Хума. Тако је Жигмунд после двадесет година једва постигао оно за чим је тежио. Моћна краљевина Твртка I била је раздробљена на комаје, великаши су признавали власт угарскога краља, а уступањем Сребрнице и околине деспоту Стевану посејан је раздор између Србије и Босне, који је сметао да се поврати време заједничкога рада, време Лазарева и Тврткова савеза.

Моћни Хрвоје после ових несрећа, које је претрпела босанска краљевина, остао је и даље моћан готово с владајачком влашћу у земљи.

Његова владарска моћ и самовоља постали су несносни не само онима над којима је владао, већ и босанским и угарским великашима. Бојали су га се и краљ Остоја и краљ Жигмунд, први због његове моћи и самовоље и што се покорио угарском краљу, други због његових веза с Млетачком Републиком. Великаши су га мрзили и опали код краља Жигмунда, који га је трпео све донде докле не нападе на земље војводе Сандија Хранића за време Жигмундова и Стеванова рата против Мусе (у јулу 1413 године, а тада га прогласи за бунтовника и издајника. Великаши који су му завидели и који су га мрзили, нападну на његове земље. Спљећани га претерају из града, те се морао склонити на своју баштину у Доње Крајеве, како изгледа у тврди град Јајце, који је сам саградио. Ту се стаде спремати за борбу против свију својих непријатеља, знајући да га неће оставити на миру. Како није био криј за оно

печат Сандија Хранића од 30 маја 1420 године

зашто су га опали код Жигмунда, он је покушао да се оправда, због тога се обрати писмом угарској краљици која је управљала државним пословима докле се Жигмунд бавио на сабору у Косници. Бранећи се од клевета писао је краљици: „Затим вас молим милостива краљице, не дајте, да у старости својој умрем у кривој вери, јер сам једва чекао време да пређем

у католичку веру, те да верно могу служити свога краља. Немојте ме одбијати од службе краљевске и ваше и обарати на ме кривице, за које ја никако не знам. Сетите се да ми се краљ са свима великашима заклео и краљевско писмо дао, потврђено краљевским

херцег Хрвоје

печатом и печатима великаша. Знајте даље, да сам члан змајева реда, а по правилима и уредбама тога реда не сме се ниједан члан осудити без савета, знања и суда осталих чланова. Сетите се ради Бога и све-

тога Јована да сам вам кум. Погледајте тако вам свемогућега Бога на све заклетве и тврду веру, коју сте ми задали и немојте ме под моју старост уништиши, већ ми дајте да умрем веран краљ... Ако краљ не одржи заклетве своје и обвеле према мени и ако не одговори молбама мојим правде ради, нека ми не замери и не упише у грех ако свима хришћанским влађаоцима објавим како краљ држи дату реч и веру. А ни после тога ја нећу остати под тешком оптужбом, нити ћу трпети горка насиља која ми се чине, већ ћу се обратити за помоћ онамо, где је могу наћи. Досад нисам тражио туђе помоћи, већ сам се ослањао на краљево обећање и заклетву. Али ако остане и даље овако, онда ћу тражити помоћи од онога, који ће ми је моћи дати, па остао-пропао. — Ето, Босанци већ мисле сложити се с Турцима. Они су у том послу већ предузели и потребне мере, а и Турци се спремају да навале на Угарску.“

Хрвојеве молбе нису ни дошли до краља Жигмунда, јер се мрежа његових непријатеља ширила од Спљета до Швајцарске, у којој се тада бавио Жигмунд. У оваким приликама шта је друго могао урадити Хрвоје, већ лишен имања и моћи обратити се за помоћ онамо, где ју је заиста могао наћи. Он се обрати Турцима.

Некако баш у то време кренуле су се турске чете од Скопља, с Вардара, у Босну (јуна 1414 године) и удариле на Сандиљеве земље (на доњем Лиму и око Пиве, Таре и горњег тока Дрине). Сандиљ је покушао да им с босанском војском спреци улаз у Босну, а кад је видео да то не може учинити, повукао се са својом војском у бруда и Турци провале у Босну и стигну почетком јула до Скопља на Врбасу (данас поље између Доњега и Горњега Вакуфа око Врбаса) у земљи Хрвојевој, па одатле, као савезници Хрвојеви, један део Турака упутио се у Славонију преко Дубочца, други — пут Загреба, а трећи се задржао у Скопљу — пољу. Скоро до краја ове 1414 године Турци су остали у Босни где су пљачкали и пленили. Ово несретно стање логорша се и тиме, што се у

Босни појави пређашњи краљ Твртко II Твртковић, јамачно послан од краља Жигмунда, да отме земљу од Остоје. Долазак Твртков изазвао је још веће нереде у земљи, јер је Твртко убрзо задобио за се некоје великаше. Тако је Босна поред неколико самовољних великаша добила и два краља, који су се отимали о босански престо, док су Турци пленили и вустошили по земљи. У лето 1415 године отпочну Турци опет нападати на Босну, али овога пута нè да пљачкају по Босни већ изван краљевине, пошто су сви крајеви босанске краљевине признали турску власт и плаћали данак турском цару.

Тада су угарски великаши, по заповести Жигмундовој, прикупили војску, ушли у Босну и дошли до града Добоја (у половини јуна 1415 године) с намером да и даље продиру. У том тренутку измирио се Сандаљ и Хрвоје, па с краљем Остојом и другим великашима дочекају негде око Добоја угарску војску, коју не само што до ноге потуку, него јој похватају главне старешине, те неке погубе а неке у ропство одведу (половином августа 1415 године). Овом победом Хрвоје се добро осветио Угрима и краљу Жигмунду, од тада је он постао неограничен господар у западној Босни, докле су остали крајеви у којима су се отимали о престо Остоја и Твртко, признавали турску врховну власт. Угарска је после добојскога пораза почела стално губити свој утицај у Босни, док је турски из дана у дан јачао. Жигмунд, цар немачки и краљ угарски једним ударом, храбрих и тренутно сложних Босанаца, све је изгубио у Босни што је у току толиких година многим крвавим ратовима постигао.

Али, Босна ни после тога није стекла мира. После мучке погибије кнеза Павла Радиновића (23 августа 1415 године), једнога од моћних босанских великаша и господара источне Босне (крај од Сарајева до Зворника, Вишеграда и Праче), наочиглед самога Остоје, настали су још већи раздори, који су довели до првога међусобнога рата са свима злим последицама. Синови Павла Радиновића позвали су, против Сандала као главнога кривца у убиству Павловом, Турке који

су пустошили по Горњем Подрињу, Требињу, Хуму и Горњој Босни и успели да се утврде у *Врхбосни* (данас Сарајево). Кrvаве међусобне борбе опустиле су целу Босну, а властела у слепилу своме није видела да ради на своју пропаст. Самовоља, себичност, жеђ за осветом и влашћу били су све заслепели, те је све јурило у понор ропства.

У то време умро је Хрвоје (априла 1416 године), са слашћу у души да се осветио својим непријатељима, али и са знањем да је упропастио како земље своје тако и целу краљевину. Он је најоличнији босански великаш и властелин, који у тежњи за влашћу

печат кнеза Павла Радиновића од 27 марта 1397

печат Павлова сина Радосава од 25 окт. 1432 год.

и господством није презао ни од какве борбе, не штедећи никога и ништа, не штедећи ни државу ни народ, ни краља ни веру, кад се тицало његове власти и користи. Великаши овакога кова, као што је био Хрвоје, својом бујном снагом и необузданом тежњом за влашћу, гурнули су народ и државу у пропаст, бацити их Турцима у руке.

Раздори и борбе у Босни после смрти Хрвојеве толико су се били распалили, да су досадили и турском султану Мухамеду I, те је овај послao у Босну (крајем септембра 1416 године) двојицу својих посланика да на некакав начин поврате мир међу завађеним бо-

санским великашима. Султанови посланици дошли су у Босну (почетком октобра 1416 године) и одмах по њихову доласку састане се сабор великаша. На сабору се великаши нису могли договорити, јер нису имали вере један у другога, зато се окоме сви против краља као да је он био крив свему злу, и реше да се Остоја ухвати, веже и баци у тамницу. Али краљ како чује за то саборско решење, побегне ноћу са сабора, те због тога настану још већи нереди у краљевини. Остоја је тада наново завладао Хумом и оженио се Хрвојевом удовицом, пошто је прву жену, рођаку Сандиљену, отерао, мислећи да ће му то помоћи да се одржи на престолу. У овој међусобној борби умре краљ Остоја (1418 године), а властела изабре на престо његова сина Стевана, који је владао једва две године. За то време прилике се у Босни нису промениле на боље. Властела је и даље водила међусобну борбу, а Турци које су поједини великаши позивали у помоћ, пленили су поједиње крајеве босанске. Сандиљ, као најмоћнији великаш у краљевини, владао је скоро самостално у својим земљама (од Мокре Горе и Милешева до Никшића, Коњица и утока реке Неретве); на власт краљеву мало је пажњу обраћао, а већ 1421 године приближио се Твртку II, те збаце с престола Стевана Остојића и тако после тринаест година борбе дође Твртко по други пут на престо.

За време ових метежа и борба у Босни утрнуо је сваки напредак. С тога се није могла развити ни трговина ни просвета, ни неимарство ни сликарство. Босна је била у свему заостала иза Србије. Народ, преко чијих је леђа вођена борба, највише је патио и подносио; морао је радити, зарадити и дати како појединим великашима тако и краљу све што им је требало не само за живот већ и за борбу; морао је градити многобројне градове и властеоске замкове по различним крајевима данашње Босне и Херцеговине за одбрану земље и склоништа властеле, па ипак није имао никад мира нити је био сигуран животом и имањем. Непрестано је стрецио да му великашке, угар-

ске или турске чете не запале кров над главом, не потру летину, или да му чељад не одвуку далеко куда у ропство.

У тој невољи црква православна са својим богатим манастирима, у којима се господски живело, није му давала утеше души. Католичка пак не само да га

печат Стевана Остојића од 4. децембра 1419 (с лица)

није могла утешити, већ га је плашила с тога, што су с њеним проповедницима долазили непријатељи (Угри), који су га пленили и палили, освајали земље и покоравали као и Турци што су чинили. Народ необразован, непросвећен и неупућен, остављен сам себи по горама босанским и кршевима херцеговачким, радо се

одавао и гомилама прелазио у богојилску веру. А прелазио је у ову веру с тога, што је она била ближа његовој запуштеној, огорченој и необрађеној души; што је била проста и ближа његовој старој многобожачкој вери; што је осуђивала раскошан живот, сјај и богаство црквених и светских великаша, што је од

печат Стевана Остојића (с наличја)

својих присталица тражила вредноћу и рад, што су богојили били умерени у јелу и пићу, скромни у оделу, поштени у животу и искрени у говору. Осим тога и поједини великаши, да би што више задобили прост народ за себе и да би се што успешније борили против краља и његове власти, били су бо-

гомиле, штитили њихову веру и тако помагали да се она што јаче рашири. Тако је радио Хрвоје, Сандаль и многи други. На тај су се начин за време нереда, који су настали после Тврткове смрти, богомилијајко раширили у босанској краљевини и створили засебну цркву, коју су назвали „босанском црквом,” а која се јако разликова од ранијих богомила. На ову цркву папе су подизале крсташке ратове западних држава, а поједини великаши босански борили су је, јер су се њоме служили било да увећају своју власт, било да ослабе свога противника.

Карта Ђосанског краљевине у XV столећу

И ова борба због вѣрѣ као и она великашка с краљем око власти, донела је народу много штете и патње.

Ово несрећно стање у Босни није се променило ни за време владе Твртка II Твртковића, ма да га је срећа у почетку доста послужила. Краљ Жигмунд, као

цар немачки, био је толико заузет пословима у Немачкој и у Чешкој, да није имао времена бавити се Босном, те је Твртко био миран од Угарске. Осим тога и османлијски војвода из Врхбосне још пре тога беше ударио на Угарску, где је побеђен и изгубио главу тако, да су Срби том приликом повратили Врхбосну и да се Сандаль, послушник султанов, покорио Твртку. Том приликом потиснут је и ослабљен турски утицај на Босну. Али то није тако дugo трајало. Радивоју Остојићу, сину пређашњега краља Остоје, било је криво што га је властела при избору обицила и изабрала Твртка за краља, с тога је на сваки начин радио да сам дође на престо. Али како су његове присталице биле слабе да би преко њих остварио жељу, он се обрати за помоћ Турцима. Нови султан Мурат II желећи да поврати османлијски утицај у Босни и да обнови очеву власт у оним крајевима, једва дочека Радивојев позив и даде помоћ с којом нападне на Твртка, али буде разбијен. Тако се Твртко спасе у овај мах од Турака. Знајући да се сам не може дugo борити против Радивоја и Турака, то се посредовањем свога рођака грофа Цељског приближи Жигмунду и склопи с њиме савез за одбрану од Турака, призвавши његову врховну власт (јула 1426 године). Осим тога морао је признати за наследника босанскога престола грофа Цељскога (1427 године). Али ни те велике жртве, ни та уступања нису му помогли против Турака, јер Мурат посла 1426 године војску од 4000 коњаника, који су скоро цело лето робили по Босни, а Угри му нису могли помоћи, јер је краљ Жигмунд ратовао у Чешкој, трпећи од храбрих Чеха пораз за поразом. Султан је и после тога слao помоћ кнезу Радивоју Остојићу, који је с променљивом срећом ратовао с Твртком. Не могући ни с које стране добити помоћи против Турака, Твртко се најпосле помири са султаном откупљујући се благом, а кад му је нестало блага, уступао му је поједине градове. Међутим самовољни великаши све су више били незадовољни краљем, нарочито откад је почeo штитити католичко свештенство, које је гонило православне и

богомиле да пређу у католичку веру. С тога већи део народа омрзне Твртка. А кад се од њега одметну и моћни Сандаљ Хранић, удруживши се с деспотом Ђурђем, те Сандаљ заузме све земље хумске а Ђурађ Зворник и Усору; затим, кад се Радивоје Остојић појави и упадне у Босну с турском војском, Твртко остав-

печат краља Твртка II од 2 марта 1433

љен од свију великаша а омрзнут од већине народа, побегне из Босне у Угарску да тражи помоћи од краља Жигмунда (1433 године).

После бегства Тврткова његови противници навалили су да отимају његове земље као и земље неких његових присталица које с њим заједно побегоше из Босне. Турска је војска палила и пустошила по земљи одводећи народ у ропство. За време тих недаћа умре моћни војвода Сандаљ (15 марта 1435 године), а његове проширене земље наследи његов синовац Стеван Вукчић Косача, који, као и стриц му, одмах стаде под заштиту султанову.

Најпосле борбе у Босни свршиле су се у корист Османлија, који су наново заузели Врхбосну (1436 године) као раскрсницу свију босанских друмова, где наместе добру посаду с једним војводом, коме је био

задатак да пази на верност султанових послушника у оним крајевима. Од тада град Врхбосна (Сарајево) постао је турском оружницом и средиштем, одакле се утврђивала турска власт у Босни.

Тартко се бавио три године у Угарској, али помоћи није добио све док се није завршила борба из-

печат Стевана Вукчића
од 7 маја 1440

печат Стевана Вукчића
од 1 априла 1443

међу Чеха и Жигмунда (1436 године). А кад се та борба заврши, он се врати у опустошени, попаљену и поробљену Босну у којој је застao народ сагрven и утучен, расејан по шумама и кршевима, куда се склонио од турских пљачкашких чета. Помоћ коју је тражио, а можда и добио од Жигмунда, није била никаква, с тога се морао мирити с Турцима, признати њихову врховну власт и обећати данак султану у 25.000 дуката. Тако је Босна неслогом, борбом и свајом својих моћних великаша око првенства и власти најпосле доспела да падне под врховну власт турску и султан Мурат (по паду Србије 1439) могао је издати Дубровчанима повељу, којом им одобрава да могу трговати: по Малој Азији, Грчкој,

печат Дубровника од 13 нов. 1436

по бугарској и по влашкој земљи, међу Србима и међу Арбанасима, по Босни, па затим вели: „и по свима другим местима, земљама и градовима господства мојега.“ Види се да је султан гледао на Босну као на део свога царства. А што је још тада није сасвим освојио, узрок је што се Угарска, покренута Ђурђем Бранковићем, спремала на велики рат против Мурата II. Твртко није дочекао тај рат, јер је умро (новембра 1443 године).

Како је верска борба убраавала пропаст Босне? — По смрти Твртка Твртковића требао је да дође на бо-

печат краља Томаша од 18. декембра 1451 (с лица)

сански престо, према уговору од 1427 године, његов рођак Херман, гроф Цељски; али босанска властела,

пошто је већином припадала „босанској цркви,” мрзила је свакога туђинца а нарочито католика. С тога на сабору један део властеле изабра за краља Стевана Томаша, незаконитога сина краља Остоје, који је такође припадао „босанској цркви“. Али, као вазда

печат краља Томаша од 18. децембра 1451 (с паличја)

у Босни, против Томаша изашао је један део властеле, на челу којих је био моћни хумски војвода Стеван Вукчић и Томашев брат Радивоје. Они са своје стране, а гроф Цељски опет са своје, почну радити против Томаша. У сукобу између Томаша и Стевана Вукчића који је настао првих месеци Томашеве владе, Томаш је сузбио Вукчића. У оваквим приликама Томаш потражи ослонца у Угарској и заузимањем Јована Хуња-

дија, краљ Владислав признао је Томаша за краља босанскога и узео га у заштиту од многобројних непријатеља како споља тако и изнутра. Тако је и овај краљ босански био упућен да се у својој политици ослања на Угарску, као год што су у то време радили не само његови претходници већ и деспоти у Србији.

Како је у то време, после успешне војне против Турака, ојачао углед Угарске, то су непријатељи оставили Томаша на миру, те је могао живље радити против Турака. У мају месецу (1444) задобио је од Турака деспотов град Сребрник у Усори, па је успешно ратовао и против Турака у Врхбосни. Верујући у велики успех Угарске против Турака, тражио је све јачи наслон на Западу и уздао се у папску помоћ. С тога је и примио папиног изасланика (Тому Гомазинија), који га почне уверавати да се не може одржати на престолу, и поред јаке потпоре Хуњадијеве, ако се не одрекне вере својих предака и не пређе у католичку; ако се не разведе са својом женом, која је нискога порекла, а с којом се венчао по народном обичају и уредби „босанске“ цркве. А ако пређе у католичку веру и помогне да се она раџири по свој Босни, обећавао му је: да ће му папа дати благослов и краљевску круну, да ће га признати за законитог сина и наследника краља Остоје и да ће га развести с првом женом. Истина, Томашу је била потребна папина помоћ као поглавара западне цркве, али су погодбе биле врло тешке, под којима је добијао ту помоћ. Од њега се тражило да се одрекне вере у којој је одрастао, тражило се да отера жену коју је волео, која му је родила сина првенца, која му је добра и верна; и најпосле тражено је да објави верски рат највећем делу свога народа. Нови проповедници тражили су од Томаша да раскине све оне везе, које су га спајале с народом, са сродницима и с најмилијим данима младости, а које су га на престо подигле. А све то зашто? За живот после смрти!

Томаш је под притиском прешао у католичку веру, међутим пораз угарске војске код Варне створио је

Томашу очи, те је видео како је слаб ослонац који је тражио ван земље своје. С тога је покушао да се приближи највећим својим противницима у земљи: војводи Стевану Вукчићу и присталицама „босанске цркве.“ Надајући се да ће преко краља раширити католицизам и у Вукчићевим земљама, помагали су Томаш и папа и католички проповедници. Папа га призна за законитога сина и наследника краља Стевана Остоје; уништи брак с његовом првом женом, склопљен по правилима „босанске цркве,“ и сина првенца из овога брака признаде за законитога наследника. Осим тога ради већега зближења са Стеваном Вукчићем, Томаш се ожени његовом ћерком Катарином. На тај начин Томаш је дошао до мира у земљи (1446), његову власт признао је и хумски војвода Стеван Вукчић, те се по каткад бавио на двору Томашеву поред зета и кћери. Изгледало је да ће настати лепи дани за разривену Босну. Али није било тако. Заслепљени верским завосом усрдни проповедници католицизма, а нарочито њихов старешина, Италијанац родом, нису познавали ни народ ни обичаје, ни јачину вере у народа. С тога су од краља тражили да преведе цео народ у католичку веру, а оне присталице православне и босанске цркве, који не би хтели да напусте веру својих предака да гони и имања да им одузме. Како се краљ није смео усудити да поведе борбу против свога народа, то га фратри који су се већ били одомаћили на двору, оптуже папи да штиги *кривоверце*. С тога се Томаш морао правдати пред папом и папу му прими оправдање, али уједно препоручи угарским фратрима да се побрину за уништење кривоверја у Босни. Под притиском римских проповедника прешли су јавно у католичку веру и некоји великаши, а у души су остали верни „босанској цркви.“ Али ако су краљ и некоји великаши из државних рачуна и политичких невоља пристајали да искупе будућност своје државе по цену одступања од прадедовске вере и преласка у католичку, народ, који се поводио за осећајима срца, коме је била драга вера предака, никада није пристајао на католицизам. Гоњен од Рима и од

католика откад је постао суседом Италије и Угарске, сносећи вековима невоље верских ратова и унутрашњих нереда, који су већином изазивали Угри и римокатолици, народ је мразио и Угре и римокатолике. Та мржња на католицизам код народа у Босни, развита

краљица Катарина

се најпосле до тога степена, да су многи великаши и народ, из мржње на насиља католичке цркве и на ма-

ђарску напаст, волели пре примити Ислам, него като-
личку веру и чинио старешинство.

На жалост то није увиђао у довољној мери ни краљ
ни многи великаши, већ су мислили да ће преласком у
католицизам спаси и државу и своје високе положаје.

Међутим нису сви великаши тако мислили. Сте-
ваз Вукчић, војвода и господар Хума, остао је веран
вери својих предака. Осим тога он је тежио да своју
државу, наслеђену од стрица, не само увећа на рачун
других суседних великаша него и да буде што само-
сталнији од босанскога краља. Наде, засноване жени-
дбом Томашевом Стевановом ћерком Катарином, по-
казале су се неосноване, јер је Вукчић све више тежио
цепању од краљевине. Тежећи све јаче за самостал-
ношћу, он се још од 1445 године називао херцегом; а

Херцегов печат од 19 Јула 1453

Херцегов печат од 10 априла 1454

како је предвиђао да ће настати све тежи дани за „бо-
санску цркву“, он се истакао као најусрднији бранилац
њених присталица, те их је тако још јаче за се задо-
био. Осим тога Вукчић је био заштитник и право-
славне цркве и, као што се види из његових повеља
и заклетава, није чинио разлику између православне
и босанске цркве, већ је на свом двору држао ста-
решице и једне и друге цркве. За све то време папа
и католички проповедници све су више наваљивали
на Томаша да гони „јеретике“; исто тако наваљивали
су и на Херцега Стевана да пређе у католичку веру.
Стеван је одлагао и играо дволичну улогу пред Римом,

штитећи непрестано и православие и „богомиле“ од туђинских насртаја. А кад Херцег досади Риму својом неискренешћу, папа се реши да употреби оштрије мере. С тога послала свога посланика у Босну са заповешћу да понуди Херцега и његове доглавнике, да напусте пра-дедовску веру заједно с народом; а ако остану и даље упорни, то да их одлучи од цркве, да њих, њихове земље и градове предаду на милост и немилост католицима. Осим тога да се забрањи трговцима католичке вере улазити с робом у њихове земље (1 фебруара

Карта Херсонських земель

1447). Како је Херцег остао непоколебљив, то је био анатемисан заједно са својим поданицима.

Једно ова анатема и претња, а друго затегнуте везе између зета и таства, учинили су те се Херцег Стеван сасвим оцепи од Босне и постане у Хуму самосталним господарем, прогласивши се *херцегом од Светога Саве* (у јесен 1448), те се по њему и цела његова држава назвала доцније Херцеговином. За све време овога рада Херцег је стајао под врховном влашћу султановом.

После погибије Јанкове на Косову и после рата с деспотом Ђурђем, Томаш је склопио 11 новембра

1449. године с Угрима уговор, да ће заједно бранити Босну и Мачву од Турака и да ће вазда заједно са својом властелом живети у миру с Угарском. Бацивши се у руке папства и католичких проповедника преласком у католичку веру, овим се пак уговором баци сасвим у руке угарске, а тиме, може се рећи, сасвим одвоји од народа и у свему ослони на Угарску, која је од вајкада радила да у Босни уништи сваки знак самосталнога државног живота. Тако је и овај краљ као многи пре њега, постао оруђе у рукама угарским за разне намере угарске политике и католичкога јачања на западу Балканскога Полуострва. Стеван Вукчић, остајући веран предањима свога дома и учењу „босанске цркве“ као непријатељ угарски, радио је и према Томашу као и према Угрима. Таквим радом сасвим је нестало поверења између краља и народа и ископан предубок јаз између њих.

Ни угарски ни католички проповедници, после свега овога што је учинио Томаш, још му нису веровали да је искрен католик и да је веран пријатељ. Они су тражили од њега да у својој држави гони све оне који нису католици; тражили су да преведе у крило католичке цркве скоро цео народ. Под притиском тих захтева Томаш се најпосле решио да гони и све оне који нису припадали католичкој вери. И у тренутку када је требало прикупити свеколику снагу целе Босне и Херцеговине и спремити се на истрајну борбу против Турака, у Босни је плануо страховит верски рат. Томаш је хтео по жељи својих заштитника силом да наметне католичку веру целом народу. Године 1450. настало је ужасно гоњење како православних тако и присталица босанске цркве. Између једнокрвне браће настало је страховито убијање и пустошење. Огањ и мач пронели су и једни и други кроз целу Босну. Један другом рушили су и палили цркве и куће, пленили стоку и сатирали усеве, уништавали села и градове, убијали и робили људе, жене и децу, гонили свештенике и учитеље. И зашто је све то било? Ради спасења душа после смрти! Христос је учио своје присталице да љубе и непријатеље своје, а римокатолички свештеници у име

Христа завадили су рођену браћу, бацили су међу њих крв и нож и изазвали братоубилачки рат. И Босна је готово опустела после овога рата, јер се 40 000 гоњених Босанаца, верних вери својих прадедова, иселило испред насиља римокатоличке цркве и угарске напасти, оставивши своја огњишта, гробове предака и имовину своју. Ови исељеници нашли су уточишта једни у држави Херцега Стевана, други у држави деспота Ђурђа, а трећи су побегли Турцима.

Турци су се умели користити овом несрећом и овим нередом у краљевини, јер су њиховом политиком управљали људи, који су некада сами били хришћани а који су скроз познавали несрећно ставе како целога Запада тако и малих балканских држава.

Ова претпоследња братоубилачка борба због вере у босанској краљевини створила је дубок понор између краља и народа,

у који ће се сурвати и краљ и великаши и народ. За Босанску Краљевину било је настало „последње време,” јер ускоро иза ове братоубилачке борбе, а тако рећи уочи пада Цариграда, настало је рат између Стевана Вукчића с једне стране, Дубровника и краља Томаша с друге, који је трајао четири године (1451—1454) и завршио се после пада Ца-

печат Херцегова сина Владислава од
15 августа 1451

риграда. И овај четврогодишњи рат, као и онај верски, учинили су те се Босна пред свој пад налазила у таквом расулу, каквом нема равна у српској прошлости.

Томаш је све жртвовао да би задовољио Угре и католике и да би нашао ослонца и помоћи на Западу у случају опасности од Турака, па ипак није могао стечи ни толико, да му Угри могу веровати. Кад је

његов син Стеван напустио Смедерево и испред турске силе повукао се у Босну, угарски краљ Матија оптужио га је да се потајно договарао са султаном и издао Смедерево Турцима, напомињући му да не седи по праву на босанском престолу, јер Босна припада Угарској, и почне претити да ће му је одузети. Шта више и сам је папа поверовао у ову тешку оптужбу и послao нарочитога изасланика са заповешћу да извиди у чему је ствар, па ако нађе Томаша крива, да га искуључи из цркве и баци на њега и на државу проглество (анатему). И ако није нађена никаква кривица у Томаша за пад Смедерева, опет су остали незадовољни њиме и папа и краљ угарски.

Несрећни Томаш видећи се остављен од оних за које је жртвовао: веру својих предака, своју верну и драгу жену, свој народ и његову оданост, нађе се потпуно усамљен. Па и у том тренутку мислио је да ће се додворити папи и угарском краљу ако опет отпочне прогонити „богомиле“. И онако омрзнут од народа, ово гоњење још је јаче распалило у народу мржњу против њега, јер је народ, коме су се досадила вечита ровења са Запада и гоњења у земљи од својих господара, чезнуо за миром и правдом, па макар они дошли и од Турака. И онда није чудо што су Турци разним обећањима умели задобити сељаке, који су, жељни мира, остављали своје господаре.

Како је после пада деспотовине и Смедерева дошао ред на босанску краљевину, Томаш се морао мирути са султаном под тежим погодбама него раније. Мирећи се са султаном између осталога морао је одобрити пролаз турском војсци кроз Босну. Бојећи се опасности која му је претила од Турака, понудио је своју краљевину Млетачкој Републици, да је узме и брани од Турака, али га је република одбила. Непрестано повијајући се час према Турцима, час према Угрима, тражећи стално помоћи у туђини, оставивши свој народ и веру својих предака, омрзнут од народа и остављен од свију, Томаш је умро 10 јула 1461 године.

Као је пропала босанска краљевина? — Стеван Томашевић наследио је од свога оца краљевину раз-

ривену и опалу, која је бројала последње дане. Требало му је трајног, брзог и напорног рада да је уреди и да од непријатеља у земљи и ван земље створи пријатеље. И заиста он је јасно видео каква и колика

краљ Стеван Томашевић

опасност прети Босни, а знао је шта му ваља радити за спас отаџбине.

У самом почетку владе измирио се са својом маћехом, призвао је к себи, и примио као рођену мајку. Затим се измирио са Херцегом Стеваном, кога су Турци исто тако били притисли као и Томаша. Па у договору с Херцегом Стеваном пошиље двојицу својих посланика папи и јави ово: „Дознао сам да турски цар Мехмед идућега лета мисли на ме ударити и да

је већ спремио војску и топове. Толикој сили сāм не могу одолети; с тога сам замолио Угре, Млечиће и Ђорђа Скендер-бега, да ми у помоћ притечу. Ја не тражим златна брда, али бих желео да моји непријатељи и земљаци знају да нећу остати без твоје помоћи. Ако дознају Бошњаци да нећу бити усамљен у рату, храбрије ће се борити, а и Турци се неће смети усудити да нападну на моје земље, у којима су улази врло тешки, а градове је на многим местима скоро немогуће освојити. Твој претходник нудио је моме оцу круну и хтео подићи у Босни владичанске привилегије. Мој се отац устезао да то прими, јер се бојао да не највуче на се мржњу Турака, пошто је био нов хришћанин а још није био истерао богомиле из своје краљевине. Ја сам пак као дете крштен, изучио сам латинску књигу и чврсто прихватио хришћанску веру, па се не бојим чега се мој отац бојао. С тога желим да ми пошљеш круну и свете владике. Ако добијем од тебе круну, моји ће поданици бити поузданији, а непријатељ ће ме се бојати.

„За живота мага оца био си заповедио да му се пошље оружје, скупљено за крсташку војну, а које је у Далмацији у млетачким рукама; али то није било по вољи Млетачкој Републици. Заповеди, да се сада мени пошље. Сада ће те Млечићи боље послушати, пошто и они друкчије мисле, и пошто су се решили, како се говори, да огласе рат Турцима. Још те молим да пошљеш посланике у Угарску, да моју ствар пре поруче краљу и да га наговоре да са мном у рат пође. Само се тим начином Босна може спасти, иначе ће пропасти. Турци су у мојој држави већ сазидали неколико градова и показују се љубазни према сељацима: обећавају да ће сваки онај који њима пређе, бити слободан, а проста памет сељачка не разуме преваре и мисли да ће та слобода вазда трајати. Прости свет, овим варањем заведен, може ме лако оставити, ако не види да ме ти помажеш. Ни великаши, остављени од сељака, нису се могли дugo одржати у својим градовима.

„Када би турски цар само моју краљевину тражио и не би хтео даље ићи, онда бих се могао предати судбини и не би требало узнемиравати остало хришћанство моје одбране ради. Али незајажљива жеђ за освајањем и влашћу нема граница: после мене напашће на Угарску и Далмацију, која је под Млечићима, па ће преко Крањске и Истре ударити на Италију, коју такође жели покорити. И, о Риму често говори, те га овамо срце вуче. Ако турски цар због хришћанскога немара освоји моју краљевину (као Цариград и Смедерево), онда ће он наћи пута и начина да испуни своју жељу. Мене ће прво несрећа снаћи, а за мном ће иста судба постићи и Угарску и Млечиће и остале народе.

„Овако мисли непријатељ, и што сам дознао јављам теби, да не би после рекао да ти нисам јавио и мене обедио да сам био немаран. Мој је отац прорицао твоме претходнику судбину Цариграда, и хришћанство је на велику своју штету изгубило тај царски град, столицу патријарха и стуб Грчке. Сада сам о себи проричем. Ако ми верујете и помогнете, спашћу се; иначе — пропашћу, а са мном и многи други. Сад ти, који си отац хришћана, дај савета и помоћи.“

Ова порука Стеванова папи најбоље показује у каквом се бедном стању налазила Босна уочи пропасти; казује како је Стеван јасно видео шта чека Босну, Угарску и Далмацију, али у исто време показује и то, да Стеван није видео како су зло прошли они који су се надали у Запад. Истина тада је био на папском престолу папа, који је добро знао каква је и колика моћ у Турака; али је исто тако знао колики је и какви је раздор не само између поједињих хришћанских држава него и у самим државама. Па ипак се папа потруди да учини колико може. Он послал краљу у Босну с краљевском круном двојицу изасланика, а у Угарску краљу Матији поруку: да се измири са Стеваном Томашевићем и да му помогне у борби с Турцима.

Папини изасланици крунисали су краља Стевана с највећом свечаношћу у граду Јајцу наочиглед и на-

рода и властеле (новембра 1461 године). Али сјајна круна на глави представника босанске краљевине у овом свечаном тренутку изгледала је као венац младе, која се величава на самртничкој постељи. Сјајна круна послана из Рима без војске и оружја није могла помоћи краљу да одбије Турке, а он сам нити је умеео нити је могао наћи бар један део те снаге у народу свом. Мржњу народа, а нарочито присталица босанске цркве, на све оно што је долазило од Рима и од католика, познавао је краљ, а, што су векови завадили и разјединили, краљ вије могао измирити и сјединити за неколико месеци. Не само приврженици босанске цркве, него цео народ у Босни и у Херцеговини осећао је исто онако, као што је осећао у Србији пред пад деспотовине за владе Ђурђева сина Лазара. Осећао је добро да за њега ни у крунисању ни у владаљачком сјају среће нема, јер је никад није ни имао; осећао је да је дошло „последње време,” када ће се по Босни „земљи да преврне и да друга настане судија.“

Кад се крунисао Стеван Томашевић, назвао се као и краљ Твртко I: „Краљ Србљем, Босни, Приморју, Хумској земљи, Далмацији, Хрватима, Доњим Крајевима, Западним странама, Усори, Соли, Подрињу, и к тому.“ Али то је било само име, а многе од по-менутих земаља нису биле под његовом влашћу.

Одмах по крунисању краљ се с Херцегом Стеваном почeo спремати за борбу с Турцима. Они се обрате молбом млетачкој влади, напомињући јој колика им опасност прети од Турака и тражећи да их помогне војском, оружјем и другим потребама. Исто тако јавили су Млецима како је султан освојио неке хришћанске земље у Малој Азији и у Европи (Трапезунт, Синополь и целу Србију), а с Угрима утврдио мир, па се сад спрема на Босну и Херцеговину. Млетачка влада одговори (крајем 1461 године) с пуно лепих речи и пријатељских савета, али без обећања да ће у случају турских напада послати помоћи. Незадовољни одговором млетачке владе могли су се једино још поуздати у Угарску, с којом је Стевану требало

тек да се измири. Али после крунисања угарски краљ Матија био је незадовољан Стеваном, јер је држао да је крунисањем повредио „старинска“ и „законита“ права Угарске. С тога је пребацивао папи што је послао круну Стевану и што је извршено крунисање. Најпосле пред општом опасношћу од Турака (јер се Турци почетком 1462 спремаху да ударају на Влашку и Ердељ) и на папине молбе једва је пристао да оправи „увреде“ које му је учинио босански краљ, али тај опроштај морао је краљ платити новцем и уступити неколико градова. Осим тога краљ Матија тражио је да Стеван буде вернији и послушнији и да тиме поправи своје погрешке. Најпосле маја 1462 године налазили су се посланици краља Стевана на угарском двору и успели не само да свога краља потпуно измире с краљем Матијом, већ и да склопе савез за заједничку одбрану од Турака. По том уговору Стеван Томашевић морао је обећати да ће сваку везу прекинути са султаном и да ће му одрећи данак што га је досад плаћао султану.

Кад се Стеван измирио и с угарским краљем, чинило се да се могао надати помоћи са Запада. Пошто је потражио помоћи код свију, код којих се надао да је може наћи, добио је само лепих обећања и савета. Само је у томе обишао онога, који му је највише могао помоћи, заборавио је свој народ. Није се трудио да народ, па припадао он ма којој вери, задобије и чарсто га привеже за се. Шта више радом својим, као и отац му, увредио је највећи део народа и одбио од себе приврженике православије и босанске цркве. С тога већи део народа не само што је био равнодушан према краљу и према свему оном што је краљ радио, већ га је и мрзио. Код онога дела народа, који је припадао босанској цркви, та је мржња на краља и на католицизам била толико развијена, да је он више волео турску власт, него свога краља и наметнути католицизам. Овако вођени државни послови одвојено од народа све су више гурали босанску државу у пропаст.

Међутим султан Мехмед дотле је уништио трапезунтску царевину на северној обали Мале Азије и заробио његовог несрћнога цара Давида, напао на Влашку у почетку 1462 године, затим на Угарску и починио им многе штете, па се у половини јула вратио у Цариград. Затим је напао на острво Митилену (Лесбос) и освојио га (крајем септембра 1462). За све то време није губио из вида шта ради босански краљ и Херцег Стеван. А то му није било тешко дознати. И у Босни и у Херцеговини имао је својих људи. Међу „бого-милима“ било је такође људи, који су гоњењем били до срца увређени, па су више волели Турчина него католичке фратре и бискупе. Знајући све, шта се ради у Босни и Херцеговини, султан се спремао да зада последњи удар босанској краљевини. Али како је знао да је папа обећао босанском краљу помоћ; како је дознао да су и краљ и Херцег тражили помоћи од Млетака и да су се измирили с угарским краљем, — бојао се крсташкога рата. Да би сазнао у колико су предузете спреме за крсташки рат, послao је својега посланика у Рим и у Млетке. И његов је посланик чуо да се говори о крсташкој војни, али није видeo да когод што ради на спреми крсташке војне; тако је исто послao свога посланика и у Босну краљу Стевану Томашевићу, преко кога је тражио од краља данак, а од Херцега или сто хиљада дуката, или да му уступи некоје градове према Далмацији (Клобук, Мишевац и Зазвину). И краљ и Херцег одбили су султанове захтеве. Вели се да је краљ Стеван, чувши шта султан тражи, увео султанова посланика у своју ризницу, па показавши му своје велико благо, рекао: „Ето, данак је скупљен и спремљен, али ја не могу толико благо послати султану и остати без њега. Ако султан пође на мене, боље ћу га дочекати, кад ми је при руци толико благо. А ако ме невоља снађе, те ми ваља бегати у туђину, онда ћу с толиким благом лакше животи.“ На што му Турчин мирно одговори: „Заиста, лепо би и часно било да толико благо остане у твојим рукама, кад ти не би тиме газио светињу уговора.

Не знам да ли ћеш имати среће од тога блага, али се бојим да не буде противно."

Пошто је султан са свију страна добио повољне гласове, чекао је само пролеће па да се крене с војском на Босну.

Кад је Стеван Томашевић одрекао данак султану, знао је врло добро шта га чека. С тога се с Херце-

печат краља Стевана Томашевића од 23 новембра 1461 (с лица)

гом Стеваном одмах обрати на све стране за помоћ, и то: папи, Млетачкој и Дубровачкој Републици и Угарској. Свуда је његова молба наишла на лепе речи и на храбрење, само нико не посла у помоћ војске ни оружја. Тек сад виде несретни краљ како је остао

усамљен и како је погрешио, што је одрекао данак султану. Да би како-тако поправио своју погрешку и отклонио опасност, која му грози, посла у Цариград посланике да траже од султана примирје, нудећи данак. Султан је већ био наредио да се скупља војска у Једренету, и кад су посланици дошли, наредио им је да чекају за одговор. Док су посланици чекали,

печат краља Стевана Томашевића 1461 (с налажа)

потурчени Србин Михаило Константиновић из Острвице (кога су Турци заробили при заузету Новога Брда и уврстили у јањичаре), срећним случајем сазнао је да Турци мисле преварити и босанске посланике и краља, то јест они ће пристати на примирје од петнаест година, па ће одмах, не губећи времена, поћи на Босну. Михаило како сазна за ово, отиде посланицима бо-

санским у њихов стан па им каже: „Мила моја господо, имате ли примирје с царем или немате?“ — А они му одговорише: „Хвала Господу Богу, све смо угодили онако, како смо желели.“ На то им Михаило рекне: „На моју веру, ви примирја немате“. Старији од тих посланика жтео је још више да дозна од Михаила, али му млађи није дао, мислећи да се Михаило шали. Кад их Михаило запита: кога ће дана поћи на пут. Они му одговоре: у суботу. На то им напомене да ће за њима сва војска поћи у среду по недељи, и да се неће задржати све до Босне. Босански посланици место да му поверију, смејали су му се мислећи: да су сигурни са султановим одговором и да носе своме господару радосну вест о примирју за петнаест година.

Чим су се босански посланици кренули за Босну, спреми се и турска војска од 150.000 људи и четврти дан пође за њима. Из Једренета дође у Скопље, затим у Вучитрн, одакле, да би заварао угарскога краља, султан заповеди смедеревском управнику Али-бегу Анђеловићу, да с малим делом војске пође према Сави и тамо забави угарскога краља Матију. Угарски краљ заиста је и мислио да ће Турци ударити на Угарску. Међутим султан из Вучитрна пређе Косово, па кроз лимску долину дође до Сенице, одакле упадне у Подриње где је управљао војвода Твртко Ковачевић, коме тек што беху стигли босански посланици и јавили да је султан пристао на примирје за петнаест година. Ковачевић изненађен турском војском, неспреман није се могао бранити, већ се преда султану. Мехмед нареди те га погубе, па се одатле упути преко Врхбосне на тврди град Бобовац. Султанова претходница од 20.000, лако наоружаних коњаника, већ 19 маја (1463 године) паде под Бобовац и сутра-дан 20-ог маја стиже и сам султан с осталом војском. У Бобовцу управљао је некакав војвода Радаќ, који је био силом нагнан у католичку веру, па се није ни трудио много о одбаци града. Шта више неки веле да је из мржње на католицизам и предао град Турцима. Даље се казује да је Радаќ, кад је изашао пред султана, тражио да га награди за предају града. Султан га љутито одбије

рекавши му: „Неваљалче, ти који ниси био веран ни поуздан своме господару, који је с тобом исте вере, како ћеш мени, Турчину, бити веран?“ па нареди те му целат главу одсече. И данас још на путу из Сутјеске у Боровицу народ показује голему стену Радаковића, где је Турчин неверном Радаку главу одсекао. После пада тврдога Бобовца била је потпуно решена судба босанске краљевине. Глас о паду овога тврдог града, који ни Душан Силни није могао освојити, пронесен је муњевитом брзином кроз целу Босну и изазвао неописан страх по целој земљи. Краљ Стеван покита из града Јајца западној граници, а Махмуд-паша Анђеловић, кога султан послал на Јајце, заузе и овај град. Кад је пала и престоница Босне, народ се преверазио а старешине се препале и изгубиле главу, те нико није ни мислио на одбрану земље. Градови су се предавали један за другим, а ко се није поуздао у бегање, предавао се султану на милост и немилост.

Кад је Махмуд-паша Анђеловић заузео Јајце и у њему не напавши краља, покита за њим. Стеван пак бежећи испред Турака дође у тврди град Књуч на реци Сани, где застаде да се одмори. Али за њим одмах стигоше и турски коњаници, па не слутећи да је краљ у граду, облетаху око града. У том истручи из града некакав неваљао човек и за новац каже Турцима да је краљ у граду. Тада Махмуд-паша опкољавајући тврди град четири дана и бојећи се да га неће моћи узети, поче позивати краља да се преда, јемчећи му за живот и слободу писменом заклетвом. Како је у граду нестајало хране реши се најпосле те се преда заједно са стрицем Радивојем Остојићем и синовцем. Султан освојивши Бобовац дође до Јајца, где му дође Махмуд-паша са заробљеним краљем. Тада султан нагна краља Стевана Томашевића те изда заповест осталим управницима градова да се предају Турцима. Тако је пало султану у руке преко седамдесет већих и мањих градова.

Петом султан остави један део војске да заврши освајање Босне, а сам се крене на Херцега Стевана да освоји и Херцеговину. У првим нападима заузе неке

градове, али ускоро наиђе на велики отпор, јер је Херцегова војска била посела кршеве и кланце и с успесом одбијала турску војску, допирући по који пут

Стеван Томашевић пред распећем

четвички и хајдучки чак до султанова шатора. Како султан није могао ништа учинити Херцеговој земљи, то се повуче натраг. У освојеним босанским градовима замести посаду, затим заповеди да се краљ Стеван Томашевић и поред датога јемства погуби заједно са стрицем Радивојем и синовцем. Децу пак, Жигмунда и Катарину, Стеванова брата и сестру, науми да поведе са собом у Цариград и да их погурчи. Краљева маћија Катарина и жена Мара (по некима Јелена) побегну још раније у Дубровник. Многа властела и ве-

Мехмед II

ликаши, који не падоше Турцима у руке и не погубише главе, побегоше из земље, неки у Дубровник, неки у Далмацију, а неки у Хрватску, да целога свога века по туђини оплакују злу судбину своје несрећне отаџбине, која је постиже због њихових раздора и међусобних бораба.

За погибију краљеву и пропаст Босне пева се:

Оста Босна на босанском бану,
А у бана танка памет бјеше,
Танка памет а несрећа браа,
Те послуша латинскога краља,
И у Риму папу латинскога...
Закука му римска кукавица
На пенџеру у бијелу двору,
Што остави вјеру праједовску,
А прихвати туђу без невоље,
Сва од њега браћа одступише
И војводе српске старјешине
Одступише, јер га омрзнуше
И од њега лице окренуше.

Пола Босне кад увеше Турци,
Изведоше бана босанскога,
Изведоше пољу на ширину,
Изведоше па га посјекоше,
Посјекоше главу поваљаше,
Порушише славне намастире,
Подигоше цам'је и мунаре,
Укидоше тајну литургију,
Окренуше Босну под Турнију.
Расплакаше српску сиротињу
Од народа учинише рају
Да не може живљет ни мријети.
Тако паде Босна изабрана
Са Србина па на Латинина
Иза њега на Отмановића.

Како је пропала Херцеговина? — После пада Босне Херцег Стеван могао је видети куда је водио онај рад који су целога века развијали Хрвоје, Сандаљ и он сам. Могао је видети да је такав рад убрзо распадање Тврткове државе и Босну довео до пропasti. Истина, он је служећи се Турцима као Хрвоје и Сандаљ, често пута тренутно постигао личне користи и слатко се осветио непријатељима својим, али баш те личне користи и та слатка освета разламале су државну целину и трошиле државну моћ сатирични народну снагу око бораба због власти, вере и личних користи.

Херцег Стеван после пада Босне успео је не само да одбије Турке од своје земље, већ је са синовима својим повратио и неколико босанских градова. У то време кренуо се и краљ Матија с војском да ослободи Босну од Турака. Ово још више охрабри Херцеговце. Херцегов син заузме Љубушки (18 јула 1463), а мало затим и град Кључ. Одликовали су се Херцеговци и под градом Јајцем, где се краљ Матија састао с Вла-диславом Херцеговићем. Савезници су успели да поврате од Турака Доње Крајеве и Усору. Охрабрени овим незнатним успехима опет се на Западу причало о крсташком рату против Османлија. Папа је позивао цео хришћански Запад; али док се Запад канио да се одазове позиву папином, дотле је султан прикупио војску и дошао ново у Босну, где је почeo немилице шалити и пленити. Затим је напао на Херцегову земљу и на Јајце, да га поврати. Сви напори султанови око града Јајца били су узалудни. Међутим како је у Херцеговини био опсео неке градове, земљу је пустошио. Тада се Херцег Стеван обрати за помоћ Млечима и угарском краљу Матији, али без успеха. Велика војна, коју је замишљао папа (Пије II) противу Турака, свршила се тужно. Краљ Матија једва је одбранио град Јајце и неке градове на Врбасу, освојио је Усору и нека места око Сребрнице, али права Босна (с Врхбосном и Бобовцем) остала је и даље под турском влашћу. Дубровник се данком и даровима једва откупио од цара Мехмеда, а ни Млечи нису били срећни у рату. Херцег Стеван морао се мирити с Турцима уступајући им велики део својих земаља и обвезујући се на велики данак. На тај начин свршило се ратовање 1464 године. Земља Херцегова била је спала на врло узане границе.

Угарски краљ Матија спремао се и 1465 године да вођује с Турцима и да поврати целу Босну од Турака; помните је опет на велику војску, коју би саставио уз помоћ папе и Млетачке Републике. Позвао је и Херцега Стевана, али Херцег не верујући да се може саставити таква војска, није се хтео одазвати на позив Матијин. Међутим баш у то време Млечићи су му заузели део Неретве и Крајине, а зетски кнез Иван

Црнојевић напао на градове у Боки Которској. Осим тога јавио се раздор између Херцега и сина му Владислава. Краљ Матија завидећи Млетачкој Републици што је заузела некоје Херцегове земље, и жељећи да се користи невољама Херцеговим, посла 5000 људи да, тобоже, заведу ред у земљи, да измире Херцега са сином и да заштите земљу од Турака, а у ствари да заузму Херцегове земље и да заробе, ако могу, Херцега, не би ли се тако докопао великога Херцеговог блага. Ова угарска војска проре до Неретве и заузме *Почићељ* (на Неретви више ушћа Брегавина) и *Посредницу*, па навали на земље Херцегове гледајући ма како да га живи ухвате. Тако се Херцег крајем 1465 и почетком 1466 налазио у великој невољи, притешњен с једне стране Турцима а с друге крајем Матијом. У тој невољи обрати се за помоћ Млетачкој Републици као супарници Угарској на Јадранском Мору. У писму се тужио млетачкој влади како је још раније послao краљу Матији 12.000 дуката да му даде војске и ма да му је краљ обећао помоћ, никада му је није послao. Затим напомиње како је помагао угарскога краља при опсади града Јајца, те је и тај град освојен помоћу Бога и Херцегове војске, јер краљ онда није имао до вољно војске. Због те помоћи султан га је још више омрзао, говорећи да му је Херцег отео град Јајце, а не краљ угарски. Краљ Матија обећао је за то Херцегу, да ће га помагати, али, ето, прошло су од тога времена већ две године а краљ ништа није учинио. Херцег је молио краља преко свога сина Влатка и нудио му пет својих градова у замену за друге градове и земље у Угарској, па краљ ни на ту понуду није ништа учинио, већ су од речених градова три (Милешева, Самобор и Прилип—није ли то Пријепоље?) изгубљени. У новије време тражио је краљ да му Херцег уступи два града у хумској земљи и Херцег га је морао послушати, те су оба града (Почитељ и Посредницу) заузеле угарске чете. Осим тога тужи се Херцег, како је преко неких својих пријатеља дознао да је краљ Матија заповедио да га живи ухвате и како га за мало у Новом нису угарске чете опселе и заробиле. С тога

моли млетачку владу да му одобри у случају крајње невоље склонити се на млетачко земљиште.

Млетачка му влада као и обично одговори врло неодређено тако, да се не само није могао надати помоћи, већ се морао бојати да му и она не зграби остатак имања и земаља. С тога се у крајњој невољи обрати Дубровчанима да га они измире с краљем Матијом, чак је и сам лично долазио у Дубровник. У месецу мају његови су се посланици бавили у Будиму молећи краља за помоћ. Али краљ Матија није одговорио молби Херцеговој, јер је желео да освоји Херцеговину. Али Херцег није ни дочекао повратак посланика из Будима, пошто је вративши се из Дубровника, јако оболео, обрван старошћу и недаћама које су га сналазиле за последњих десет-дванаест година у кући и у држави, од Турака и од хришћанских суседних држава. Пред смрт напише тестаменат којим наређује како ће се његово велико благо разделити међу његове наследнике. Умро је 22 маја 1466 године у кругу присталица православне и босанске цркве у граду Новоме код Ђоке Которске. С њим је пао у гроб најзначајнији потомак куће Хранића. Херцег Стеван и Сандељ представници су оне моћне властеле босанске и херцеговачке, који су ради личних користи и жеђи за влашћу сметали да се у босанској краљевини утврди владаљачка власт и да се уздигну државни интереси изнад личних. С простим народом, с поданицима својим, Херцег Стеван, као и Хрвоје и Сандељ, био је онтар и готово насиљник, тражећи од њега да подноси многе данке и терете особито пред пад босанске краљевине. Такво стање простога народа добро су познавали Турци и они су се умели њиме користити, обећавајући му лакши живот и већу слободу под турском управом.

После смрти Херцегове остадоше његова три сина: Владислав, Влатко и Стеван. Али међу њима ни за живота очева није било слоге. Владислав је устајао неколико пута против свога оца и Херцег Стеван кривио га је да је он узрок свима несрећама које су снашле Херцеговину, па с тога за њега није нимало марио,

већ је поручивао млетачкој влади преко својих посланика 10 марта 1466 год.: „да имаде хиљаду живота, право би било, да их све изгуби за оно, што је учинио не само против мене, свога оца и господара, него и против целога хришћанства. Зато је Стеван још за живота свога наменио своме сину Влатку назив Херцега, те се Влатко тако и називао још 1460 године. По смрти очевој двојици старијих синова поделили су између себе и онај нишавни део очеве државе, који до смрти Херцегове не освојише Турци. Владислав је узео земље око реке Цетине с градом *Висућем*, а Влатко остатак Херцегових земаља око *Новога*. Најмлађи син Стеван, кога је Херцег у свом завештају одликовао нарочитом нежношћу и љубављу, остао је

печати Владислава Херцеговића

као малолетан код Влатка по нарочитој очевој жељи у завештају. Ни у тренутку када су пропадали последњи остатци Српскога Царства у Хуму, када су Турци претили да заузму и последње земље и градове, који су некада чинили или део Српскога Царства или део босанске краљевине, није било слоге међу потомцима Херцега Стевана. Шта више најмлађи од њих, Стеван, кад постаде пунолетан, потражи за се део очевих земаља, а када их није добио, он се угледа на многе великаше босанске и херцеговачке, те отиде у Цариград султану Мехмеду, прими веру мусломанску и назове се *Ахмет Херцеговић*. Отуда је почeo подстицати султана да уништи Влатка, који је и иначе живео

од милости султанове. Влатко није могао одолети многим упадима Турака, и ако је тражио помоћи и у Млечића и у Фердинанда, краља напуљскога. Најпосле се обрати краљу Матији да му преда град Нови, који није могао бранити од турске опсаде. Угарске чете уђоше у Нови почетком јануара 1482 године, али га нису могли држати ни двадесет дана, већ га предадоше Турцима.

Падом Новога пао је и последњи град Херцеговине Турцима у руке.

Владислав Херцеговић још раније био се склонио у Угарску, а Влатко се склонио негде у Далмацију.

Како је прешла Зета? — Пошто је Зета у најнесрећнијим данима деспота Ђурђа Бранковића потпала под врховну млетачку власт, управљао је тамо Стеван Црнојевић као војвода млетачки, признајући с целим збором Горње Зете врховну власт Млетачке Републике. И ту се показало да је овај српски великаш ради личне користи, више волео бити капетаном млетачким, ради годишње плате од некаквих 600 дуката, него војводом под српским деспотом. Признајући врховну власт Млетачке Републике владао је у Зети до 1465 године, а по смрти наследи га син Иван Црнојевић, који је збацио власт млетачку, одрекао послушност и са Зећанима ударио на млетачко приморје и освојио некоје градове и земље. Република покуша да га преко которскога кнеза приволи да врати заузете крајеве и да призна врховну власт млетачку, као што је и његов отац признавао. Уједно да би распалили у њему себичност и личне интересе, као што су учинили с његовим оцем, кад су га побунили против деспота Ђурђа, послали су му преко которскога кнеза повељу на млетачко грађанство. Осим тога тражили су још да им уступи солане, које је његов отац по праву наслеђа држао. Иван је све то одбио и остао самосталан господар Горње Зете све до 1473 године.

Међутим, Турци су почели узнемиравати и Зету и нападати на Иванове земље. У опасности од Турака учинио је и он као што су радили деспоти српски,

босански краљеви и херцези Светога Саве. И он је против Турака почeo тражити помоћи са Запада; тра-жио ју је од Млетака, али тражену помоћ Млетачка Република није жела дати без своје користи. С тога је Иван у тешком стању према Турцима, морао при-знати врховну власт млетачку, а у накнаду за то репу-блика је примила Ивана и његове синове не само за гра-ђане млетачке, већ и за властелу са свима правима и повластицама, које су имали грађани и властела Мле-тачке Републике. Своје дужности према републици Иван је тачно испуњавао. И кад су Турци у пролеће 1474 године дошли под Скадар да га заузму, Иван је искрено помагао Млечима и јуначки се борио да се Скадар одбрани. Што се Скадар одржао и што су Турци одбијени, највише има да се захвали Ивановом срдачном заузимању. Он је остао веран Млечима и онда, кад их нико није хтео помагати. Али кад су Турци освојили Кроју у Арбанији (15 јуна 1478), напали су на Скадар и тражили да се преда. Војску је водио сам султан Мехмед II. И овога пута Иван је искрено помагао Млечићима, али је тиме навукао гњев султанов на се, те овај пошље војску, која заузе пре-стоницу Иванову Жабљак и град Дриваст (септембра 1478 године). Ни после тих знатних губитака Иван не напусти дужности и не изневери свога савезника. Млетачка Република, притиснута султаном Мехмедом, морала га је молити за мир, који је потписан 23 ја-нуара 1479 године. У уговору мира, по коме је из-међу осталих места и градова уступљен султану и Скадар, о Ивану није поменута ни једна реч. Он је за свеколику верност и јунаштво остављен просто на милост и немилост султану и његовој великој вој-сци, која се била слегла под Скадар. С тога се сва војска од Скадра обрне противу Ивана. Колико се Иван борио против Турака не зна се, али се зна да је султан заузео Зету и да је Иван морао бегати из ње, о чему он сам вели: „вольом Божјом ради мојих грехова изгна ме из моје отаџбине турски цар Мех-мед, који многа царства освоји и многе цареве по-беди и нико му не могаше на пут stati.“ По изласку

на отаџбине Иван је тражио помоћи од Млечића да се врати у своју земљу, али је није добио. С тога кад не нађе помоћи ни заштите у Млетачке Републике, отиде у Италију, не би ли тамо где помоћи нашао, али је све било узалуд. Тек кад је умро Мехмед II (3 маја 1481 године) и кад је између његових синова (Бајазита и Цема) настала борба око престола и кад су у Турском Царству настали нереди, који су за неко време зауставили турску поплаву, Иван се врати међу своје и користећи се забуном и нередима у царству, заузме све раније изгубљене земље. Али кад је Бајазит II победио свога брата и утврдио се на престолу, настала је опет опасност по Ивана да не изгуби повраћене земље. Сећајући се како је раније и поред искрене оданости и великога јунаштва, остављен од својих западних савезника, изгубио и своју државу и отаџбину, то је сад променио своје држање. Више се није уздао у наслон на Запад, већ је пристао уз Турке и признао над собом султанову власт. Од тога времена па до смрти своје (1490) био је миран од Турака и управљао Горњом Зетом. Пошто су Турци заузели Доњу Зету, били су му још 1478 године заузели престоницу Жабљак, с тога се повукао у кршевите крајеве Горње Зете и изабрао себи за престоницу Цетиње. Од тога времена земље, којима је управљао Иван Црнојевић почеле су се звати час Горњом Зетом час Црном Гором, докле ово последње име није надвладало, и од тада цела Иванова држава почела се називати Црном Гором. Од тога времена отпочињу Ивана као турскога управника у Црној Гори во гдекад називати и Иван бегом, а Млечићи санџак-бегом турски.

Међутим како је био миран од Турака а спољашњи послови сведени на оно што су хтели Турци, Иван се сав посвети унутрашњем уређењу своје земље. Отыкањао је племенске задевице и личне распре, уређивао је границе своје земље, сазидао је мали манастир Свете Богородице на Цетињу, подарио му доста земаља и других прихода за издржавање (4 јануара 1485 године), и наговорио зетскога митрополита Ви-

сариона да се пресели на Цетиње у новосазидани манастир, који од тада постаде столицом зетских митрополита. Од тога времена овај манастир постаје средиштем верског и просветног живота за онај крај српских земаља. Из тога средишта за читав низ столећа сузбијани су и ислам и католицизам, а сиромашан и прост народ вазда је налазио потпоре и душевне снаге да поднесе све невоље у данима несреће и очајања.

Осим тога Иван се старао да умножи своје приходе, те је због тога имао често сукоба с Млетачком Републиком како због граница тако и због трговачких интереса, јер је република желела да онај крај подчини својим трговачким интересима. Трудећи се тако око своје земље дочекао је и крај свога живота (негде у јулу 1490 године).

Иван је оставио тројицу синова. У власти га је наследио најстарији син Ђурађ, уз којега се налазио млађи брат Стеван. Најмлађи Станиша био је још 1485 године отишао на Порту, можда и као талац код султана Бајазита II, па се тамо и потурчио, добивши име Скендер-бег. Ђурађ се једва могао одржати у очевим земљама, да га Турци после смрти очеве не отерају а земље сасвим не придрже турској царевини. У свима унутрашњим пословима Ђурађ је радио у договору с братом Стеваном. За време братске слоге и љубави Ђурађ се потрудио и донео из Млетака штампарију, у којој су први пут почели српски калуђери у српским земљама штампати књиге за цркве и манастире. Овим радом Ђурађ је учинио велике услуге народу и српској цркви, а себи створио спомен за вечита времена. Књиге штампане у тој штампарији рађене су најлепшим словима од досад познатих старих штампарија српских.

Али браћа нису дugo живела у љубави. Између њих настала је распра свакако због тога, што су неки са Запада хтели да подижу не само Црногорце већ и Арбанасе на устанак против Турака. У тај покрет био је уплатен и Ђурађ, а Стеван је био против тога, те отишао султану у Цариград и оптужио га. Султан је вратио Стевана у Црну Гору и овластио да каже Ђурђу:

ОНѢЖСВѢ ТРОИЦН ПОКЛАНѢМІН
 ЕГЪ БАГОНЗВОЛИ ВСПАСНИТИСЕ О
 юцрквь, разлічунымкнїгами
 В ідѣвъ Ѿзъвъ хлбга баго вѣри
 ын ѿбмъхрїннми гнъгюргъцъ
 рноёвкы. цркви праздністых
 кнїгѣ, грѣхърадѣ нішихъ разхѣ
 щеніемъ ирѣздраниемъ агаранскихъ чедъ. Въ зре
 вникахъ поспѣшиеніемъ стгодхъ илюбови юкъе ж
 твнымъ црквамъ и написахъ сюдшеси юкнїгъ ѿс
 мѣглопыкъ. въ испаснїи славословію отрїлнчнаг
 овъєднствѣ покланнѣмаго бжїства. майже юне
 ись вѣрастные истаріе, убоющій ильнѣ спѣвающій
 ильпншщелюбквехѣ вѣра, и нсправлышти. на же ѿсь
 рднепотѣщавшихъ сенасіедъ лобливанти. да ѿи
 славтще ѿзнѣгожевься. снаймжевься. стгодхъ
 ѿнѣмжевься за коулучнмлѣсть таможе сїнсѣ
 томъ зарьимс, амън. Повеачнѣмъ гнамнгюрги
 ционёвкы Ѿзъхирѣс ѿзїноїмокъмакаріе, руко
 дешъ та сїе. при веѡщенномъ митрополите зет
 иор. чавуле. вѣлѣто. Зѣ крїгслнц, а. луне, ѹ.

или да дође на Порту да се правда, или да се за три дана уклони из земље. И Ђурађ је отишао прво у Млетке, одакле му је била жена, одакле је радио да се врати у Црну Гору, али без успеха. Најпосле је, оставивши жену и децу у Млецима, отишао преко Црне Горе и Скадра у Цариград (крајем 1499 године), где га је султан врло љубазно примио. Ђурађ је молио султана да му врати на управу Црну Гору. Султан је тражио да доведе у Цариград жену и децу, који би били као залога да ће му бити веран. Ђурађ то није могао учинити. Пошто се потурчи, султан му даде некакав крај у Малој Азији на управу. Од тога времена више се ништа не зна за њега.

По одласку Ђурђеву из Црне Горе, управљао је две године Црном Гором његов брат Стеван, па је и њега нестало. Својом тужбом султану противу брата Ђурђа само је убрзао да се Црна Гора придружи скадарском санџаку, а одласком Ђурђевим Турцима потпуно је пропала и она првидна власт Црнојевића у Црној Гори. Турчењем својим он се одрекао свега што је имао у Црној Гори и у Млецима. Одрекао се отаџбине, вере, жене и деце, па постао слуга султанов за 25.000 асприца, далеко и од земље и од породице своје.

Очајно стање српске господе, која остави народ. — Тако је после првог пораза српског на Марици 1371 године, након борбе од сто тридесет година, крајем петнаестога столећа, нестало и српскога господства и српскога војводства, нестало је српских великаша и српских племића, баш оних, који су се највише борили против царске и краљевске власти, који су се отимали о господство и о војводство. Народ српски, који је земљу радио и хранио ову господу, остао је и после њих. Остао је да робује Турцима и да слуша заповести *беглербегова* и *санџак-бегова*, да му дели правду и суди *мудра* и *кадија*, а ред одржава *муселим* и *субаша*.

А шта би с господом српском и великашима?

Она српска господа, која у бојевима није изги-

нула, а која је жалила своје господство и имање и желела власти, чинова и одликовања, преверила су вером и пригрлила Ислам, те је се другом половином XV столећа налазило пуно с турским именима и српским презименима, као: Махмут Бранковић, Махмуд-паша Анђеловић и брат му Али-бег Анђеловић, Али-бег Влаховић, Осман-бег Влаховић, Али-бег Павловић, Ахмет Херцеговић, Скендер-бег Црнојевић итд.; а она, која не хтедоше вером преврнути, оставила су отаџбину и огњиште, иселила се у Далмацију и у Млетке, у Италију и у Угарску, а нека одоше чак и у Русију, оставивши народ, пошто су му душу међусобном борбом отровала, снагу му расточила и растргнула, народно благо расковала „на наџаке и на буздоване, и на сабље и на бојна копља, и добријем коњма на рахтовае.“ Потомци велике српске господе дочекали су да се поред небројена блага својих предака, потпујају по свету и траже милости у туђина, да би се могли хлебом хранити и од зла бранити.

Каква и колика беда беше у синова највеће српске господе, који се испред навале турске уклонише у туђину, најбоље се види из самих њихових речи.

Стеван Бранковић, син деспота Ђурђа, у своје време најбогатијега владаоца на Балканскоме Полуострву, дочекао је пред смрт горке и чемерне дане. Његов отац и ако није среће имао, имао је небројено благо, а његов средњи син није имао ни среће ни блага. На самртији постельи, кад се требало опраштати с овим светом и с онима који су му били најближи и најдражи души и срцу у туђем свету, далеко и од народа свога и од пријатеља својих, он се обраћа писмом дубровачкој господи (1 октобра 1477 године), у коме између остalogа вели: „...Видим, да долази крај мој, јер сумњам за живот свој, па с тога вам и пишем: није ми жао што сам болан и што ћу умрети, али ми је жао моје Анђелије и дечице моје: Ђуре, Маре и Јована, што их на овом месту остављам Заиста, гospодо, много бих вам писао... ради љубави, које смо имали, ваши први и моји, и ради уздања... али сам много болан и од болести нејак. С тога, господо, мно-

гомилостиво и смиreno вас молим и препоручујем вам моју Анђелију и моју дечицу: Ђуре, Мару и Јована пред Богом, пред пречистом Богородицом и пред свима светима. Што ви с њима учините, то с вами Бог. И молим вас, господо, немојте оставити моју Анђелију и моју дечицу, да погину после мене, већ иека вас Бог научи, да имате и према њима љубав, као према мојим старим и мени и да их не оставите у време њихове невоље... Јер, господо, у мом убогом дому ничега немам што бих завештао Анђелији и дечици; немам ни злата ни сребра, ни покућства... Ово учиних као последњу препоруку вашем господству с великим бригом и жалошћу мојом, видећи да ћу се раставити с овим светом.“

А снажа и унучад Ивана Црнојевића злопате се по Млецима остављени од мужа и од оца, који је отишао на Порту и потурчио се. Ђурађ Црнојевић и жена му Јелисавета, кад су побегли из Црне Горе и дошли у Млетке, носили су на себи дивно и богато народно одело, извезено у злато и сребро, а поткићено драгим камењем и другим накитима. Али кад је време китњасто одело похабало, а наките у невољи и беди потрошили, остала је Јелисавета, остављена од лакомислена и слабодушна мужа с два синчића и три ћерчице, да се бори са сиротињом и глађу, потуцајући се по Млецима и обијајући прагове господских палата, својих рођака и некадашњих познаника, само да измоли нешто помоћи, којом би исхранила и оденула своје петоро сирочади, пракунучад некадашњега Стевана Црнојевића, господара Зете, који се ради личних користи оцепио од државе Ђурђа Бранковића. На молбе Јелисаветине Млетачко Веће донело је решење 21. јуна 1505. године: „Треба имати сажаљења према сиротој и бедној властелинци нашој Јелисавети, несрећној супрузи господина Ђурђа Црнојевића.... Имајући у виду стање у коме се налази, остављена од мужа да се стара о петоро дечице, двоје мушких и троје женских... видећи да је у крајњој беди, готово да проси, и да треба како било помоћи тој нашој властелинци и њеној дечици да живе и да то

треба учинити као што то захтева част наше државе тако, да се подигну и одгаје биљчице, које ће временом бити од велике користи по нашу ствар.⁴... И савет јој је даровао 5 дуката месечно за издржавање њено и деце њене. А то је таман толико да се не може ни живети ни мрети. Али... за грехове отаца потомци пате и плаћају!

Праунуци силнога и моћнога Херцега Стевана, који је при смрти на хиљаде дуката и на товаре злата, сребра и разнога скупоценог посуђа послao на чување у Дубровник, дочекали су исту судбу. Синови Херцегови примише благо и потрошише, а њихова се деца растирише по свету. Неки од праунука Херцегових стигоше и на двор молдавскога војводе Александра, те и он пише српским језиком дубровачкој господи (18 јуна 1566 године): „... а сада да зна ваше поштовано веће, како имам код себе неке слуге и сироте, тројицу браће а на име: Ђорђа, Павла и Стевана и две сестре: Катарину и Марију. Ове су поменуте сироте праунуци Херцега Стевана, који је био у минуло време господар земље Херцеговине а ваш бег, града Дубровника сусед и пријатељ. А сада, у ово време, ове речене сироте хране се код мого господства од Богом данога ми имања. Како ми сада казаше за неке обичаје вашега господства, како сте имали према поменутим сиротама неку милост као и према њиховим старим и да сте давали милостињу по вашој доброј воли... тога ради ове сироте шаљу свога человека и моле да им властела дубровачка пошље какву милостињу.“

Велике српске господе, после пропasti српске слободе и српских држава, било је доста у Дубровнику, у Млецима, у Риму, у Милану, у Фијоренци, у Будиму, у Цариграду и по другим местима. Они су тек онда видели, кад су се нашли у туђини, колико је лепа и примамљива њихова отаџбина; тек онда су, далеко од свога завичаја, видели како нигде ван њега човек не може срећан бити.

Како је било тим исељеницима и бегунцима који оставише своју отаџбину, пустимо нека говори једна

руска књига староставна: „Они су своју отаџбину, земље и господство изгубили, па сад скитају по туђим крајевима. Бедно је заиста и чудно и достојно плача и сұзā. Трпе прекоре, јер им се пребацује да нису имали храбости да се одбране, него избегоше с имањем, децом и женама у туђе земље. Са златом изгубише и душе и тела и сад говоре: „Благо онима, који тада изгибоше, те не морају да се потуцају по туђини као бескућници! Тако ми Бога, — вели летописац — видео сам својим грешним очима велику господу, која је избегла од Турака с имањем својим, како тумара као туђинци и како моле од Бога смрт као неку милост. Од такве беде поштеди нас, православне хришћане, о Господе!“

Кад је овако тешко било оним српским бегунцима у крилу православне Русије, међу словенском браћом Русима, како ли је било онима, који су се нашли на земљишту католичке Италије и Угарске? Како је било кћери моћнога Херцега Стевана, негдашњој краљици босанској, унуци последњега Балшића а праунуци косовскога мученика кнеза Лазара? Она у Риму седи и нада се да ће се Босна ослободити, пише писма папи и другим великашима у Риму или у Милану и кроз сузе моли за помоћ да искупи децу; моли и нада се да ће јој се потурчена деца, Жигмунд и Катарина, вратити. Како је њена судба била тешка? Изгубила завичај и отаџбину, изгубила мужа, краља, оца и браћу, изгубила круну и престо, свеколико богаство и пријатеље, па изгубила и крв крви своје, изгубила децу своју.

А како је било последњој деспотици српској и последњој краљици босанској, унуци деспота Ђурђа, а жени краља Стевана Томашевића, коју, кад побеже из Босне пред турском навалом, опљачка хрватски бан Павле Сперанчић?

Изгубивши поред мужа и краља све што је имала, нашла се на обали Јадранскога Мора у манастиру Све тога Стевана, близу зидина града Сплјета. Ту је могла тражити утехе у несрећи својој и сећати се богатих и раскошних двора свога деде Ђурђа Смедеревца у „би-

јелу Смедереву граду.“ Могла се сећати: плава Дунава, плодна поља годоминског и лепота у питомој Јасеници у сред Шумадије код Некудима, летниковца Ђурђа Смедеревца.

Они пате за грехове отца и дедова својих и они би за се могли рећи речима исписаним на једном надгробном споменику: „*Родисмо се у великој радости, а умресмо у великој жалости.*“ Али што народ пати, кад је све дао што се од њега тражило. Његова господа и старешине оставише га а он останде да робује. Па ипак од те исељене и избегле господе данас никог нема, а народ српски и данас постоји. Постоји и бори се да постигне друге народе, који су од њега измакли у просвети и бољем животу док је робовао Турцима.

X

ЗАШТО СУ ТУРЦИ ТАКО БРЗО НАПРЕДОВАЛИ А ГРЦИ, БУГАРИ И СРБИ ТАКО БРЗО ПРОПАДАЛИ?

Предци данашњих Турака дошли су у Малу Азију у време, кад је Србијом владао краљ Радослав (око 1230 године). Били су потомци једнога туркоманскога племена, које је живело на далеком истоку номадским животом, станујући под шаторима и негујући стада стоке. Кад су дошли у Малу Азију, населили су се недалеко од Цариграда (источно од Брусе, данас земље око Ђутаје, Сагута и Ески-шехера). Ово племе у време свога доласка у Малу Азију, било је незнатно и мало, састављено од 4 до 500 породица и толико исто ратника, али зато бујно и пуно животне снаге. Ма да је у почетку живело простим животом, временом је дало не само храбрих и срчаних ратника, већ и вештих законодаваца и мудрих оснивача држава.

Турски старешина *Осман*, по коме су Турци названи *Османлијаиа*, владао је у време краља Милутина (од 1281 до 1326 године). Умео је на развалинама царства селџучких Турака засновати државу, ујединивши неколико турских племена, од које је доцније постало снажно Турско Царство. За њега веле да је био један од оних ретких владалаца који се не одликују само јунаштвом, часношћу, поштењем и милосрђем, већ и особинама мудрих државника, који дају народима правац за векове. Срчан, истрајан, окретан и паметан, чим је дошао на чело свога племена, почeo је утвр-

живати свој углед и моћ а земљу проширавати на рачун суседа. Осим тога он је као државник, који је гледао далеко у будућност, поставио задатак новој држави, да с једне стране (према југу и истоку) прикупља комађе распалога селџучкога царства у једну државну целину, а с друге, да се примиче приморју Црнога и Мраморнога Мора и докопа Цариграда, престонице Грчкога Царства. Његови потомци (Оркан, Мурат I, Бајазит I, Мурат II и Мехмед Освајач) успели су да у току сто педесет година освоје не само целу Малу Азију и Балканско Полуострво, него да потпуно униште Грчку Царевину и забришу с лица земљина све српске државе.

У чему је била снага турскога племена да онако брао постигне велике успехе и онако потпуно уништи све балканске државе?

Брз успех Турака налазио се у њихову животу и у њихову уређењу, као што је брза пропаст српских држава потекла из њихова живота и њихова уређења.

Да видимо како је то било.

Државно уређење. — Видели смо раније да су и српска царевина и босанска краљевина као државе биле састављене из много мањих државица, као год и друге државе у Европи онога времена. У тим мањим деловима српскога царства и босанскога краљевства управљали су поједини великаши, који су признавали владајачку власт само онда, кад су владаоци били јаки и кад су могли да их нагнају на послушност, као што су били цар Душан и краљ Твртко I. Али кад су долазили на престо владаоци слабе руке, као што су били нејаки Урош и Дабиша, онда су ти великаши, заведени личним славољубљем и личним користима, устајали против царске и краљевске власти, убијали углед владаоцу, цепали државу на делове, разоравали царство и краљевство, постајали самостални господари у оцепљеним деловима и место једне јаке државе стварали више малих и слабих држава. Затим су се ти мали господари борили међу собом, отимајући један другом земље, пустошени народ и пленећи земљу сво-

јих суседа. На тај начин у старим српским државама није било реда, није било поштовања власти ни старешина. У српским државама владаљачки углед није се никад високо ценио ни поштовао, осим кад је био који владалац јаке воље и гвоздене руке, који је умео силом нагнati великаше и властелу на послушност.

У великаша и моћне властеле није био развијен осећај дужности нити свест о потреби државнога јединства. С тога, чим је престајала власт јаке воље и гвоздене руке, сваки је, повучен славољубљем и личним користима, теглио на своју страну, цепајући се од државне целине. Треба се само сетити шта је било у Србији после смрти цара Душана а у Босни после смрти краља Твртка I. Треба се сетити шта је радио Вукашин и Угњеша; ћесар Војихна и Богдан, Никола Алтомановић и Балшићи, браћа Дејановићи и Радич Бранковић; брат Стевана Лазаревића Вук, и Ђурађ Бранковић после битке код Ангоре, Хрвоје Вукчић и Сандољ Хранић, Херцег Стеван и Црнојевићи, и многи други мањи и већи. И заиста народ у многоме има право кад неслози и раздору приписује пропаст наше самосталности.

Раздор је био просто *морална зараза*, која је бешнела не само у балканским државама (у Грчкој, Бугарској и у српским државама), него у свима хришћанским земљама у четрнаестом и петнаестом столећу. Раздор је владао не само међу народима и верама него и у самим народима и у поједивим верама; раздор је владао не само међу племенима једнога истога народа, него и у сваком поједином племену. Треба се сетити борбе у Босни међу разним верама, борбе у Херцеговини између Херцега Стевана и сина му Владислава, борбе у Црној Гори између синова Ивана Црнојевића. Ови нереди и раздори сатрли су свагу народну, отровали душу његову а имовину му упропастили. С тога је народ био малаксао телесно и душевно.

Код Турака није тако било.

У турској држави од самога почетка, од самога Османа, који је првео свој народ у Ислам, зна се

само за власш владаочеву. А откад су турски владаоци постали и поглавари вере Мухамедове, отада је владалац или султан постао као светиња, јер је он по Корану господар земље и заменик Божји на земљи. Он једини има сву власт и силу у својим рукама. Он једини има сву земљу, свеколико богаство и имање а други нико нема ништа, већ сваки ужива султаново добро, пошто по вери турској нико у царству није могао имати својих наследних земаља, пошто сва земља припада султану и он је у договору с верским старешинама може раздавати само на уживање онима, који су то заслужили служећи вери и султану. Затим, султан је представник свеколике власти и моћи, које је могао даровати коме је хтео, а могао их је и одузети, кад је хтео.

Исто тако рађено је и с освојеним земљама. По мусломанском праву и законима у свакој освојеној земљи нико није могао имати баштина или непокретног имања осим султана. И по том праву султан је у освојеној држави свеколику зиратну земљу уступао оним мусломанским ратницима који су је освојили, али не у својину него на њихово издржавање, и нико је од њих није могао коме оставити у наследство, ни поклонити, ни за душу дати.

Како је још Османов син Оркан (1326—1360 године) уз помоћ свога брата (Ала-уд-дина) уредио нову државу и упутио је да послужи вери мусломанској и господству турском над хришћанима, тако је и даље у истом правцу напредовала кроз стотине година.

У турској држави владалачка власт била је силна, њен углед висок, поштовање према њој снажно и искрено. Сваки је осећао дужност и част да се покорава султану и заменику Божјем на земљи, тим пре што је он био извор свеколике власти и блага земаљскога, до којих је сваки могао доћи служећи верно вери и султану.

Како се у турској држави знало за „једнога цара на земљи и једнога Бога на небу,” то нико није ни покушавао да ослаби султанову власт и да цепа државу, него је сваки радио, почевши од великаша до

простога војника, да што верније и боље послужи вери и господару, Богу и султану. С тога је у прво време у турском царству владао потпун ред, искрена оданост престолу и верност султану.

Турци су у својој држави имали боље уређење него хришћани. У њој је било изведено потпуно јединство државне власти. У њој се тачно знало ко заповеда а ко слуша, знало се, шта је чија дужност а шта је чије право, и то није готово никад кварено за владе првих султана.

Осим тога турска је држава била срећна, што је за време првих двеста година имала готово све даровите, мудре, јаке и издржљиве владаоце, који су сву своју умку и телесну снагу употребили на напредак државе. Треба се сетити само Оркана, Мурата I, Бајазита I, Мехмеда I, Мурата II и Мехмеда II. Сваки је од њих био готов да учини и употреби све, што би дало бољу и јачу управу како у царству тако и у војсци.

Уређење цркве. — Српски калуђери и свештеници као учитељи и просветитељи онога времена нису испунили дужност према српском народу. Свети Сава и као први просветитељ и учитељ српскога народа и као први поглавар српске цркве показао је какве су дужности српских владика, свештеника и калуђера. Како је временом српска црква постала моћан чинилац у политичком животу српскога народа, јер је помогала да се створи српска држава, то су калуђери и свештеници имали дужност да васпитају српске владаоце, српске великаше и српски народ. Они су као представници цркве имали већи утицај на народ, него што га је имала држава. Сви владаоци српски и многи великаши подизали су многе манастире и цркве, и давали им многе земље и блага. Они су то чинили с тога, да би од манастира и цркава створили школе и средишта за васпитање и просвету, у којима би се умекшале, упитомиле и оплемениле многе незгодне и оштре особине српске расе, које су избирајући на површину кроз поједине великаше не само сметале јединству државе и напретку народа, него че-

сто пута обарале и рушиле оно, што су поједини владаоци стварали. Свети Сава долазећи као миротворац браће, помажући Стевану да утврди углед владајачке власти и да је уздигне изнад власти осталих жупана у земљи, одвајајући српску цркву од грчке, крунишући брата краљевском круном, често пута посредујући у политичким преговорима са суседним владаоцима, подижући цркве, ходећи по народу, учећи га и просвећујући, заводећи писане законе у цркву и државу и одређујући свакоме дужност према владаоцу и према народу — показао је пут, којим су били дужни ићи српски калуђери и свештеници као учитељи и просветитељи народа. Али, на жалост, они нису увек ишли тим путем, нису увек испуњавали своју свету дужност.

Српски калуђери и свештеници у току развитка српске државе све су се више одвајали од народа и створили засебан ред у држави који је располагао великим влашћу, великим благом и великим доброма. Временом се овај ред људи изједначио с племством и почeo се према народу понашати као и племство и, мало помало, огрезао је скоро у исте пороке и мане, у које је тонуло и племство. Они су се почели отимати о власт и о земаљска блага, често пута злоупотребљавајући како своје високе положаје тако и своју велику власт, благосиљајући зла дела појединих владалаца и великаша. Већ цар Душан морао је, издајући свој Законик, сузбијати злоупотребе калуђера и свештеника. А стварајући Царство и Српску Патријаршију и прикупљајући власт у владајачке руке, не само да није наишао на једнодушну потпору српскога свештенства, него је наишао на отпор у једном делу као год и у знатном делу властеле. Несрећан расцеп у српској цркви успео је, као што је раније речено, да отклони тек кнез Лазар, измиривши српску цркву с Цариградском Патријаршијом.

Свештеници и калуђери, створивши засебан ред људи у старој српској држави, а имајући повлашћен положај српске властеле с великим манастирским и црквеним баштинама, одвојили су се од народа, постали су и сами властела и највећи део времена упо-

требили су на заштиту права свога реда, на увећање својих прихода, запустивши образовање и васпитање народа. Као засебан ред у држави бранио се с једне стране од властеле, а с друге црпао је користи од народа како од онога, који је становao на баштинама појединих манастира и цркава, тако и од онога, који је живео на баштинама поједине властеле. У тој борби око одржања свога реда калуђери и више свештенство напустили су праву своју дужност. Нису дали ни владаоцима, ни властели, ни народу ону просвешћеност и оно васпитање, које су били дужни дати, те да народ душевно крепак с дубоком вером у будућност и у победу дочека борбу с мусломанством и Турцима.

У погледу вере још је горе било у босанској краљевини. Тамо је борба између католика, богомила и православних толико изнурила душевну снагу народа, а тесногруда гоњења толико уништила и разорила имовну моћ највећега дела народа, да је он желео мира и правде па ма од кога. Због таквога верског стања у петнаестом столећу гомиле српскога народа дочекале су борбу с Турцима не само изнурене и сломљене, већ и равнодушне према прадедовској вери и према својим свештеницима и учитељима. И само се на тај начин може објаснити прелаз у Ислам оних гомила властеле и народа по Босни, Херцеговини и Зети крајем петнаестога столећа.

Према томе за пропаст српских држава поред великаша и властеле велики део одговорности носе представници српске цркве и српске просвете, пошто су они били васпитачи српских владалаца и српских великаша; пошто су по положају своме и по чврстом уређењу црквеном могли имати велики утицај на масу и на великаше, и најпосле пошто су они давали последњу реч и последњи суд у великим и животним питањима како српскога народа тако и српских држава. Они ту своју дужност, како према вери хришћанској тако и према народу српском, нису испунили и нису гасили пламен раздора, кад се он јављао. С тога народ у својим песмама пребацује црквеној го-

споди, да је према владаоцима и великашима не само попустљива, већ да је за мито готова и неправду благословити и грех учинити. Тако у песми: „Душан хоће сестру да узме“ вели се како је сестра, опирући се грешном вахтеву свога брата, тражила да доведе триста калуђера и дванаест светих владика и четири српска патријара и Ђакона Јована са његово триста деце луде, па да буде онако, како им они пресуде. Све је то брат учинио и довоeo: калуђере, владике, патријаре и Јована са триста деце луде:

Па проклето просипаше мито,
Да му даду сестру за љубовцу.
Калуђери мито приватише,
И привати дванаест владика
И четири српске патријаре,
Но не хоће ђаконе Јоване
И његове ћеце триста луде.

Исти прекор види се и у песми: „Урош и Мрњавчевићи“, у којој господа и великаши, који су се завадили, те се „отимљу о царство, — међу се се хоће да поморе — и злаћенима да пободу ножи“, па позивају из Призрена протопоп-Недељка, да им каже на коме је царство. Али протопоп-Недељко не долази, већ им шаље „свога ђака“ Краљевића Марка, да он то учини. Зар се ту не види одсуство српске цркве у најкрупнијем питању српске државе? Зар српска црква том приликом није упустила свој утицај и пренебрегла једну од најважнијих својих дужности у најбитнијем питању српске прошлости? Одвојеност српске цркве од народа можда се најбоље огледа у одговору поменутога протопоп-Недељка који је дао четворици чауша:

„Ћеџо моја, четири чауша!
Ја сам свјетла цара причестио,
Причестио и исповједио,
Ал' га нисам питао за царство,
Већ за грије, што је сагр'јешио.“

Према овој равнодушној појави старога протопоп-Недељка, као представника српске цркве у тренутку

kad се разлама Српско Царство, како је дивна и величанствена појава Светога Саве кад пред збором „господе ришћанске“ брани државна дела свога оца.

Представници и учитељи Ислама у турском држави, почевши од Оркана па до смрти Мехмеда II (од 1326 до 1481), нису били као српски калуђери и свештеници; нису се одвајали од народа и од света, нису се одавали пустиничком животу и манастирском ис-посништву, него су били душа народа и прави учитељи, који су најревносније развијали верски занос у присталица Ислама. Трудили су се да потпуно изврше заповести мусломанске свете књиге (Корана), у којој има оваких заповести верним:

„О верни! Дигните на оружје све силе којима располажете и јаку коњичку војску, да тиме заплашите непријатеље Божје и своје.

„Ратујте против неверника, који су у вашем суседству и нека увек у вас нађу жесток дочек. Баците у њихова срца страву жешћу него Бог, а не бојте се да ће неверници победити, јер они не могу ослабити силу Божју, не бојте их се, јер су њихова међусобна насиља прекомерна, јер су њихова срца несложна.

„Ратујте против неверника дотле, док у њима не буде више искушења, и док не буде друге службе осим Богу јединоме.

„Ратујте с онима, који не верују у Бога ни у последњи дан; ратујте и с онима, који не верују исту веру дотле, докле не плате данак и док не буду понижени. Не плашите се множине непријатељске, јер коме је суђено да погине погинуће по очевидном знаку с неба, а онај, коме је суђено да надживи, надживеће по истом знаку. Бог све зна и чује.

„Ако ви не увидете у бој, Бог ће вас љуто казнити: он ће вас заменити другим народом.

„Бог милује оне, који се боре на путу његовом и који су постојани као непокретна стена; борите се и жртвујте имања своја и сами себе; ратујте против неверника и лицемера и будите строги према њима. Али ако ваши непријатељи приме праву веру (Ислам),

ако врше молитву и дају милостињу, они су ваша браћа по вери.

„Храните се допуштеним добрима, које отесте непријатељу и бојте се Бога.“

Осим тога ова вера забрањује вино, проклиње весногу, допушта верним четири жене, а робиња оно-лико, колико их зароби или купи; својим верним обећава на оном свету рај, где ће седети „у врту милина и одмарати се на седиштима окићеним златом и драгим камењем, гледајући се лице у лице;... служиће им вечито младе девојке, које ће им давати цехаре... покрај њих биће лепотице с крупним црним очима, сличним марљиво скривеном бисеру у бисерној школици.“

Обећавајући оваква уживања на оном свету, где прво стижу они, који погину у светом рату, Мухамед је заповедао својима верним:

„Занста, велика је срећа, коју ми уживамо, на посао радници, да стечете такву исту!“ (Коран XXXVII 58—59).

Учитељи и проповедници овакве вере умели су код младога туркоманског племена развити верски занос до слепила, па од њихових мушкараца створити сложну војску, одушевљену до беснила, састављену од најсрчанијих јунака, чија је бујна и страсна источњачка природа тражила сладости и уживања.

У српским државама хришћанска вера, раздељена на православну, богомилску и католичку, раздвојила је и завадила рођену браћу и бацила крвав нож међу њих, да се гоне и убијају, а мусломанска вера збраташила је разне народе у једну одушевљену целину, у једну османлијску државу.

Одешевљену до заноса и слепила, турску војску нико није могао зауставити. Од султана до последњега војника све је било одушевљено једном мишљу: свети рат против неверника и идолопоклоника. Јака власт и свети углед султана учинили су да турска најезда буде неодолјива. Докле су српски свештеници и калуђери тражили миран испоснички живот и мучеништво по пећинама, докле је мусломански учитељ распаљивао међу

верним слогу и љубав и позивао их под заставу Му-
хамедову на свети рат против Ћаура.

Друштвено уређење. — У старој српској држави, по угледу на околне државе, створено је нарочито *друштвено уређење*, по коме се цео народ делио на редове или сталеже, чија су права и дужности били различити. Једни су имали велика права и велике повластице, други скоро само дужности. Велика и мала властела, више свештенство и духовништво уживали су сва права, имали су велике баштине и права на све чинове и положаје у држави. Скоро сва земља била је издјелена у велика пољска добра или баштине које су припадале владаоцу, цркви и властели. Господари појединих пољских добара или баштина уживали су приходе с њих, а сељак, који је чинио највећи део народа, живео је на тим црквеним и властелинским баштинама, и зато што је живео на туђој земљи, морао је давати власнику накнаду за земљу, коју је држао; морао је, према обичајима од старине, плаћати порез, накнаду у житу, овсу, јајима, кокошима, огреву итд. Али поред тога што је обрађивао земљу, коју је сам држао и за то давао поменуте накнаде, морао је још обрађивати и земљу властелинску, коју он није држао. На тој властелинској земљи морао је орати, копати, жети, косити, смештати жито у житнице, сено денути, сећи дрва итд. То је био *кулук*, који је он био дужан своме господару. Осим тога властелин је имао право суђења над сељацима. Приходи и таксе од суђења такође су ишли у корист властелинову. Ма како да се господар понашао према сељаку, овај није смео оставити његову земљу и отићи другоме. А ако би се такав случај и десио, такав сељак не само што је враћао старом господару, него је још оштро кажњаван по ондашњем законику као бегунац. Од тога несносног стања није се могао ослободити нико, већ онако како је живео дед и отац, тако је живео и син, и унук и праунук итд.

С оваким уређењем велике гомиле народа нису биле задовољне. И то незадовољство расло је све више у колико је властела била самовољнија. Тој великој властеоској самовољи покушао је Душан да стане на пут

својим чуvenим закоником. Он је жеleо да тачно одреди права и дужности како властеле тако и сељака, али у исто време и да заштити сељака од властелинске самовоље.

После смрти Душанове, кад се распала Душанова царевина, кад су великаши узели маха, мало је ко обраћао пажњу на одредбе његовога законика. У време метеје и међусобних бораба нико више није страдао и подижено него сељак, дакле баш оне гомиле, које су чиниле највећи део народа. Сељак је морао радиti и војевати. Великашима пак, у непрекидној борби са суседима, требало је све више новаца, а требало је тако исто и манастирима и црквама. Тај вишак и властелин и дужовник могли су узети само од сељака или трговца. Међутим због нереда, међусобних бораба, несигурности, пљачкања и пустошња, сељак и трговац нису могли зарадити ни онолико, колико су раније зарађивали.

Те многе борбе трошиле су свеколику имовну снагу народа, а за све то народ није имао ни мира ни правде. Под теретом великих невоља, под притиском насиља и самовоље а без правде и заштите, није се могло тражити од гомиле простог и запуштеног света да се одушевљава народном државом. Народ је раздорима и поцепаношћу био подељен на многе државице; несносним теретима и небројеним данцима имовно исцрпео, душевно утучен без наде и без вере у будућност, не само да је био равнодушан према својим великашима и својој господи, већ их је омрзао. У таком стању гомиле народа желеле су: да се само једанпут дође до мира и до правде. Али на жалост до мира и правде није могао доћи за све време од распада царевине па до пропasti Црне Горе, ако ту не узмемо оно десетак до петнаест година мирнога рада деспота Стевана Лазаревића.

У турској царевини није тако било. Вера мусломанска не само да није разбратаила браћу истих народа, већ је збратаимила разна племена и разне народе, јер Коран заповеда својима вернима: „Ако су ваши непријатељи примили вашу веру, ако чине милостињу

и врше молитву, они су ваша браћа по вери.“ Отаџбина и вера били су код њих једно исто. Сви су, почевши од султана до најпростијега сељака, испуњени једном дужношћу: да оружјем прошире што даље границе своје отаџбине и своје вере.

Народ код Турака није био подељен на сталеже, као што је то било у хришћанским државама. Међу свима мусломанима влада потпуна једнакост. Међу њима није било власгеле, која би по рођењу долазила до великих чинова и положаја или наслеђивала велика пољска добра и баштине, као што је било у хришћанским државама. Напротив, сваки који је осећао у себи умне и телесне снаге и да се може истаћи личним особинама, могао је доспети до највећега положаја и до великога богаства, само ако верно служи султану и одговара светој дужности, то јест ако се храбро бори против иноверника. Ту се није гледало да ли је он Турчин, Грк, Србин или Бугарин. Главно је било да је мусломанин и ако је хтео имао је права на све чинове, положаје и достојанства у држави. Осим тога међу њима није било ни свештеника као у хришћанским државама. Сваки је могао да се моли Богу сам собом.

Код њих је био морал јако развијен. Честитошћу, међусобним поштењем и правичношћу, држећи дату реч, не узимајући интерес, не закидајући на мери, поштујући старије у породици, учинише: те турска држава почиваше на јакој и здравој основици.

Према хришћанима и Јеврејима, који су се покорили њиховој власти и пристали да плаћају данак, били су врло правични и трпљиви. Они су им остављали веру, храмове, законе и обичаје. Сви покорени хришћани још за време Оркана били су заштићени од свакога насиља и неправде. „Чврста али правична управа Турчина, вели један енглески историк, учињила је још у оно време дубок угисак на азијске Грке. Они нађоше да им је под турском владом боље, да мање порезе плаћају, да су боље заштићени, него што су били под владом грчких царева, чије су непрекидне и варљиве сплетке заједно с лудим супар-

ништвом властеле... сметале да ухвати корена добра и вепристрасна управа.“

Ово што је вредило за азијске Грке вредило је и за народе на Балканском Полуострву. Сталан неред и међусобна борба, који су завладали како у грчкој тако и у српској и бугарској држави крајем четрнаестога и прве половине петнаестога столећа, учинили су, те је народ хришћански код својих многих владалаца и безбројних господара остао без суда и без правде, без заштите личне и имовне. Сељак и ако је подносио многобројне терете, плаћао данке, намете и казне, кулучио и владаоцу и својој властели, није био сигуран ни животом ни имањем. Кад омркне, није знао хоће ли осванути, а кад што засеје, није био поуздан да ће плод од семена сместити у своје житнице или ће му још у пољу, на њиви у класу, сатрти војска непријатељска или супарника његовога властелина. За време оних међусобица после ангортске битке између деспота Стевана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, између деспота Стевана и његова брата Вука (1409. године), видели смо како је било зло стање у деспотовим земљама. У земљи је било пуно непокорне властеле, која је била осиона и неправедна према народу, дугачких руку, грабљива и свагда на зло браза. Поменуто је како је у земљи био брзац јачи од спорога, богат од сиромаха, како су силници преотимали земље својима ближњима, како су оговарање и клевета цветали у земљи, како је на старешине просипана лаж и како су омаловажавали се људи високога чина итд.

У Босни, Херцеговини и Црној Гори, друге половине петнаестог столећа, било је још горе него у деспотовини почетком тога столећа.

Ово зло стање у српским државама познавали су врло добро турски цареви. С тога су се готово од prvога дана свога ступања на земље Балканскога Полуострва држали политике: „дај сељаку правду и заштишу, а народну властелу, носиоце и предсашнике политичке мисли, истребљуј.“ И преко сто педесет година они су се чврсто држали те политике.

У унутрашњости турскога царства владао је мир, као у старо римско време или у најславније време византијских царева, и сваки се радовао томе миру. Нико се није бојао за своју веру и своју народност нити је коме тога ради чињена намерна неправда. Србин Михаило Константиновић из Острвице, који је дugo време као јањичар провео у турском царству, вели: „Међу њима (Турцима) влада велика праведност. Они су праведни према себи и међу собом па и према својим подчињеним, били ови хришћани или Јевреји, и према свима својим поданицима, јер сам султан на то оштро пази...“ Исто тако султан није трпео оне, који од сиротиње отимају и чине јој неправду. А да не би који то чинио, султан је сваке године слао из свога двора четири господина на четири стране земље своје да виде и распитају, да ли се где не чини сиротињи неправда од стране њене господе. Ова четворица царских изасланика имали су власт да насиљницама и неправедницима не само одузму имања, већ и смрћу да их казне. На насељавање Турака по освојеним земљама при онако малобројном турском племену и на претапање урођеника у Турке нико није ни мислио. Пошто Турци освоје хришћанску земљу, побију само господаре поједињих баштина, ако ови не побегну или не пређу у Ислам, а остављене куће и баштине раздају се турским спахијама (зијаметлијама и тимариотима), који ће по селима и паланкама купити десетак и тражити кулук. Других промена није било. Сељаку нико није одузимао његове земље, грађанину његову робу, свештенику цркву, у којој су се хришћани могли мирно молити Богу. Кадија је судио и изравњивао спорове по прописима Корана само мусломанима у оним парницима, у којима су мусломани заинтересовани. А ко је хтео, свагда се могао обратити за пресуду своме сеоском старешини, свештенику или владици.

Покорени хришћани сви су султанови поданици и султан је према харачким списковима знао добро колико их има у којој земљи или покрајини. Они су од сваке главе плаћали султану по 40 аспри (1 дукат) на годину харача; затим 20 аспри (пона дуката) спа-

жји, десетак од свакога жита и кулук. Али ванредних шореза, пререза и намета нису давали ни цару ни спахији. Кад пролази царска војска не сме нико ини кроз усеве нити какву штету учинити или тражити од кога што против његове воље. А ако би ко што од кога насиљно хтео узети, то му друге старешине не би допустиле, јер они нису желели да се учини штета сиротињи. Да ко само и једну кокош узме силом, изгубио би главу.

Као што се види у турској царевини био је чврст ред, поуздана заштита лична и имовна, непоколебљива правда и правично суђење. Јак морал, прост живот и једнакост међу мусломанима створили су чврсте и трајне основе турској држави, које није могла поколебати ни тренутна катастрофа, као што је била она код Ангоре.

Кад се за тренутак овако стање турске царевине упореди с оним, које је било у деспотовини после смрти деспота Стевана, или с оним, које је непрестано владало у Босни и Херцеговини, је ли онда какво чудо, ако су измучене, изнурене и гоњене гомиле сељака у свима поменутим земљама стално желеле мира и правде, заштите личне и имовне? Је ли чудо, ако су почели завидети оној својој браћи, која је, подчињена Турцима, уживала мир и правду? Да ли су за осуду, ако су и они пожелели да господаре, истину своје крви и језика, али неправичне, самовољне и несложне, за чије су владе подносили онолике неправде и насиља, замене другима, па ма то било и Турцима?

И заиста у половини петнаестога столећа та тежња код простога хришћанског народа избија све јаче на површину. Народ, над којим је владао Скендер-бег Ђорђе Кастројот, био је врло наклоњен Турцима и налазио је да су ови добри и човечни господари. А зар нисмо исто то видели и у босанској краљевини, кад се краљ Стеван Томашевић тужи папи: „Турци се спремају да ме нападну, па објављују да ће сваки онај у будуће бити слободан који к њима пређе; проста памет сељачка не зна за вештину и лукавство турско, него верује, да ће та слобода вечно да траје. Може се

лако десити да се неписмен прост свет окрене од мене, осим ако види да ме ти помажеш. У том случају ни властелу у својим замковима не би сељаци напустили.“

Зар ова изјава босанскога краља не показује најјасније, колико је прост народ био равнодушен према своме краљу и својој господи? Зар пад босанске краљевине без иједне значајније битке најочигледније не показује, како су се Турци умели користити равнодушношћу праста народа, који је био жељан реда, мира, правде и заштите личне и имовне?

Војне уредбе. — Узроци брзе пропасти српске а турскога напретка нису само у овоме, што је досад ре чено. Турци су имали још неколико установа, које су биле боље него у хришћанских народа. А то су: *уређење турске војске, њено наоружање и начин турскога ратовања*.

У историји ратне вештине Арапи могу послужити као пример народа, који је извојевао себи име, славу и пространу државу нѣ путем какве нарочите ратничке вештине или савршенства свога оружја и начина борбе, већ једино неодољивом снагом моралног одушевљења. Силан верски занос носио је одушевљене пророкове чете с једнога краја света на други. Сунце је обасјавало гомиле војника, које су се једнодушно кретале у име „Алаха“ без одела и оружја, али чија су срца била пуна верског заноса и жара.

Главну снагу арапске војске чинила је коњица, па с тога и сама мусломанска вера прописује нарочиту пажњу неговању коња. Главно оружје било им је лук и стрела, затим мач и копље: „срећа почива у сенци копља, а рај се налази у сенци мача; једним истим путем долази се до обога“, вели једна арапска изрека.

Турска је војска у почетку била слична арапској војсци. Али војно уређење, које је дао Оркан турској војсци, учинило је да су Турци имали за читав низ де ценија најбољу војску. У оно време кад ниједна држава не само на Балкану већ ни у Европи није имала стајаћу војску, Турци су је имали, дакле још у првој половини четрнаестога столећа.

Војска српских држава није се могла ни по реду ни по вештини мерити с турском војском. Истина српски владаоци имали су на својим дворовима нарочиту гарду, састављену већином од војника најмљених са стране, и то је једини део војске, који је унеколико лично на стајању војску, али верност тих најамника могла се одржавати једино добром платом. Међутим велике плате најмљених војника према ондашњим владаачким приходима нису допуштале да гарда буде многобројна. Кад је владаоцу требало војевати, морао је повивати своју властелу, да му дође са својом војском. Властела се опет морала обратити својим властеличићима, да сваки од њих искупи са својих баштина известан број оружаних људи и да дође на зборно место. Војска, прикупљена на овај начин, што је била већа била је све непотпунија, а опрема разноврснија без дисциплине, без реда и једнодушности, неспремна и неизвежбана. Таква војска била је састављена од разних људи, или од оних, који су се занимали ма каквом службом на двору властелиновом, или од простих сточара и земљорадника који се често пута пре тога никад нису ни занимали оружјем ни војном вештином. Мобилизација војске на тај начин зависила је од угледа владаочева, од његове моћи и од добре воље поједињих властела. Из народних песама та разлика у скупљању војске, која зависи од угледа и моћи владаочeve, јасно се може запазити. Народна песма пева како Душан сазива војску заповеднички и великаши нису смели оклевати, докле је кнез Лазар морао молити, преклињати и проклињати да се дође на бој на Косово. Из угарске историје зна се, како су угарски владаоци (краљ Луји, Жигмунд, Владислав, Матија) споро прикупљали војску и како је то често зависило од сабора и воље поједињих великаша.

У свима хришћанским војскама па и у војске српских владалаца дисциплина је била слаба страна. Највећи узрок слабој дисциплини састојао се у нередовном снабдевању војске храном. Чим се војник нађе у таквом положају, да се сам брине о храни, он је изложен опасности да себе гледа као свога госпо-

дара и тим испада из реда. Дисциплина у том случају слаби. Оскудица хране за војску у средњем веку код хришћанске војске стално је поткопавала дисциплину, и највеће војске с тога су чешће пута изгубиле битку. Сваки српски војник појединце могао се мерити с турским и по јунаштву и по оружаној опреми, па ипак је турска војска као целина јако надмашала српску војску, која опет ни у чему није изостајала по уређењу и опреми иза војске осталих хришћанских држава онога времена. Осим тога како хришћански тако и српски војник не само у време цара Душана, кнеза Лазара и Високог Стевана, већ и данас воли вино и ракију. А наше песме кажу како су Срби XIV и XV века много пили вино, па као да је вино било један од узрока и првој српској погибији на Марици. Пијанчење у војсци није се могло спречити, а то је често пута рушило и оно мало реда у, истине, храбре али недисциплиноване војске, како у Срба, тако и у других хришћанских народа. Турцима је Коран забрањивао вино.

Поменуто је раније да је турска војска превазилазила српску *по уређењу, по наоружању и по начину ратовања*.

Турци су још од Оркана имали не само редовну војску, него је још тада примљено и проглашено за правило: да је војништво и војевање вештина, којој човек мора посветити цео живот и за коју се мора спремати од ранога детињства. А да би се могао посветити једино војној служби, да би се одвојио од свега онога, што му је драго и мило, или што би га одвајало од војништва, они су још у време Оркане напустили војску, која се састојала из нередовних гомила, обично пастира, који су постајали војници кад се позову под оружје, а који су умели да се боре само на коњу. Пешадије Турци у оно време нису имали. С тога Оркан заведе најпре један кор редовне пешадије (*јија* или *шијаде*). Ове војнике Оркан-хан добро је плаћао, а њиховим породицама дао је земље за обраду под погодбом: да служе у војсци и да оправљају војничке друмове. Али како се ове солдачине

ускоро показаше дрске и непокорне Оркан, његов брат *Аладин* (Ал-ед-дин) и њихов саветник, врховни војни судија (казилешкер или кадиаскер) *Халил-Чендерли* дођоше на срећну мисао по турско царство, те створише редовну војску која је наскоро прославила турску царевину и постала њен најјачи стуб. То су били *јањичари* (*јењичери*, што значи нова војска). Ови војници, један од хиљаду војника, — узимани су од најздравијих, најдаровитијих и најлепших девчака од хришћанских породица из покорених земаља. Од тада па за неколико столећа сваке се године узимало по хиљаду одабране хришћанске деце од најратоборнијих европских народа (Срба, Арбанаса, Мађара, Бугара, Грка итд.), турчило и спремало да послужи моћи турскога царства. Ова потурчена деца, од рана детињства одвојена од завичаја и породице, васпитавала су се о трошку султанову у нарочитим школама по добро смишљеном програму за војничку и грађанску службу. Ови млади војници, васпитавани од детињства без завичаја, без рода, без никога свога, поклањају сву своју оданост султану, који их је отхранио и васпитао, а одушевљење вери и оружју, који су их једино могли одвести слави и богаству.

Кад се данас разгледају правила, која је за јањичаре прописао Мурат I, видеће се каквим су духом запојене биле оне турске војске, које су ломиле снагу грчкога, бугарскога и српскога царства, и које су односиле победе на Марици, на Савру код Девола, на Косову, код Никопоља, код Варне итд., а које су доцније саломиле снагу угарске краљевине и допрле до под град Беч, одакле их је потисла пољска и немачка војска крајем XVII столећа.

Из Муратовик правила као пример да наведемо само неколико тачака, по којима су се морали управљати јањичари:

.1. Прва је дужност свакога јањичара да се без поговора покорава заповестима свога непосредног старешине и онда, кад зна да је тај његов старешина не-када роб био.

2. Међу војницима јањичарима треба да влада потпуне слога и јединство, с тога треба увек сви заједно да станују.

3. Као прави јунаци треба да се клоне свачега, што једном јунаку не доликује; не треба им никакав сјај ни раскош, већ нека су у свачему прости и смртни.

4. Нека никад не забораве савете Хаци-Бекташа, који је основао овај ред војске, а који је благословивши га рекао: „Нека сам Аллах (Бог) даде да је ваше лице свакда светло на дивану, сабља у вашој крепкој мишици секла на мејдану, стрела ваша нека би била смртоносна. Свемоћни Аллах нека вам увек дарује победу“; и нека у свима приликама најтачније испуњавају све дужности правог мусломанина.

5. Старешине јањичара треба најмарљивије да пазе да се у јањичарски Оџак нико не прими, који није одабран и отхрањен по закону „девчирме“ (рекрутовања, recruitment).

6. Напредовање у Оџаку нека је увек по реду.

7. Јањичара не може нико други ни казнити ни укорити до њихов непосредни старешина.

8. Јањичар, који било од болести било од старости не може више да служи, примаће плату и храну из јањичарскога Оџака све до смрти своје.

9. Јањичар не може носити браду нити се може женити, и нека никад не одлази далеко од своје касарне.

10. Ниједан јањичар не може учити какав други занат или држати какву радњу, његово је једино занимање вежба с оружјем.

Јањичара у току четрнаестога и петнаестога столећа било је до 12.000, а у време Сулејмана Великог 20.000 људи.

Турска војска, васпитана у верском заносу, била је подвргнута најоштријем реду и дисциплини. Путници, који су се у првој половини бавили у Турској, и који су добро познавали турску војску, веле да је у ње безграницна послушност и покорност према ста решинама. У њој нема тога, који би хтео да преслуша заповест, па ма како да излаже живот опасности. И

баш у тој њиховој послушности, том реду и дисциплини имају да захвале, што су починили толика велика војна дела, и што су толике земље освојили.

И јањичари и други родови војске у турском царству имали су сталну плату, која је код јањичара према заслуги повећавана или смањивана. Осим тога нарочита је пажња била обраћена исхрани војске. Код јањичара место заставе свако је одељење имало свој казан, чији је губитак исто толико био сраман, као губитак заставе. Правилно снабдевање војске храном била је свакад прва погодба за добар ред у војсци и за одржавање дисциплине. Турци су то имали још пре толико стотина година. Они су још у оно време умели створити оно, што се данас тражи од сваке добро уређене војске а то је јединство воје у множини (тактичко тело), где сваки појединач задржава и даље јачину своје воље, али опет подчињава своју вољу једној заједничкој вољи.

И наоружање код турске војске било је спретније и погодније за брза кретања него код хришћана и Срба. Јањичари су били наоружани стрелама, сабљама и ханџарима, а крајем XV столећа јавља се и пушка. За заштиту нису имали никаквога оружја осим првих редова, који су имали грудне оклопе. Стрелац јањичар не само да је морао добро гађати, већ је морао бити брз и окретан, да би могао доћи близу непријатеља и брзо се повући кад то затреба. Морао је имати оштар поглед, сигурност руке, расуђивање и присуство духа и самосталности у борби, па ипак све то да се не коси с јединством воље целога одреда. Такве особине могле су се постићи само васпитањем и вежбањем од малена, што је код јањичара био случај, и јањичари су заиста постигли оне особине које један арапски писац тражи од војника а то су: „да има лавовску снагу, леопардов понос, медвеђу храброст, при нападању смелост дивљег вепра, да граби као вук а да се одликује пчелином стрпљивошћу, магарећим дурањем, псећом верношћу, а у случају летловом хитрином и гипкошћу.“

Стална турска коњица била је наоружана кривим сабљама, дугим копљима и буздованима с кратком дршком, а јабуком исеченом у вишеугла. Буздан је био опасно оружје, особито кад удари у плећа или у незаштићену мишицу. Ударац по глави, ма да је шлемом покривена, онесвести човека.

Нередовна турска коњица била је различито наоружана: азијске трупе имале су поред сабље поглавито стрелу и цилит, а европске шлем и лак панцир за горњи део тела, али лакши него код хришћана.

Уређење војске и тактике стоје у најтешњој међусобној вези, што се види у целој Историји ратне вештине, а то је баш оно што су Турци у време првих сукоба с балканским народима извели готово до савршенства. Турци су то могли имати с тога, што су војничко уређење извели на основи тактичкога тела и што су имали јаку монархију, у којој су сви поданици били у непосредној вези с владаоцем, чијој се вољи све покоравало.

При кретању и маршевима турска војска креће се без вике и ларме, било на својим лаким и дурашним коњима било пешице. Ходи брзо не кварећи реда. Поменути путник овако описује кретање турске војске:

„Уверавали су ме, да су Турци свагда, кад год би се хришћани латили оружја против њих, за времена добијали гласа о томе. У таквом случају султан пошље нарочите људе, који уходе непријатеље и јављају о његовим кретањима. Султан би с војском заузео положај на два или три дневна марша далеко од онога места, на коме је наумио да се у бој пусти. Ако је по ономе, што му се јави, налазио да је згодна прилика, то би на непријатеља изненадним ударом напао. За оваку прилику они имају нарочиту значку која се удара на велики бубањ. Кад се тај знак даде, онда се они који ваља напред да иду, одмах ћутећкे без шума и ларме крену, други опет за њима, те се тако отиочне да отеже непрекидни ланац. И коњи и људи вични су оваком маневру. Десет хиљада у таквој прилици не чини већи шум него што би га у

хришћанској војсци чинила чета од стотину људи. На обичним маршевима иду ходом, али на овом свагда касом, па како су лако наоружани, то од вечери па до зоре оваким маршем пређу већу даљину него иначе за три дана хода. Због овако брзих маршева они не носе онако тешке и потпуне оклопе какве носе хришћани. Осим тога они још свагда бирају такве коње, који брзо ходе и дugo могу да касају.

„Овако брзим маршевима Турци су у разним војнама успевали да хришћанску војску изненаде и разбију.“

И наш Михаило Константиновић саветујући хришћане како да победе Турке вели:

„Како пажња и добар поредак превазилазе сваку снагу... то прво ваља вам знати, кад бисте се спремали за рат против Турака, да се чувате од теретнога оружја, од тешких коњаничких копаља, од великих топова и тешких пушака, такве да не спремате, него такве ствари за војну и главне битке тако преправљате, да можете с њима без тегобе владати и радити; јер су Турци у том послу далеко утекли напред, а то због тога, да ако га гониш, он ће ти побећи, а ако ли он тебе гони, онда му нећеш утешити. Турци и њихови коњи, зато што су лаки, свагда су бадри, а ви с вашим коњима због превеликог терета у оружју свагда сте троми. Јер ако имаш много на глави, имаш кратко дисање, па и не чујеш и не видиш тако добро, зато што ти је оружје претешко... Човек треба да војује јуначки са добрым смелим срцем, а не са гломањим и тешким оружјем.“

Јединство врховне воље, усредсређено у лицу султанову, добро уређење и наоружање, беспримеран ред и дисциплина за оно време, давали су турској војсци, и ако често пута мањој, несразмерну претегу над витешким војскама средњевековних хришћанских држава. Турска војска могла се брзо скупљати, кретати, развијати и сјединити, јер је све зависило од султанове воље, док су европске војске у свему изостајале иза турске и често пута зависиле од воље непокорних великаша и самовољне властеле.

Турци нису савладали Србе и српске државе крајем четрнаестога и друге половине петнаестога столећа већим бројем своје војске или већим јунаштвом и храброшћу. Напротив, Срби су у првим биткама с Турцима имали не само већи број војника, већ су били и храбрији. Турци су победили Србе, саломили српску снагу и уништили српске државе својом добро уређеном војском, јаком дисциплином, примерним редом, добром имовном и личном сигурношћу у држави, јаким моралом и великом послушношћу према своме врховном поглавару. Турска држава имала је одређен задатак: ширење вере мусломанске и ширење граница својих. Том задатку служили су сви у држави, почевши од султана до најпростијега мусломанина. Па и српски великаши кад су се потурчили, постали су верне слуге султанове. Својим умом, ратоборним духом и другим лепим особинама своје расе, руковођени чврстом руком султановом, умели су дивно послужити султану, Ислamu и турској држави.

ПОВЕРЕНИЦИ КОЈИ СУ СКУРЉАЛИ ПРЕТПЛАТУ НА ОВУ КЊИГУ

I Србија

Београд. — Михаило Петровић, надзорник главнога стваришта непрерађ. дувана 175; ученици Друге Гимназије 116; ученици Прве 3; ученици Треће 4; ученици Четврте 2; ученице Београдске Учитељске Школе 7; Димитрије Томић, звањачак Желез. Дирекције 14; Михаило С. Петровић, наредник и писар савитет. одељ. Минист. Војног 21; Коста Ризнић, трг. за себе 10; Анђела Ракићка, учитељица 3; Маријола Дим. Лазаревића, учитељица 5; Радисав Симоновић, пољопривредник из Дворака 2; Јела П. Спасића 11; Марко Иванић, пеш. наредник у Управи Вој. Одеће 17; Душан Туфегџић, пуковник 22; Живојин Радовановић, наредник VI пука 5; Борђе Гргић, желеz. контролор 10. Свега Београд 446

<i>Бадњевац.</i> — Владимир Т. Марковић	7
<i>Валево.</i> — Михаило Ђ. Миладиновић, проф.	13
Милан П. Драговић, адвокат	5
Милорад Секулић, пешад. потпоручник	15
<i>Вишевац.</i> — Миладин Милановић, општ. деловођа	2
<i>Власотинце.</i> — Марко Фишић, свешт.	7
<i>Врање.</i> — Мина Миљковић, проф.	11
<i>Голобок.</i> — Живота Ивановић	10
<i>Дубље (Трстеник).</i> — Јован Топаловић, трг.	6
<i>Забајница.</i> — Тодор Прокић, свештеник	2
<i>Зајечар.</i> — Душан Димић, професор	4
Алекса Јовановић, ученик II разреда	3
Милош Миленовић, учитељ	5
Чедомир Копчалић, арт. поручник	6
Данило Ненадовић, поручник	28
<i>Ивањица.</i> — Владимир С. Кушић, учитељ	6
<i>Јабланица.</i> — Земљорадничка Задруга	3
<i>Јагодина.</i> — Тих. Л. Акшамовић	6
<i>Кладово.</i> — Драгольуб К. Поповић, трговац	9

Кленовац (ср. крајински). — Милан С. Марковић, зем.	2
Кличевац. — Душан Р. Михаиловић, учитељ	4
Кнајсевац. — Павле Јовановић, наредник VI бат. тимочког артилер. пука	10
Видоје Милетић, наредник	11
Крагујевац. — Павле Ђорђевић, жандарм. поручник	11
Курјача. — Милутин Момировић, свештеник	6
Лозница. — Лазар Пантелић, кројач	20
Гор. Милановац. — Др. Милан Р. Димитријевић	4
Милошевац. — Игњат Миливојевић свештеник	2
Мис. љубин. — Никола Филиповић, општ. деловођа	12
Мишровица. — Михаило Вићентић, преседник општ. суда у Засавици	2
Накучани. — Стеван Јанковић, општ. писар	5
Неготине. — Ђорђе Поповић, свештеник	2
Неготин. -- Антоније Николић, ученик IV раз. гим. Рад. Крсмановић, учитељ	2
Матија Ст. Николић, порески помоћник	9
Ниш. — Витомир Сребрић, наредник I бат. хауб. пука Тихом. Антонијевић, арт. поднаредник	10
Милица Д. Богдановићева, гимн. IV год.	5
Обилићево. — Душан Димитријевић, благајник	4
Обреновац. — Ђорђе Христић, председник општ.	7
Паланка. — Никола Ивошевић, фризер	4
Анта Обреновић, учитељ	8
Паланка Брза. — Милутин Ђоковић, финан. стр.	10
Драгољуб Михаиловић, учитељ	3
Параћин. — Т. Шљивић, управник поште	4
Цирић. -- Драг. Марковић, државни пушкар	5
Богољуб Радивојевић, порезник	19
Пожаревац. — Атанасије Протић, гими. V раз.	8
Мика Маринковић, трговац	6
Пожега. -- Драг. Шуњеварић, учитељ	2
Василије Марић, наредник	11
Приштицац. — Танасије Б. Маслар, председ. општ.	9
Радујевац. — Тома Манић, надзор. финан. страже	41
Равни. — Милош Смиљанић, општински деловођа	6
Рача (манастир). — Јеромонах Захарије	30
Рековац — Јован Поповић, свештеник	5
Тод. А. Јовановић, управник пореског одељ.	13
Свилајинац. — Велимир А. Ђорђевић, деловођа	12
Сирдан (код Пирота). — Петар Пешић, учитељ	13
Соко-Бања. — Зорка Петровићева, учитељица	10
Стајаћ. — Александар Негулић, општински писар	3
Топола. — Стеван Гужвић, свештеник	26
Трешњица Џ. — Пантелија Тадић, општ. деловођа	10
Трнава (краг.). — Живко Симић, председник општ.	17
Трстеник. — Радов. Матић, трговац	15

Бурија. — Божидар Јевтић, артилер. капетан	24
Ужице. — Вишиња Мих. Ћирљевића	4
Живојин Максимовић, благајник	20
Никола Јовановић, учитељ	15
Царина. — Саватије Илић, трговац	10
Чачак. — Божидар И. Максимовић, поручник	8
Из разних крајева по један, свега	25
Свега из Србије без Београда	675

II Црна Гора

Андијевица. — Нико Бошковић, управ. царинарице	40
Бар Стари. — Нико Ј. Дебеља	10
Брчело Горња. — Јеромојах Макарије Ђуришић	2
Грахово. — Станко Вујовић, управник пошт. стан.	3
Краљев. — Стефан Бојовић, учитељ	10
Никшић. — Љубо П. Вукмировић	12
Подгорица. — Петар Хајдуковић, свештеник	6
Цетиње. — Перко Вукотић	33
Бошко Ђуричанин, наредник офиц. школе	31
поручник Ш. Симовић, шеф регистрат. мин. вој.	24
Вукашин Драговић, ученик I разреда гимн.	11
Коста Костић, наставник	10
Из других крајева Црне Горе	4
Свега из Црне Горе	196

III Босна и Херцеговина

Бањалука. — Јованка С. Милошевића, 15, Сима Милановић	4
Вел. Поље (код Мостара). — Босилька Ракићева, уч.	4
Бијела код Брчка. — Димитрије Лукић, срп. свеш.	10
Бихаћ. — Ђорђе Калабић, трговац	10
Брчко. — Стеван Крнић, српски учитељ	30
Бугојно-Чибуковица. — Јосиф Тадић, учитељ	10
Бусовник. — Душан Кондић, свештеник	10
Вилиницица (кот. Зворн.). — Јован Милићевић	10
Виндхорст. — Ђорђе Видозић, трговац	6
Грађашка Бос. — Рувим Бубњевић, свештеник	8
Дереншта. — Ристо Продановић, порески контрол.	7
Добротин. — Стеван Правица, учитељ	8
Дрвар. — Стево Бодрожа, свештеник	13
Јања. — Тодор Ђукић, парох	13
Г. Клакар. — Српска Земљорадничка Задруга	5
Вел. Кладуша. — Стојан Врањешевић, свештеник	8
Лажинци. — Српска Земљорадничка Задруга	5
Љубушки. — Марија Поповић—Даничић учит.	12
Мостар. — Павле Чокић, управитељ школе	27
Налакновце код Прњавора. — Јосиф Ракић, свешт.	3

<i>Пискавица код Бањалуке.</i> — Раде Л. Милошевић,	2
српски свештеник	9
<i>Пријевор.</i> — Трифун Пајић, бележник	3
<i>Рогатица.</i> — Атанасије Ђ. Косорић, свешт.	7
<i>Рудо.</i> — Михаило Перовић, трговац	10
<i>Тарчин.</i> — Владимир Ружић, трговац	12
<i>Тешањ.</i> — Мирко Благојевић, трговац	11
<i>Травник.</i> — Вукан Пејановић, обућар	10
<i>Требиње.</i> — Василије Стојановић, управ. срп. школе	
<i>Д. Тузла.</i> — Милан Бањанац, епархијски школски надзорник 12; Pero Perić, трговац 8; Мишко Р. Јовановић, трговац 8	28
<i>Цазин.</i> — Вељко Аврамовић 8; Димит. Зец, тежак 4	12
Них десеторица по 1	10
Свега у Босни и Херцеговини	328

Земље под Аустро-Угарском осим Босне и Херцег.

<i>Ада.</i> — Ненад Рајић, учитељ	11
<i>Арач.</i> — Стојан Михаиловић	2
<i>Арбанаси</i> (код Задра). — Јоко Паландачић	5
<i>Велики Бечкерек.</i> — Иван М. Михаиловић	15
Петар Попадић, пословођа Српске Штедионице 16; Ђока Мијуцин, пословођа Срп. Зем. Задруге 6	22
<i>Сп. Бечеј.</i> — Јован Степанов, парох	11
<i>Бањац.</i> — Теодор Плећаш, финан. приглед	14
<i>Будим-Цешта.</i> — Коста Рајковић, трговац	2
<i>Вршац.</i> — Милан Златановић, председ. Српске Земљорадничке Задруге 23; Ђока Бугарчић, лимар, председ. III Срп. Земљорад. Задруге 10; Ђока Миросављевић 13	46
<i>Вуковар.</i> — Александар М. Грујићев	11
<i>Глиња</i> (Хрватска). — Милан Бранковић, шумар	43
<i>Сп. Градишча.</i> — Влад Стефановић	2
<i>Грачач</i> (Лика). — Катинка Петровић, председник Добротворне Задруге Српкиња	3
<i>Дорда.</i> — Андрија Јовић, председ. Земљор. Задруге	5
<i>Цемблашо.</i> — Младен Милић, председник Срп. Земљорадничке Задруге	10
<i>Дерње.</i> — Софроније Јаконић, парох	3
<i>Цинаш.</i> — Макса Стојанов, пословођа Задруге	6
<i>Дубица.</i> — Стево Иванишевић, председник Земљорадничке Задруге	7
<i>Дубровник.</i> — Душан Бабић, трговац	21
<i>Ердевик.</i> — Петар Арачиџић, парох	16
<i>Избичаје.</i> — Панта Бељин	3
<i>Иланча.</i> — Прота Ђорђе Стјајић	15
<i>Јарковац</i> (Аркад.) — Ђорђе пл. Бота, парох	6
<i>Кастио</i> (Бока). — Поп Вацо Ковачевић, прата	14

<i>Каћ.</i> — Ђока Милетић, трговац	4
<i>Качбалу</i> (Барања). — Лазар Плавшић	7
<i>Велика Кикinda.</i> — Лука Зарић, председник Ј Срп. Земљорад. Задруге 10; Јовица Недучин 13; Шандор Попов, члан II Рад. Задруге 20; Ђока Танасин, ковач 33;	76
<i>Кисашање.</i> — Милан Будимир	6
<i>Кишбалуб</i> (Барања). — Цветко Поповић, рат.	4
<i>Кленак.</i> — Антоније Апостоловић, парох	8
<i>Куман.</i> — Милош Станчић	12
<i>Лежимир.</i> — Ђока Ненић, ковач	11
<i>Мокрин.</i> — Ст. Симић, старији	10
<i>Мокрине</i> (код Ерцег-Новог). — Стево Ђеранић	2
<i>Нови Сад.</i> — Алекса Замуровић, професор	35
<i>Орославање.</i> — Урош Пекаров, первовођа Ратар. Чит.	14
<i>Осек</i> — Лазар Богдановић, прота	30
<i>Параге.</i> — Александар Тошић, парох	15
<i>Панчево.</i> — Г-ђица Олга Стефановићева 15; Јован Мартиновић, учитељ 3; Исидор Мандрешевић, чин. пор. 3	21
<i>Перлез.</i> — Вит. Максимчев, учитељ	7
<i>Призвана Глава.</i> — Серафим Винчић, јеромонах	3
<i>Рума.</i> — Јован Ђ. Поповић, чиновник штедионице	60
<i>Сентомаш.</i> — III Српска Земљорадничка Задруга 18; Паја Шегуљев, кројач 13	31
<i>Срб. Сен Марлон.</i> — Ђорђе Димовић, трговац	14
<i>Срб (Лика).</i> — Миљуш Илија, крчмар	5
<i>Суботица.</i> — Јован Крстеканић, црквењак	38
<i>Торња.</i> — Јосиф Протић	8
<i>Фаркаждин.</i> — Јован Јовковић	15
<i>Фелав-елмир.</i> — Панта Пучки, ратар	16
<i>Си. Шове.</i> — Иса Танасија	2
<i>У разним местима по 1</i>	37
<i>Земље под Аустро Угарском осим Босне и Херц. св.</i>	784

V Америка

<i>Уредништво Србобрана, орган Слоге у Њујорку</i>	63
<i>П Беговић. Глобе (Аризон)</i>	4
<i>Госпођа Станислава Љубибратић. Сан Франциско</i>	23
<i>Д. М. Мартиновић. Портланд (Орегон)</i>	3
<i>Живко Р. Џаковић Тонопа (Н. Јорк)</i>	7
<i>Л. Д. Мартиновић. Глобе (Аризон)</i>	17
<i>Влад. Р. Миџор. Сан-Франциско</i>	10
<i>Илија Јокановић. Фресно (Калиф)</i>	10
<i>Игњат Кнежевић. Lead. S Dak</i>	11
<i>Душан Кривокапић Лосангелос</i>	22
<i>Перо Јовановић Црногорац. Оакланд</i>	3
<i>Перо Перишић Лосангелос</i>	50
<i>Божо Станић. Охијо Лима</i>	6

Српско Друштво Круна	5
Воја Јовановић, књижар. Стелтон	44
Никола Граховац. Сут. Чикаго (Ил)	42
Ђорђо Пашић. Келог (Идахо)	7
Саво Попара Џоксон (Кал)	6
С разних страна Америке	21
	Свега 355

VI

Из Бугарске	1
„ Египта (Александрија)	1
„ Турске (Цариград, Ст. Србија и Македонија)	67
Из разних крајева пријављених а претплату нису послали	594

Свој господи повереницима, који су се заузимали око прикупљања претплате, и овим путем искрено захваљујем.

Осим тога много сам захвалан г. Душану Славићу, трговачком помоћнику Јевте М. Павловића и Компаније за помоћ при разаштиљању огласа и припреми за штампање књиге.

